

ISSN 2524-0129 (Print)
ISSN 2664-5718 (Online)

*Збірник наукових праць
Юридичного факультету
Західноукраїнського
національного університету*

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПРАВознавства

ACTUAL PROBLEMS OF LAW

**Випуск 4 (24)
2020**

1. Теорія та історія держави і права. Історія політичних і правових вчень. Філософія права.
 2. Конституційне право. Адміністративне право і процес. Фінансове право. Інформаційне право. Міжнародне право.
 3. Цивільне право і цивільний процес. Сімейне право. Трудове право. Міжнародне приватне право. Господарське право. Господарсько-процесуальне право.
 4. Кримінальне право та кримінологія. Кримінально-виконавче право. Кримінальний процес та криміналістика. Судова експертиза. Оперативно-розшукова діяльність. Судоустрій. Прокуратура та адвокатура.
-

**Збірник наукових праць Юридичного факультету
Західноукраїнського національного університету
у співпраці з НДІ приватного права і підприємництва
імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України**

Засноване у 2011 році
Виходить 4 рази на рік

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу
інформації КВ № 1784106691 від 17.03.2011р.

ISSN 2524-0129 (Print) / ISSN 2664-5718 (Online)

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПРАВознавства

Випуск 4 (24) 2020

DOI: <https://doi.org/10.35774/app>

DOI: <https://doi.org/10.35774/app2020.04>

Включений до переліку фахових видань України з юридичних наук
Наказом МОН України від 10.05.2017р. № 693 «Про затвердження
рішень Атестаційної колегії Міністерства щодо діяльності
спеціалізованих вчених рад від 27 квітня 2017 р.»

Включений до переліку фахових видань України (категорія «Б»)
з юридичних наук Наказом МОН України від 28.12.2019р. № 1643
«Про затвердження рішень Атестаційної колегії Міністерства
щодо діяльності спеціалізованих вчених рад»

Засновник та видавець Західноукраїнський національний
університет

Рекомендовано до друку Вченою радою
Західноукраїнського національного університету
(протокол № 4 від 16. 12. 2020 р.)

INDEX COPERNICUS
I N T E R N A T I O N A L

Видання включено до міжнародної наукометричної
бази даних «Index Copernicus International» (Польща)

Доступ до наукометричної бази здійснюється
за адресою: <http://jmi.indexcopernicus.com/?lang=ru>

«Актуальні проблеми правознавства» можна
знайти, скориставшись формою пошуку зверху
сторінки за індексом ISSN

Головний редактор

Терецький Владислав Іванович, професор кафедри цивільного права і процесу Західноукраїнського національного університету,
доктор юридичних наук, доцент

Заступник головного редактора

Грубішко Андрій Васильович, професор кафедри теорії та історії держави і права Західноукраїнського національного університету, доктор
історичних наук, професор (відповідальний за випуск)

Редакційна колегія:

Гречанюк Сергій Костянтинівич, начальник департаменту з питань виконання кримінальних покарань Міністерства юстиції України,
доктор юридичних наук, професор

Калаур Іван Романович, професор кафедри цивільного права і процесу Західноукраїнського національного університету, доктор юридичних
наук, професор

Соболь Євген Юрійович, завідувач кафедри державно-правових дисциплін та адміністративного права Центральноукраїнського державного
педагогічного університету імені Володимира Винниченка, доктор юридичних наук, професор

Лазур Ярослав Володимирович, декан юридичного факультету ДВНЗ «Ужгородський національний університет», доктор юридичних
наук, професор

Балинська Ольга Михайлівна, проректор Львівського державного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор
Книш Сергій Володимирович, завідувач кафедри загальнотеоретичних правових дисциплін Рівненського інституту Київського універси-
тету права НАН України, кандидат юридичних наук, доцент

Editor in Chief

Teremetskyi Vladyslav Ivanovych, professor of the Department of Civil Law and Process of West Ukrainian National University, Doctor of Law,
Associate Professor

Deputy Editor in Chief

Hrubinko Andrii Vasylovych, Professor of the Department of theory and history of state and law of West Ukrainian National University, Doctor of
History, Professor (responsible for the issue)

Editorial board:

Hrechanyuk Sergii Konstantynovych, Head of Department of enforcement of criminal penalties of Ministry of Justice of Ukraine, Doctor of Law,
Professor

Kalaur Ivan Romanovich, Professor of the Department of Civil Law and Process of West Ukrainian National University, Doctor of Law, Professor
Sobol Yevgen Yuriyovych, Head of the Department of State-Legal Disciplines and Administrative Law of Volodymyr Vynnychenko Central-
Ukrainian State Pedagogical University, Doctor of Law, Professor

Lazur Yaroslav Volodymyrovych, Dean of the Law Faculty of Uzhgorod National University, Doctor of Law, Professor
Balynska Olha Mykhaylivna, Vice-rector, Lviv State University of Internal Affairs, Doctor of Law, Professor

Knysh Sergii Volodymyrovych, Head of the Department of General Theoretical Legal Sciences of the Rivne Institute of Kyiv University of Law, NAS
of Ukraine, Candidate of Law, Associate Professor

Foreign member of the Editorial board

Grega Strban, PhD, Professor, Dean of Faculty of Law of University of Ljubljana (Slovenia)

Zoli Fryderyk, Doctor of Law, Professor of the Department of Civil Law, Jagiellonian University (Poland), Head of the Department of European and
Polish Private Law and Comparative Law at Osnabrück University, Professor (Germany)

Адреса редакції:

46400 м. Тернопіль, вул. Микулинецька, 46а
E-mail: zbirnykapp@wunu.edu.ua
www.appj.wunu.edu.ua

ЗМІСТ

1. ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА. ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ ВЧЕНЬ. ФІЛОСОФІЯ ПРАВА

Грубінко Андрій

Визначальні тренди міграційної політики Європейського Союзу в умовах новітніх викликів регіональній безпеці: політико-правові аспекти5

Ухач Василь

Український визвольний рух 1940–1950-х років: інституціалізація досліджень (вибрані аспекти) (продовження)13

Horielova Veronika

Human morals in the retrospective of cognitive-anthropological analysis.....20

2. КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО. АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС. ФІНАНСОВЕ ПРАВО. ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО. МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

Дракохруст Тетяна, Мазепа Світлана

Особливості юридичної відповідальності за порушення міграційного законодавства України26

Ковальова Марина, Божук Ірина

Адміністративна відповідальність за мобінг: перспективи внесення змін до законодавства України35

Корнійченко Анастасія

Методологія дослідження адміністративно-правового механізму запобігання булінгу43

Лецишин Руслан

Адміністративно-правові основи стратегічного планування у державному секторі49

Марценко Наталія

Сучасний стан та тенденції освітньої міграції.....55

Нініаліді Ольга

Профілактика економічної злочинності як важливий напрямок діяльності правоохоронних органів: стан, тенденції, проблеми61

Токарєва Ксенія

Побудова належної адміністративної процедури застосування медіації у публічно-правових спорах (концептуальна основа).....68

Фліссак Костянтин

Польська міграційна політика в рамках права ЄС.....74

Цимбалістий Тарас, Ногас Назар

Система забезпечення якості діяльності Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти і незалежних установ оцінювання та забезпечення якості вищої освіти81

Чуб Антон

Адміністративно-правові гарантії реалізації права громадян на мирні зібрання86

3. ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС. СІМЕЙНЕ ПРАВО. ТРУДОВЕ ПРАВО. МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО. ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО. ГОСПОДАРСЬКО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО

Лукаsevич-Крутник Ірина

Нотаріальне посвідчення заповітів в умовах рекодифікації цивільного законодавства України.....91

Міськевич Любомир

Поняття та правова природа договору оренди земель водного фонду97

Польний Денис

Заходи оперативного впливу, які застосовуються сторонами договору найму при виконанні ними зобов'язань за рахунок контрагента.....103

Саванець Людмила

Довіреність та договір доручення: порівняльно-правовий аналіз.....112

Слома Валентина

Участь представника у цивільних правовідносинах119

Ziółkowska Krystyna

Rozwiązanie umowy o pracę bez wypowiedzenia przez pracownika124

4. КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ. КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО. КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА. СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА. ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ. СУДОУСТРІЙ. ПРОКУРАТУРА ТА АДВОКАТУРА

Ахмедов Вусал Алигімет огли

Криміналістична характеристика злочинів проти правосуддя (теоретичний аспект).....128

Банах Сергій

Організаційно-правові аспекти фінансового забезпечення діяльності прокуратури135

Горлачук Олексій

Судова економічна експертиза операцій із цінними паперами: актуальні аспекти проведення141

Декайло Петро, Блащак Анастасія

Процесуальні аспекти допиту неповнолітнього у кримінальному провадженні.....147

Крамар Руслана

Інституційне забезпечення виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів: міжнародний і вітчизняний аспекти151

Пілюков Юрій

Судово-експертна діяльність у сучасному кримінальному процесі.....158

1. ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА. ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ ВЧЕНЬ. ФІЛОСОФІЯ ПРАВА

DOI:10.35774/app2020.04.005
УДК 343.412

Андрій Грубінко,

доктор історичних наук, професор, професор
кафедри теорії та історії держави і права,
директор Центру стратегічної аналітики
та міжнародних студій Західноукраїнського
національного університету
ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-4856-5831>

ВИЗНАЧАЛЬНІ ТРЕНДИ МІГРАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ В УМОВАХ НОВІТНІХ ВИКЛИКІВ РЕГІОНАЛЬНІЙ БЕЗПЕЦІ: ПОЛІТИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ

Проаналізовано головні особливості та тенденції розвитку міграційної політики ЄС, виклики і загрози окремим країнам-членам та об'єднанню загалом від зростання міграційної хвилі до Європи. У висновку стверджується, що в сучасних умовах, коли однією з найважливіших завдань нового тисячоліття стає створення в Європі простору свободи, безпеки та правопорядку, посилення криміногенного характеру нелегальної імміграції обумовлює необхідність розробки загальної комплексної міграційної стратегії в рамках ЄС і реалізації спільних заходів.

Ключові слова: міграція, міграційна політика, ЄС, регіональна безпека, нелегальна міграція, трудова міграція.

Грубінко А.

Определяющие тренды миграционной политики Европейского Союза в условиях новейших вызовов региональной безопасности: политико-правовые аспекты

Проанализированы основные особенности и тенденции развития миграционной политики ЕС, вызовы и угрозы отдельным странам-членам и объединению в целом от роста миграционной волны в Европу. В заключении утверждается, что в современных условиях, когда одной из важнейших задач нового тысячелетия становится создание в Европе пространства свободы, безопасности и правопорядка, усиление криминогенного характера нелегальной иммиграции обуславливает необходимость разработки общей комплексной миграционной стратегии в рамках ЕС и реализации совместных мероприятий.

© Андрій Грубінко, 2020

Ключевые слова: миграция, миграционная политика, ЕС, региональная безопасность, нелегальная миграция, трудовая миграция.

Hrubinko A.

Defining trends of migration policy of the European Union in the conditions of the newest inclusions in regional security: political and legal aspects

The article analyzes the main features and trends in development of the EU migration policy, challenges and threats to individual member states and the unification as a whole from the growth of the migration wave to Europe. Stretching XX and XXI migration processes have grown to unprecedented scale. The topic of migration and the problems of regulation became the reason for the political discussions within the framework of the European Union. During the last migratory crisis, which rocked around in 2015, the internal and external superinteractions between the countries of the European Union became even more promising. In the conclusion, it is argued that in modern conditions, when one of the most important tasks of the new millennium is the creation of a space of freedom, security and law and order in Europe, the strengthening of the criminogenic nature of illegal immigration necessitates the development of a common comprehensive migration strategy within the EU and the implementation of joint activities. The lack of protection from the viral problems of illegal migration has become especially evident in the course of terrorist acts, the victims of which in Europe are thousands of people. Illegal migration is more and more often seen as one of the youngsters of the expansion of international terrorism. It is important to note that everyday witness in the European regions has so deeply taken on the tradition of freedom and security, promoted by political witness, that security has become one of the most important cultural values of Europe. In the early 1990s vibrating fearful of freedom, now the Europeans are more and more likely to pass the test safely. In other words, illegal immigration is tightly intertwined in the sphere of national and special security.

Keywords: migration, migration policy, EU, regional security, illegal migration, labor migration.

Постановка проблеми. В умовах глобалізації світу міграційні процеси є невід'ємною частиною життя будь-якої високорозвиненої країни. Глобальна міграція населення в умовах розширення світогосподарських зв'язків займає найважливіше місце в розвитку суспільства. Все більше держав залучаються до міграційних процесів. Практично не залишилося країн, яких не торкнулися б міграційні проблеми та їхні наслідки. Інтерес до цієї теми посилюється після того, як на міжнародному рівні відчувалися негативні наслідки міграції, а людство зіткнулося з необхідністю координації зусиль країн у вирішенні проблемних ситуацій, викликаних міграцією.

Протягом XX і XXI ст. міграційні процеси набули безпрецедентних масштабів. Тема міграції і проблеми її регулювання стали причиною політичних дискусій у рамках Євросоюзу. На тлі міграційного кризи, яка розпочалася у 2015 р., ще більш помітними стали внутрішні і зовнішні суперечки між країнами ЄС. Криза продемонструвала, що Європейський Союз був не підготовлений до цього, а зростання загрози європейським цінностям, що виходить від мусульманських мігрантів, може покласти край ідеалам мультикультуралізму і толерантності як основам міграційної політики ЄС.

Аналіз наукових досліджень та публікацій. У вітчизняній та зарубіжній літературі питаннями міграційної політики займається велика кількість науковців. Водночас не так багато ґрунтовних публікацій присвячено питанням сучасної кризи міграційної політики об'єднання з огляду на новітні виклики європейській регіональній безпеці. Міграційну політику ЄС досліджують провідні західні вчені: Дж. Вайссе, Ч. Кукатас, О. Неменський, Ф. Радтке, Ч. Тейлор, Ю. Хабермас та ін. У процесі розгляду загальних тенденцій розвитку міграції ЄС враховано напрацювання російських дослідників М. Альохіної, Н. Голованова, О. Гуліної, М. Ентіна, І. Мельникова, А. Тевдой-Бурмулі та ін. Серед українських науковців виокремлюємо М. Безушко, В. Бондарчука, М. Відякіну, Т. Дракохруст, О. Марченко, О. Міщенко, О. Пономарьової, Б. Рігерта, З. Священко.

Метою дослідження є вивчення розвитку міграційної політики ЄС в умовах новітніх викликів регіональної міграції.

Виклад основного матеріалу дослідження. Міграційна ситуація визначається співвідношенням критеріїв, які обумовлені в'їздом у країну, перебуванням на її території і подальшим виїздом мігрантів, які здатні вплинути на ситуацію в соціальній, економічній і демографічній сфері. Політика держав Європейського Союзу в умовах сучасних міжнародних відносин спрямована: 1) на вибудовування міграційної політики, яка сприяє підвищенню рівня легальної міграції та встановлення обмежень на нелегальний в'їзд на територію країн-членів ЄС; 2) на полегшення умов в'їзду в країну ЄС для науковців і висококваліфікованих робітників; 3) на інтеграцію мігрантів, які прибувають на території держави-члена ЄС; 4) на розробку єдиного нормативно-правового регулювання міграції, інтеграції і питань етнічного різноманіття.

Всі держави-учасники ЄС мають внутрішні міграційні проблеми і намагаються знайти власні шляхи вирішення міграційних питань. Різноманітність проблем у сфері міграції країн Євросоюзу мають історичні передумови. Наприклад, для Французької Республіки найбільш проблемним питанням є «ісламізація приїжджого населення», а також його подальші зв'язки з країнами, які є колишніми колоніями [1]. Такі країни, як Іспанія, Італія, Португалія також виявляють значну стурбованість від збільшення нелегальної міграції і боротьби з її формами. Позиція ЄС полягає в тому, що немає проблем, які були б суто особистими для будь-якої держави-учасниці, тобто немає «німецьких», «англійських» або «французьких» труднощів, оскільки всі складнощі країн-учасників є загальними для всіх учасників ЄС. Тому необхідна розробка спільних методів для вирішення міграційних проблем на загальноєвропейському рівні [2].

Сучасна міграційна політика Європи виступає як єдина міграційна система, оскільки відрізняється найбільш близькими стосунками в сфері економіки, географії та культури між «центральною» країнами. Ця система передбачає різноманітність міграційних потоків, виникнення нових країн імміграції, країн «донорів» мігрантів. Одним з основних напрямів сучасної міграційної політики є створення нового вектора переміщення «Схід – Захід», який змінив вектор «Південь – Північ». У системі міграційної політики ЄС основними центрами тяжіння потоків мігрантів є країни Західної, Східної, Південної Європи [3, с. 276].

Населення ЄС до виходу Великобританії становило понад 500 млн осіб, 43 млн з яких народилися за межами країн-членів. Основним центром міграційних потоків протягом останнього століття в Європі була і залишається Німеччина, в якій за цей час осіло понад 10,1 млн мігрантів. Її населення є третім у світі (після США та Російської Федерації) за кількістю залучених мігрантів. Далі йдуть Франція (6,5 млн мігрантів), Великобританія (5,6 млн), Іспанія (4,8 млн). Доволі велику частину населення становлять вихідці з інших держав у Швейцарії (1,7 млн), Нідерландах (1,6 млн), Австрії (1,3 млн), Швеції (1,1 млн), Греції (1 млн) [1; 4].

У сучасний період у багатьох європейських країнах міграційний приріст став основним фактором зміни чисельності населення. За 1960–2005 рр. чиста міграція (у т. ч. коригування чисельності населення за даними переписів населення) забезпечила приріст населення Європи більш ніж на 21 млн осіб. З початку нового тисячоліття міграція забезпечує понад 3/4 загального приросту населення Євросоюзу. Аналіз динаміки природного приросту свідчить про те, що вона неухильно знижувалася з середини 1960-х років, скоротившись у 2003 р. до 106 тис. осіб. Потім вона знову почала зростати, досягнувши у 2008 р. 595 тис. осіб [5, с. 117]. Незважаючи на деякі коливання, тенденція зниження природного приросту стійка і довготривала. У цих умовах міграція відіграє вирішальну роль у зміні чисельності населення ЄС. Починаючи з 1990-х років минулого століття міграційний приріст став вирішальним фактором зростання населення (ЄС-28), забезпечуючи не менше половини, а в окремі роки і понад 80% загального приросту чисельності його сукупного населення. У найближчі роки роль міжнародної міграції в зміні чисельності і складу населення ЄС-27 ще більше зросте [6, с. 15].

Все більше підвищується значення міжнародного співробітництва в боротьбі із загрозами внутрішньої безпеки. Взаємодія з країнами, що не входять у ЄС і міжнародними організаціями, як частина зовнішньої політики ЄС реалізується у формі угод, які укладає ЄС, його агентства і відомства, а також держави-члени, спільних оперативних дій, обміну інформацією, освітніх програм. Відсутність довіри між партнерами у боротьбі з організованою злочинністю, розбіжності щодо економічних і політичних питань посилюють діяльність кримінальних угруповань. Нові тенденції в розвитку міграційної політики ЄС зумовило набуття чинності Лісабонського договору у 2009 р. Удосконалена процедура передбачає спільне прийняття рішень (законодавча ініціатива, яка виходить від Комісії, голосування кваліфікованою більшістю в Раді, повноправна участь Європарламенту) стає стандартною законодавчою процедурою. Для держав-учасниць ЄС коригування міграційної політики – важлива умова досягнення економічної і політичної інтеграції, сталого розвитку європейської спільноти як єдиного центру в світовому геополітичному просторі [7, с. 29].

Координація питань розробки інструментів управління міграційними потоками та узгодженості політик країн, що входять у ЄС, є важливою складовою функціонування європейського інтеграційного простору. В рамках співпраці держав Євросоюзу в цій сфері створюються інституційні та фінансові механізми для здійснення спільних заходів щодо реалізації міграційної політики. Створені чотири фонди: Фонд зовнішніх кордонів (1,8 млрд євро в 2007–2013 рр.), що підтримує проекти Фронтекс і співпрацю з візових питань; Європейський фонд інтеграції (825 млн євро), що забезпечує сприяння проектам, спрямованим на інтеграцію мігрантів в європейське суспільство [4, с. 14]. У частині працевлаштування мігрантів фонд взаємодіє зі значно більшим Європейським соціальним фондом, фінансовою організацією ЄС, створеною для

фінансування заходів щодо забезпечення зайнятості і свободи переміщення робочої сили в країнах ЄС (75 млрд євро); Фонд висилки (676 млн євро), який повинен сприяти реінтеграції осіб, які висилаються з ЄС в економічне життя їхніх країн і підвищувати інформованість населення бідних регіонів світу про ризики, пов'язані з нелегальною міграцією. Нарешті Європейський фонд біженців (630 млн євро) допомагає країнам-членам забезпечити прийнятні умови розміщення біженців, налагодити процедуру розгляду заявок про надання притулку й організувати навчання біженців (у т. ч. вивчення мови країни перебування) [8, с. 38].

Уряди країн Європейського Союзу повинні скоординувати зусилля щодо таких аспектів: удосконалити не тільки вторинну правову базу в сфері міграційної політики, а й створити первинну; розробити загальну політику з надання притулку, гармонізувати національні законодавства в цьому питанні; доповнити законодавчу базу щодо протидії незаконній міграції і контролювати виконання вже наявних нормативних актів; створити законодавчу базу з питань міждержавного кадрового обміну в рамках ЄС, тому що єдиний європейський ринок передбачає вільну циркуляцію робочої сили.

Водночас варто пам'ятати, що політика держав полягає в тому, щоб насамперед захистити національні інтереси. Необхідно зберегти свободу пересування для європейців, але при цьому зробити так, щоб громадяни європейських країн-акцепторів знали, що у важкій ситуації їхня безпека буде гарантована, незважаючи на свободу пересування та відкриті кордони.

Загальна міграційна ситуація в Європі, яка характеризується зміною національного, етнічного, релігійного складу іммігрантів, різко загострилася у зв'язку з масовим припливом мігрантів-мусульман. Іммігранти принесли з собою не тільки свою мову і звичаї, а й релігію, переважно іслам. Мусульманська конфесія зайняла міцні позиції в Європі, вийшовши на друге місце як у католицьких, так і в протестантських країнах. Це викликало загострення соціальних та етнополітичних відносин між корінним населенням та іммігрантами, сприяло посиленню антиміграційних настроїв у суспільстві і призвело до масових виступів проти проведеної міграційної політики. Важливо зазначити, що ультраправі сили багатьох європейських країн, граючи саме на проблемі імміграції, змогли досягти протягом останнього часу значних політичних успіхів (наприклад, в Австрії, Данії, Франції), створивши певну загрозу позиціям правлячих партій. Це змушує уряди західноєвропейських держав, які реально усвідомлюють необхідність збалансованого, діяти в руслі розробки комплексного та багатостороннього підходу до управління міграційними процесами з урахуванням всіх факторів, що породжують нелегальну імміграцію, більш активно шукати нові шляхи вирішення проблем.

Економічні потрясіння першого десятиліття XXI ст. привели до переоцінки наслідків впливу кризи на трудових мігрантів, які є важливим елементом ринку праці. Причини нелегальної міграції охоплюють безліч аспектів, у т. ч. політичні (найчастіше пов'язані з недотриманням прав людини, різними формами дискримінації), військові тощо. Основна причина, звичайно ж, економічна. Вона виражається в поглибленні прірви між розвиненими державами і країнами, що розвиваються, у головних соціально-економічних показниках. Насамперед причиною від'їзду мігрантів зі своїх країн є відсутність роботи. За напрямками незаконної міграції можна чітко простежити загальну характерну тенденцію для цього явища: нелегали переміщуються з країн третього світу в економічно розвинені держави. Це відбувається через кризу в економіці, безробіття, зuboжіння населення в країнах-донорах.

У доповіді ОЕСР (Організація економічного співробітництва і розвитку) про міграцію 2008 р. зазначалося, що незважаючи на кризу, розвинені країни боротися за приплив висококваліфікованих мігрантів. Водночас зберігається потреба в імпорті малокваліфікованої робочої сили, як це було під час азійської фінансової кризи в кінці 1990-х рр. Однак в умовах економічних негараздів на перший план виходить необхідність планування, регулювання і контролю над процесом внутрішньої і зовнішньої міграції робочої сили. У 2008 р. про посилення міграційних правил для іноземних робітників оголосила Англія. У Чехії, де частка іноземних мігрантів невелика, був розроблений план примусового виселення з країни мігрантів, насамперед з В'єтнаму і Монголії [9, с. 71].

Узагальнені дані щодо скорочення трудових мігрантів у країнах ЄС відсутні, тому масштаби звільнення іноземних робітників оцінити складно. Економічна криза поставила на порядок денний проблему впливу міграції на рівень безробіття і зарплати. Зростання безробіття змусило ряд європейських країн посилити умови в'їзду, особливо для трудових мігрантів другого рівня кваліфікації, і допускати їх тільки в ті галузі, де простежується дефіцит кадрів і немає конкуренції з боку корінного населення. Більш суворі обмеження, які ввела Італія щодо припливу в країну будівельних і промислових робітників, сезонних

працівників, а також осіб, які претендують на вакансії в сфері туризму, оскільки ці галузі найбільш сильно торкнулася криза [4].

Зниження виробництва і закриття підприємств в умовах кризи загострюють конкуренцію серед претендентів. В умовах кризи трудові мігранти будуть змушені погоджуватися на нижчу зарплату і гірші умови праці для збереження роботи. Перекази на батьківщину скоротяться, а вони часто перевищують загальні обсяги іноземної допомоги країнам, що розвиваються. Це призведе до довгострокових наслідків для економіки країн, які відправляють мігрантів, і до збільшення кількості осіб, які живуть за межею бідності, від 5 до 20%. Однак у разі різкого скорочення припливу легальних мігрантів існує реальна небезпека посилення нелегальної міграції з усіма наслідками, у т. ч. зростання злочинності та соціальної напруги.

Основним видом міграції до ЄС є трудова міграція. Водночас, будучи найважливішим каналом припливу іноземців у країни Західної Європи, вона має легальний і нелегальний характер: 1) перша здійснюється на підставі національного законодавства країни в'їзду і регулюється національними пріоритетами та інтересами місцевого ринку праці; 2) друга означає, що наявні різні порушення правил в'їзду (зокрема, нелегальний перехід державного кордону; перетин пунктів пропуску через державний кордон за частково або повністю підробленими документами), реєстрації, проживання (наприклад, порушення термінів дозволеного перебування) і працевлаштування (зокрема, зайняття забороненими видами праці) іноземних громадян і осіб без громадянства [8, с. 41].

Економічні мігранти в ЄС – це переважно вихідці з Алжиру, Марокко, Тунісу, Китаю, Іраку, Ірану, Туреччини, Пакистану, Індії, деяких країн Латинської Америки. Мігранти все більше впливають на ринки праці країн Євросоюзу. В'їзд трудових мігрантів у країни ЄС здійснюється на основі їхнього законодавства. Наочним прикладом цього стали Данія, Фінляндія, Франція, Греція, Люксембург, Португалія і Великобританія, що регулюють допуск громадян третіх країн з метою оплачуваної роботи найчастіше на основі закону про імміграцію. Прийом трудових мігрантів, наприклад з метою оплачуваної роботи, також регулюється на основі різних принципів, схем і механізмів. Найважливішим документом трудового мігранта є вид на проживання. У країнах ЄС існують різні види цього документа. Наприклад, Данія, Ірландія, Люксембург і Великобританія видають тільки один його тип. Всі інші країни – два і більше типів, у т. ч. тимчасовий і постійний вид на проживання. Отримання постійної посвідки на проживання пов'язують з певним терміном легального перебування іноземців. Наприклад, у Фінляндії він становить 2 роки, в Греції – 5. Суттєво відрізняються процедури видачі посвідки на тимчасове проживання, дозволу на працевлаштування, а також категорії іноземців, яким не потрібен дозвіл на працевлаштування [2].

Міграційна політика країн Євросоюзу, намагаючись реагувати на запити ринку праці, застосовує різні схеми, але загалом вона є обмежувальною. В останні роки перевага надається фахівцям у сферах медицини, інформаційних технологій і деяких інших. Щодо некваліфікованої праці, то багатьом мігрантам легальний в'їзд закритий, оскільки вони не володіють кваліфікацією, яка необхідна для більшості країн, що приймають. Однак країни Євросоюзу змушені приймати некваліфікованих мігрантів (сезонні робочі в сільському господарстві, різноробочі на транспорті, в будівництві, промисловості, домогосподарки, рознощики, прибиральники в ін.). ЄС також підтримує країни-експортери мігрантів. Для стимулювання співпраці цих країн у боротьбі проти нелегальної імміграції Євросоюз надає їм можливість легальної імміграції для роботи і навчання в країнах ЄС. Буде також заохочуватися добровільне повернення нелегальних іммігрантів на батьківщину, а також забезпечені умови для інвестування заробітку легальних мігрантів у країнах ЄС в економіку їхніх рідних держав.

Після того, як у 2004 р. ЄС поповнився десятима новими членами зі Східної Європи, повністю кордон для трудових мігрантів з цих країн відкрили тільки Ірландія, Великобританія і Швеція. В інших країнах були або введені квоти, або в'їзд трудовим мігрантам був заборонений повністю. Втім, з часом деякі країни лібералізували своє законодавство. Кордон для робітників зі Східної Європи вже відкрили Греція, Італія, Португалія, Іспанія, Фінляндія, а про готовність зробити це заявили Бельгія, Данія, Франція, Люксембург і Голландія. Австрія і Німеччина навпаки оголосили, що зберігають тимчасові обмеження для мігрантів з нових країн-членів ЄС. Крім цього, держави-члени будуть щорічно встановлювати квоти на видачу «блакитних карт» [1].

Саме для запобігання зростанню нелегальної імміграції в ЄС мають бути створені необхідні важелі у вигляді відповідних документів, що допускають на роботу громадян третіх країн на законних підставах, проте обмежують терміни і сфери їхньої зайнятості. На сьогодні існує 27 різних візових режимів у кожній державі-члені, а в разі спрощення процедури «відчинених дверей» для законного в'їзду на територію ЄС відсоток нелегалів скоротиться.

Не залишився без уваги і такий спосіб проникнення в Євросоюз, як укладання фіктивних шлюбів. У листопаді 2008 р. Рада ЄС дійшла згоди щодо посилення заходів з протидії фіктивних шлюбів між громадянами держав-членів ЄС і особами з країн, які в Євросоюз не входять. Удосконалення охорони зовнішніх кордонів Євросоюзу завжди розглядалося як один з методів протидії нелегальній імміграції. У червні 2005 р. у Варшаві почало працювати нове Агентство з управління оперативним співробітництвом на зовнішніх кордонах держав-членів Фронтекс (FRONTEX). Держави-члени, розташовані по периметру зовнішнього кордону ЄС, також покладають великі надії на Агентство. Однак у забезпеченні прикордонної безпеки головну роль відіграють національні прикордонні служби. Аналіз основних напрямів політики ЄС (охорона кордону ЄС, висилка нелегалів, кримінальне переслідування торговців людьми і підприємців, що використовують рабську працю, заходи проти фіктивних шлюбів, інформаційний обмін та візова політика, захист прав жертв торговців, особливо дітей) виявляє комплексний підхід ЄС до феномена нелегальної імміграції.

В останні роки в ЄС багато зусиль докладено для переслідування не так жертв трафіку, як його організаторів і тих, хто використовує працю іммігрантів незаконно. Крім того, проблему нелегальної імміграції неможливо вирішити поза загальним розвитком імміграційної політики, простору свободи, безпеки і правосуддя загалом. Створення загальних, хоча і мінімальних стандартів, правил і процедур у рамках простору, взаємне визнання судових рішень, гармонізація основ кримінального законодавства держав-членів – усі ці заходи безпосередньо сприяють зміцненню такого важливого напрямку, як протидія нелегальній імміграції.

Поряд з традиційними способами проникнення північноафриканських нелегалів до Європи, доволі часто використовуються більш витончені шляхи. Одна з причин збільшення масштабів незаконного переміщення людей криється в широкому використанні Інтернету для реклами працевлаштування на Заході. Доволі поширеним шляхом в'їзду в європейські країни все ще є фіктивний шлюб з громадянами країни імміграції. Однак в останні роки зростає кількість іноземців, які використовують неофіційні канали перетину кордонів без документів або з підробленими документами, отримати які їм допомагають організації, що спеціалізуються на подібних послугах [1].

Специфічною рисою сучасної міграції є збільшення частки жінок (до 47,5%) і дітей в міграційному потоці. Доволі поширеним явищем є незаконне переміщення жінок, дівчат і дітей з метою сексуальної експлуатації.

Нелегальна імміграція зумовлює соціально-економічні наслідки для Європи. Нелегальні іммігранти, які зазвичай готові працювати на будь-яких умовах, соціальні гарантії в європейських країнах (мінімальний рівень заробітної плати, максимальна тривалість робочого дня), а також вимагають величезних фінансових витрат на прикордонний контроль, створення таборів біженців, на соціальні та медичні послуги, утримання під вартою, депортацію. Засилля нелегальних іммігрантів є викликом безпеки. Загрози безпеці, які можуть бути як реальними, так і потенційними, виникають на різних рівнях. Йдеться, з одного боку, про безпеку приймаючих держав, охоплених міграційними потоками, а з іншого – про безпеку людей, які перебувають під впливом цих потоків. Найважливішими складовими безпеки є такі: 1) особиста або індивідуальна безпека, тобто фізична безпека в широкому сенсі слова, захищеність від несприятливих впливів; 2) соціальна безпека і насамперед збереження гідного соціального статусу та системи гарантій і благ, накопичених соціокультурним середовищем, 3) економічна безпека, яка стосується, перш за все, зайнятості. На сьогодні особливу загрозу країні перебування нелегальна імміграція становить щодо санітарно-епідеміологічної ситуації. Крім того, нелегали, не маючи стабільної зайнятості та бажання повертатись у гірші умови, поповнюють групи ізгоїв суспільства, які стають джерелом злочинності і тероризму. Як відомо, коли чисельність іммігрантів досягає певної критичної маси, вони вже не намагаються асимілюватися і засвоїти новий спосіб життя і мову, а створюють закриті зони проживання, прагнучи зберегти свою ідентичність, національні традиції, релігію, культуру. У багатьох країнах Європи утворилися національні анклавні іммігрантів, інтереси яких часто суперечать законам і традиціям країни-перебування і створюють соціально-політичний дисбаланс.

Нелегальна імміграція створює реальні і потенційні загрози практично для будь-якого аспекту безпеки суспільства, що приймає, викликаючи деформацію його соціальної, демографічної, територіальної структури, загострення конкуренції на місцевих ринках праці та житла, освіту цілих секторів зайнятості, які чинять спротив законодавчому регулюванню, зіткнення етнічних і етнографічних стереотипів та норм поведінки, соціальну та культурну маргіналізацію і криміналізацію суспільства, виникнення вогнищ соціальної напруги, зростання ксенофобії і екстремізму. Нелегальна міграція все частіше розглядається як один з можливих шляхів поширення міжнародного тероризму.

Країни, в яких спостерігається найбільш високий наплив нелегальних мігрантів (Іспанія, Великобританія, Італія), наполягали на запровадженні жорсткіших економічних санкцій щодо держав, які не перешкоджають незаконному виїзду своїх громадян у Європу. Було запропоновано налагодити надання економічної допомоги країнам, що розвиваються, залежно від ефективності заходів щодо стримування нелегальної міграції. Інші країни (Франція, Швеція та Люксембург) наполягали на використанні насамперед регулювальних, а не заборонних заходів [4].

Основними напрямками боротьби Євросоюзу з нелегальною міграцією є такі: 1) введення більш суворих законодавчих актів і правових норм, що регулюють в'їзд та перебування мігрантів, у т. ч. уніфікацію стандартів візових документів і строків отримання статусу біженця (багато європейських країн, прагнучи зменшити незаконний наплив іммігрантів у країну, в т. ч. біженців, удосконалили свої закони, які регулюють отримання офіційного статусу (найбільш значні зміни відбулися в Німеччині); 2) посилення контролю за спільними кордонами, проведення спільних операцій уздовж кордонів, створення загальної консульської системи і єдиної прикордонної служби, що дало можливість охороняти контрольно-пропускні пункти на автомагістралях, в аеропортах, на морських і залізничних вокзалах.

Для спрощення контролю за перебуванням та переміщенням іноземців планується вже найближчим часом створити загальний банк в'їзних віз і підготувати списки країн, громадяни яких повинні мати візи для в'їзду на територію Євросоюзу або зможуть користуватися безвізовим режимом пересування. Програма формування загальної політики в сфері управління кордонами держав ЄС також охоплює розробку законодавства про порядок перетину зовнішніх кордонів і підготовку практичних рекомендацій для прикордонних служб. Новий план боротьби з нелегальною міграцією передбачає створення спільних поліцейських сил берегового патрулювання, які повинні більш ефективно охороняти берегові межі таких країн, як Італія та Іспанія. Все більше уваги потрібно приділяти зміцненню кордонів у гірських і лісових районах. Між деякими країнами ЄС частково навіть відновлюються внутрішні кордони.

Загалом державам ЄС вдалося знайти компромісний план проведення єдиного курсу на протидію нелегальній імміграції, який охоплює заходи щодо виявлення і припинення проникнення нелегальних мігрантів, у т. ч. транзитним шляхом. Заключний документ, який отримав назву «Севільська декларація», спрямований на обмеження потоку нелегальних мігрантів. Передбачається посилення заходів проти міжнародних злочинних груп, що займаються контрабандою і незаконним перевезенням людей в Європу, а також можливість чинення тиску на країни, які не співпрацюють у вирішенні проблеми припинення потоку нелегальних іммігрантів і повернення своїх громадян на батьківщину (наприклад, Марокко, Туреччина, Албанія) [9].

Географія походження вимушених мігрантів в Європі доволі обширна і охоплює чотири континенти, на яких відбувалися або тривають досі етнічні конфлікти, громадянські війни, військові дії, терористичні акції і великі стихійні лиха. Часто перед такими біженцями, що рятують своє життя і життя членів своїх сімей від переслідування або збройних конфліктів, закриваються всі двері. Їх приймають за нелегальних мігрантів. До них не застосовуються норми Конвенції ООН про захист прав біженців. Це означає, що людину позбавляють права на притулок. Особлива увага приділяється питанню захисту потенційних біженців у той час, коли вони знаходяться в морі. Переважно біженці з Африки добираються до Європи морським шляхом, часто користуються послугами злочинців (торговців людьми) [9]. Саме нелегальна міграція живить тіньовий сектор економіки, провокує загострення в суспільстві конфліктів на етнічному ґрунті, несе загрозу погіршення криміногенної та епідеміологічної ситуації і є живильним середовищем для ксенофобії та радикального націоналізму, а транзитна нелегальна міграція через країни Північної Африки в ЄС перетворилася в одну з найбільш прибуткових статей світового кримінального бізнесу.

Висновки. Отже, в сучасних умовах, коли одним з найважливіших завдань нового тисячоліття стає створення в Європі простору свободи, безпеки та правопорядку, посилення криміногенного характеру нелегальної імміграції обумовлює необхідність розробки загальної політики в рамках ЄС, і прийняття спільних заходів. Небезпека зволікання у вирішенні проблем нелегальної міграції стала особливо очевидною після терористичних актів у багатьох країнах, жертвами яких у Європі були тисячі людей. Нелегальна міграція все частіше розглядається як один з можливих шляхів поширення міжнародного тероризму. Важливо зазначити, що буденна свідомість в європейських країнах так глибоко засвоїла традицію свободи і безпеки, що безпека стала однією з найголовніших культурних цінностей Європи. Якщо на початку 1990-х рр. вибір робився на користь свободи, то тепер європейці все частіше віддають перевагу безпеці. Тобто нелегальна імміграція тісно переплітається зі сферою національної і особистої безпеки.

Список використаних джерел

1. Рігерт Б., Міщенко О., Марченко О. Міграційна політика ЄС: основні невирішені питання. DW. 27.08.2015. URL: <https://www.dw.com/uk/%D0%BC%D1%96%D0%B3%D1%80%D0%B0%D1%86%D1%96%D0%B9%D0%BD%D0%B0-%D0%BF%D0%BE%D0%BB%D1%96%D1%82%D0%B8%D0%BA%D0%B0-%D1%94%D1%81-%D0%BE%D1%81%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%BD%D1%96-%D0%BD%D0%B5%D0%B2%D0%B8%D1%80%D1%96%D1%88%D0%B5%D0%BD%D1%96-%D0%BF%D0%B8%D1%82%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F/a-18677044> (дата звернення: 15.12.2020).
2. Vaisse J. Unrest in France: Immigration, Islam and the Challenge of Integration. 2005. URL: http://www.brookings.edu/testimony/2006/0112/france_vai_sse.aspx (дата звернення 08.12.2020).
3. Безушко М. С. Міграційна політика ЄС: виникнення та проблеми сьогодення. *Юридичний електронний науковий журнал*. 2020. № 1. С. 276–278.
4. Міграційна політика Європейського союзу: виклики та уроки для України. Київ : НІСД, 2014. 48 с.
5. Энтин М. Л. Право Европейского Союза. Новый этап эволюции: 2009–2017 годы. Москва : Аксиом, 2009. 304 с.
6. Відякіна М. М. Трансформація міграційної політики країн Західної Європи в умовах розширення ЄС : автореф. дис. ... канд. екон. наук : спец. 08.00.02. Київ, 2009. 21 с.
7. Бондарчук В. В. Європейська міграційна криза та стабільність ЄС. *Східна Європа: економіка, бізнес та управління*. 2016. Вип. 2 (02). С. 28–31.
8. Пономарьова О. П. Правове регулювання порядку перетинання кордонів країн шенгенської зони (не) громадянами ЄС. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2013. № 1. С. 35–42.
9. Священко З. Міграційна політика Європейського Союзу щодо країн Північної Африки. *Європейські історичні студії*. 2019. № 13. С. 67–83.

References

1. Rigert, B., Mishchenko, O. & Marchenko, O. (2015). Migration policy of the EU: key outstanding issues. DW. 27.08.2015. Retrieved from <https://www.dw.com/uk/%D0%BC%D1%96%D0%B3%D1%80%D0%B0%D1%86%D1%96%D0%B9%D0%BD%D0%B0-%D0%BF%D0%BE%D0%BB%D1%96%D1%82%D0%B8%D0%BA%D0%B0-%D1%94%D1%81-%D0%BE%D1%81%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%BD%D1%96-%D0%BD%D0%B5%D0%B2%D0%B8%D1%80%D1%96%D1%88%D0%B5%D0%BD%D1%96-%D0%BF%D0%B8%D1%82%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F/a-18677044> [in Ukrainian].
2. Vaisse, J. (2005). Unrest in France: Immigration, Islam and the Challenge of Integration. Retrieved from http://www.brookings.edu/testimony/2006/0112/france_vai_sse.aspx [in English].
3. Bezushko, M. S. (2020). Migration policy of the EU: origins and problems of today. *Yurydychnyi elektronnyi naukovyi zhurnal – Legal electronic scientific journal*, 1, 276–278 [in Ukrainian].
4. *Migration policy of the European Union: challenges and lessons for Ukraine* (2014). Kyiv: NISD [in Russian].
5. Entin, M. L. (2009). *Pravo Evropeiskogo Soiuza. Novyi etap evoliutsyy: 2009–2017 hody* [European Union law. A new stage of evolution: 2009–2017]. Moskva: Aksyom [in Russian].
6. Vidiakina, M. M. (2009). *Transformatsiia mihratsiinoi polityky krain Zakhidnoi Yevropy v umovakh rozshyrennia YeS* [Transformation of migration policy in Western Europe in terms of EU enlargement]: avtoref. dys. ... kand. ekon. nauk: spets. 08.00.02. Kyiv [in Ukrainian].
7. Bondarchuk, V. V. (2016). European migration crisis and EU stability. *Skhidna Yevropa: ekonomika, biznes ta upravlinnia – Eastern Europe: Economy, Business and Management*, 2 (02), 28–31 [in Ukrainian].
8. Ponomarova, O. P. (2013). Pravove rehuliuвання poriadku peretynannia kordoniv krain shenhenskoi zony (ne) hromadianamy YeS [Legal regulation of the procedure for crossing the borders of the Schengen area by (non) EU citizens]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu vnutrishnikh sprav – Bulletin of Kharkiv National University of Internal Affairs*, 1, 35–42 [in Ukrainian].
9. Sviashchenko, Z. (2019). Migration policy of the European Union towards the countries of North Africa. *Yevropeyski istorichni studii – European historical studies*, 13, 67–83 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 09.12.2020.

Василь Ухач,

кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри теорії та історії держави
і права Західноукраїнського національного
університету

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2106-5335>

УКРАЇНСЬКИЙ ВИЗВОЛЬНИЙ РУХ 1940–1950-Х РОКІВ: ІНСТИТУЦІАЛІЗАЦІЯ ДОСЛІДЖЕНЬ (ВИБРАНІ АСПЕКТИ) (ПРОДОВЖЕННЯ)¹

Проаналізовано процеси інституціалізації досліджень суб'єктів українського визвольного руху періоду 1940–1950-х років у контексті державної політики комеморації. Розкрито діяльність незалежних наукових громадських установ та їхній внесок у дослідження боротьби суб'єктів українського самостійницького руху.

Ключові слова: інституціалізації, Український визвольний рух, ОУН, УПА, Урядова комісія, комеморація, сучасна історіографія.

Бібл.: 25.

Ухач В.

Украинское освободительное движение 1940-1950-х годов: институционализация исследований: (избранные аспекты) (продолжение)

Проанализировано процессы институционализации исследований субъектов украинского освободительного движения 1940–1950-х годов в контексте государственной политики коммеморации. Раскрыто деятельность независимых научных общественных учреждений и их вклад в исследование борьбы украинского самостоятельного движения.

Ключевые слова: институционализация, Украинское освободительное движение, ОУН, УПА, Государственная комиссия, коммеморация, современная историография.

Ukhach V.

Ukrainian liberation movement of the 1940s-1950s: The institutionalization of researches (selected aspects) (continuation)

The processes of institutionalization of research of the subjects of the Ukrainian liberation movement of the period of 1940-1950 in the context of the state policy of commemoration are analyzed. The activity of independent scientific public institutions and the contribution to the study of the struggle of the subjects of the Ukrainian independent movement are revealed.

During 1944-2004, at the state level, there was no clear desire at the legal level to resolve the issue of assessing the struggle of the OUN and UPA. Under these conditions, the role of a kind of institutional centers for the study of the Ukrainian liberation movement was taken over by public research centers, which were created both in Kyiv and in the regions.

In 1992, the Center for the Study of the National Liberation Struggle was established in Lviv, which focused its activities on collecting documents on the liberation struggle of the 40-50s of the XX century.

In 2007, the Center for the Study of Ukrainian-Polish Relations was established. At the Kyiv-Mohyla Academy, the Center for the History of State-Building was established by the scientist V. Vyatrovych.

Ivano-Frankivsk` scientists of the Precarpathian University established the Research Center for the Study of the Ukrainian Liberation Movement.

In general, scientific, public institutions with state, patronage and grant financial assistance contributed to the study of the Ukrainian liberation movement and its promotion.

Keywords: institutionalizations, Ukrainian liberation movement, OUN, UPA, Government commission, commemoration, modern historiography.

¹Початок у №1, 4 за 2019 р.

© Василь Ухач, 2020

Постановка проблеми. Політика гласності, лібералізації, були одними з найбільш вагомих позитивів періоду перебудови, що значною мірою спричинили інформаційний бум [1, с. 498–499] у сфері намагання привідкрити завісу проблемних питань історичного минулого, сприяли пробудженню національних рухів. Поступово від цензурних лещат звільнялася і вітчизняна історіографія, а тому «правда про український національно-визвольний рух поступово проривалася через завісу секретності і лещата манкуртизму назовні» [2, с. 42]. Таким чином, процеси національного відродження, розгортання національних рухів значною мірою посприяли усталенню проблематики українського національно-визвольного руху.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасній українській історіографії відсутні системні напрацювання заявленої наукової теми. Окремі аспекти відображені в колективних та індивідуальних монографіях, дисертаціях, наукових публікаціях, зокрема таких науковців: В. В'ятровича, О. Гриценка, Я. Дашкевича, С. Кульчицького, Ю. Киричука, О. Кентія, О. Лисенка, О. Ленартовича, І. Патриляка, В. Солдатенка, В. Ухача та ін. [3].

Мета статті – проаналізувати процеси інституціалізації досліджень суб'єктів українського визвольного руху в період 1940–1950-х рр. у контексті державної політики комеморації, зокрема діяльності незалежних, наукових громадських інституцій.

Виклад основного матеріалу дослідження. Варто наголосити, що на заваді розробці юридичного та історичного висновків стали протилежні погляди на проблему ОУН і УПА парламентських політичних сил [4, с. 7], відсутність належного фінансового забезпечення [5, с. 16], і без перебільшення нерішучість, своєрідна електоральна боязнь відповідальних владних керівників рішуче взятися за об'єктивне вирішення цього питання.

Неможливість тимчасової парламентської комісії вирішити питання змусило Президента України Л. Кучму 28 травня 1997 р. дати доручення створити *Урядову комісію з вивчення діяльності ОУН і УПА* (тут і надалі курсив наш – В.У.) на чолі з тодішнім прем'єр-міністром В. Смолієм [6, с. 64]. Постановою Кабінету Міністрів України від 12 вересня 1997 р. за № 1004 [9], комісія на чолі з віце прем'єр-міністром і рядом міністрів, голова СБУ, Генпрокурора (за згодою), президент Національної Академії наук (далі – НАН) та керівники Інституту історії України та Інституту стратегічних досліджень, обох ветеранських об'єднань (за згодою) отримали завдання «вивчення питань, пов'язаних з діяльністю ОУН-УПА, і підготовка історично та юридично обґрунтованих висновків щодо її діяльності» [7]. У рамках комісії у вересні 1997 р. було створено при Інституті історії НАН України *робочу групу істориків* (розпочала роботу у 1998 р.) для підготовки історичного висновку про діяльність ОУН і УПА [8]. Робоча група істориків, за винятком голови (С. Кульчицького) і відповідального секретаря (О. Веселової) не мала постійного складу і залучала фахівців з інших установ на основі трудових угод. За твердженням авторитетного київського науковця С. Кульчицького, виняткова увага приділялася формі, в якій мали бути реалізовані її висновки, а тому пріоритет в організації роботи робочої групи стала *триада взаємопов'язаних документів*, які мали бути переконливими як для державних інституцій, так і для громадськості, зокрема:

- 1) підготовка короткого історичного висновку з оцінкою дій ОУН і УПА;
- 2) розгорнутої історичної довідки про ОУН і УПА, на матеріалах якої мав бути підготовлений згаданий історичний висновок;
- 3) фундаментального збірника документів про діяльність націоналістичного підпілля та повстанської армії, за матеріалами якого мала готуватися історична довідка [6, с. 7].

Таким чином, теоретичні постулати у зроблених історичних висновках, кожен, хто бажає, міг звірити із документальною частиною. Ідея документально перевірити твердження щодо членів ОУН та бійців УПА мала різкий спротив у представників лівих партій, радянської ветеранської організації, які звернулися до законодавчої та виконавчої гілок влади з «... вимогою націлити урядову комісію на «викриття злочинної діяльності ОУН-УПА» та переформатуванням (за зразком «угодні», «не угодні» – В.У.) складу робочої групи» [6].

Результатом величезної пошукової та аналітичної роботи стала публікація у 2000 р. попередньої історичної довідки «Проблема ОУН-УПА» [9] обсягом в 129 сторінок і зроблений на її основі «Історичний висновок про діяльність ОУН-УПА (попередній варіант)» [10].

У 2005 р. була надрукована книга «*Організація український націоналістів і Українська повстанська армія*» [6], яка стала своєрідним вінцем напрацювань робочої групи істориків. Впродовж 1998–2004 рр. робоча група науковців надрукувала на базі Інституту історії України 27 книг загальним обсягом 5723 с., більшість з яких були монографіями «білих плям» в історії українського націоналістичного підпілля та Української повстанської армії [6].

Таким чином, оцінюючи інституційну складову у діяльності окремих органів влади України впродовж 1994–2004 р. у питанні дослідження українського визвольного руху, варто констатувати, що вона обмежилася рамками прийнятих ухвал, створення тимчасових комісій Верховної ради України, президентських ініціатив та доручень, урядової комісії. З огляду на реалії суспільно-політичної ситуації в різних регіонах очільники Української держави, представники окремих політичних сил, особливо представлених у парламенті, загалом обрали «тактику невтручання в «проблему ОУН-УПА» [11, с. 128], що фактично консервувало цю проблему, але аж ніяк не знімало протистояння навколо неї, продовжуючи розколювати українське суспільство.

У контексті висвітлення питання інституціалізації досліджень українського самостійницького руху, в умовах часто повільного утворення державою нових інституційних органів, що мають відновлювати та зберігати національну пам'ять Українського народу, надзвичайно важливу роль відіграли незалежні наукові громадські установи.

Чільне місце у цьому переліку належить створеним у різні роки, часто тимчасових регіональних центрів, які досліджували окремі проблеми українського визвольного руху і виконали своєрідну роль інституційних центрів у своїх регіонах. Так, ще в березні 1992 р. з ініціативи світлої пам'яті професора Я. Дашкевича, громадських (зокрема комбатантських) організацій у м. Львові при відділенні Інституту української археографії НАН України, утворено *Центр документації національно-визвольної боротьби*, який за фінансової підтримки держави та діаспорних організацій поставив за мету збір матеріалу до історії національно-визвольної боротьби 40-50-х років XX ст. у містах Києві та Львові [12, с. 214].

У квітні 2007 р. при Інституті українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, на основі Президентського указу та ухвали Президії НАН України, на правах відділу було утворено *Центр досліджень українсько-польських відносин*. У 2010–2012 рр. Центр працював над виконанням держбюджетної теми: «Українсько-польські взаємини в контексті європейської історії: роль історичної спадщини у формуванні сучасних культурних і політичних пріоритетів України і Польщі» [13]. У переліку основних напрямів наукових досліджень співробітників Центру – українсько-польські наукові відносини 20–30-х років XX ст.; українсько-польські військово-політичні відносини в роки Другої світової війни; етносоціальні структура депортованих українців з міст Надсяння, Холмщини, Лемківщини в 1944–1946 рр.; сучасна англомовна історіографія українсько-польських відносин; упорядкування бібліографії українсько-польських взаємин за 1991–2009 рр.

У переліку наукових здобутків дослідників Центру: колективні монографії («Історія – ментальність-ідентичність. Вип. IV: Історична пам'ять українців і поляків у період формування національної свідомості в XIX - п. п. XX століття» [14], А. Боляновського «Убивство польських учених у Львові в липні 1941 року: факти, міфи, розслідування» [15], Х. Чушак «Немає вільної Польщі без вільної України: Україна та українці у політичній думці польської опозиції (1976-1989)» [16], підготовка наукових збірників (Україна-Польща: історична спадщина і суспільна свідомість) [17] та наукових статей.

Центр досліджень українсько-польських відносин координував проведення наукових конференцій і семінарів – «Історична пам'ять українців і поляків у період формування національної свідомості в XIX – п. п. XX ст., 2010 р. [18], «Східна Європа: Шоа і міжнаціональні відносини у 1941–1944 роках: маловідомі сторінки життя у Львові в умовах нацистської окупації», 2011 р. [19] та ін.

При Києво-Могилянській академії відкрито *Центр історії державотворення* на чолі з В. В'ятровичем. Метою Центру була організація та проведення різноматематичних наукових досліджень та навчальної діяльності у сфері історії українського державотворення, зокрема різносторонніх аспектів діяльності українського національно-визвольного руху [20]. Прикметною особливістю праці Центру стало поєднання наукових досліджень з навчальним процесом, що мало на меті підвищити якість навчання студентської молоді. Науковою проблематикою діяльності Центру були: історія українсько-єврейських взаємин у 1920–1950-х роках, місця й позиції у них українського націоналістичного руху; підготовка та видання англомовної хрестоматії документів про діяльність націоналістичного підпілля та Української повстанської армії у 1920–1950-х роках XX ст.

У контексті реалізації регіональних досліджень українського визвольного руху науковцями Інституту історії та політології Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника та Інституту політичних та етнонаціональних досліджень ім. І. Кураса НАН України започатковано діяльність *Наукового центру досліджень українського визвольного руху* [21, с. 5, 14]. Обравши наукову тему «Український національно-визвольний рух на Прикарпатті у XX столітті», співробітники Центру основну увагу сконцентрували на підготовці академічного археографічного видання, яке б висвітлювало усю гостроту історичного

процесу, пов'язану з передумовами, причинами, генезою, особливостями розгортання українського самостійницького руху на Станіславщині [22, с. 5]. Науковим плодом праці дослідників стало видання двох томів документів і матеріалів про національно-визвольну боротьбу на Прикарпатті у 30-50-х роках ХХ ст. [23], організація всеукраїнських наукових конференцій: «Роман Шухевич в українському національно-визвольному русі ХХ століття» (2007 р.) [24], «Степан Бандера в українському національно-визвольному русі ХХ століття» (2008 р.) [25].

Висновки. Таким чином, проведений аналіз інституціалізації досліджень українського самостійницького руху дає змогу виокремити певні узагальнення.

У період розгортання національного відродження кінця 1980 – поч. 1990-х років та в перші роки незалежності відбувався складний процес легітимізації проблематики українського визвольного руху, що зумовлювалося як клубком суперечностей подолання пострадянського тоталітарного минулого, яке впроваджував десятиліть методично «вбивало» комуністичною інформаційно-пропагандистською машиною у свідомість не одного покоління шаблонні «кліше», в яких суб'єкти українського самостійницького руху поставали «злочинцями», «зрадниками», «поплічниками нацистів». З іншого боку, складністю процесів початкового етапу розбудови незалежної України, відсутністю чіткої системної програми державного будівництва у всіх сферах життєдіяльності суспільства.

Значну роль у розробці, популяризації проблематики українського визвольного руху відіграли науково-громадські установи, які завдяки меценатській, грантівській фінансовій допомозі, певною мірою за державної підтримки налагоджували співпрацю між науково-дослідницькими, університетськими закладами, органами місцевої державної влади та місцевого самоврядування, в умовах доволі кволої державної політики комоерації виконали функції своєрідних інституційних органів у дослідженні актуальних питань українського самостійницького руху 30–50-х років ХХ ст.

Список використаних джерел

1. Котигоренко В. Національні рухи в суспільних процесах в Україні на межі 1980-х – 1990-х років. *В кн.: Національне питання в Україні ХХ – поч. ХХІ ст.: історичні нариси* [ред. рада: В. М. Литвин (голова), Г. В. Боряк, В. М. Даниленко та ін.]. Київ : Ніка-Центр, 2012. С. 498–499.
2. Киричук Ю. А. Український національний рух 40–50-х років ХХ століття: ідеологія та практика. Львівський національний університет імені Івана Франка. Львів : Добра справа, 2003. С. 42.
3. Ухач В. Український визвольний рух 1940–1950-х років: інституціалізація досліджень (вибрані аспекти). *Актуальні проблеми правознавства*. Вип. 1(17) 2019. С. 35–42; Вип. 4(20). 2019. С. 30–36 та ін.
4. *Організація український націоналістів і українська повстанська армія. Історичні нариси* / Дзьобак В. В., Ільющин І. І., Касьянов Г. В. та ін. НАН України; Інститут історії України. Київ : Наукова думка, 2005. С. 7.
5. Федоренко В. Л., Білий О. В., Дрьомов С. В., Шутович В. В. Проблеми законодавчого забезпечення реабілітації вояків Української повстанської армії, які постраждали від політичних репресій радянської влади. *Стратегічні пріоритети*. 2008. № 3(8). С. 16.
6. Кугутяк М., Кобута С. Політико-правові підстави визнання ОУН та УПА воюючою стороною у Другій світовій війні. *Галичина*. 2008. № 14. С. 64.
7. Про Урядову комісію з вивчення діяльності ОУН-УПА : Постанова Кабінету Міністрів України «Про Урядову комісію від 12 вересня 1997 р., № 1004. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1004-97-%D0%BF> (дата звернення 12.12.2020 р.).
8. Кульчицький С. ОУН-УПА: справа в істині, а не в політичній монополії на минуле. URL: <https://day.kyiv.ua/uk/article/cuspilstvo/oun-upa-sprava-v-istini-ne-v-politichniy-monopoliyi-na-minule> (дата звернення 10.12.2020 р.).
9. Проблема ОУН-УПА: Попередня історична довідка / Відп. ред. С. В. Кульчицький. Київ : Інститут історії України НАН України, 2000. 128 с.
10. Проміжний звіт робочої групи для підготовки історичного висновку про діяльність ОУН-УПА: *Історичний висновок про діяльність ОУН-УПА: Попередній варіант*. Київ : Інститут історії України НАН України, 2000. 38 с.
11. Гриценко О. Президенти і пам'ять. Політика пам'яті президентів України (1994–2014): підґрунтя, послання, реалізація, результати. Київ : К.І.С., 2017. С. 124.
12. Дашкевич Я. Національно-визвольна боротьба 40-50-х років у світлі ворожих архівів. *Учи неможлими устами сказати правду: історична есеїстика*. Київ : Темпора, 2011. С. 214.

13. Центр дослідження українсько-польських відносин та сектор наукових та інформативних видань. URL: http://www.inst-ukr.lviv.ua/uk/organization/departments/info/?ci_locationid=7 (дата звернення 25.11.2020 р.).
14. Історія – ментальність – ідентичність. Випуск IV: *Історична пам'ять українців і поляків у період формування національної свідомості в XIX – першій половині XX століття: колективна монографія* / за ред. Л. Зашкільняка, Й. Пісулінської, П. Серженги. Львів : ПАІС, 2011. 536 с.
15. Боляновський А. Убивство польських учених у Львові в липні 1941 року: факти, міфи, розслідування : монографія. Львів : Вид-во Львівської політехніки, 2011. 188 с.
16. Чушак Х. Немає вільної Польщі без вільної України: Україна та українці у політичній думці польської опозиції (1976–1989): монографія. НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. Львів : ПАІС, 2011. 302 с.
17. Україна-Польща: історична спадщина і суспільна свідомість: зб. наук. праць. Відп. ред. М. Литвин. НАН, Інститут українознавства імені Івана Крип'якевича. Львів, 2013. Вип. 6. 282 с. та ін.
18. Історична пам'ять українців і поляків у період формування національної свідомості в XIX – першій половині XX ст. : IV Міжнар. наук. конф. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/105580> (дата звернення 23.11.2020 р.).
19. Східна Європа: Шоа і міжнаціональні відносини у 1941–1944 роках: маловивчені сторінки життя у Львові в умовах нацистської окупації : міжнар. наук. конф. URL: http://www.inst-ukr.lviv.ua/uk/organization/departments/info/?ci_locationid=7 (дата звернення 20.11.2020 р.).
20. Центр історії державотворення України XX століття. Національний університет «Києво-Могилянська академія». URL: <https://platfor.ma/organizers/5289579f2ca77/> (дата звернення 15.11.2020 р.).
21. Науковий центр дослідження українського національно-визвольного руху Інституту історії і політології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника та Інституту політичних та етнонаціональних досліджень НАН України. URL: www.pu.if.ua/inst/ndc/tp1.htm (дата звернення 14.10.2020 р.).
22. Український національно-визвольний рух на Прикарпатті в XX столітті. Документи і матеріали. Відп. ред. проф. М. Кугутяк. Т. 2. Кн. 1 (1939 – 1945). Івано-Франківськ : КПФ «ЛІК», 2009. С. 5.
23. Український національно-визвольний рух на Прикарпатті в XX столітті. Документи і матеріали. Відп. ред. М. Кугутяк. Т. 1. Кн. 2 (1929–1939). Івано-Франківськ : КПФ «ЛІК», 2014. 600 с.
24. Галичина. Всеукраїнський науковий і культурно-просвітницький краєзнавчий часопис : матеріали Всеукр. наук. конф. «Роман Шухевич в українському національно-визвольному русі XX», 17–18 трав. 2007 р. 2008. Ч. 14. 580 с.
25. Степан Бандера в українському національно-визвольному русі XX століття : міжнар. наук. конф. URL: <http://www.if.gov.ua/news/7866> (дата звернення 07.12.2020 р.).

References

1. Kotyhorenko, V. (2012). *Natsionalni rukhy v suspilnykh protsesakh v Ukraini na mezhi 1980-kh-1990-kh rokiv* [National movements in social processes in Ukraine at the turn of the 1980 s – 1990 s.]. V kn.: Natsionalne pytannia v Ukraini XX-poch. XXI st.: istorychni narysy / Vidp. red. V. A. Smolii. Kyiv: Nika-Tsentr, 498–499 [in Ukrainian].
2. Kyrychuk, Yu. A. (2003). *Ukrainskyi natsionalnyi rukh 40-50-kh rokiv XX stolittia: ideolohiia ta praktyka* [Ukrainian national movement of the 40-50 s of the XX century: ideology and practice]. Lviv. nats. un-t im. I. Franka. Lviv: Dobra sprava [in Ukrainian].
3. Ukhach, V. (2019). *Ukrainskyi vyzvolnyi rukh 1940–1950-kh rokiv: instytutsializatsiia doslidzen (vybrani aspekty)* [The Ukrainian liberation movement of the 1940s-1950s: The institutionalization of researches (selected aspects)]. *Aktualni problemy pravoznavstva – Actual Problems of Law*, 1(17), 35–42; 4(20), 30–36. ta in. [in Ukrainian].
4. *Orhanizatsiia ukrainskyi natsionalistiv i ukrainska povstanska armiia. Istorychni narysy* [Organization of Ukrainian nationalists and the Ukrainian insurgent army. Historical essays] (2005) / Dzobak V. V., Pliushyn I. I., Kasianov H. V. ta in. NAN Ukrainy; Instytut istorii Ukrainy. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
5. Fedorenko, V. L., Bilyi, O. V., Dromov, S. V. & Shutovych, V. V. (2008). Problemy zakonodavchoho zabezpechennia rehabilitatsii voiakiv Ukrainsoi povstanskoj armii, yaki postrazhdaly vid politychnykh represii radianskoj vlady [Problems of legislative support for the rehabilitation of soldiers of the Ukrainian Insurgent Army who suffered from the political repression of the Soviet government]. *Stratehichni priorytety – Strategic Priorities*, 3(8), 16 [in Ukrainian].

6. Kuhutiak, M. & Kobuta, S. (2008). Polityko-pravovi pidstavy vyznannia OUN ta UPA voiuuchoiu storonoiu u Druhii svitovii viini [Political and legal grounds for the recognition of the OUN and the UPA as a belligerent party in World War II]. *Halychyna – Galicia, 14* [in Ukrainian].
7. *Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy «Pro Uriadovu komisiuu z vyvchennia diialnosti OUN-UPA» vid 12 veresnia 1997 r., № 1004* [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine «On the Government Commission for the Study of the OUN-UPA» of September 12, 1997, № 1004.]. Retrieved from <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1004-97-%D0%BF> [in Ukrainian].
8. Kulchytskyi, S. OUN-UPA: *sprava v istyni, a ne v politychnii monopolii na mynule* [The OUN-UPA: It's about the truth, not the political monopoly of the past]. Retrieved from <https://day.kyiv.ua/uk/article/cuspilstvo/oun-upa-sprava-v-istyni-ne-v-politichnyi-monopoliyi-na-minule> [in Ukrainian].
9. *Problema OUN–UPA: Poperednia istorychna dovidka* [The problem of OUN - UPA: Pre-History.] (2000) / Vidp. red. S. V. Kulchytskyi. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy [in Ukrainian].
10. *Promizhnyi zvit robochoi hrupy dlia pidgotovky istorychnoho vysnovku pro diialnist OUN-UPA: Istorychnyi vysnovok pro diialnist OUN-UPA: Poperednii variant* [Interimreport of the workinggroup for the preparation of a historical conclusion on the activities of the OUN-UPA: Historical conclusion on the activities of the OUN-UPA: Preliminary version] (2000). Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy [in Ukrainian].
11. Hrytsenko, O. (2017). *Prezydenty i pamiat. Polityka pamiaty prezidentiv Ukrainy (1994-2014): pidgruntia, poslannia, realizatsiia, rezultaty* [Presidents and memory. Memory of the Presidents of Ukraine (1994-2014): background, message, implementation, results]. Kyiv: K.I.S. [in Ukrainian].
12. Dashkevych, Ya. (2011). *Natsionalno-vyzvolna borotba 40-50-kh rokiv u svitli vorozhykh arkhiviv. V kn.: «Uchy nemozhnymy ustamy skazaty pravdu»: istorychna eseistka* [National liberation struggle of the 40-50 s in the light of enemy archives]. Kyiv: Tempora [in Ukrainian].
13. *Tsentr doslidzhennia ukraïnsko-polskykh vidnosyn ta sektor naukovykh ta informatyvnykh vydan* [Center for the Study of Ukrainian-Polish Relation sand the Sector of Scientific and Informative Publications]. Retrieved from http://www.inst-ukr.lviv.ua/uk/organization/departments/info/?ci_locationid=7 [in Ukrainian].
14. *Istoriia – mentalnist – identychnist. Vypusk IV: Istorychna pamiat ukraintsiv i poliakiv u period formuvannia natsionalnoi svidomosti v XIX – pershii polovyni XX stolittia: kolektyvna monohrafiia* [History – mentality – identity. Issue IV: Historical memory of Ukrainians and Poles in the period of formation of national consciousness in the XIX – first half of the XX century] (2011) / za red. L. Zashkilniaka, Y. Pisulinskoi, P. Sierzhengy. Lviv: PAIS [in Ukrainian].
15. Bolianovskyi, A. (2011). *Ubyvstvo polskykh uchenykh u Lvovi v lypni 1941 roku: fakty, mify, rozsliduvannia: monohrafiia* [The murder of Polish scientists in Lviv in July 1941: facts, myths, investigations]. Lviv: Vydavnytstvo Lvivskoi politekhniki [in Ukrainian].
16. Chushak, Kh. (2011). *Nemaie vilnoi Polshchi bez vilnoi Ukrainy: Ukraina ta ukraintsi u politychnii dumtsi polskoi opozytsii (1976-1989): monohrafiia* [The reiso of free Poland without a free Ukraine: Ukraine and Ukrainian sin the political thought of the Polish opposition (1976-1989): monograph]. NAN Ukrainy, Instytut ukraïnoznavstva im. I. Krypiakevycha. Lviv: PAIS [in Ukrainian].
17. *Ukraina-Polshcha: istorychna spadshchyna i suspilna svidomist: zb. nauk. Prats* [Ukraine-Poland: historical heritage and public consciousness: a collection of scientific papers] (2013). Vidp. red. M. Lytvyn. NAN, Instytut ukraïnoznavstva im. I. Krypiakevycha. viv, 6 [in Ukrainian].
18. *IV Mizhnarodna naukova konferentsiia «Istorychna pamiat ukraintsiv i poliakiv u period formuvannia natsionalnoi svidomosti v XIX – pershii polovyni XX st.»* [IV International Scientific Conference «Historical memory of Ukrainians and Poles in the period of formation of national consciousness in the XIX – first half of the XX century»]. Retrieved from <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/105580> [in Ukrainian].
19. *Mizhnarodna naukova konferentsiia «Skhidna Yevropa: Shoa i mizhnatsionalni vidnosyny u 1941-1944 rokakh: malovyvcheni storinky zhyttia u Lvovi v umovakh natsytskoi okupatsii»* [International Scientific Conference «Eastern Europe: The Shoah and Interethnic Relations in 1941-1944: Little-Studied Pages of Life in Lviv under Nazi Occupation»]. Retrieved from http://www.inst-ukr.lviv.ua/uk/organization/departments/info/?ci_locationid=7 [in Ukrainian].
20. *Tsentr istorii derzhavotvorennia Ukrainy XX stolittia. Natsionalnyi universytet «Kyievo-Mohylianska akademiia»* [Center for the History of State-Building of Ukraine of the XX century. National University «Kyiv-Mohyla Academy»]. Retrieved from <https://platfor.ma/organizers/5289579f2ca77/> [in Ukrainian].
21. *Naukovyi tsentr doslidzhennia ukraïnskoho natsionalno-vyzvolnoho rukhu Instytutu istorii i politolohii Prykarpatskoho natsionalnoho universytetu imeni Vasylia Stefanyka ta Instytutu politychnykh ta*

- etnonatsionalnyi doslidzhen NAN Ukrainy [Research Center for the Study of the Ukrainian National Liberation Movement of the Institute of History and Political Science of the Vasyl Stefanyk Precarpathian National University and the Institute of Political and Ethnonational Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine]*. Retrieved from www.pu.if.ua/inst/ndc/tp1.htm [in Ukrainian].
22. *Ukrainskyi natsionalno-vyzvolnyi rukh na Prykarpatti v KhKh stolitti. Dokumenty i materialy [Ukrainian national liberation movement in the Carpathian sin the XX century. Documents and materials]* (2009). Vidp. red. prof. M. Kuhutiak. T. 2. Kn. 1 (1939 – 1945). Ivano-Frankivsk: KPF «LIK» [in Ukrainian].
 23. *Ukrainskyi natsionalno-vyzvolnyi rukh na Prykarpatti v XX stolitti. Dokumenty i materialy [Ukrainian national liberation movement in the Carpathians in the XX century. Documents and materials]* (2014). Vidp. red. M. Kuhutiak. T. 1. Kn. 2 (1929–1939). Ivano-Frankivsk: KPF «LIK» [in Ukrainian].
 24. *Halychyna. Vseukrainskyi naukovyi i kulturno-prosvitnytskyi kraieznavchyi chasopys. Materialy Vseukr. nauk. konf. «Roman Shukhevych v ukrainskomu natsionalno-vyzvolnomu rusi XX» [Materials of the All-Ukrainian conference «Roman Shukhevych in the Ukrainian national liberation movement XX century»]* (2008), 17-18 travnia 2007 r. Ch. 14 [in Ukrainian].
 25. *Mizhnarodna naukova konferentsiia «Stepan Bandera v ukrainskomu natsionalno-vyzvolnomu rusi XX stolittia» [International scientific conference «Stepan Bandera in the Ukrainian national liberation movement of the XX century»]*. Retrieved from <http://www.if.gov.ua/news/7866> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 18.12.2020.

Veronika Horielova,

Candidate of legal sciences, Associate Professor
of Department of state legal sciences University
«KROK»

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6536-2422>

HUMAN MORALS IN THE RETROSPECTIVE OF COGNITIVE- ANTHROPOLOGICAL ANALYSIS

The article is devoted to the problem of morality, from ancient times to the present. An analysis of historical approaches to understanding morality. It is proved that important in the modern transformation of the conceptual foundations of morality is the man himself, whose cognitive behavior in all ages is based on historical, legal and religious programs, which unite and organize it. Relevant strategies of such programs reflect their separate, inherent only in them, cognitive representations, which not only reflect moral ideas about reality, but also are able to create a «new reality», distorting the old. Emphasis is placed on the need to consider this problem, due to the need to establish a causal relationship between morality and law.

Keywords: morality, law, moral ideas, human morality, good, evil.

Горєлова В.

Мораль людини в ретроспективі когнітивно-антропологічного аналізу

Розглянуто проблему моралі, починаючи від давніх часів до сьогодення. Проведено аналіз історичних підходів до розуміння моралі. Доведено, що важливим у сучасній трансформації концептуальних засад моралі постає сама людина, когнітивна поведінка якої завжди будується на історичних, правових та релігійних програмах, які саме її організовують та впорядковують. Відповідні стратегії таких програм відображають свої окремі, властиві лише їм, когнітивні репрезентації, які не лише відображають моральні уявлення про дійсність, а й здатні створювати «нову дійсність», спотворюючи стару. Наголошується на необхідності розгляду цієї проблеми, що зумовлено потребою встановлення причинно-наслідкової взаємозалежності моралі та правових норм. Трансформація моралі відбувається протягом всієї історії людства, відображаючи зміни в праві на кожному етапі розвитку людства, адже формується певне переосмислення моральних цінностей у поєднанні з ідеологічними перетвореннями, що відбуваються в суспільстві. Змінюється і розуміння того, що є моральним. На сьогодні необхідність розгляду цієї проблеми зумовлено потребою встановлення причинно-наслідкової взаємозалежності між мораллю людини та соціальними, правовими та культурними факторами. Наголошено на тому, що в сучасному суспільстві взагалі відсутні гарантії чи раціональні шляхи до моральної згоди в суспільстві, не існує можливостей та способів встановити чітку ієрархію переваг серед моральних вимог. Сучасний стан моралі дослідники визначають як занедбаний. Можна сказати, що настала епоха когнітивного викривлення моралі – тобто поступове та постійне відхилення від моральних устоїв, що виявляється в поведінці і мисленні осіб. Ці збої обумовлені такими причинами: упередженнями, стереотипами, не здатністю аналізувати інформацію, байдужістю. Мораль новітнього часу – це філософсько-правова химера, адже вона починається з рівня особистого вибору поведінки у вільному просторі, межі якого можуть бути встановлені лише правовими нормами. Концептуальні засади моральних законів на сьогодні все більш схильні до появи «моралі десь посередині», «моралі узгодженості» або «нейтральної моралі». Цей феномен народився на терені «правової лояльності» та толерантності, що стало наслідком остаточного розмиву цілісності моральних постулатів, що були сформовані впродовж цілих століть.

Ключові слова: мораль, право, моральні уявлення, мораль людини, добро, зло.

Горелова В.

Мораль человека в ретроспективе когнитивно-антропологического анализа

Статья посвящена рассмотрению проблемы морали, начиная от древних времен до современности. Проводится анализ исторических подходов к пониманию морали. Доказано, что важным в современной трансформации концептуальных основ морали возникает сам человек, когнитивная поведение которой во все века строится на исторических, правовых и религиозных программах, которые именно ее организуют и упорядочивают. Соответствующие стратегии таких программ отражают свои отдельные, присущие только им, когнитивные репрезентации, которые не только отражают нравственные представления о действительности, но и способны создавать «новую действительность», искажая старую. Подчеркивается необходимость

рассмотрения этой проблемы, что обусловлено необходимостью установления причинно-следственной взаимосвязи морали и правовых норм. Трансформация морали происходит на протяжении всей истории человечества, отражая изменения в праве на каждом этапе развития человечества, ведь наступает определенное переосмысление нравственных ценностей в сочетании с идеологическими преобразованиями, происходящими в обществе. Меняется и понимание того, что является моральным. На сегодня необходимость рассмотрения этой проблемы обусловлено необходимостью установления причинно-следственной взаимосвязи между моралью человека и социальными, правовыми и культурными факторами. В статье отмечается, что в современном обществе вообще отсутствуют гарантии или рациональные пути к моральной согласии в обществе, не существует возможностей и способов установить четкую иерархию предпочтений среди моральных требований. Современное состояние морали исследователи определяют как заброшенный. Можно сказать, что наступила эпоха когнитивного порче нравов – то есть постепенное и постоянное отклонение от моральных устоев, что проявляется в поведении и мышлении человек. Эти сбои обусловлены рядом причин: предубеждениями, стереотипами, не способностью анализировать информацию, равнодушием. Мораль новейшего времени – это философско-правовая химера, ведь она начинается с уровня личного выбора поведения в свободном пространстве, границы которого могут быть установлены только правовыми нормами. Концептуальные основы нравственных законов, на сегодня, все более склонны к появлению «морали где-то посередине», «морали согласованности» или «нейтральной морали». Этот феномен родился на территории «правового лояльности» и толерантности, что стало следствием окончательного размыва целостности нравственных постулатов, которые были сформированы в течение целых веков..

Ключевые слова: мораль, право, нравственные представления, мораль человека, добро, зло.

Formulation of the problem. The birth and development of morality probably begins with the first man, because the understanding of good and evil is inherent in man himself and is its distinguishing feature from other living beings on Earth. The establishment and transformation of morality occur throughout the history of mankind because at every stage of human development there is a certain rethinking of moral values. However, there have always been significant ideological differences in the understanding of what is moral. Today, the need to consider this problem is due to the need to establish a cause-and-effect relationship between human morality and social, legal and cultural factors.

Analysis of recent research and publications. In the development of morality, we have conditionally identified several periods: ancient times, the Middle Ages, pre-revolutionary, Soviet and modern periods. The works of researchers of the modern period are mainly the works of philosophers, sociologists, psychologists: A.M. McIntyre, M. Halbwachs, D.O. Brink, A. Fuchs, Carl Gustav Jung and others.

Part of the general problem has not been solved previously. Anthropological ideas about the variability of moral ideas or the permanence of its postulates, about the moral progress or regress of mankind can be analyzed only by historical example. In the domestic scientific legal thought, there is no sufficiently thorough consideration of the historical process of moral development, which requires proper coverage.

Formulating the goals of the article. Consideration of the historical retrospective of cognitive-anthropological analysis of morality and some trends in its development, plays a significant role in the legal field, because the whole system of law is based on the understanding of morality.

Presentation of the main research material. Anthropological ideas about the variability of moral ideas or the permanence of its postulates, about the moral progress or regress of mankind can be analyzed only by historical example. The reference to the Old Testament, as the oldest document in the world, allows us to testify to the following: a moral person is either a pure God-fearing child or a wise old man endowed with all virtues (Abel, Abram, Lot, Job, Tabitha, prophets: Jeremiah, Hosea, Joel, Amos, Micah, Zechariah, etc.) or a bloodthirsty warrior, filled with the search for truth, love of truth, and the desire to atone for his sins (Moses, Samson, King David, etc.). Evil, debauchery and cruelty under the Old Testament inevitably lead to the death not only of the individual but also of individual cities, settlements and even the whole world [1]. Christian morality permeates the ancient world with reflections on the meaning of life.

The next circle of the concept of morality is covered in the man of the New Testament, starting with the first lines of the list of names of all ancestors, starting with the first man Adam – the ancestors of St. Joseph – the betrothed. The concept of «moral memory» further permeates all the ancient communicative knowledge and human action, creating a huge field for his reflection on the contradictions, criticism and constant justification of the positive moral. In addition, moral postulates become legal norms, as can be seen in the Ten Commandments of the Lord, for the violation of which it was possible to punish not by special bodies, but by any person [2]. In the words of John Chrysostom, Archbishop of Constantinople (347 - 438) «obtaining laws is a matter of mercy, compassion,

grace» [3, p. 94], that is, the law in fact can not contradict morality, and obtaining the law is an indisputable benefit and a reminder of morality. Regarding the inseparability of the connection between the category «morality – law – memory», John Chrysostom reminds that «if a good law is forgotten, a person will grow up with sin, lawlessness and dirt» [3, p. 98]. Thus, Christian morality professes the eternal truth that God has and that is love, such a truth is not born in dispute and does not exist «somewhere in the middle». True love does not bring evil and pain, it creates law and this law based on love is a moral law.

Recognizing two virtues: mental (intellectual) and moral, Aristotle believed that the first arises from exercise in learning, and the second arises from habit. Aristotle in his work «Ethics» tries to prove that none of the charities in man can be innate, but only received: «because legislators, accustoming to the laws of citizens, make them virtuous, because such is the desire of any legislator». Hence (according to Aristotle) – every decency arises, develops and is neutralized, and the repetition of the same deeds creates a moral foundation. Aristotle's idea of a person's responsibility for moral or mental incapacity remains cognitive-revolutionary at all times. Leaving the critique of this view from psychology and philosophy, in our opinion, the reasonableness of this idea follows precisely from the origins of the Aristotelian approach to the acquisition (teaching) of charity (morality). Otherwise, the correctness of bringing a person to justice for something independent of him would seem doubtful [4, p. 20, 35].

Morality according to Thomas Aquinas is a phenomenal combination of Christian and Aristotelian morality. According to his perfectionist theory, the good for man is to seek good and avoid evil. In this regard, morality according to F. Aquinas permeates all three types of laws: eternal (God's law), natural law (reflection of eternal law in intelligent beings), human law (state laws that keep people from evil through force and fear). He also divided morality into one that reflects the relationship between people and inner morality, which means a person's attitude to himself, his passions, desires [5, p. 57, 61].

John Locke tries to use the formula to prove that man is not only the unity of physical and mental, but also – it is his memory of bad and good, from which it is concluded that the existence of moral and metaphysical parallels of human nature [6, p. 78], which in turn gives reason to doubt which of the existing moral theories can be considered justified if it is rightly proved that there is no concept of «correct personality» [7, p. 98]. We can say that such arguments prove the identity of morality to human nature.

However, the unity of construction according to J. Locke «physical body – soul-memory – morality» gives birth to thoughts on the next mandatory component of man – the moral responsibility of the person to himself, the pangs of conscience and soul generated by his memory.

Exploring the personality as a multifaceted component, the philosopher D. Parfit, in my opinion, becomes closer to modern philosophy, because he notes that the pangs of conscience – is an unnecessary and unnecessary burden [8, p. 168]. The similarity of the position is also noted in the philosophy of G.O. Grotia, according to which justice (morality) is fiction, because a person is primarily for his own benefit and it is impossible to teach him to think and act in agreement with another [9, p. 45].

According to the theory of I. Kant, the moral law can be obtained only through philosophy [10, p. 49] with which many scholars agree, and this is understandable, since only the mind can create morality, but, in our opinion, today's philosophy sometimes goes beyond the Christian good and thus distorts the understanding of morality. According to Spinoza's philosophy, morality is born of good [11, p. 43], but in this case, the human mind, in turn, must be pure for true knowledge of what is good.

We see an extended vision of morality in the philosophy of I. Bentham (morality in action) and J. Mill (morality in rules), the purpose of which is to obtain pleasure and happiness. Moreover, I. Bentham emphasizes the condition of the general usefulness of morality [12, p. 49], and J. Mill – on the need to focus on the norms developed by society [13, p. 187]. In addition, J. Mill, exploring morality in the field of human primordial desire for a happy life, rightly sees moral universality as a kind of anthropological reflection of human activity.

Historically, morality has been identified with such categories as honor and dignity. For example, in the Middle Ages on the battlefield was dominated by a knightly army, guided by the provisions of the code of honor and noble dignity (but only relatively equal in origin to the enemy). The role of protector of the civilian population was first taken over by the church (although in the first place the priests tried to protect themselves and those on whom their wealth depended). In 989, a council of Catholic hierarchs was held in Sharr Abbey, which proclaimed the immunity of the civilian population during hostilities and decided that those guilty of looting peasant houses and churches, stealing cattle and killing unarmed people would be excommunicated [14, p. 266].

Another view of morality – the bourgeois rationalist model of morality, was widespread in Western Europe, whose representatives (F. Nietzsche, Schopenhauer, etc.) tried to establish a new, vague argument, but only

replaced by a metaphor model of morality «superman», which has nothing like it. with the Christian morality of the Orthodox population of historical Russia and could not be accepted by our ancestors. Similarly, the emotional – sensory moral theory of emotivism – specific to this historical period (Moore, Pritchard, A. Ayer, C. Stevenson, B. Russell, M. Schlick, R. Carnap, etc.) did not take root. Later, Sartre, Merleau-Ponty, and their followers, refuting such models, proposed their own, existentialist-Marxist model of morality. Accepting the revolutionary meaning of Marxism,

In Soviet times, morality appears in the form of a series of requirements for a person, which are devoid of persistence and which rather resemble situational prescriptions for a particular group of people or for society as a whole. We can say that this period is characterized by a general idea of morality, where it is accepted as defining and exhaustive for the person. At the same time, the heterogeneity of morality is lost. The nature of morality in Soviet times was the judgments of the commune, the precepts that came from under the ruling elite and which gave the right to appeal its provisions or to sharp criticism from society, which became a great misfortune. Thus, one «hand» of the Soviet government constantly issued slogans about goodness, conscience, honor and other virtues, and the other suppressed, punished severely for any manifestations of humanity that did not fit into the framework of its ideology. All the slogans were thus picked up by Soviet scientists, deployed within the permitted canons of «non-contradiction and coherence», but they all remained in the air because they no longer had a foundation on which to build morality for centuries. According to A. McIntyre, the ideology of Marxism itself thus suffered from «deadly moral impoverishment» [15, p. 4].

The materialist morality of Marxism seduced the worker with good due to the idea of the strength of ties between things. Communicating with nature, he moves away from the world of bourgeois courtesy and begins to realize the urgent need for things. This real determinism – recognizable to workers in labor – met the needs of revolutionary doctrine, allowed to determine the consequences of certain actions and seemed to give a person the opportunity to transform reality globally, and allegedly helped to help people find the law of their own activities and conditions of its effectiveness. change the existing order of things. In short, several existentialist ideas have been proposed as a philosophical justification for Marxist morality: the recognition of the reflexive climate of subjectivity; acceptance of the fact that the human consciousness always feels dissatisfied and with the same movement reveals the reality and seeks to surpass it; the human mind is within the situation; man as something accidental has no basis for being, but he «exists»; moral values – something historical; man is free, although he is recognized to serve the revolutionary will, because it presupposes freedom as a metaphysical fact, without depriving the significance of the desire for liberation. Freedom as such can never be eliminated, but it is always in danger of being subjected to violence or coercion [16, p. 76, 81]. Here it is appropriate to note AF Kony, who in the 19th century claimed that «punish the subject when he breaks the law, but do not kill the sense of self-worth in man» [17, p. 515]. the human mind is within the situation; man as something accidental has no basis for being, but he «exists»; moral values – something historical; man is free, although he is recognized to serve the revolutionary will, because it presupposes freedom as a metaphysical fact, without depriving the significance of the desire for liberation. Freedom as such can never be eliminated, but it is always in danger of being subjected to violence or coercion [16, p. 76, 81]. Here it is appropriate to note AF Kony, who in the 19th century claimed that «punish the subject when he breaks the law, but do not kill the sense of self-worth in man» [17, p. 515]. the human mind is within the situation; man as something accidental has no basis for being, but he «exists»; moral values – something historical; man is free, although he is recognized to serve the revolutionary will, because it presupposes freedom as a metaphysical fact, without depriving the significance of the desire for liberation. Freedom as such can never be eliminated, but it is always in danger of being subjected to violence or coercion [16, p. 76, 81]. Here it is appropriate to note AF Kony, who in the 19th century claimed that «punish the subject when he breaks the law, but do not kill the sense of self-worth in man» [17, p. 515]. because it presupposes freedom as a metaphysical fact, without depriving it of the significance of the desire for liberation. Freedom as such can never be eliminated, but it is always in danger of being subjected to violence or coercion [16, p. 76, 81]. Here it is appropriate to note AF Kony, who in the 19th century claimed that «punish the subject when he breaks the law, but do not kill the sense of self-worth in man» [17, p. 515]. because it presupposes freedom as a metaphysical fact, without depriving it of the significance of the desire for liberation. Freedom as such can never be eliminated, but it is always in danger of being subjected to violence or coercion [16, p. 76, 81]. Here it is appropriate to note AF Kony, who in the 19th century claimed that «punish the subject when he breaks the law, but do not kill the sense of self-worth in man» [17, p. 515].

Thus, it was from Soviet times that the decline of morality began, which began with an attempt to combine moral theory and practice into a common universal standard as a rational justification for politics: «The party does

not approve of this, so do not approve». This led, in fact, to the fact that manifestations of immorality (cruelty, injustice, etc.) were approved and supported if they were justified by party policy. Not surprisingly, it was after the Soviet era of «dictatorial morality» that many philosophical treatises with different views on morality emerged. Scholars raise a dispute about the origins of morality, and the debate unfolds over whether morality is a product of reason (common sense) or its origin from human feelings (R.G. Apresyan, A.A. Huseynova, V.V. Vasilyev, O.F. Gryaznov, etc.) [18, p. 623–625; 19, p. 145; 20, p. 38]. But if this question remains debatable, then a new one arises: does humanity use its own ideas of reason or cognition of the senses to find the difference between virtue and vice? [21, p. 498]. It should be noted that the question of morality, in any case, implies only its active nature, while according to D. Hume, the mind – is a cognitive ability, which is aimed at bringing ideas (judgments based on the demonstration of evidence) and / or the relationship between objects that we know from our own experience (judgments based on probabilities). And only in the second case, in his opinion, the mind participates in the act, however, its role is seen as secondary. Revealing the relationship between cause and effect, the mind is able to direct, adjust the impulses that motivate action, but does not generate them [21, p. 499]. So we can say.

The most striking thing is that in modern society there are no guarantees or rational ways to the moral consent of society. There can be no such ways also because in modern society there are no possibilities and ways to establish a clear hierarchy of preferences among moral requirements. Modern morality is a philosophical and legal chimera, because it begins with the level of personal choice of behavior in free space, the boundaries of which are determined only by legal norms. Recently, the individual choice of a person of «moral foundations» prevails agreed in certain social groups «moral attributes». For example, a survey of law students (48 people) showed that 68% of students believe that «only their personal definition of bad and good matters to them», 30% agree to obey the social requirements of morality, but with a certain purpose of achieving something «, the rest of the students recognize that» moral precepts must be rooted in a person from childhood, and must be unique for the whole society. «Thus, the majority today recognizes itself as an independent person in the moral field and even the author of the moral law, without thinking at all about the value of moral postulates on which it is based».

The current state of morality in Western countries is defined as abandoned, and the remnants of moral values are reminiscent of a once-existing culture in which no one wants to believe and accept. By changing the inner world of man through distorted notions of good and evil, people build new conditions for their existence. Yes, those manifestations of the human psyche that were once considered immoral are now protected by law. We can say that the era of cognitive distortion of morality has come - that is, a gradual and constant deviation from moral principles, which is manifested in the behavior and thinking of individuals. These failures are due to a number of reasons: prejudices, stereotypes, inability to analyze information, indifference.

Today, each person asks himself the question «why should I do just that and what will happen to me if I do things my own way»? And really, is it possible to make a person love to self-sacrifice, to bear his professional burden not only within the law but also morally? If the ancient man knew that for evil, immoral actions, the Lord's punishment awaits him, then the need to obey the earthly law, which does not contradict the divine law, there is no doubt. What is it like today, when man is detached from the law of God, actually deprived of memory and open to committing all kinds of lawlessness? We completely agree with the opinion of scientists on this issue, because neither analytical philosophy nor phenomenological tradition can help to establish order in the world of morality and science [15, p.7], especially when morality is «fictional».

Morality today is on a slippery slope of perfectionist self-presentation, characterized by a demonstration of one's own perfection. The world, detached from the virtues and precepts by which the ancestors lived, becomes a fiction of each of its pseudo-scientific dimensions. The word morality is thus in chaos, just as much as the word law (which we see in the example of the changing rule of law). The conceptual foundations of moral laws, today, are increasingly prone to the emergence of «morality somewhere in the middle», «morality of coherence» or «neutral morality». This phenomenon was born in the field of «legal loyalty» and tolerance, which was the result of the final erosion of the integrity of moral postulates that have been formed over the centuries.

Conclusions

Thus, we can conclude that the phenomenon of the category of «morality» opens on the following provisions:

1) morality has always been interpreted as a good that is in harmony with the soul (feelings) and affects behavior;

2) modern rethinking of morality necessarily adds to the past its own meaning, that is, modernizes it. A completely different approach will be the analysis of moral phenomena in terms of their role in the life of the past, ie the actual historical research using methods that characterize the ideas and values of the past in relation to the

circumstances that gave rise to them, and in the future – to understand specific actions motivated by these moral (cultural) guidelines. Such priorities are characteristic of the modern paradigm of moral and intellectual history.

References

1. *Bibliia abo Knyhy Sviatoho Pysma Staroho Zapovitu [Bible or Books of the Holy Scriptures of the Old Testament]*. (2011). Ukrainian biblical society [in Ukrainian].
2. *Svyatoye Evangeliye na tserkovno-slavyanskom yazyke s parallelnym perevodom na russkiy yazyk [The Holy Gospel in the Church Slavonic language with a parallel translation into Russian]*. (2016). Publisher: Spiritual Transfiguration [In Russian].
3. Chrysostom, J. (1902). *Conversations on the Gospel: Selected Works*. St.- Petersburg: edition of the Theological Academy [in English].
4. Aristotle (2011). *Evdemova etika [Eudemian Ethics]*. Oxford University Press [in Russian].
5. Aquinas, Thomas (2011). *Sochineniya (sbornik) [Essays (collection)]*. Publisher: Editorial URSS [in Russian].
6. Locke, J. (1985) The experience of human understanding [Opyt o chelovecheskom razumenii] [Essays in 3 volumes. M.: Thought. Vol.1. p.394 s. [in Russian].
7. Daniels, N. (1979). Moral Theory and the Plasticity of Persons. *The Monist*, 62 (3) [in English].
8. Parfit, D. (1973). Later Selves and Moral Principles. *Philosophy and Personal Relations: an Anglo-French Study*. Ed. A. Montefiore. London: Routledge & Kegan Paul, 137-169 [in English].
9. Grotius, G. (1994). *On the law of war and peace [O prave voyny i mira]* / Per.s lat. A.L. Sacketti: Reprint. with ed. 1956. Moskva: Ladomir [in Russian].
10. Kant, I. (1997). «*Osnovopolozheniye k metafizike нравов*» «*Kritika prakticheskogo razuma*» [«*Fundamentals of the metaphysics of morals*» «*Critique of practical reason*»]. *Essays in 4 volumes. Volume III*. Moscow Philosophical Foundation [in Russian].
11. Spinoza, B. (1925). Opera. Ed. Carl Gebhardt. Vol. II. Heidelberg: Carl Winter, [in English].
12. Bentham, I. (1998). *Introduction to the foundations of morality and law*. Moscow: ROSSPEN [in English].
13. Mill, J. (2009). Rech v zashchitu smertnoy kazni [St. Speech in defense of the death penalty] (translated by OV Artemyeva). *Eticheskaya mysl – Ethical thought*, 9 / under ed. A.A. Huseynova. Moskwa: IF RAN, 183-192 [in Russian].
14. Flori, J. (1999). *Ideologiya mecha [The ideology of the sword]*. St. Petersburg: Eurasia [in Russian].
15. McIntyre, A. (2000). *Posle dobrodeteli: Issledovaniya teorii morali [After Virtue: Studies in the Theory of Morality]*. Translated. with English V.V. Tselishcheva. Moskwa: Academic Project; Ekaterinburg: Delovaya book [in Russian].
16. Gentile, G. (2000). *Vvedeniye v filosofiyu [Introduction to philosophy]*. Per. with Italian, introduction. article, commentary, index by AL Zorin. St. Petersburg: Aletheia [in Russian].
17. Connie, A. F. (1956). *Izbrannyye proizvedeniya [Selected works]*. Moskwa [in Russian].
18. Apresyan, R. G. (2003). *Istoriya ticheskikh ucheniy [History of Teachings]*. Europe: New Time [Chapter Six]. Ed. A.A. Huseynova [in Russian].
19. Vasiliev, V. V. (2010). *Filosofskaya psikhologiya v epokhu Prosveshcheniya [Philosophical psychology in the Enlightenment]*. Moskwa [in Russian].
20. Gryaznov, A. F. (1996). *Razumnyy skeptitsizm v zhizni i filosofii [Reasonable scepticism in life and philosophy]*. Hume D. Soch.: In 2 vols., vol. 1. Moskwa [in Russian].
21. Hume, D. (1996). *Traktat o chelovecheskoy prirode [A treatise on human nature]*. Translated. with English S.I. Tsereteli. Hume D. Soch.: In 2 vols., vol. 1. Introduction. Art. A.F. Gryaznova; note. S. Narsky. 2nd ed., Additional and corrected. Moskwa [in Russian].
22. Jung, K. G. (1996). *Struktura psikhiki i protses individuatsii [The structure of the psyche and the process of individuation]*. Moskwa: Nauka [in Russian].

Стаття надійшла до редакції 19.12.2020.

2. КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО. АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС. ФІНАНСОВЕ ПРАВО. ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО. МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

DOI: 10.35774/app2020.04.026
УДК 342.951

Тетяна Дракохруст,
кандидат наук з державного управління,
доцент, завідувач кафедри міжнародного
права та міграційної політики
Західноукраїнського національного
університету
ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-4761-7943>

Світлана Мазепа,
кандидат юридичних наук, доцент кафедри
кримінального права і процесу та
правоохоронної діяльності, заступник декана
юридичного факультету Західноукраїнського
національного університету
ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-1282-9089>

ОСОБЛИВОСТІ ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПОРУШЕННЯ МІГРАЦІЙНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ

Розглянуто особливості юридичної відповідальності за порушення міграційного законодавства України. Зазначено перелік нормативно-правових актів, що регулюють кримінальну та адміністративну відповідальності. Акцентовано, що адміністративна відповідальність за порушення міграційного законодавства України має конкретні характерні риси. Зазначено, що реформування адміністративної відповідальності у сфері міграції складається з двох елементів: безпосередньо реформування системи адміністративної відповідальності у сфері міграції та змісту Кодексу України про адміністративні правопорушення (КУпАП); інших нормативно-правових актів, які встановлюють таку адміністративну відповідальність. Зазначено, що подальша трансформація адміністративної відповідальності пов'язана з удосконаленням системи адміністративних стягнень, які є юридичною формою реалізації цієї відповідальності за умови їхнього розширення. Вказано, що на окрему увагу заслуговує вивчення особливостей застосування останньої інстанції законодавця інструменту кримінальної відповідальності за правопорушення в аналізованій сфері. Зазначено, що у кваліфікаційних ознаках міститься

© Тетяна Дракохруст, Світлана Мазепа, 2020

відповідальність за ті самі дії, вчинені способом, небезпечним для життя чи здоров'я особи, яку незаконно переправляли через державний кордон України, чи вчинені щодо кількох осіб, або повторно, або за попередньою змовою групою осіб, або службовою особою з використанням службового становища, і караються позбавленням волі на строк від п'яти до семи років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років. Автори дійшли висновку, що відмінність між складом адміністративного правопорушення у ст. 204–2 Кодексу України про адміністративні правопорушення та складом кримінального правопорушення у ч.1 ст. 332–2 Кримінального кодексу України полягає у певній меті, яка характеризує діяння як злочин. Проте довести мету на практиці дуже складно.

Ключові слова: міграційне законодавство, міграція, юридична відповідальність, кримінальна відповідальність, адміністративна відповідальність, Кримінальний кодекс України, кодекс України про адміністративні правопорушення.

Drakokhrust T., Mazepa S.

Features of legal liability for violation of migration legislation of Ukraine

The peculiarities of legal liability for violation of migration legislation of Ukraine are considered in the article. The authors note the list of regulations governing criminal and administrative liability. The authors emphasize that administrative liability for violation of migration legislation of Ukraine has specific characteristics. The reform of administrative liability in the field of migration consists of two elements: direct reform of the system of administrative liability in the field of migration and the content of the Code of Ukraine on Administrative Offenses; other regulations that establish such administrative liability. It is noted that the further transformation of administrative responsibility is associated with the improvement of the system of administrative penalties, which are a legal form of implementation of this responsibility subject to their expansion. The authors emphasize that the study of the peculiarities of the application of the last instance of the legislator of the instrument of criminal liability for offenses in the analyzed area deserves special attention. The authors note that the qualifiers contain liability for the same acts committed in a manner dangerous to the life or health of a person who was illegally transported across the state border of Ukraine, or committed against several persons, or repeatedly or by prior conspiracy by a group of persons or an official using his official position, and shall be punishable by imprisonment for a term of five to seven years with deprivation of the right to hold certain positions or engage in certain activities for up to three years. The authors concluded that the difference between the composition of the administrative offense in Art. 204-2 of the Code of Ukraine on Administrative Offenses and the composition of a criminal offense in Part 1 of Art. 332-2 of the Criminal code of Ukraine, consists in the certain purpose which characterizes act as a crime. However, it is very difficult to prove the goal in practice.

Keywords: migration legislation, migration, legal liability, criminal liability, administrative liability, Criminal Code of Ukraine, Code of Ukraine on Administrative Offenses.

Постановка проблеми. З огляду на обрання стратегічного курсу на євроатлантичну інтеграцію одним із важливих напрямів розбудови міграційної політики в Україні є дотримання міграційного законодавства. Це відповідно визначає необхідність удосконалення законодавства у сфері протидії нелегальній міграції, міграційного контролю, застосування органами влади адміністративних примусів, притягнення до юридичної відповідальності іноземців та осіб без громадянства, що має бути наближеним до міжнародних стандартів Європейського Союзу та відповідати сьогоденню і взятим Україною міжнародним зобов'язанням [1].

Новітня історія розвитку України засвідчує, що наявність гострих політичних колізій і, як наслідок, зайва політизація реформування негативно впливають і на реформування юридичної відповідальності у сфері міграції, і на процес адаптації національного адміністративного законодавства до норм ЄС.

Аналіз наукових досліджень та публікацій. Питаннями юридичної відповідальності за порушення міграційного законодавства України, вивченням особливостей адміністративної та кримінальної відповідальності займалися: Т. Гуржій, Р. Мельник, О. Кузьменко, С. Братков, Н. Тиндик, Л. Рибаківський, А. Хомра, Ю. Римаренко, С. Мосьондз, С. Денисюк, Б. Хорев та ін. Проте специфіку юридичної відповідальності біженців як спеціальних суб'єктів досліджено недостатньо, що і зумовило актуальність обрання теми.

Метою статті є вивчення особливостей юридичної відповідальності за порушення міграційного законодавства України та проблем його застосування.

Виклад основного матеріалу дослідження. Визнання реформування адміністративної відповідальності у сфері міграції пріоритетним етапом розвитку суспільства та держави сприятиме організації її проведення на засадах планування основних заходів, що формують цей процес, із найбільш повним використанням потенціалу вітчизняної юридичної науки.

На нашу думку, реформування адміністративної відповідальності у сфері міграції складається з двох елементів: безпосередньо реформування системи адміністративної відповідальності у сфері міграції та змісту Кодексу України про адміністративні правопорушення (КУпАП); інших нормативно-правових актів, які встановлюють таку адміністративну відповідальність.

Іноземців та осіб без громадянства варто розглядати як окремих суб'єктів адміністративної відповідальності, та, встановлюючи адміністративні стягнення, потрібно зазначати, які з них можуть бути застосовані до іноземців, а які до осіб без громадянства. Якщо законодавець передбачає щодо іноземців та осіб без громадянства однакові заходи адміністративного примусу, то про це має бути вказано в законі [2].

Однак у нормативно-правових актах України трапляються випадки, коли законодавець, розглядаючи адміністративну відповідальність іноземців та осіб без громадянства, називає лише іноземців, а про осіб без громадянства не йдеться.

Наприклад, здебільшого у нормах Інструкції про примусове повернення і примусове видворення з України іноземців та осіб без громадянства [3] згадано лише про іноземців, хоча із назви та змісту документа очевидно, що положення інструкції поширюються також на осіб без громадянства. Отже, цей напрям адміністративної відповідальності іноземців та осіб без громадянства також потребує чіткого законодавчого визначення.

Подальша трансформація адміністративної відповідальності пов'язана з удосконаленням системи адміністративних стягнень, які є юридичною формою реалізації цієї відповідальності за умови їхнього розширення.

Йдеться про чітку регламентацію цих стягнень як щодо фізичних, так і юридичних осіб за вчинення адміністративних проступків, передусім штрафів. Видами адміністративних стягнень також є звільнення із посади і заборона обіймати посаду в державних органах терміном до трьох років, та видворення за межі України іноземців і осіб без громадянства як додаткове адміністративне стягнення.

Водночас Закон України «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту» не містить спеціальної норми щодо відповідальності біженців, відсутня така норма і в Конвенції про статус біженців.

Проте законодавство України визначає для біженців обов'язки, невиконання яких передбачає настання юридичної відповідальності.

До біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту, застосовуються також положення Закону України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства» у частині, що не суперечить спеціальному закону.

Відповідно до вказаного закону біженці, як і іноземці та особи без громадянства, які вчинили злочин, адміністративні або інші правопорушення, несуть відповідальність на загальних підставах.

Отже, із вищезазначеного можна дійти висновку, що біженці несуть адміністративну відповідальність за скоєні правопорушення на тих самих умовах, що й громадяни України [4].

Однак порівняно із громадянами України біженці та особи, які потребують додаткового або тимчасового захисту, є спеціальними суб'єктами у певних складах правопорушень і у зв'язку із цим не вважаються суб'єктами окремих складів адміністративних правопорушень, зокрема щодо виконання військового обов'язку, проходження державної служби тощо.

Водночас суб'єктами певних правопорушень можуть бути саме іноземці або біженці, бо вони пов'язані із порушенням правил умов перебування на території України.

Крім того, варто наголосити, що однією із найголовніших особливостей адміністративної відповідальності біженців є те, що такі особи звільняються від відповідальності за правопорушення, якщо останні були здійснені з метою набуття ними статусу біженця.

Тільки на біженців в Україні не поширюється адміністративна відповідальність за незаконне перетинання державного кордону України, якщо таке порушення було зроблено з наміром отримати статус біженця.

Непоширення на біженців заходів адміністративної відповідальності за вказаний злочин походить з передбаченого Конвенцією про статус біженців не зазнавати покарання за незаконний в'їзд на територію держави притулку [5].

Загалом це може бути зумовлено тим, що такий в'їзд вимушений і переважно є єдиною можливістю врятуватися від переслідування на території держави походження. Однак у цьому разі мають бути вчинені конкретні дії відповідно до національного законодавства.

Зокрема, згідно із Законом України «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту», якщо особа має намір набути статус біженця і перетнула незаконно кордон України, то вона зобов'язана негайно звернутися до відповідного органу міграційної служби із заявою про визнання біженцем або особою, яка потребує додаткового захисту. Тоді особа буде звільнена від адміністративної відповідальності.

Отже, невиконання такої умови, на думку І. Ковалишин, в іншому разі передбачає відповідальність на загальних підставах [6].

Проте і в цьому разі виникатимуть певні суперечності. Варто врахувати, що особливність становища біженця як особи, яка змушена рятуватися від переслідувань у чужій країні, та пов'язані з цим складнощі можуть призвести до вимушених зволікань із зверненням до органів міграційної служби. І така позиція має підтвердження в судовій практиці України.

Як визначає Вищий адміністративний суд, судам варто врахувати, що положення законодавства про біженців не встановлюють санкцій за подачу заяви про надання статусу біженця із зволіканнями. В таких випадках можуть накладатися тільки адміністративні стягнення у вигляді штрафу, передбачені ст. 203 та ч.1 ст. 204 Кодексу України про адміністративні правопорушення.

Неприйняття заяви про надання статусу біженця до розгляду і видворення заявника суперечитиме захисту фундаментальних прав, передбачених Конвенцією про статус біженців 1951 р. (принцип «невислання» «non – refoulement»), а саме ст. 33, за якою «...договірні держави не будуть жодним чином висилати або повертати біженців до кордонів країни, де їхньому життю чи свободі загрожуватиме небезпека через їхню расу, релігію, громадянство, належність до певної соціальної групи або політичні переконання», Конвенцією проти катувань та іншого жорстокого, нелюдського або принижуючого поводження та покарання 1984 р., а саме ст. 3, згідно з якою «...жодна держава-сторона не має висилати, повертати чи видавати будь-яку особу іншій державі, якщо є серйозні підстави вважати, що їй там може загрожувати застосування катувань».

Для визначення наявності таких підстав компетентні власті беруть до уваги всі обставини, що стосуються справи, враховуючи у відповідних випадках існування в цій державі постійної практики брутальних і масових порушень прав людини» [7], а також Конвенцією про захист прав і основоположних свобод людини 1950 р. (загроза катувань) [8]. Наприклад, щодо справи Чахал проти Великобританії (Chahal v. the United Kingdom): рішення Європейського суду прав людини від 15.11.1996р. (заява № 22414/93).

Відповідно до Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо правового статусу іноземців та осіб без громадянства, які брали участь у захисті територіальної цілісності та недоторканості України», «...іноземці та особи без громадянства, зазначені у частині двадцятій статті 4 цього Закону, не можуть бути примусово повернуті в країну походження або третю країну, яка вчинила акт агресії проти України, або в країну, яка не визнає територіальну цілісність та суверенітет України або відмовляється визнавати протиправність посягань на територіальну цілісність та суверенітет України, зокрема голосувала проти Резолюції Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй «Про територіальну цілісність України» від 27 березня 2014 року № 68/262» [9].

Вищий адміністративний суд додатково роз'яснює, що обов'язок особи, яка має намір набути статус біженця і намагалася перетнути незаконно кордон України, а також вона має негайно звернутися до відповідного органу міграційної служби із заявою про визнання біженцем або особою, яка потребує додаткового захисту, необхідно розуміти як такий, що здійснений сумлінно без конкретних затримок.

Відповідно до ч. 5 ст. 11 Закону України «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту», особа позбавляється статусу біженця або додаткового захисту, якщо вона займається діяльністю, що загрожує національній безпеці, громадському порядку, здоров'ю населення України тощо. Деякі науковці вважають, що позбавлення особи статусу біженця можливе тільки в односторонньому порядку з боку держави за його протиправну діяльність біженця і визнається правовою санкцією, яка містить покарання, оскільки змінює правовий статус особи, звужує її права, а тому є спеціальним видом адміністративної діяльності [10].

Проте протиправна діяльність особи, що становить загрозу національній безпеці відповідно до законодавства України, є злочином, тому позбавлення у зв'язку із цим цієї особи статусу біженця не можна назвати адміністративним стягненням. Крім того, в Кодексі України про адміністративні правопорушення в окремих статтях передбачено відповідальність і встановлено санкції за вчинення дій щодо порушення громадського порядку тощо.

Зазначити, що в Законі України «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту» також є така норма, що передбачає спосіб припинення правового статусу біженців, як скасування рішення про визнання особи біженцем. Відповідно до ч. 6 ст. 11 зазначеного закону рішення про визнання особи біженцем або особою, яка потребує додаткового захисту, скасовується, якщо вона повідомила недостовірні відомості, пред'явила фальшиві документи, що стали підставою для визнання особи біженцем або особою, яка потребує додаткового захисту.

Підставою для подання центральному органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту, про позбавлення статусу біженця або додаткового захисту може бути клопотання органу Служби безпеки України, іншого органу державної влади.

Уповноважені посадові особи центрального органу виконавчої влади, що реалізують державну політику у сфері біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту, за наявності підстав, зазначених у ч. 1, 5 та 6 цієї ст. 11 вносять до центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту, подання про втрату чи позбавлення статусу біженця або додаткового захисту, чи про скасування рішення про визнання особи біженцем або особою, яка потребує додаткового захисту, за власною ініціативою.

Вважаємо, що такий спосіб припинення статусу біженця також є адміністративною відповідальністю за скоєння відповідного адміністративного правопорушення. У цьому разі чітко простежується склад правопорушення, визначений вид адміністративного стягнення.

На нашу думку, скасування рішення про визнання особи біженцем також є наслідком її можливого притягнення до відповідальності за правопорушення, які були скоєні цією особою, і до відповідальності, від якої таку особу було звільнено у зв'язку із набуттям статусу біженця, якщо не минув термін, протягом якого цю особу можна притягнути до відповідальності.

Проаналізувавши вищезазначене, можна стверджувати, що у разі скасування рішення про надання особі статусу біженця вона має вважатися такою, що не набувала статусу біженця із настанням відповідних правових наслідків.

Сучасне нормативно-правове регулювання адміністративної відповідальності у сфері міграції охоплює Кодекс України про адміністративні правопорушення та окремі закони, де містяться норми, що передбачають адміністративну відповідальність.

Доцільно зауважити, що основна структура КУпАП побудована з урахуванням радянської ідеології у період формування, яка «базувалась» на вченні про марксизм-ленізм і відповідала вимогам, тодішньої КПРС до законодавця [11].

Погоджуємося з В. Татаряном і Б. Магомедовим, що Україна досі перебуває, з одного боку, в стані перманентного внесення законодавчих поправок у концептуально і морально застарілий Кодекс про адміністративні правопорушення радянського зразка, однак з іншого боку, в країні нині ухвалено певну кількість самостійних законів і галузевих кодексів (Митний, Податковий та ін.), в яких, хоча фрагментарно, здійснена нова регламентація адміністративної відповідальності за вчинення окремих видів правопорушень.

З моменту дії Конституції України у чинний Кодекс України про адміністративні правопорушення внесено понад 300 змін і доповнень. У змінах і доповненнях відображені конституційні положення, потреба юрисдикційного захисту нових суспільних відносин, сформульовані новели (завдання Кодексу України про адміністративні правопорушення та ін.).

Однак за неконструктивних дій законодавців відбувається за суттю декодифікація національного законодавства про адміністративну відповідальність і у сфері міграції, що загалом може негативно відобразитися на стані й ефективності боротьби з адміністративними проступками [12].

Водночас, на думку А. Авакова, статистика адміністративно-юрисдикційної діяльності свідчить про сталу тенденцію до зменшення кількості виявлених адміністративних правопорушень в Україні [13].

У процесі проведення порівняльно-правового аналізу процесуальних норм КУпАП та адміністративно-процесуальних норм інших видів можна простежити відсутність єдиного підходу щодо регулювання суспільних відносин, які виникають у процесі провадження у справах про адміністративні правопорушення.

Зокрема, це відсутність належно уніфікованих правил судового та позасудового провадження у справах про адміністративні правопорушення, процедури внесення рішень про застосування адміністративних покарань; використання різного понятійного апарату законодавчими актами та інше. Ці проблеми створюють суттєві складності в процесі реалізації процесуальних механізмів, що забезпечують захист прав, свобод і законних інтересів учасників провадження у справах про адміністративні правопорушення.

Як зазначає Р. Мельник, реалізація євроінтеграційної політики Українською державою визначає необхідність наповнення вітчизняного адміністративного права новими нормами, що передбачає, як підсумок, внесення змін і до його системи, пов'язаних, з одного боку, з введенням до неї нових елементів, а з іншого – з виведенням за її межі тих елементів, що не відповідають сучасним завданням відповідної галузі права [14].

Як відомо, провадження у справах про адміністративні порушення міграційного законодавства врегульовано розділами III–V КУпАП, Інструкцією з оформлення посадовими особами Державної прикордонної служби України матеріалів справ про адміністративні правопорушення, затвердженою наказом МВС України № 898 від 18.09.2013 р. [15], та Інструкцією з оформлення матеріалів про адміністративні правопорушення Державною міграційною службою України, затвердженою наказом МВС України № 825 від 28.08.2013 р. [16].

Проте гармонізація міграційного законодавства передбачає необхідність подальшої систематизації законодавчих актів про адміністративні правопорушення у галузі законодавства про міграцію, зокрема існує доцільність об'єднання всіх складів, закріплених на сьогодні в різних розділах Особливої частини КУпАП, у самостійну за назвою «Адміністративні правопорушення у сфері міграції», де має бути визначено адміністративну відповідальність за порушення міграційного законодавства.

Гармонізація законодавства України та ЄС про адміністративну відповідальність у сфері міграції передбачає необхідність внесення змін і доповнень у чинне законодавство.

У зв'язку з цим вважаємо за доцільне закріпити положення про те, що цей кодекс є єдиним нормативним джерелом адміністративної відповідальності. Тільки державний рівень правового регулювання адміністративної відповідальності дасть змогу забезпечити єдність правового статусу громадянина, іноземця, особи без громадянства, біженця, захист його законних прав і інтересів, єдиний масштаб відповідальності за адміністративне правопорушення.

Варто зазначити, що у 2017 р. Проект Концепції проекту Міграційного кодексу України було розроблено ДМС з метою виконання пунктів 17 і 18 Плану заходів щодо реалізації Концепції здійснення першочергових заходів з реформування Державної міграційної служби на 2017 р., затвердженого розпорядженням Кабінету Міністрів України № 83-р від 08.02.2017 р., та Стратегії державної міграційної політики України на період до 2025 р., схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України № 482 від 12.07.2017 р., та передбачало вироблення єдиних підходів до можливих шляхів кодифікації законодавства у сфері міграції і розроблення проекту кодифікаційного акта, в якому можуть бути частково об'єднані та систематизовані норми права, що регулюють суспільні відносини у сфері міграції. Проте ця концепція не набула подальшого розвитку.

На окрему увагу заслуговує вивчення особливостей застосування останньої інстанції законодавця інструменту кримінальної відповідальності за правопорушення у аналізованій сфері [17]. Так, згідно з чинним кримінальним законодавством у ст.332 КК України «Незаконне переправлення осіб через державний кордон України» передбачено відповідальність за незаконне переправлення осіб через державний кордон України, організацію незаконного переправлення осіб через державний кордон України, керівництво такими діями або сприяння їх вчиненню порадами, вказівками, наданням засобів або усуненням перешкод. За вказані дії передбачено покарання у вигляді позбавлення волі на строк від трьох до п'яти років. Вважаємо доцільним звернути увагу на формальний склад злочину та доволі суворе покарання за альтернативні дії із різним, на нашу думку, ступенем суспільної небезпеки. Наприклад, якщо особа дала раду як незаконно перетнути кордон, то їй загрожує від 3 до 5 років позбавлення волі. Так само як особі, яка організувала і переправила особу через державний кордон – теж від 3 до 5 років. Вбачається необхідність запровадження альтернативного виду покарання, наприклад штрафу, розмір якого буде відповідати категорії злочинів невеликої тяжкості.

У кваліфікаційних ознаках міститься відповідальність за ті самі дії, вчинені способом, небезпечним для життя чи здоров'я особи, яку незаконно переправляли через державний кордон України, чи вчинені щодо кількох осіб, або повторно, або за попередньою змовою групою осіб, або службовою особою з використанням службового становища, і караються позбавленням волі на строк від п'яти до семи років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років. На наш погляд, відповідальність має бути встановлена не лише за дії, а й за бездіяльність службової особи, яка слугувала безперешкодному переправленню осіб через державний кордон.

У 2018 р. з'явилася ще одна кримінально-правова норма, яка стосується запровадження кримінальної відповідальності за порушення міграційного законодавства. Це ст. 332-2 КК України «Незаконне

перетинання державного кордону України», яка передбачає відповідальність за перетинання державного кордону України з метою заподіяння шкоди інтересам держави або особою, якій заборонено в'їзд на територію України, або представниками підрозділів збройних сил чи інших силових відомств держави-агресора у будь-який спосіб поза пунктами пропуску через державний кордон України або в пунктах пропуску через державний кордон України без відповідних документів, або за документами, що містять недостовірні відомості, із застосуванням покарання у вигляді позбавлення волі на строк до трьох років [17].

В Кодексі України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП), як вже зазначалося вище, є стаття 204-1 «Незаконне перетинання або спроба незаконного перетинання державного кордону України», яка за своїм змістом аналогічна статті 332-2 КК. Наявність статті 332-2 КК ускладнює застосування статті 204-1 КУпАП, яка є аналогічною нормою. Застосування статті 204-1 Кодексу України про адміністративні правопорушення або 332-2 КК України має ознаки корупційних ризиків та може призвести до реального або потенційного конфлікту інтересів. Крім того, наявність у диспозиції статті оціночних понять, таких як «інтереси держави», які є законодавчо не закріпленими, також ускладнює застосування цієї статті.

Висновки. Отже, в цьому разі варто застосувати інкорпорацію за назвою «Особливості міграційного законодавства України» – якісно-правову систематизацію нормативних актів, що полягає в їхньому зведенні у збірники, у певному порядку без зміни змісту.

Відповідно компетентний орган (Кабінет Міністрів України) має сформувати офіційні збірники інкорпорованих актів.

Такий збірник сприятиме поєднанню всіх законів і підзаконних актів різних органів державної влади, що регулюють питання міграції населення (як зовнішньої, так і внутрішньої), а також питання адміністративних деліктів, що вчиняються іноземними громадянами, та питання адміністративних деліктів, вчинених іноземними громадянами й особами без громадянства на території України.

Визначаючи адміністративну відповідальність іноземних громадян і осіб без громадянства на території нашої країни, збірник законів має базуватися на положеннях КУпАП, а також враховувати норми міжнародного права, у т. ч. ті, що є результатом євроінтеграційної політики.

Сьогодні законодавству у сфері адміністративної відповідальності властива несистематичність, навіть за наявності кодифікованого акта. Положення щодо адміністративних правопорушень містяться в різних за юридичною силою нормативно-правових актах, що призводить до невідповідностей у застосуванні санкції за той самий адміністративний проступок. Такий стан правових норм не відповідає правовій визначеності демократичної держави.

Відмінність між складом адміністративного правопорушення у ст. 204–2 Кодексу України про адміністративні правопорушення та складом кримінального правопорушення у ч. 1 ст. 332–2 Кримінального кодексу України, полягає у певній меті, яка характеризує діяння як злочин. Проте довести мету на практиці дуже складно.

Список використаних джерел

1. Ткачова Н. М., Мартянова Р. А. Необхідність взаємодії органів державної влади щодо протидії нелегальній міграції як потенційній загрозі національній безпеці. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1149> (дата звернення: 10.12.2020).
2. Погребиська А. Теоретичні підходи до визначення поняття адміністративного примусу. URL: file:///C:/Users/dell/Downloads/Ms_2014_Spets.vip._53.pdf (дата звернення: 10.12.2020).
3. Про затвердження інструкції про примусове повернення і примусове видворення з України іноземців та осіб без громадянства : наказ МВС від 23 квітня 2014 року № 353/271/150. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0806-12> (дата звернення 17.12.2020).
4. Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства : Закон України № 3773 від 22 вересня 2011 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/3773-17> (дата звернення 27.10.2019).
5. Конвенція про статус біженців від 27.08.1951 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_011 (дата звернення 27.10.2019).
6. Ковалишин І. Г. Правовий статус біженців в Україні: проблеми теорії та практики : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02. Київ, 2005. 140 с.
7. Конвенція проти катувань та іншого жорстокого, нелюдського або принижуючого поводження та покарання від 10.12.1984 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/995_085 (дата звернення 29.10.2019).

8. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення 29.10.2019).
9. Про внесення змін до деяких законів України щодо правового статусу іноземців та осіб без громадянства, які брали участь у захисті територіальної цілісності та недоторканності України від 25 серпня 2019 року № 2743. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2743-19> (дата звернення 29.10.2019).
10. Ковалишин І. Г. Правовий статус біженців в Україні: проблеми теорії та практики : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02. Київ, 2005. 140 с.
11. Основы Законодательства Союза ССР и союзных республик об административных правонарушениях. URL: <http://base.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc;base=ESU;n=1730> (дата звернення 29.10.2019).
12. Татарян В. Г., Магомедов Б. М. Возникновение и развитие административно-деликтного законодательства в государствах-участниках Содружества независимых государств. URL: http://kizilov-inc.ru/sites/default/files/gm_articles/voznikn_i_razv.pdf (дата звернення 29.10.2019).
13. Аваков А. Б. Про надсилання огляду стану адміністративно-правозастосовної діяльності ОВС за 2014 рік. Київ : ГШ МВС України, 2015. С. 8.
14. Мельник Р. Система вітчизняного адміністративного права та євроінтеграція України: до питання пошуку взаємозв'язку. Право України. 2010. № 8. С. 116–121.
15. Про затвердження Інструкції з оформлення посадовими особами Державної прикордонної служби України матеріалів справ про адміністративні правопорушення : Наказ Міністерства внутрішніх справ України від 18 вересня 2013 року № 898. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1729-13> (дата звернення 01.11.2020).
16. Про затвердження Інструкції з оформлення матеріалів про адміністративні правопорушення Державною міграційною службою України : наказ Міністерства внутрішніх справ України № 825 від 28.08.2013 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1654-13> (дата звернення 01.11.2020).
17. Melander, S., 2013 Ultima Ratio in European Criminal Law. Офітi Socio-legal Series [online], 3 (1), 42–61. URL: <http://ssrn.com/abstract=2200871> (дата звернення: 01.12.2020).
18. Кримінальний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2599-19#n6> (дата звернення: 01.12.2020).

References

1. Tkachova, N. M. & Martianova R. A. *Neobkhdnist vzaiemodii orhaniv derzhavnoi vlady shchodo protydyi nelehlnii mihratsii yak potentsiinii zahrozi natsionalnii bezpetsi [The need for cooperation between public authorities to combat illegal migration as a potential threat to national security]*. Retrieved from <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1149> [in Ukrainian].
2. Pohrebyska, A. *Teoretychni pidkhody do vyznachennia poniattia administratyvnoho prymusu [Theoretical approaches to defining the concept of administrative coercion]*. Retrieved from <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1149> [in Ukrainian].
3. *Pro zatverdzhennia instruksii pro prymusove povernennia i prymusove vydvorennia z Ukrainy inozemtsiv ta osib bez hromadianstva: nakaz MVS vid 23 kvitnia 2014 roku № 353/271/150 [On approval of the instruction on forced return and forced expulsion of foreigners and stateless persons from Ukraine: order of the Ministry of Internal Affairs of April 23, 2014]*. Retrieved from <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1149> [in Ukrainian].
4. *Pro pravovyi status inozemtsiv ta osib bez hromadianstva: Zakon Ukrainy № 3773 vid 22 veresnia 2011 r. [On the legal status of foreigners and stateless persons: Law of Ukraine № 3773 of September 22, 2011]*. Retrieved from <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1149> [in Ukrainian].
5. *Konventsiiia pro status bizhentsiv vid 27.08.1951 r. [Convention relating to the Status of Refugees]*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_011 [in Ukrainian].
6. Kovalyshyn, I. H. (2005). *Pravovyi status bizhentsiv v Ukraini: problemy teorii ta praktyky [Legal status of refugees in Ukraine: problems of theory and practice]*: dys... kand. yuryd. nauk: 12.00.02. Kyiv [in Ukrainian].
7. *Konventsiiia proty katuvan ta inshoho zhorstokoho, neliudskoho abo prynyzhuiuchoho povodzhennia tapokarannia vid 10.12.1984 roku [Convention against Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment]*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/995_085 (data zvernennia 29.10.2019 r.) [in Ukrainian].

8. *Konventsiiia pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod vid 04.11.1950 roku [Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms]*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (data zvernennia 29.10.2019 r.) [in Ukrainian].
9. *Pro vnesennia zmin do deiakyykh zakoniv Ukrainy shchodo pravovoho statusu inozemtsiv ta osib bez hromadianstva, yaki braly uchast u zakhysti terytorialnoi tsilisnosti ta nedotorkannosti Ukrainy vid 25 serpnia 2019 roku № 2743 [On amendments to some laws of Ukraine regarding the legal status of foreigners and stateless persons who participated in the protection of the territorial integrity and inviolability of Ukraine of August 25, 2019]*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2743-19> [in Ukrainian].
10. Kovalyshyn, I. H. (2005). *Pravovyi status bizhentsiv v Ukraini: problemy teorii ta praktyky [Legal status of refugees in Ukraine: problems of theory and practice]*: dys... kand. yuryd. nauk: 12.00.02. Kyiv [in Ukrainian].
11. *Osnovy Zakonodatelstva Soiuzu SSR y soiuznykh respublik ob administrativnykh pravonarusheniakh [Fundamentals of Legislation of the USSR and the Union republics on administrative offenses]*. Retrieved from <http://base.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc;base=ESU;n=1730> [in Ukrainian].
12. Tatarian, V. H. *Vozniknovenie i razvitie administrativno-deliktnoho zakonodatelstva v hosudarstvakh-uchastnikakh Sodruzhestva nezavisimyykh hosudarstv [The emergence and development of administrative tort legislation in the member states of the Commonwealth of Independent States]*. Retrieved from http://kizilov-inc.ru/sites/default/files/gm_articles/voznikn_i_razv.pdf [in Ukrainian].
13. Avakov, A. B. (2015). *Pro nadsylannia ohliadu stanu administratyvnopravozastosovnoi diialnosti OVS za 2014 rik [About sending the review of a condition of administrative law enforcement activity of OVS for 2014]*. Kyiv: HSH MVS Ukrainy [in Ukrainian].
14. Melnyk, R. (2010). *Systema vitchyznianoho administratyvnoho prava ta yevrointehratsiia Ukrainy: do pytannia poshuku vzaiemozviazku [The system of domestic administrative law and European integration of Ukraine: to the question of finding a connection]*. *Pravo Ukrainy – Law of Ukraine*, 8, 116-121 [in Ukrainian].
15. *Pro zatverdzhennia Instruksii z oformlennia posadovymy osobamy Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy materialiv sprav pro administratyvni pravoporushennia: Nakaz Ministerstva vnutrishnikh sprav Ukrainy vid 18 veresnia 2013 roku № 898 [On approval of the Instruction on registration of materials of cases on administrative offenses by officials of the State Border Guard Service of Ukraine: Order of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine of September 18, 2013]*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1729-13> (data zvernennia 01.11.2020 r.) [in Ukrainian].
16. *Pro zatverdzhennia Instruksii z oformlennia materialiv pro administratyvni pravoporushennia Derzhavnoi mihratsiinoiu sluzhboiu Ukrainy: nakaz Ministerstva vnutrishnikh sprav Ukrainy № 825 vid 28.08.2013 r. [On approval of the Instruction on registration of materials on administrative offenses by the State Migration Service of Ukraine: Order of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine № 825 of 28.08.2013]*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1654-13> [in Ukrainian].
17. Melander, S. (2013). *Ultima Ratio in European Criminal Law. Oñati Socio-legal Series*, 3 (1), 42-61. Retrieved from <http://ssrn.com/abstract=2200871> [in English].
18. *Kryminalnyi kodeks Ukrainy [Criminal Code of Ukraine]*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2599-19#n6> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 19.12.2020.

DOI: 10.35774/app2020.04.035
УДК 342.9

Марина Ковальова,

кандидат юридичних наук, доцент
доцент кафедри адміністративного права і
процесу та митної безпеки
Університету Державної фіскальної служби
України
ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-7439-8563>

Ірина Божук,

здобувач другого (магістерського) рівня
освіти Навчально-наукового інституту
права Університету Державної фіскальної
служби України
ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-2307-151X>

АДМІНІСТРАТИВНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА МОБІНГ: ПЕРСПЕКТИВИ ВНЕСЕННЯ ЗМІН ДО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ

Мобінг, як торнадо, що відірвався від весняного дощу, – палкий, колективний напад, який виростає зі звичайного конфлікту.

Кеннет Уестус, канадський соціолог

Досліджено теоретико-практичні аспекти та юридичні особливості мобінгу як суспільного явища. Наведено думки різних науковців щодо визначення поняття та ознак мобінгу. Зазначено, що українське суспільство потребує негайного врегулювання цієї проблеми, тому дослідникам варто глибше дослідити цю тему з юридичної точки зору.

Вказано, що законодавство деяких зарубіжних країн унормувало заборону мобінгу (психологічного тиску) на робочому місці. Сформульовано висновок, що в інших країнах захист гідності працівника під час трудової діяльності є такою самою важливою складовою, як і інші умови праці. Досвід розвинутих країн необхідно вивчати та запроваджувати в Україні з метою покращення умов праці працівників, у тому числі через створення комфортної психологічної атмосфери та розробки механізму відповідальності винних осіб.

Проаналізовано основні аспекти законопроекту № 4306 та надано йому позитивну оцінку. Закцентовано увагу на необхідності призначення адміністративної відповідальності за мобінг.

Ключові слова: мобінг, булінг, цькування, адміністративна відповідальність, психологічний тиск, психологічне насильство, зарубіжний досвід.

Ковальова М., Божук І.

Административная ответственность за моббинг: перспективы внесения изменений в законодательство Украины

Исследуются теоретико-практические аспекты и юридические особенности моббинга как общественного явления. В работе приведены мнения различных ученых относительно определения понятия и признаков моббинга. Отмечено, что украинское общество требует немедленного урегулирования данной проблемы, так ученым стоит глубже исследовать данную тему с юридической точки зрения.

Указано, что законодательство некоторых зарубежных стран урегулировало запрет моббинга (психологического давления) на рабочем месте. Сформулирован вывод, что в других странах защита достоинства работника во время трудовой деятельности является такой же важной составляющей, как и другие условия труда. Опыт развитых стран необходимо изучать и внедрять в Украине с целью улучшения условий труда работников, в том числе через создание комфортной психологической атмосферы и разработки механизма ответственности виновных лиц.

Проанализированы основные аспекты законопроекта №4306 и ему предоставлено положительную оценку. Сосредоточено внимание на необходимости назначения административной ответственности за моббинг.

Ключевые слова: моббинг, буллинг, травля, административная ответственность, психологическое давление, психологическое насилие, зарубежный опыт.

Kovalyova M., Bozhuk I.

Administrative responsibility for mobbing: prospects for changing the legislation of Ukraine

The article examines the theoretical and practical aspects and legal features of mobbing as a social phenomenon. The article presents the opinions of various scientists on the definition of the concept and characteristics of mobbing. It is noted that the Ukrainian society demands an immediate settlement of this problem, so scientists should study this topic more deeply from a legal point of view.

The purpose of the article is to study the essence and content of the concept of mobbing, to analyze its legal features, to describe the main aspects of the legislation of some foreign countries to combat and prohibit mobbing, as well as to identify its application. The article pays considerable attention to the study of topical issues of legal regulation of prohibition and counteraction to mobbing in the legislation of Ukraine, prospects for the introduction of administrative liability for mobbing through the adoption of the bill №4306, as well as identifying its positive and negative aspects.

It is stated that the legislation of some foreign countries has regulated the prohibition of mobbing (psychological pressure) in the workplace. It is concluded that in other countries the protection of the dignity of the employee during employment is as important a component as other working conditions. The experience of developed countries needs to be studied and implemented in Ukraine in order to improve the working conditions of workers, including through the creation of a comfortable psychological atmosphere and the development of a mechanism for liability of perpetrators.

The main aspects of the draft law №4306 were analyzed and given a positive assessment. Emphasis is placed on the need to assign administrative responsibility for mobbing. It should be emphasized that the chosen topic remains insufficiently studied by domestic scientists and needs a deeper analysis for its regulation.

Keywords: mobbing, bullying, harassment, administrative liability, psychological pressure, psychological violence, foreign experience.

Постановка проблеми. Право на повагу честі й гідності людини потрібно трактувати як таке, що гарантоване державою та міжнародною спільнотою, що нерозривно пов'язані з особою носія. Вказане право – це конституційна цінність, яка наповнює сенсом людське буття, є фундаментом для усіх інших конституційних прав, мірилом визначення їхньої сутності та критерієм допустимості можливих обмежень таких прав.

Наведене опосередковано підтверджується унікальним значенням людської гідності в Конституції України, за якою, зокрема, людина, її життя і здоров'я, честь і гідність визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю (ч. 1 ст. 3); усі люди є вільні і рівні у своїй гідності та правах (ст. 21); кожен зобов'язаний неухильно додержуватися Конституції України та законів України, не посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей (частина перша статті 68) [1].

У цьому контексті варто зазначити, що ст. 2 Європейської конвенції про захист прав людини та основоположних свобод (надалі – Конвенція) гарантує, що усі сторони Конвенції зобов'язані поважати права людини [2].

Однією з проблем у контексті реалізації працівником свого права на гідність, тобто забезпечення умов, що сприяють нормальній трудовій активності, є проблеми психологічного тиску або «мобінгу».

Під мобінгом потрібно розуміти систематичне цькування, психологічний терор, форми зниження авторитету та психологічного тиску у вигляді цькування співробітника у колективі, зазвичай з метою його звільнення. Поняття «мобінг» з'явилося в Україні порівняно недавно і на законодавчому рівні норми щодо заборони мобінгу та відповідальності за нього відсутні. У чинному законодавстві України не передбачено механізму захисту честі й гідності працівника внаслідок мобінгу.

Про мобінг, як про негативне соціально-психологічне явище, в Україні заговорили зовсім нещодавно. Водночас кількість осіб, які потерпають від мобінгу, зростає з кожним днем. Складається враження, що йдеться про епідемію нової соціальної хвороби.

Враховуючи те, що фактично порушення прав людини внаслідок мобінгу існує, але юридичного механізму захисту та відповідальності за це в Україні немає, наша держава не просто неефективно вибудовує законодавство, а й прямо порушує ст. 13 Конвенції, яка регламентує що кожен, чий права та свободи, визнані в цій Конвенції, було порушено, має право на ефективний засіб юридичного захисту в національному органі, навіть якщо таке порушення було вчинене особами, які здійснювали свої офіційні повноваження [2].

Вказаний феномен став предметом наукових досліджень та врегульований нормативними актами у багатьох країнах, проте в Україні все ще відсутні юридичні інструменти протидії. Тому дослідження

законодавства цих країн в окресленій сфері стане науковим підґрунтям для удосконалення законодавства України в контексті захисту гідності працівника під час виконання ним трудової функції. Водночас аналіз запропонованого законопроекту № 4306 та досвіду зарубіжних країн стане ще одним кроком до визнання цієї проблеми на науковому рівні з подальшим її врегулюванням на законодавчому рівні.

Мета статті полягає в тому, щоб провести дослідження сутності та змісту поняття «мобінг», проаналізувати його юридичні особливості, охарактеризувати основні аспекти законодавства деяких зарубіжних країн щодо протидії та заборони мобінгу, а також визначити особливості його застосування. У статті значна увага приділена дослідженню актуальних питань правової регламентації заборони та протидії мобінгу в законодавстві України, перспективам впровадження адміністративної відповідальності за мобінг шляхом ухвалення законопроекту № 4306, а також визначення його позитивних та негативних аспектів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Зважаючи на те, що проблема мобінгу у правовому полі України є порівняно новою, напрацювань щодо цієї теми небагато, проте частково досліджували її юристи-науковці Л. В. Котова, Н. А. Чередніченко, Л. П. Гаращенко, юристи-практики С. Попов, Д. Новіков. Варто зазначити, що з точки зору педагогіки та психології, цю проблему аналізували більш детально Ю. В. Железнякова, О. О. Корабльова, О. Т. Смук, Г. В. Лещук та інші.

Обрану тему все ще недостатньо дослідили вітчизняні науковці, тому необхідно здійснити більш глибокий аналіз для її нормативного врегулювання.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сьогодні в кризових умовах, в умовах пандемії Covid-19, агресія та психологічне насильство в суспільстві зростає. Малий та середній бізнес зазнає значних збитків, роботодавці не мають стратегії для збереження своєї справи, а тому напруга у всіх соціальних сферах зростає. Не менше страждають звичайні працівники, які хоч і не зазнають таких фінансових втрат, проте часто стають жертвами психологічно насильства з боку колег чи начальника.

Психологічне насильство у трудовому колективі не з'явилося сьогодні чи вчора, це явище виявляється у світі доволі давно, проте лише нещодавно міжнародна спільнота почала впевнено про це говорити.

Через значні економічні та військово-політичні проблеми Україна донедавна не акцентувала увагу на цій соціальній хворобі. Водночас ерез активне обговорення цієї проблеми на теренах європейського співтовариства та необхідності імплементації норм міжнародного законодавства, в Україні влада все-таки визнала за потрібне законодавчо закріпити механізм захисту від мобінгу.

Тенденції українського законотворчого процесу свідчать: держава намагається послідовно проводити політику із забезпечення права на повагу до честі й гідності особи. Ще у січні набув чинності Закон «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу» [3]. Його положення реалізуються на практиці – і кривдників вже притягають до адміністративної відповідальності. Наступним логічним кроком стала розробка регламентації протидії мобінгу – цькуванню у трудових правовідносинах.

Перш за все, науковий аналіз потрібно розпочати із визначення поняття та сутності терміна «мобінг». Слово «мобінг» походить від англійського «mob»: 1) натовп, юрба; 2) голода, чернь; 3) ватага злодіїв; 4) нападати юрбою, оточувати, юрмитися, товпитися. [4, с. 158].

У сучасному законодавстві зарубіжних країн можемо зустріти різноманітні терміни, які є власне синонімами терміна «мобінг»: «моральне переслідування» («moral harassment»), якому відповідає французький термін «le harcèlement moral», власне «мобінг» (mobbing – тиск) – більш уживаний у Швеції, Німеччині та Італії, «знущання на робочому місці» («workplace bullying») – США, Великобританія, та «психологічне переслідування» («psychological harassment») – у Квебеку. Інші синоніми: жорстокість на робочому місці, психологічне насильство. Вказані терміни характеризують два явища – зловживання на робочому місці та погане ставлення на роботі [5].

Сьогодні значного поширення набуло недотримання загальноприйнятих норм взаємовідносин у трудових колективах, що супроводжується моральним переслідуванням на робочому місці. У більшості країн світу, а також в Україні поступово покращуються умови праці та зростає заробітна плата. Ці два фактори, а також нестабільна економічна ситуація призводять до страху втратити робоче місце. Така ситуація часто викликає некоректну поведінку щодо своїх колег.

Мобінг – це будь-яка форма гоніння, переслідування на робочому місці. Тобто під терміном «мобінг» розуміють вороже, неетичне ставлення однієї людини або групи людей, яке прямо спрямоване і систематично повторюється переважно щодо однієї особи, на якій це переслідування негативно відображається.

Регулярні випадки негідних чи неприязельських дій щодо деяких працівників принижують честь і гідність особи настільки, що часто провокують звільнення людини з місця її роботи, важку депресію або самогубство.

Федеративний суд Німеччини з трудових спорів поняття «мобінг» визначає як «систематичний прояв ворожості, знущання та дискримінації – як серед найманих працівників, так і щодо підлеглих з боку керівництва».

Н. Девенпорт визначає сутність поняття «мобінг» як колективний психологічний терор, цькування щодо когось із працівників із боку його колег, підлеглих або начальства, здійснювані з метою змусити його / її піти з місця роботи (Davenport et al, 1999).

Л. Ваніорек вважає, що мобінг – регулярне і цілеспрямоване нанесення шкоди людям на роботі, яке може завдати величезну фізичну та душевну шкоду Waniorek, & Waniorek, 1994).

Термін «мобінг» відносно недовго користується попитом в українській психології та педагогіці, але вже прижився в результаті того, що в нас немає аналогу, який би так влучно передавав суть цього явища. Важливо зазначити, що законодавчо значення цього терміна не закріплено в Україні.

Мобінг – загальний термін, який описує кілька варіантів психологічного цькування, емоційного насилля на робочому місці або навчальному колективі. Варто зазначити, що розрізняють:

- **вертикальний мобінг** – вид психологічної агресії, що здійснюється у площині «керівник – трудовий колектив», може виявлятися у двох видах: колективному тискові на керівника з боку підлеглих або тискові керівника на весь колектив або окремого його члена;

- **горизонтальний мобінг** – це вид психологічної агресії, що полягає у колективному тискові на одного з колег, ігнорування та цькування його;

- **босинг** (від англійського boss) – вид психологічної агресії, що полягає у зловживанні керівника владою, постійній, часто несправедливій критиці співробітників із вказівкою на їхню службову невідповідність;

- **булінг** (від англ. bully – задирака, забіяка, хуліган) – вид психологічної агресії, що полягає у приниженні одного члена робочого колективу іншим;

- **«сєндвіч-мобінг»** – вид психологічної агресії, що полягає у тискові на одного з працівників як із боку колег, так із боку керівника. Мобінг може бути свідомий і неусвідомлений.

- **свідомий** – цілеспрямовані дії, що мають конкретну, чітко сформульовану мету створити людині такі умови, щоб вона звільнилась з займаної посади, тобто йдеться про корисливі мотиви – обійняти чиюсь посаду, провести на неї когось зі «своїх», вислужитися перед начальством;

- **неусвідомлений** – нецілеспрямовані дії, за яких людина не усвідомлює того, що займається цькуванням і які є наслідком нетолерантного ставлення, постійного роздратування, що накопичується щодо когось із колег чи колективу взагалі.

Дослідники виокремлюють такі ознаки мобінгу:

- 1) регулярність негативних акцій і практик, спрямованих проти одного або декількох працівників (образи, приниження, ізоляція або ігнорування досягнень працівника, прискіпливе ставлення до виконаної роботи, призначення нездійснених строків (deadline) для реалізації завдань, приховування корисної інформації, поширення наклепу та пліток, свідоме руйнування репутації людини, приниження політичних і / або релігійних переконань, рідше – фізичне насильство або погроза його застосування);

- 2) тривалість агресивної поведінки моберів, що сприймається «жертвою» як ворожа (від шести місяців до декількох років);

- 3) дисбаланс влади між сторонами мобінгу: «жертва» не здатна себе захистити та протистояти групі моберів, внаслідок чого сприймається нападниками як людина, що перебуває в ієрархічно нижчому положенні та через свою психологічну слабкість заслуговує негативного ставлення до себе;

- 4) віктимізація / стигматизація «мішені», що має своїм наслідком нанесення їй важких психологічних травм.

У книзі «Насильство на роботі» (Violence at Work), виданій Міжнародною організацією праці (ООН) в 1998 р. [6], мобінг наводиться в одному переліку з вбивствами, зґвалтуваннями й пограбуваннями. Пояснення цьому таке: через менш небезпечний, на перший погляд, порівняно з іншими видами фізичного насильства мобінг жертви іноді накладають на себе руки.

З огляду на вищевикладене очевидно, що ця проблема є справді значущою та поширеною, а тому потребує негайного врегулювання в Україні. Відповідно до ст. 26 Європейської соціальної хартії, держави взяли на себе зобов'язання сприяти запобіганню систематичним непорядним або очевидно негативним та

образливим діям щодо окремих працівників на робочому місці або у зв'язку з виконанням роботи і вживати всіх відповідних заходів для захисту працівників від такої поведінки роботодавців [7].

Зазначимо, що мобінг вже давно заборонений у багатьох зарубіжних країнах, за цькування передбачена серйозна відповідальність, що дає змогу гарантувати суспільству на державному рівні захист їхніх законних прав та інтересів. Заборона мобінгу на законодавчому рівні була запроваджена у скандинавських країнах: Данії (1975 р.), Швеції та Норвегії – з 1977 р. [8].

Зокрема, 21 вересня 1993 р. у Швеції був прийнятий окремий нормативний акт, спрямований на боротьбу з мобінгом на робочому місці (набув чинності 31 березня 1994 р.) [9]. У параграфі першому вказаного нормативного акта визначено правову дефініцію мобінгу, яка охоплює різні форми негативної поведінки до працівника з боку роботодавця або його представників. Серед таких форм виокремлено: залякування, психологічне насильство, соціальне відчуження, домагання, у т. ч. сексуальні домагання.

У Норвегії, на відміну від Швеції, не було прийнято спеціального нормативного акта щодо заборони мобінгу, законодавство було удосконалене шляхом внесення змін до нього, а саме: до Закону про захист робочого середовища, який був прийнятий ще у 1977 р.

Так, 24 червня 1994 р. було внесено окрему статтю (п. 41) [10]. Згідно зі ст. 12 вказаного нормативного акта працівники не повинні підлягати впливу несприятливих фізичних або психічних факторів та не мають зазнавати переслідувань або підпадати під інший негативний вплив. Вказано, що робота має бути організована таким чином, щоб не принижувати гідність працівника.

Заборона мобінгу запроваджена також у Франції. Згідно зі ст. L.1152-1 Трудового кодексу Франції «жоден працівник не повинен страждати через численні випадки психологічного тиску проти нього, які спрямовані на погіршення умов праці та можуть порушувати його права і гідність та можуть негативно впливати на його фізичне та психічне здоров'я або перешкоджати його професійному майбутньому» [11].

Трудовий кодекс Франції містить також інші норми щодо запобігання психологічного тиску, а саме: ст. L.1152-2, згідно з якою роботодавець повинен вжити всіх необхідних заходів для запобігання поведінки знущань, ст. L.4121-1, яка закріплює обов'язок роботодавця вжити необхідних заходів щодо безпеки і захисту фізичного та психічного здоров'я працівників. Ці заходи охоплюють: 1) профілактику професійних ризиків і напруги на робочому місці; 2) інформаційні та навчальні заходи; 3) проведення організаційних та інших заходів.

У Німеччині відсутній окремий нормативний акт, присвячений забороні мобінгу або психологічного переслідування працівників, відсутнє також законодавче визначення мобінгу. Однак окремі нормативні акти так чи інакше регулюють це питання. Крім того, багато підприємств Німеччини на рівні локального регулювання встановлюють правила щодо запобігання мобінгу та боротьби зі стресами на роботі.

Щодо правового врегулювання цієї проблеми в Україні, то варто зазначити, що 02 листопада 2020 р. було зареєстровано законопроект № 4306 «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо протидії мобінгу» (надалі – законопроект) [12]. Як зазначено у пояснювальній записці до законопроекту, метою і завданням законопроекту є захист учасників трудових відносин від різних форм мобінгу і встановлення адміністративної відповідальності за такі дії.

Законопроектом пропонується ввести до Кодексу України про адміністративні правопорушення, Закон України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» та Закону України «Про колективні договори і угоди», визначивши поняття «мобінг», передбачити адміністративну відповідальність за систематичне застосування різних форм мобінгу до працівника.

Також пропонується визначити мобінг як діяння учасників трудових відносин, які полягають у психологічному, фізичному, економічному насильстві, у тому числі із застосуванням засобів електронних комунікацій, що вчиняються щодо працівника підприємства, установи, організації незалежно від форми власності, виду діяльності і галузевої належності, а також осіб, які працюють за трудовим договором з фізичними особами або особами, які працюють за трудовим договором, з фізичними особами щодо інших учасників трудових відносин з метою приниження їхньої людської гідності за певними ознаками, створення щодо них напруженої, ворожої, образливої атмосфери та / або примушування учасника трудових відносин змінити місце роботи.

Законопроектом передбачено встановлення адміністративної відповідальності за такі дії шляхом внесення відповідних змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення. Передбачено внесення змін до антидискримінаційного та трудового законодавства у частині врегулювання питання протидії мобінгу.

Варто зазначити, що в законопроекті передбачено такі покарання за мобінг: накладення штрафу від ста до ста п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадські роботи на строк від двадцяти до сорока годин. Мобінг, вчинений групою осіб або повторно протягом року після накладення адміністративного стягнення, – тягне за собою накладення штрафу від двохсот до трьохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадські роботи на строк від сорока до шістдесяти годин. Мобінг, що заподіяв шкоду психічному здоров'ю учаснику трудових відносин, – тягне за собою накладення штрафу від двохсот до трьохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадські роботи на строк від сорока до шістдесяти годин [12].

У законопроекті пропонується виокремити конкретні ознаки мобінгу, а саме: систематичність (повторюваність) діяння; наявність сторін – кривдник, потерпілий (жертва мобінгу), спостерігачі (за наявності); дії або бездіяльність кривдника, наслідком яких є заподіяння психічної шкоди, приниження, страх, тривога, підпорядкування потерпілого інтересам кривдника, та / або спричинення соціальної ізоляції потерпілого, примушування до зміни місця роботи; економічний тиск; психологічний тиск; створення нестерпного робочого середовища; цькування [12].

Зазначимо, що ініціативна група пропонує внести доповнення у Кодекс законів про працю України, зокрема доповнити ст. 158 положеннями про те, що працедавець зобов'язаний здійснювати профілактику ризиків та напруги на робочому місці, провадити інформаційні, навчальні та організаційні заходи щодо упередженого ставлення у сфері праці (мобінг).

Цей законопроект можна позитивно оцінювати з точки зору забезпечення прав та свобод людини. Прийняття такого закону є необхідністю на сучасному етапі суспільного розвитку та глобалізаційних процесів.

Висновки. Отже, вперше явище мобінгу в трудових відносинах детально описали Г. Леманн і А. Густафссон в опублікованому в 1984 р. у The National of Occupational Safety and Health звіті щодо результатів дослідження, проведеного впродовж 1982–1983 рр. у Швеції. Г. Леманн наголошував, що застосовує поняття «мобінг» для визначення різновиду психологічних міжособистісних відносин, що складаються на робочому місці між працівником і роботодавцем щодо реалізації завдань (службових обов'язків) та виявляються в недоброзичливому (ворожому) ставленні до працівника його колег або керівників.

Сьогодні в більшості зарубіжних країн знають, що таке мобінг, і на законодавчому рівні регулюється протидія цьому явищу. В літературі мобінг визначається як психологічний терор, переважно груповий, цькування щодо будь-кого з працівників з боку його колег, підлеглих або керівництва, що охоплюють постійні негативні висловлювання на адресу працівника, його соціальну ізоляцію в середині організації, поширення про працівника неправдивої інформації.

У трудовому законодавстві деяких європейських держав поняття «мобінг» має правове закріплення (Польща, Франція, Швеція та ін.), в деяких розглядається як вияв дискримінації або психологічного насилля.

Таким чином, мобінг розглядається як одна з форм дискримінації прав людини у трудових відносинах, яка виявляється через психологічне, економічне та інше насильство з метою приниження людської гідності підлеглих та найманих працівників з боку керівництва за певними ознаками, створення щодо них напруженої, ворожої, образливої атмосфери та примушування учасника трудових відносин до зміни місця роботи.

Тобто явище «мобінг» є однією з форм дискримінації прав людини і пов'язане саме з трудовими відносинами. Оскільки в Україні поняття мобінг з'явилося порівняно нещодавно, на законодавчому рівні питання протидії та заборони мобінгу ще не врегульовано. Саме тому, законопроект № 4306 має удосконалити норми українського законодавства відповідно до європейського законодавства та забезпечити захист від дискримінації й психологічного тиску в трудовому колективі.

Список використаних джерел

1. Конституція України : Закон від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР. URL. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr#Text> (дата звернення: 28.11.2020).
2. Європейська Конвенція з прав людини : Конвенція Ради Європи від 04 листопада 1950 року. URL. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення: 28.11.2020).
3. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії боулінгу : Закон України від 18.12.2018 № 2657-VIII. URL. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-19#Text> (дата звернення: 28.11.2020).

4. Англо-український та українсько-англійський словник. 2-е вид., випр. та доп. Київ, 2006. 632 с.
5. Rachel A. Yuen. Beyond the Schoolyard: Workplace Bullying and Moral Harassment Law in France and Quebec. *Cornell International Law Journal*. 2005. 2. P. 625–648.
6. Chappell D. Violence at work. Third edition. Geneva, International Labour Office, 2006. 384 p.
7. Європейська соціальна хартія: Хартія Ради Європи від 03.05.1996. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_062#Text (дата звернення: 28.11. 2020).
8. Guerrero, M. I. S. The Development of Moral Harassment (or Mobbing) Law in Sweden and France as a Step Towards EU Legislation [Electronic Resource]. *Boston College International and Comparative Law Review*, Vol. 27, Issue 2. Interrelationships: International Economic Law and Developing Countries, Pp. 477-500; Boston College Law School. URL: <https://lawdigitalcommons.bc.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1135&context=iclr> (дата звернення: 28.11. 2020).
9. Kränkande särbehandling i arbetslivet/ Arbetarskyddsstyrelsens Författningssamling, AFS 1993:17, Utkom från trycket den 26 oktober 1993, beslutad den 21 september. Arbetsmiljöverket. URL: <https://www.av.se/globalassets/filer/publikationer/foreskrifter/krankande-sarbehandling-i-arbetslivetforeskrifter-afs1993-17.pdf> (дата звернення: 28.11. 2020).
10. Act No. 4 of 4 February 1977 respecting workers' protection and the working environment, as amended to Act No. 2 of 6 January 1995. *International Labour Organization*. URL: <http://www.ilo.org/dyn/natlex/docs/WEBTEXT/13291/64814/E95NOR01.htm> (дата звернення: 28.11.2020).
11. Code du travail. Version consolidée au 10 août 2016. Légifrance. URL: <https://www.legifrance.gouv.fr/%20affichCodeArticle.do?%20idArticle%20=%20LEGIARTI%2000000%206900818%20&cidTexte=LEGITEXT%20000006072050> (дата звернення: 28.11.2020).
12. Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо протидії мобінгу : Законопроект України від 02.11.2020 № 4306. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=70300 (дата звернення: 28.11. 2020).

References

1. *Konstytutsiia Ukrainy [The Constitution of Ukraine]*: Law of June 28, 1996 №254к/96-VR. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> [in Ukrainian].
2. *Yevropeiska Konventsiiia z prav liudyny [European Convention on Human Rights]*: Konventsiiia Rady Yevropy vid 04 lystopada 1950 roku. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 [in Ukrainian].
3. *Pro vnesennia zmin do deiakikh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo protydii boulinhu [On amendments to some legislative acts of Ukraine on combating bowling]*: Law of Ukraine of 18.12.2018 №2657-VIII. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-19#Text> [in Ukrainian].
4. *Anhlo-ukrainskyi ta ukrainsko-anhliiskyi slovnyk [English-Ukrainian and Ukrainian-English dictionary]* (2006). 2-e vyd., vypr. ta dop. Kyiv [in Ukrainian].
5. Rachel, A. Yuen (2005). Beyond the Schoolyard: Workplace Bullying and Moral Harassment Law in France and Quebec. *Cornell International Law Journal*, 2, 625-648 [in English].
6. Chappell, D. (2006). *Violence at work*. Third edition. Geneva, International Labour Office [in English].
7. *European Social Charter: Charter of the Council of Europe of 03.05.1996*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_062#Text [in English].
8. Guerrero, M. I. S. (2004). The Development of Moral Harassment (or Mobbing) Law in Sweden and France as a Step Towards EU Legislation [Electronic Resource]. *Boston College International and Comparative Law Review*, 27 (2). *Interrelationships: International Economic Law and Developing Countries*, 477-500; Boston College Law School. Retrieved from <https://lawdigitalcommons.bc.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1135&context=iclr> [in English].
9. Kränkande särbehandling i arbetslivet / Arbetarskyddsstyrelsens Författningssamling, AFS 1993:17, Utkom från trycket den 26 oktober 1993, beslutad den 21 september. Arbetsmiljöverket. Retrieved from <https://www.av.se/globalassets/filer/publikationer/foreskrifter/krankande-sarbehandling-i-arbetslivetforeskrifter-afs1993-17.pdf> [in Sweden].
10. Act No. 4 of 4 February 1977 respecting workers' protection and the working environment, as amended to Act No. 2 of 6 January 1995. *International Labour Organization*. Retrieved from <http://www.ilo.org/dyn/natlex/docs/WEBTEXT/13291/64814/E95NOR01.htm> [in English].

11. Code du travail. Version consolidée au 10 août 2016 . Légifrance. Retrieved from <https://www.legifrance.gouv.fr/%20affichCodeArticle.do?%20idArticle%20=%20LEGIARTI%2000000%206900818%20&cidTexte=LEGITEXT%20000006072050> [in France].
12. On Amendments to the Code of Ukraine on Administrative Offenses to Combat Mobbing: Draft Law of Ukraine of November 2, 2020 №4306. Retrieved from http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=70300 [in English].

Стаття надійшла до редакції 03.12.2020.

Анастасія Корнійченко,

аспірант, асистент кафедри державно-
правових, дисциплін та адміністративного
права

Центральноукраїнського державного
педагогічного університету

імені Володимира Винниченка

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-7826-4386>

МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО МЕХАНІЗМУ ЗАПОБІГАННЯ БУЛІНГУ

Визначено методологію дослідження адміністративно-правового механізму запобігання булінгу шляхом виокремлення та розгляду тих методів, які безпосередньо дадуть змогу якісно й ефективно розкрити: по-перше, правову категорію «булінг», як принципово нове явище сучасної адміністративної доктрини; по-друге, адміністративно-правовий механізм запобігання цьому соціально негативному явищу. З'ясовано, що комплексне дослідження методології юридичного пізнання адміністративно-правового механізму запобігання булінгу потребує застосування не одного, а цілої низки філософських, загальнонаукових, спеціально-наукових та спеціально-юридичних методів.

У межах статті запропоновано авторську систему методів, які варто використовувати у процесі здійснення юридичного пізнання адміністративно-правового механізму запобігання булінгу. Зокрема, наголошено, що варто використовувати діалектичний метод, методи аналізу, синтезу, індукції та дедукції, системно-структурний, функціональний, аксіоматичний, історичний, статистичний, психологічний, конкретно-соціологічний, формально-юридичний, порівняльно-правовий, юридично-герменевтичний методи та метод теоретико-правового прогнозування.

Ключові слова: методологія дослідження, адміністративно-правовий механізм, булінг, запобігання булінгу, юридичне пізнання, метод.

Корнійченко А.

Методология исследования административно-правового механизма предотвращения буллинга

Статья посвящена определению методологии исследования административно-правового механизма предотвращения буллинга путем выделения и рассмотрения тех методов, которые непосредственно позволят качественно и эффективно раскрыть: во-первых, правовую категорию «буллинг», как принципиально нового явления современной административной доктрины; во-вторых, административно-правовой механизм предотвращения этого социально негативного явления. Установлено, что комплексное исследование методологии юридического познания административно-правового механизма предотвращения буллинга требует применения не одного, а целого ряда философских, общенаучных, специально-научных и специально-юридических методов.

В рамках статьи предложена авторская система методов, которые следует использовать при осуществлении юридического познания административно-правового механизма предотвращения буллинга. В частности, автором отмечено, что следует использовать диалектический метод, методы анализа, синтеза, индукции и дедукции, системно-структурный, функциональный, аксиоматический, исторический, статистический, психологический, конкретно-социологический, формально-юридический, сравнительно-правовой, юридическо-герменевтический методы и метод теоретико-правового прогнозирования.

Ключевые слова: методология исследования, административно-правовой механизм, буллинг, предотвращение буллинга, юридическое познание, метод.

Korniichenko A.

Methodology of research of administrative and legal mechanism of bullying prevention

The article is devoted to defining the methodology of research of the administrative and legal mechanism of bullying prevention by identifying and considering those methods that will directly reveal qualitatively and effectively: firstly, the legal category of «bullying» as a fundamentally new phenomenon of modern administrative doctrine; secondly, the administrative and legal mechanism for preventing this socially negative phenomenon. It was found that

© Анастасія Корнійченко, 2020

a comprehensive study of the methodology of legal knowledge of the administrative and legal mechanism of bullying prevention requires the use of not one, but a number of philosophical, general scientific, special scientific and special legal methods.

The article proposes an author's system of methods that should be used in the implementation of legal knowledge of the administrative and legal mechanism to prevent bullying. In particular, the author emphasizes that the dialectical method, methods of analysis, synthesis, induction and deduction, system-structural, functional, axiomatic, historical, statistical, psychological, concrete-sociological, formal-legal, comparative-legal, legal-hermeneutic methods and the method of theoretical and legal forecasting should be used.

Keywords: research methodology, administrative and legal mechanism, bullying, bullying prevention, legal knowledge, method.

Постановка проблеми. Для сучасної адміністративної доктрини булінг є новим та не дослідженим явищем як з точки зору сукупності загальних філософсько-правових вчень, так і з боку конкретних наукових знань. Підставою та ключовою причиною цьому слугує трансформація поглядів щодо дій, які можуть завдати шкоду, що вчиняє одна особа (або група осіб) щодо іншої (інших). Таким чином, означена трансформація, а також інтеграція міжнародних норм з їхньою подальшою національною адаптацією обумовили введення в чинне законодавство нового правового терміна – булінг. Як наслідок, введення цієї категорії у науковий термінологічний обіг стало умовою доцільності її комплексного дослідження. За такої постановки питання першочерговим завданням слугує виокремлення чітких методологічних підходів до відповідного юридичного пізнання.

Дійсно, без належного визначення шляхів майбутнього наукового дослідження неможливо сформувати чіткі уявлення про досліджуваний об'єкт. Саме тому, з урахуванням системного та цілісного підходів до аналізу адміністративно-правового механізму запобігання булінгу вважаємо за доцільне окреслити шляхи та способи їхнього дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Взнявши до уваги саму сутність методології, можна зазначити, що дослідженням цієї тематики займалися переважно представники філософських та правових вчень. Зокрема, ключову роль відіграли такі науковці, як В. Авер'янов, О. Авраменко, С. Алексєєв, Д. Бахрах, Ю. Битяк, Ю. Ведьорніков, Д. Керімов, С. Ківалов, М. Костицький, В. Нерсисянц, О. Петришин, П. Рабінович, С. Ромашкін, В. Сирих, О. Скакун, О. Тихомиров, М. Треушніков, А. Цихоцький, М. Цвік, Р. Шевчук, Д. Шигаль, Л. Явич та інші. Однак методологія дослідження адміністративно-правового механізму запобігання булінгу на сьогодні не була предметом наукових досліджень.

Метою дослідження є визначення методології дослідження адміністративно-правового механізму запобігання булінгу шляхом виокремлення та розгляду тих методів, які безпосередньо дають змогу якісно й ефективно розкрити: по-перше, правову категорію «булінг» як принципово нове явище сучасної адміністративної доктрини; по-друге, адміністративно-правовий механізм запобігання цьому соціально негативному явищу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Принагідно, що дослідження будь-якого явища у всіх науках здійснюється за допомогою використання методологічних засад. Так, методологічні засади – це система принципів наукового дослідження, основних підходів до вивчення його предмета [1, с. 8]. Методологія – система методів пізнання і практичної діяльності, а також вчення про цю систему [2, с. 222]. Будь-яка наука, у тому числі й юриспруденція, у процесі комплексного та ефективного дослідження певного явища використовує методологічні засади та методологію.

Юридична методологія охоплює методи, за допомогою яких можна здійснювати дослідження правового явища чи процесу, в цьому контексті – булінгу та адміністративно-правового механізму його запобігання. Для більш об'єктивного дослідження необхідно застосовувати не один, а цю групу методів, кожен з яких із індивідуального, оригінального боку дасть змогу відобразити властивості або окремі характеристики цього явища. Лише за таких обставин можна вести мову про цілісний підхід до вирішення сформованої проблематики та конкретних завдань.

Аналіз наукової літератури дає змогу визначити, що методологія дослідження адміністративно-правового механізму запобігання булінгу складається з таких груп методів:

- 1) загальнофілософські методи, зокрема – діалектичний метод;
- 2) загальнонаукові методи (аналіз, синтез, індукція, дедукція, системно-структурний, функціональний, аксіоматичний та історичний методи);
- 3) спеціально-наукові методи, а саме: статистичний, психологічний, конкретно-соціологічний;

4) спеціально-юридичні методи, які розроблені та використовуються тільки в юридичній науці (наприклад, формально-юридичний (догматичний), порівняльно-правовий, юридично-герменевтичний методи та метод теоретико-правового прогнозування).

Вважаємо за необхідне розглянути кожен із методів у вищенаведеній системі юридичної методології.

У процесі здійснення наукового пізнання різних явищ важливого значення набуває діалектичний метод. Варто зазначити, що діалектика – це філософське вчення про всезагальний зв'язок і розвиток світу, про найбільш загальні закони розвитку природи, суспільства і мислення [2, с. 218]. Досліджуючи адміністративно-правовий механізм запобігання булінгу, за допомогою методу діалектики можна сформулювати загальні уявлення про булінг у кореляції «часткове-загальне», а також, шляхом дослідження запобігання булінгу як загального процесу, можна сформулювати уявлення про відповідний адміністративно-правовий механізм – «загальне-часткове». Діалектичний метод дає змогу всесторонньо вивчити процес або явище у всій його сутнісно-змістовній глибині, сформулювати концептуальні основи взаємозв'язків між певними процесами, явищами та процедурами їхньої реалізації.

Таким чином, діалектичний метод – це підґрунтя та основа будь-яких наукових досліджень. У своїй взаємодії із загальнонауковими методами (а саме – індукції та дедукції) принагідно займає основне місце серед визначальних методів у методології юридичного пізнання будь-якого правового явища або процесу, в даному контексті – адміністративно-правового механізму запобігання булінгу.

Загальнонаукові методи – це система принципів, прийомів, що мають загальний, універсальний характер, є абстрактними, суворо нерегламентованими, не піддаються формалізації та математизації; використовуються в усіх чи майже в усіх науках з урахуванням особливостей конкретних об'єктів дослідження [3, с. 37–38]. Означені методи не є безпосередньо правовими, однак без їх застосування неможливо здійснити комплексне дослідження адміністративно-правового механізму запобігання булінгу з урахуванням, окрім правових, загальносоціальних, педагогічних та психологічних аспектів явища булінгу.

Здійснюючи науково-юридичне дослідження категорії «булінг» та відповідних механізмів, спрямованих на його запобігання, визначальну роль відіграватимуть емпірично-теоретичні методи (аналіз, синтез, індукція, дедукція) та методи теоретичного дослідження (наприклад, системно-структурний, функціональний, аксіоматичний та історичний методи).

Методи аналізу та синтезу доцільно розглядати у єдності, адже вони є діалектично пов'язаними та певною мірою неподільними. Сутність методу аналізу (від грец. – «розкладання») зводиться до поділу цілого на окремі частини, що дає змогу більш деталізовано вивчити та дослідити явище (тобто частина цілого досліджується окремо). З метою комплексного дослідження адміністративно-правового механізму запобігання булінгу метод аналізу дає змогу виокремити структурні елементи даного механізму та їхнє подальше конкретизоване вивчення. Окрім того, булінг як цілісну та інтеграційну категорію завдяки методу аналізу можна розглядати як соціальну, як правову, як психологічну або педагогічну проблему. Незалежно від сфери дослідження цієї категорії окремі частини загального цілого не будуть принципово відрізнятися. Перш за все це обумовлено сутністю та змістом категорії. Водночас завдяки методу синтезу (від грец. – «з'єднання») можливо на основі окремих частин, що були розділені під час аналізу, сформулювати загальне ціле шляхом фактичного встановлення взаємозв'язків між цими частинами й встановити загальні уявлення про означений цілий об'єкт (мається на увазі правове явище, діяльність, процес тощо).

Наступними загальнонауковими методами, які застосовуються у процесі дослідження запобігання булінгу як об'єкта адміністративно-правового регулювання, є методи індукції та дедукції, які є протилежними методами пізнання (в тому числі й юридичного).

Досліджуючи розробки з методології наукових досліджень, можна стверджувати, що індукція – це метод дослідження, який передбачає перехід суджень від часткового до загального (від певних фактів до формування гіпотетичних висновків). Фактично метод індукції передбачає умовивід, що впливає із реальних фактів та зводиться до формування певної гіпотези (тобто загального твердження про певний процес, явище або діяльність). Як приклад, дослідження діяльності окремих органів публічної адміністрації щодо запобігання булінгу дає змогу шляхом використання методу індукції сформулювати загальне бачення про адміністративно-правовий механізм запобігання булінгу.

Дедукція – метод дослідження, який дає можливість за допомогою аналізу загальних положень і фактів перейти до часткових і поодиноких висновків [4, с. 84]. Тобто основою методу дедукції є логічний підхід до дослідження певного явища, процесу, діяльності тощо.

Системно-структурний метод (або метод системного аналізу, системний метод) полягає у вивченні об'єкта як цілісної множини елементів у сукупності відношень і зв'язків між ними [5, с. 8]. Тобто об'єкт як система – це ціле, яке складається з окремих складових, що утворюють відповідну систему.

Завдяки системно-структурному методу, окрім утворення складного об'єкта з окремих складових, можливо також розкласти складний об'єкт-систему на складові, виокремити структурні елементи та здійснити їх відокремлене дослідження. За таких обставин можна вести мову про те, що цей метод є біполярним, на відміну від вищерозглянутих загальнонаукових методів. Дійсно, якщо методи синтезу, аналізу, індукції та дедукції розглядали об'єкт дослідження в одному векторі (зокрема, із загального часткове або із часткового загальне), то системний метод досліджує об'єкт відразу в двох напрямках, що забезпечує можливість формування складних та простих наукових питань, постановки чітких завдань та подальший пошук шляхів їх вирішення.

Функціональний метод традиційно вважається одним із основних методів у методології юридичного пізнання. Його сутність відображається у виокремленні форм взаємодій різноманітних суб'єктів або елементів і визначенні їхнього місця та значення (функції) [6, с. 33–34]. За своїм змістом функціональний метод є науковим дослідженням функцій державно-правових феноменів або через функції правових явищ, тобто права загалом, та його окремих інститутів з метою з'ясування ролі, значення, статусу тощо. За своєю формою цей метод є певним видом досліджень, аналізу [7, с. 30].

Аксіоматичний метод – це способи й шляхи здійснення наукових досліджень (у томі числі юридичних), за основу яких взято певні вихідні положення – аксіоми (постулати). Так, аксіома (постулат) – це положення, яке береться за вихідне для певної теорії і з якого формують усі наступні пропозиції й висновки теорії за попередньо фіксованими правилами [8, с. 36]. Тобто аксіома – це та вихідна складова, яка не потребує доведення, а усі наступні твердження мають логічно випливати з неї та, відповідно, бути належним чином доведеними. У рамках цього дослідження аксіоматичний метод може бути застосований для визначення конкретних заходів щодо запобігання булінгу.

Історичний метод. Застосування історичного методу під час дослідження адміністративно-правового механізму запобігання булінгу дає змогу визначити генезу булінгу як явища, процесу та діяльності, передумови його виникнення, причини розвитку та поширення не лише на території України, а й у світі загалом. Завдяки цьому методу можливо простежити тенденції становлення та формування означеного соціально-негативного явища, що має стати фундаментом для формування подальшої розробки стратегії щодо ефективного запобігання йому.

Наступною групою методів є спеціально-наукові методи, а саме: статистичний, психологічний, конкретно-соціологічний методи.

Статистичний метод є комплексним за своїм змістом та в наукових колах визначається як статистичний підхід, який має власну (статистичну) методологію. За допомогою використання статистичного методу в юридичному пізнанні вивчаються різні правові явища у їхньому кількісно-показниковому вигляді. Отримані дані дають змогу визначити причинно-наслідкові зв'язки та динаміку розвитку й поширення тих або інших явищ або процесів.

Статистичні дані є невід'ємним елементом будь-якого дослідження, адже вони безпосередньо показують актуальність такого дослідження та необхідність його проведення загалом. Так, у процесі формування відповідного адміністративно-правового механізму варто виходити із статистичних даних, які показують кількість осіб, які стали жертвою булінгу, кількість свідків тощо. Статистика також дає змогу простежити причинно-наслідкові зв'язки між діянням булінгу в шкільному віці та його наслідками у дорослому житті.

Психологічний метод є особливим методом, який переважно притаманний для соціальних та психологічних наук. Проте означений метод може бути використаний під час безпосереднього збору статистичної інформації. За таких обставин об'єктом дослідження у процесі використання цього методу слугуватимуть відповідні психологічні особливості учасників освітнього процесу, які фактично є учасниками булінгу (булер, жертва, спостерігачі).

Конкретно-соціологічний – це метод дослідження певних соціальних явищ (у т. ч. правових) шляхом здійснення спостереження, анкетування, інтерв'ювання, експерименту та інших заходів, які дають можливість встановити ступінь ефективності функціонування кого-, чого-небудь (наприклад, гілок державної влади, правового регулювання, стану законності і правопорядку тощо) [9, с. 7]. У рамках цього дослідження вказаний метод стане у нагоді у процесі визначення ефективності здійснення суб'єктами публічної адміністрації заходів щодо запобігання булінгу.

Останньою, однак не менш важливою групою методів, є спеціально-юридичні методи, які характерні лише для методології власне юридичного пізнання. До вказаних методів належать формально-юридичний (догматичний), порівняльно-правовий, юридично-герменевтичний методи та метод теоретико-правового прогнозування.

Формально-юридичний метод (догматичний) традиційно вважається власним методом правової науки. Завдяки цьому методу відбувається дослідження правових явищ, інститутів, юридичних фактів; визначення взаємозв'язків між їхньою внутрішньою складовою (змістом) та зовнішньою (формою).

За допомогою застосування формально-юридичного методу науковець формує правові категорії та поняття, визначає їхні класифікації, структурування та тлумачення. Беручи до уваги сферу запобігання булінгу, означений метод дає змогу: по-перше, сформувати низку правових категорій, наприклад булінг, запобігання булінгу, адміністративно-правовий механізм, механізм адміністративно-правового регулювання; по-друге, здійснити класифікації правових явищ за різними критеріями; по-третє, структурувати адміністративно-правовий механізм. Тобто без означеного спеціально-юридичного методу не можна вести мову про юридичне наукове дослідження загалом. Цей метод є фундаментом власне юридичного пізнання та формує концептуальні уявлення про правові явища.

Порівняльно-правовий (компаративістський) метод. Означений метод є одним із найбільш поширених у юридичній сфері та застосовується під час фактично кожного наукового дослідження правової дійсності. Завдяки методу компаративізму здійснюються зіставлення правових явищ, діяльності та / або процесів з наступним виокремленням їхніх спільних і відмінних ознак. Таким чином відбуваються формування класифікацій та визначення критеріїв певного розмежування. Порівняльно-правовий метод дає змогу досліджувати явища в їхній сукупній комплексності з урахуванням соціально-правових, економіко-політичних, культурних, етичних, екологічних та інших чинників, які безпосередньо або опосередковано впливають на вказане явище. Як приклад, завдяки цьому методу можна здійснити порівняння національного та зарубіжного досвіду адміністративно-правового механізму запобігання булінгу.

Юридично-герменевтичний метод дає змогу тлумачити юридичні тексти, зокрема нормативно-правових акти, якими врегульовано питання запобігання булінгу в Україні. Типовим прикладом застосування юридично-герменевтичного методу є діяльність судових органів, які можуть тлумачити одну й ту саму правову норму по-різному залежності від об'єктно-суб'єктивних факторів. За допомогою використання цього методу науковець може не лише здійснювати інтерпретацію правових норм, які визначають питання, пов'язані з булінгом та механізмами його запобігання, а й також розглянути відповідну судову практику, здійснивши «подвійне тлумачення», тобто тлумачення-тлумачення норм права.

Метод теоретико-правового прогнозування полягає у висуненні та обґрунтуванні рекомендацій щодо варіантів розвитку тих чи інших державно-правових явищ [10, с. 16]. Завдяки йому можна сформувати шляхи розвитку нормативно-правового регулювання діяльності, що спрямована на запобігання булінгу в Україні, визначити конкретні її напрями та сформувати у межах кожного із напрямів чіткі рекомендації та пропозиції.

Висновки. Таким чином, можна зробити висновок, що комплексне дослідження методології юридичного пізнання адміністративно-правового механізму запобігання булінгу потребує застосування не одного, а кількох філософських, загальнонаукових, спеціально-наукових та спеціально-юридичних методів. Так, на нашу думку, варто використовувати діалектичний метод, методи аналізу, синтезу, індукції та дедукції, системно-структурний, функціональний, аксіоматичний, історичний, статистичний, психологічний, конкретно-соціологічний, формально-юридичний, порівняльно-правовий, юридично-герменевтичний методи та метод теоретико-правового прогнозування, які дадуть змогу всебічно дослідити адміністративно-правовий механізм запобігання булінгу.

Список використаних джерел

1. Адаменко О. Методологічні засади дослідження історії розвитку педагогічної науки. *Рідна школа*. 2013. № 1–2. С. 8–14.
2. Гладкий С. Методологія та організація наукових досліджень: Навчально-методичний посібник. Полтава, 2016. 240 с.
3. Важинський С., Щербак Т. Методика та організація наукових досліджень: Навч. посіб. Суми : СумДПУ імені А. С.Макаренка, 2016. 260 с.
4. Зацерковний В. Методологія наукових досліджень : навч. посіб. Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2017. 236 с.

5. Піскунова Л. Безпека життєдіяльності: підручник. Київ : Академія, 2014. 224 с.
6. Армаш Н. Концептуально-методологічні засади співвідношення державних політичних посад з посадами державної служби в органах виконавчої влади : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.07. Запоріжжя, 2014. 439 с.
7. Лоцихін О. Функціональний метод у науковому інструментарії дослідження сучасної державності. *Науковий вісник Академії муніципального управління*. Серія : Право. 2011. Вип. 1. С. 23–31.
8. Вазинський С., Щербак Т. Методика та організація наукових досліджень : навч. посіб. Суми : СумДПУ імені А. Макаренка, 2016. 260 с.
9. Віхров О., Віхрова І. Теорія держави і права: курс лекцій : навч. посібник. Чернігів : Десна Поліграф, 2015. 304 с.
10. Скакун О. Теорія права і держави : підручник. 3-тє вид. Київ : Алерта ; ЦУП, 2011. 524 с.

References

1. Adamenko, O. (2013). Metodolohichni zasady doslidzhennia istorii rozvytku pedahohichnoi nauky [Methodological bases of research of history of development of pedagogical science]. *Ridna shkola – Native school*, 1-2, 8-14 [in Ukrainian].
2. Hladkyi, S. (2016). Metodolohiia ta orhanizatsiia naukovykh doslidzhen: Navchalno-metodychnyi posibnyk [Methodology and organization of scientific research: Training manual]. Poltava [in Ukrainian].
3. Vazhynskyi, S. & Shcherbak, T. (2016). Metodyka ta orhanizatsiia naukovykh doslidzhen: Navch. posib [Methods and organization of scientific research: Textbook]. Sumy: SumDPU imeni A. S.Makarenka [in Ukrainian].
4. Zatserkovnyi, V. (2017). Metodolohiia naukovykh doslidzhen: navch. posib. [Methodology of scientific research: textbook]. Nizhyn: NDU im. M. Hoholia [in Ukrainian].
5. Piskunova, L. (2014). Bezpeka zhyttiediialnosti: pidruchnyk [Life safety: a textbook]. Kyiv: Akademiia [in Ukrainian].
6. Armash, N. (2014). Kontseptualno-metodolohichni zasady spivvidnoshennia derzhavnykh politychnykh posad z posadamy derzhavnoi sluzhby v orhanakh vykonavchoi vlady [Conceptual and methodological principles of correlation of state political positions with civil service positions in executive bodies]. Candidates thesis. Zaporizhzhia [in Ukrainian].
7. Loshchykhin, O. (2011). Funktsionalnyi metod u naukovomu instrumentarii doslidzhennia suchasnoi derzhavnosti [Functional method in the scientific tools of research of modern statehood]. *Naukovyi visnyk Akademii munitsypalnoho upravlinnia. Serii: Pravo – Scientific Bulletin of the Academy of Municipal Administration. Series: Right*, 1, 23-31 [in Ukrainian].
8. Vazhynskyi, S. & Shcherbak, T. (2016). Metodyka ta orhanizatsiia naukovykh doslidzhen: Navch. posib [Methods and organization of scientific research: Textbook]. Sumy: SumDPU imeni A. S.Makarenka [in Ukrainian].
9. Vikhrov, O. & Vikhrova, I. (2015). Teoriia derzhavy i prava: kurs lektsii: navchalnyi posibnyk [Theory of State and Law: a course of lectures: a textbook]. Chernihiv: Desna Polihraf [in Ukrainian].
10. Skakun, O. (2011). Teoriia prava i derzhavy: Pidruchnyk [Theory of law and the state: Textbook]. Kyiv: Alerta; TsUP [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 11.12.2020.

Руслан Лецишин,
Заступник директора ТОВ «Платинумбуд»
(Хмельницький)

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ОСНОВИ СТРАТЕГІЧНОГО ПЛАНУВАННЯ У ДЕРЖАВНОМУ СЕКТОРІ

Стратегічне планування – ключовий вектор сучасної державної політики України, спрямованої на вирішення завдань сталого соціально-економічного розвитку і зміцнення національної безпеки України. Внесення до Парламенту Проекту Закону України «Про державне стратегічне планування» ознаменувало новий етап у правовому регулюванні державного стратегічного планування. Обґрунтовано необхідність створення ефективних інституційних і правових механізмів стратегічного планування на загальнодержавному та регіональному рівнях для забезпечення національних інтересів і досягнення стратегічних національних пріоритетів. Проаналізовано досвід впровадження державної системи стратегічного планування в Україні, встановлено основні проблеми створення цільової системи стратегічного планування в країні, розглянуто ієрархію стратегічних документів розвинених країн, окреслені логіку та методологію формування як основний довгостроковий стратегічний документ розвитку країн.

З урахуванням дослідних цілей і завдань аналізуються основні положення законодавства у сфері стратегічного планування, зміцнення національної безпеки і соціально-економічного розвитку держави. Формулюється висновок про те, що стратегічне планування як частина державного управління визначає основні напрямки і пріоритети соціально-економічної політики і зміцнення національної безпеки України.

Ключові слова: стратегічне планування, вдосконалення законодавства, соціально-економічний розвиток, національна безпека, державне управління, цілепокладання, прогнозування, планування, програмування, моніторинг і контроль.

Лецишин Р.

Административно-правовые основы стратегического планирования в государственном секторе

Стратегическое планирование – ключевой вектор современной государственной политики Украины, направленной на решение задач устойчивого социально-экономического развития и обеспечения национальной безопасности Украины. Внесение в парламент проекта Закона Украины «О государственном стратегическом планировании» ознаменовало новый этап в правовом регулировании государственного стратегического планирования. В статье обосновывается необходимость создания эффективных институциональных и правовых механизмов стратегического планирования на общегосударственном и региональном уровне для обеспечения национальных интересов и достижения стратегических национальных приоритетов. В работе проанализирован опыт внедрения государственной системы стратегического планирования в Украине, установлены основные проблемы создания целевой системы стратегического планирования в стране, рассмотрены иерархии стратегических документов развитых стран, представлена логика и методология формирования, как основной долгосрочный стратегический документ развития стран.

С учетом исследовательских целей и задач анализируются основные положения законодательства в сфере стратегического планирования, обеспечения национальной безопасности и социально-экономического развития государства. Формулируется вывод о том, что стратегическое планирование как часть государственного управления определяет основные направления и приоритеты социально-экономической политики и обеспечения национальной безопасности Украины.

Ключевые слова: стратегическое планирование, совершенствование законодательства, социально-экономическое развитие, национальная безопасность, государственное управление, целеполагание, прогнозирование, планирование, программирование, мониторинг и контроль.

Leschishin R.

Administrative and legal basis of strategic planning in the public sector

Strategic planning is a key vector of modern state policy of Ukraine aimed at solving the problems of sustainable socio-economic development and ensuring the national security of Ukraine. The introduction of the Draft Law of Ukraine «On State Strategic Planning» in the Parliament marked a new stage in the legal regulation of state strategic planning. The article substantiates the need to create effective institutional and legal mechanisms for strategic planning at the

national and regional levels to ensure national interests and achieve strategic national priorities. The paper analyzes the experience of implementing the state system of strategic planning in Ukraine, identifies the main problems of creating a targeted system of strategic planning in the country, considers the hierarchy of strategic documents of developed countries, presents the logic and methodology of formation as the main long-term strategic document.

Taking into account the research goals and objectives, the main provisions of the legislation in the field of strategic planning, national security and socio-economic development of the state are analyzed. The conclusion is formulated that strategic planning as part of public administration determines the main directions and priorities of socio-economic policy and national security of Ukraine. practice-oriented scientific and methodological approaches that meet the basic principles of organization and functioning of the strategic planning system.

Keywords: *strategic planning, improvement of legislation, socio-economic development, national security, public administration, goal setting, forecasting, planning, programming, monitoring and control.*

Постановка проблеми. Основними інструментами державного стратегічного управління є прогнозування, планування та програмування соціально-економічного розвитку, які формують механізм стратегічного планування.

Система стратегічного планування в Україні ще не має законодавчої основи – законопроект «Про державне стратегічне планування» [1] ще не ухвалено. Таким чином, вже на інституціональному рівні можна констатувати факт переваги в Україні оперативного управління над стратегічним.

Будь-яка система переживає перехід від стану попереднього хаосу та максимальної ентропії до стану жорсткої детермінації та нульової ентропії [2]. У 2014 р., опинившись у точці хаосу, країна була практично обмежена в ефективних інструментах стратегічного управління та планування, зокрема як у системі управління, так і у виконавчій системі.

Шлях формування системи стратегічного планування в Україні становить процес накопичення структурної інформації, коли розвиваються міжелементні зв'язки, з'являється структурована інформація, що відповідає детермінованому зв'язку між елементами [1]. Рівень структурної інформації попередньо доволі низький. Ефективний розвиток системи суттєво залежить від співвідношення двох складових: якщо попередньо передає елементарну інформацію, до системи більш складної, до хаосу та до розпаду.

Для ефективного функціонування механізму державного управління структурними перетвореннями економіки через систему стратегічного планування на сучасному етапі становлення України необхідно звернути увагу на такі проблеми:

- відсутність базового закону про систему стратегічного планування;
- неефективність систем моніторингу та контролю за реалізацією документів стратегічного планування;
- недостатньо деталізований механізм реалізації планів стратегічного планування;
- відсутність системи дисциплінарних, громадянських, правових та адміністративних викликів для порушення законодавства у сфері стратегічного планування.

Система стратегічного планування в Україні як основний механізм державного управління структурними перетвореннями потребує розробки методологічної основи, у новому алгоритмі діяльності, яка дала змогу вже на початковому етапі підвищити результативність управління управління на соціально-економічній процесі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У дослідженні використовувалися актуальні розробки з питань державного стратегічного планування науковців юристів, економістів, політологів. Серед учених, які проводили міждисциплінарні дослідження у сфері стратегічного планування у державному секторі, варто виокремити Г. В. Атаманчука, Е. П. Губіна, В. М. Іванченко, С. А. Логвинова, І. Н. Маланича, Б. А. Райзберга, С. Куніча та ін.

Метою статті є розробка комплексу базових категорій, визначень та термінів стратегічного планування, рекомендацій щодо пріоритетних напрямів його подальшого удосконалення, взаємопов'язаних і узгоджених модлей структури та ієрархії цієї системи та системи стратегічних документів соціально-економічного розвитку України, що в сукупності спрямоване на підвищення ефективності формування та реалізації державної політики і державного управління.

Виклад основного матеріалу дослідження. Законодавчі та концептуальні положення державного стратегічного планування ґрунтуються на фундаментальному взаємозв'язку і взаємозалежності національної безпеки і соціально-економічного розвитку України. Забезпечення національної безпеки – головний напрям державної політики, від ефективності реалізації якої безпосередньо залежить політичний, соціально-

економічний, духовно-культурний розвиток суспільства. Динаміка світового розвитку визначає сценарій протидії загрозам національній безпеці. Сьогодні обстоювання і захист національних інтересів України потребує вдосконалення системи гарантування національної безпеки, що відрізняється структурною і функціональною єдністю, в основі якої – характеристики стратегічного планування та соціально-економічного розвитку держави.

Необхідною умовою забезпечення реалізації ефективної державної політики держави, темпів економічного розвитку та змін його якості є запровадження сучасних інструментів стратегічного планування на довгострокову перспективу. Практика стратегічного планування розвинутих країн свідчить про позитивні тенденції його використання для вирішення соціально-економічних проблем держави.

У процесі наукового дослідження ми вивчаємо схему стратегічного планування окремих країн, досліджуємо етапи формування, впроваджуємо документи соціально-економічного розвитку країн та прогнозуємо актуальність їхньої реалізації на сучасному рівні розвитку України. Зокрема, як зазначалося в пояснювальній записці до проекту Закону України «Про державне стратегічне планування»: останнім часом необхідність формування системи державного стратегічного планування значно підвищилася через те, що рішення в оборонній, соціальній, технологічній та економічній сферах набувають довгострокового стратегічного характеру.

Запропонований законодавцем підхід до формування системи державного стратегічного планування базується на досвіді і досягненнях вітчизняної та світової практики, охоплює інструменти державного стратегічного планування, що застосовуються на сьогодні в Україні та за кордоном.

Відповідно до проекту Закону України «Про державне стратегічне планування»: «державне стратегічне планування – функція державного управління з обрання пріоритетів, визначення з урахуванням наявних ресурсів цілей та напрямів розвитку, розроблення та виконання взаємопов'язаних завдань і заходів соціально-економічного розвитку» [1].

Визначаючи таке загальне поняття, як «державна політика», з урахуванням його змістовного навантаження, що охоплює все перераховане вище, його можна визначити як комплексну направляючу діяльність органів публічної влади, яка здійснюється для досягнення певних цілей і завдань державного значення.

Вказуючи на проблеми організації системи стратегічного планування, Sicsú J. зазначає, що на сьогодні все більш очевидною стає необхідність постійно враховувати у розвитку держави критичні фактори і ризики, узгоджувати потреби модернізації галузей економіки з реальними можливостями фінансової системи, демографічних, а також виробничим і ресурсним потенціалом [2].

На сьогодні повноваженнями у сфері стратегічного планування соціально-економічного розвитку України наділено Раду національної безпеки і оборони України. Так, відповідно до рішення РНБО України від 14 вересня 2020 р. «Про Стратегію національної безпеки України» Кабінет Міністрів України, державні органи за відповідними сферами національної безпеки подають на розгляд РНБО України проекти Стратегії людського розвитку, Стратегії воєнної безпеки України, Стратегії громадської безпеки та цивільного захисту України, Стратегії розвитку оборонно-промислового комплексу України, Стратегії економічної безпеки, Стратегії біобезпеки та біологічного захисту, Стратегії інформаційної безпеки, Стратегії кібербезпеки України, Стратегії зовнішньополітичної діяльності, Стратегії забезпечення державної безпеки, Національної розвідувальної програми [3].

Органи забезпечення національної безпеки зосереджують свої зусилля і ресурси на забезпеченні національної безпеки у внутрішньополітичній, економічній, соціальній сферах, у сфері науки і освіти, в міжнародній, духовній, інформаційній, військовій, оборонно-промисловій та екологічній сферах, а також у сфері громадської безпеки. Все ще актуальним є завдання щодо вдосконалення структури і діяльності органів державної влади, підвищення ефективності його повноважень у галузі забезпечення національної безпеки у вищевказаних сферах.

Як зазначав Kunisch S., відсутність довгострокової, цілеспрямованої, скоординованої стратегії розвитку регіональної складової національної безпеки не дозволяє вибудовувати єдину державну політику у сфері національної безпеки на рівні регіонів [4; с. 1005]. Нормативні правові акти, що регулюють діяльність органів державної влади, що здійснюють відповідні повноваження, недостатньо відображають всі напрямки роботи цих органів і прийняті ними заходи в галузі забезпечення національної безпеки.

На думку М. А. Холодової, у стратегічному плануванні важливий моніторинг стану переліку документів стратегічного планування, повноти і глибини охоплення такими документами різних сфер забезпечення національної безпеки [5]. Як зауважує Г. Мінцберг, багаторічне забуття прогнозичної тематики

нарешті змінюється відродженням інтересу до неї, хаотичність соціально-економічних процесів зажадала введення перспективних механізмів їх подолання [6; с.150].

Важливим етапом державного стратегічного планування стало прийняття Указу Президента України «Про Стратегію сталого розвитку «Україна–2020», яка поклала початок ефективному впровадженню нової соціальної, економічної та екологічної політики України [7]. Так, у цій Стратегії вказується на необхідність підтримки високого рівня національної безпеки і обороноздатності країни, у т. ч. економічна та продовольча безпека, безпека населення і територій від надзвичайних ситуацій природного і техногенного характеру, що створить сприятливі умови для вивільнення інноваційного потенціалу населення і динамічного розвитку бізнесу.

Стратегія регіонального розвитку України до 2020 р. визначає сталий соціально-економічний розвиток державних інституцій як фундамент сучасної системи міжнародної стабільності і колективної безпеки.

Розпорядження КМУ «Про схвалення Стратегії цифрової трансформації соціальної сфери»: від 28 жовтня 2020 р. № 1353-р Метою цієї Стратегії є забезпечення європейських стандартів функціонування інституцій соціального захисту, надання послуг соціального характеру, фінансової стабільності соціальної сфери, підвищення її прозорості та оптимізації її адміністративних видатків [8].

Ефективній реалізації державної політики у сфері стратегічного планування сприятиме законодавче закріплення принципів стратегічного планування (єдності і цілісності, розмежування повноважень, наступності та безперервності, збалансованості системи стратегічного планування, результативності та ефективності стратегічного планування, відповідальності учасників стратегічного планування, прозорості (відкритості) стратегічного планування, реалістичності, ресурсної забезпеченості, вимірюваності цілей, відповідності показників цілям і програмно-цільовий принцип), а також створення різнорівневої системи моніторингу і контролю реалізації документів стратегічного планування.

Відповідно до проекту Закону України «Про державне стратегічне планування»: «Документи державного стратегічного планування розробляються на довгостроковий, середньостроковий та короткостроковий період. На довгостроковий період (понад п'ять років) розробляються: Стратегія розвитку України; Стратегія регіонального розвитку України; стратегії розвитку Автономної Республіки Крим, областей, міст Києва та Севастополя.

На середньостроковий період (від трьох до п'яти років) розробляються: План соціально-економічного розвитку України; плани соціально-економічного розвитку Автономної Республіки Крим, областей, районів, міст; Прогноз економічного і соціального розвитку України; Прогноз Державного бюджету України на наступні за плановим два бюджетні періоди; прогноз місцевого бюджету на наступні за плановим два бюджетні періоди; державні цільові програми; регіональні та місцеві цільові програми; плани розвитку державних господарських об'єднань, державних акціонерних компаній, державних холдингових компаній; Основні засади грошово-кредитної політики.

На короткостроковий період (один рік) розробляються: Основні напрями економічної політики; Державний бюджет України; місцеві бюджети; річні фінансові плани державних підприємств, господарських товариств, у статутному (складеному) капіталі яких більше 50 відсотків акцій (часток, паїв) належать державі; плани діяльності центральних органів виконавчої влади; прогнозні баланси попиту та пропозиції товарів і послуг» [1].

На сьогодні взаємодія державних і регіональних органів державної влади (та органів місцевого самоврядування) не має належної інституціоналізації і достатньою організаційної та правової основи, повною мірою враховує цілі і завдання стратегічного планування в Україні, що не сприяє реалізації напрямків сталого соціально-економічного розвитку держави та забезпечення національної безпеки.

Необхідно коригувати показники ефективності діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування з урахуванням реалізованої державної політики в сфері соціально-економічного розвитку і гарантування національної безпеки з метою реального «відображення» стратегічних цілей і завдань в об'єктивній оцінці їхньої діяльності, а отже, вдосконалення методики такого оцінювання. Аналіз і оцінювання ефективності діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування потрібно проводити крізь призму стратегічних національних пріоритетів як найважливіших напрямків зміцнення національної безпеки, за якими реалізуються конституційні права і свободи громадян, здійснюються сталий соціально-економічний розвиток і охорона суверенітету країни, її незалежності й територіальної цілісності

Очевидно, що для встановлення правових основ стратегічного планування в Україні необхідно, щоб державні й регіональні органи державної влади та органи місцевого самоврядування не тільки розробили документи стратегічного планування в різних сферах розвитку держави, а й удосконалили чинні документи стратегічного планування відповідно до актуальних вимог законодавства.

Висновки. Таким чином, у результаті ухвалення проекту Закону України «Про державне стратегічне планування» буде сформована правова основа для реалізації єдиної державної політики в сфері стратегічного планування. Удосконалення законодавства в цій сфері та інституційного механізму стратегічного планування має здійснюватися на постійній основі з використанням новітніх практико-орієнтованих науково-методологічних підходів, що відповідають основним принципам організації та функціонування системи стратегічного планування.

Список використаних джерел

1. Про державне стратегічне планування : Проект Закону України від 03.11.2011 № 9407. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/JF79B00A?an=3> (дата звернення: 7.12.2020).
2. Sicsú, J. (2020). Keynes's state planning: from bolshevism to The General Theory. *European Journal of the History of Economic Thought*. Retrieved from: <https://www.mendeley.com/catalogue/1db4faaa-ce87-3ae8-ba9d-1260d4ef6027/> (дата звернення: 7.12.2020).
3. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 року «Про Стратегію національної безпеки України» : Указ Президента України від 14.09.2020 № 392/2020 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020#Text> (дата звернення: 7.12.2020)
4. Kunisch, S. (2017). Time in strategic change research. *The Academy of Management Annals*, 11, 2: 1005–1064.
5. Holodova, M. A. (2015). State planning as a tool for progressive development of agriculture. *Agrarian bulletin of the volume 1998*, 90-98. Retrieved from: <https://usau.editorum.ru/en/nauka/article/39236/vie> (дата звернення: 7.12.2020).
6. Мінцберг Г. Зліт та падіння стратегічного планування. Київ : Вид-во Олексія Капусти. 2008. 389 с.
7. Про Стратегію сталого розвитку «Україна – 2020» : Указ Президента України № 5/2015. URL: <http://www.president.gov.ua/documents/18688.html> - See more at: <http://uaforeignaffairs.com/ua/ekspertnadumka/view/article/strategija-stalogo-rozvitku-ukrajina2020-shljakh-do-kr-1/#sthash.FaaUW21T.dpuf>. (Дата звернення 7.12.2020)
8. Про схвалення Стратегії цифрової трансформації соціальної сфери : Розпорядження КМУ від 28 жовтня 2020 р. № 1353-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1353-2020-%D1%80#Text> (Дата звернення 7.12.2020).

References

1. «Pro derzhavne stratehichne planuvannya»: Proekt Zakonu Ukrayiny [«On State Strategic Planning»: Draft Law of Ukraine] (03.11.2011 № 9407). Retrieved from <https://ips.ligazakon.net/document/JF79B00A?an=3> [in Ukrainian].
2. Sicsú, J. (2020). Keynes's state planning: from bolshevism to The General Theory. *European Journal of the History of Economic Thought* (2020). Retrieved from <https://www.mendeley.com/catalogue/1db4faaa-ce87-3ae8-ba9d-1260d4ef6027/> [in English].
3. Pro rishennya Rady natsionalnoyi bezpeky i oborony Ukrayiny vid 14 veresnya 2020 roku «Pro Stratehiyu natsionalnoyi bezpeky Ukrayiny»: Ukaz Prezydenta Ukrayiny [On the decision of the National Security and Defense Council of Ukraine of September 14, 2020 «On the National Security Strategy of Ukraine»: Decree President of Ukraine]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020#Text> (Application date 7.12.2020) [in Ukrainian].
4. Kunisch, S. (2017). Time in strategic change research, *The Academy of Management Annals*, 11, 2: 1005–1064 [in English].
5. Holodova, M. A. (2015). State planning as a tool for progressive development of agriculture, *Agrarian bulletin of the 1998*, 90-98. Retrieved from <https://usau.editorum.ru/en/nauka/article/39236/vie> [in English].
6. Mintsberh, H. (2008). *Zlit ta padinnya stratehichnoho planuvannya* [The rise and fall of strategic planning] Kyiv: Vyd-vo Oleksiya Kapusty [in Ukrainian].
7. «Pro Stratehiyu staloho rozvytku «Ukrayina – 2020»: Ukaz Prezydenta Ukrayiny [On the Strategy of Sustainable Development] (№ 5/2015). Retrieved from <http://www.president.gov.ua/documents/18688>.

html. See more at: <http://uaforeignaffairs.com/ua/ekspertnadumka/view/article/strategija-stalogo-rozvitku-ukrajina2020-shljakh-do-kr-1/#sthash.FaaUW21T.dpuf> [in Ukrainian].

8. «*Pro skhvalennya Stratehiyi tsyfrovoyi transformatsiyi sotsial'noyi sfery*»: *Rozporyadzhennya KМУ* [«*On approval of the Strategy for digital transformation of the social sphere*»: *Order of the Cabinet of Ministers*] (28. 10. 2020 p. № 1353-p.). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1353-2020-%D1%80#Text> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 14.12.2020.

Наталія Марценко,

кандидат юридичних наук (PhD), доцент
кафедри міжнародного права та міграційної
політики Західноукраїнського національного
університету

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0947-5179>

СУЧАСНИЙ СТАН ТА ТЕНДЕНЦІЇ ОСВІТНЬОЇ МІГРАЦІЇ

Проаналізовано поняття, сутність та сучасний стан освітньої міграції. Проведено характеристику нормативно-правового регулювання освітньої міграції. Акцентовано увагу на актуальній тенденції до суттєвого зростання кількості українських студентів, що навчаються за кордоном. Проаналізовано мотиви виїзду молоді за кордон з метою здобуття освіти, серед яких виокремлено якість освіти, можливість безкоштовного навчання, можливість отримання стипендій та грантів на навчання, порівняно прості умови вступу, кращі можливості щодо працевлаштування тощо. Досліджено вплив карантинних обмежень на освітні міграційні процеси та розглянуто шляхи подолання кризи. Наголошено на доцільності постійного удосконалення освітнього процесу в напрямку розвитку науки та технологій задля підтримки конкурентоспроможності університету.

Ключові слова: освітня міграція, міграційні процеси, еміграція, імміграція, дистанційна освіта.

Марценко Н.

Современное состояние и тенденции образовательной миграции

В статье проанализированы понятие, сущность и современное состояние образовательной миграции. Проведено характеристику нормативно-правового регулирования образовательной миграции. Акцентируется внимание на актуальной сегодня тенденции к существенному росту количества украинских студентов, обучающихся за рубежом. Проанализированы мотивы выезда молодежи за границу с целью получения образования, среди которых выделено качество образования, возможность бесплатного обучения, возможность получения стипендий и грантов на обучение, сравнительно простые условия вступления, лучшие возможности трудоустройства и тому подобное. Исследовано влияние карантина на образовательные миграционные процессы и рассмотрены пути преодоления кризиса. В работе отмечено целесообразность постоянного совершенствования образовательного процесса в направлении развития науки и технологий для поддержания конкурентоспособности университета.

Ключевые слова: образовательная миграция, миграционные процессы, эмиграция, иммиграция, дистанционное образование.

Martsenko N.

Current state and trends of educational migration

Relevance of the research topic. Educational migration is of great importance not only at the local level (at the university level), as it allows to attract as many students as possible, but also at the global level (at the level of the state educational policy). Today, many countries consider educational migration as an element of their foreign policy, which aims to strengthen economic, cultural and political influence in the world. Moreover, the provision of educational services is becoming an important export, cost-effective for the education sector. At the same time, educational migration affects not only economic income, but also the improvement of demographic and labor structure of society through the influx of educated young people of reproductive age, obtaining new citizens who are integrated into society through the education system and more. Therefore, educational migration continues to play an important role in the socio-economic development of countries, identifying trends in education (the most popular specialties, competitive universities) and does not lose its relevance.

The purpose of this study. In this article we will try to analyze the concepts and features of educational migration. In addition, we will consider the state of educational migration in the context of distance learning during the introduction of quarantine restrictions associated with COVID-19.

Results of the research. The influence of quarantine restrictions on educational migration processes is studied and the ways of overcoming the crisis are considered. The paper emphasizes the expediency of continuous improvement of the educational process in the direction of development of science and technology to maintain the competitiveness of

Keywords: *educational migration, migration processes, emigration, immigration, distance education.*

Постановка проблеми. Особливе місце у навчальному процесі сучасних університетів в умовах підвищення рівня освітньої міграції займає підготовка іноземних студентів. Більше того, освітня міграція має велике значення не тільки на локальному рівні (на рівні університету), оскільки дає змогу залучити якомога більше студентів, а й на глобальному рівні (на рівні складової державної освітньої політики). Останнє твердження пов'язане із тим, що в рамках нинішніх міжнародних контактів багато країн враховують освітню міграцію як елемент її зовнішньої політики, яка спрямована на зміцнення економічного, культурного та політичного впливу у світі. Надання освітніх послуг стає важливим експортом, економічно вигідним для освітньої галузі. Освітня міграція впливає не тільки на економічний прибуток, а й на вдосконалення демографічної та трудової структури суспільства через наплив освічених молодих людей репродуктивного віку, отримання нових громадян, котрі інтегровані в суспільство через освітню систему тощо.

Згідно із даними офіційної статистики, оприлюдненої Міжнародною організацією економічної співпраці та розвитку (Organisation for Economic Co-operation and Development, OECD), у 2011 р. в світі налічувалося 4,3 млн іноземних студентів, тоді як на 2020 р., за прогнозами фахівців, цей показник фактично зріс до понад 8 млн осіб [1; 2]. Це ще раз підтверджує позицію про те, що освітня міграція відіграє важливу роль у соціально-економічному розвитку країн, визначаючи тренди в освітній сфері (наочно демонструє найбільш затребувані спеціальності, конкурентоспроможні університети).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ряд публікацій з окремих аспектів проблем освітньої міграції присвятили такі вітчизняні та зарубіжні вчені, як Л. Жураковська, О. Жилінська, М. Згуровський, В. Куценко, Ф. Альтбаха (P Altbach), Д. Массейя (D. Massey), А. Фіндлі (A. Findlay), К. Тремблей (K. Tremblay) та інші.

Однак, пандемія COVID-19 змінила умови надання освітніх послуг, вплинувши передусім на освітню міграцію. З огляду на це в рамках статті проаналізуємо поняття й особливості освітньої міграції та додатково розглянемо стан освітньої міграції в умовах дистанційного навчання під час запровадження карантинних обмежень, пов'язаних із COVID-19. **Вирішення цієї проблеми визначає мету дослідження.**

Виклад основного матеріалу дослідження. Як відомо, право на освіту є одним із основних прав людини і закріплене не тільки у Конституції України та галузевих актах, а й передусім у статті 26 Декларації прав людини. Більше того, четверта ціль сталого розвитку ООН до 2030 року, яку також виконує Україна, передбачає «забезпечення всеохоплюючої і справедливої якісної освіти та заохочення можливості навчання впродовж усього життя для всіх». Це положення пов'язане із надзвичайно важливим значенням освіти для людини, оскільки рівень освіти не тільки прямо впливає на доходи та зайнятість населення, а й пов'язаний із тривалістю життя людини, здоров'ям та соціальною інтеграцією у суспільстві.

У цьому ракурсі саме освітня міграція допомагає найбільш повно реалізувати людський потенціал, залишаючись невід'ємною складовою процесу інтеграції освіти, науки та виробництва: спільного використання потенціалу освітніх, наукових та виробничих організацій у взаємних інтересах різних країн та регіонів. Освітня міграція заснована насамперед на прагненні індивіда отримати освіту, яка може бути класифікована з точки зору бажаного рівня кваліфікації, професійного напрямку, шляхів отримання освіти та бажаного результату.

I. Поняття та загальна характеристика освітньої міграції

Немає чіткого визначення поняття освітньої міграції, воно виражається через призму різноманітних аспектів: економічного, демографічного, соціологічного. Однак більш правильним видається розглядати освітню міграцію не стільки через причини, як через її сутність. Тому освітня міграція розглядається як навчальна діяльність студентів, які навчаються в іноземному університеті на основі загальноприйнятих норм та правил міжнародної освітньої діяльності [3].

Характеризуючи сутність освітньої міграції, можна стверджувати, що це масове соціокультурне явище, пов'язане з переміщенням людей за межі регіону чи країни постійного проживання з метою підвищення свого освітнього рівня, здобуття нових знань [4]. Порівняно із іншими видами міграції, освітня міграція є найменш шкідливою, оскільки в структурі загальних міграційних потоків вона обумовлена задоволенням соціальної потреби в отриманні освіти та підвищенні рівня кваліфікації. Можливість залучити додаткові доходи для освітньої галузі чи окремого ВНЗ створює умови сприяння міжнародним освітнім міграційним процесам.

Освітня міграція має різні вияви і форми. Академічну мобільність та транскордонну освіту можна вважати основними інституційними формами освітньої міграції, оскільки перша передбачає переміщення між академічними установами, а друга – між країнами (зокрема і дистанційне) у процесі здобуття освіти [4].

Також, освітня міграція з точки зору територій прибуття-вибуття може розглядатися як сукупність переміщень освітніх мігрантів, а з точки зору освітнього мігранта – як сукупність переміщень для досягнення мети міграції [3]. Загалом, освітні міграційні потоки за географічною ознакою можна поділити на внутрішні (спрямовані до міст та регіонів з розвинутою мережею навчальних закладів і поділяються на міжрегіональні та внутрішньорегіональні переміщення) та міжнародні (переміщення до навчального закладу іншої країни). Є й інші класифікаційні критерії, які дозволяють за певними специфічними рисами виокремити ті чи інші види освітньої міграції, зокрема такі: за напрямом переміщення (еміграція та імміграція), за учасниками міграції (учні, абітурієнти, студенти, слухачі, стажери, аспіранти, докторанти), за ознакою законності (легальна та нелегальна), за формою організації (організована та індивідуальна) тощо.

II. Нормативно-правове регулювання освітньої міграції

Регулювання освітньої міграції здійснюється з точки зору регулювання міграції та регулювання освіти. Також регулювання міжнародних освітніх міграційних потоків може здійснюватися на різних рівнях: міжнародному, державному, регіональному та на рівні навчального закладу.

Наприклад, освітню мобільність у Європейському Союзі забезпечують спеціальні програми, які спрямовані на активізацію міжнародної співпраці та підвищення мобільності серед студентів, викладачів, науковців. Серед них варто виокремити програму Європейського Союзу Erasmus+, яка сьогодні активно підтримує проекти, партнерства, заходи і академічну мобільність у сфері освіти, підготовки, молоді і спорту. Крім того, програма надає можливість та фінансову підтримку для навчання, проходження стажування чи викладання в іншій країнах, які беруть участь у програмі.

Загалом у ЄС створено унікальну систему регулювання суспільних відносин, відмінну від класичних систем внутрішньодержавного та міжнародного права. Тому джерела правового регулювання освітньої політики ЄС також є унікальними та охоплюють як акти зобов'язального права (установчі договори ЄС, угоди з державами-членами, норми вторинного права), так і акти незобов'язального характеру.

Оскільки правова основа для прийняття нормативно-правових актів інститутами ЄС у сфері освіти є незначною та зводиться до ухвалення заохочувальних заходів і заходів у сфері професійного навчання, регулювання цієї сфери переважно здійснюється за допомогою таких форм «м'якого» права (soft law), як рекомендації, резолюції, повідомлення, зелені та білі книги, програмні документи тощо. Серед них вагоме місце посідають повідомлення Європейської комісії, за допомогою яких поширюється інформація про обраний нею план заходів у межах освітньої політики ЄС.

Правова співпраця ЄС у сфері освіти відбувається з міжнародними організаціями та державами. В. Колесник пропонує співпрацю у сфері освіти в ЄС поділити на такі три рівні: 1) універсальний рівень (кооперація з ООН, а саме: з ЮНЕСКО щодо підтримки освітніх ініціатив і програм, зокрема таких, як «Освіта для всіх» (Education for All), «Глобальне партнерство заради освіти» (Global Partnership for Education), Дитячий фонд ООН і Міжнародна організація праці тощо); 2) регіональний рівень (охоплює співпрацю з регіональними міжнародними організаціями (Радою Європи та ОБСЄ), а також щодо підтримки цілого ряду освітніх процесів, зокрема Болонського та Копенгагенського, освітніх програм мобільності); 3) партикулярний (державний) рівень (характеризується підтримкою реформ систем освіти як індивідуально, так і в межах певних географічних регіонів (країни Східного партнерства, Середземноморські країни, Західні Балкани, країни Африки, Азії та Латинської Америки); при цьому інтенсивність та обсяг співпраці залежить від подальших євроінтеграційних намірів) [5].

Кооперація ЄС із міжнародними організаціями здійснюється на підставі укладених Меморандумів про взаєморозуміння, що належать до м'яких міжнародних угод і не є юридично обов'язковими. Їхня сутність полягає у підтримці глобальних проектів щодо забезпечення рівного доступу до безкоштовної та якісної освіти.

У чинному законодавстві (Закон України «Про вищу освіту») також є положення про підтримку академічної мобільності. Основними напрямками міжнародного співробітництва закладів вищої освіти є не тільки участь у програмах двостороннього та багатостороннього міждержавного і міжуніверситетського обміну студентами, аспірантами, докторантами, педагогічними, науково-педагогічними та науковими працівниками, а й участь у міжнародних освітніх та наукових програмах та інші напрями і форми, не заборонені законом [6]. Крім того, ухвалено підзаконні нормативно-правові акти, що підсилюють ці положення.

Без сумніву, формування правових засад співпраці між Україною та ЄС у питаннях освіти є невід'ємною складовою процесу європейської інтеграції України. Саме Угода про асоціацію є базовим документом освітньої кооперації ЄС та України, що передбачає можливість ЄС підтримувати освітні реформи нашої держави шляхом надання необхідної допомоги і консультування задля сприяння інтеграції України у Європейський простір освіти. Тому від ефективності імплементації Угоди про асоціацію залежить, наскільки повно Україна використовуватиме ті перспективи в галузі освіти, які надаються в рамках кооперації із ЄС.

III. Сучасний стан освітньої міграції в Україні

Серед негативних рис освітньої міграції науковці виокремлюють проблему підвищення частки мігрантів саме серед молодих людей. Мотивами виїзду молоді за кордон з метою здобуття освіти є не тільки якість освіти, а й можливість безкоштовного навчання та отримання стипендій, грантів на навчання, порівняно прості умови вступу, кращі можливості щодо працевлаштування тощо. Вагомими чинниками також є можливість отримання диплому міжнародного зразка, набуття практичних навик спілкування іноземною мовою, можливість подорожувати. Звісно, різке збільшення освітньої еміграції пов'язане не тільки із внутрішніми проблемами надання освітніх послуг в Україні, а й із політикою країн-сусідів щодо залучення української молоді для підтримки власної системи освіти (так, Польща на сьогодні є країною з найбільшою кількістю українських студентів). Такий стан речей пов'язаний також із територіальною близькістю, відсутністю високого мовного бар'єру, порівняно невисокою вартістю навчання та проживання, наявністю пільгових і безкоштовних програм. Значна частина молоді виїжджає з України на навчання за кордон з метою отримання доступу до ринку праці країн ЄС і не планує повертатися після завершення навчання [7]. Тому перетворення освітньої міграції на постійну є основною загрозою для нашої держави.

Впродовж останніх років збільшується кількість емігрантів серед українських студентів до Словаччини. Лояльна державна освітня політика і прийняття Закону № 404/2011 «Про проживання іноземців і внесення змін та доповнень у деякі акти» фактично підсилили становище державних університетів Словаччини через можливість залучення до освітнього процесу іноземних студентів, серед яких значну частину становлять українці.

Частка іноземних студентів, які навчаються у ЗВО України не є такою великою, як, скажімо, вплив студентів із країни. Так, у 2019–2020 н. р. в Україні навчалися 80 470 студентів-іноземців, які походять зі 158 країн [7].

Насправді міжнародна освітня еміграція є глобальною тенденцією світового розвитку і сприяє науково-технічному прогресу, оскільки дає змогу найкраще розвинути людський потенціал. Водночас сучасні освітні міграційні процеси сприяють збільшенню розриву в соціально-економічному, освітньому й культурному розвитку країн-реципієнтів і країн-донорів здобувачів вищої освіти [8]. Виїзд кваліфікованих кадрів з країни походження (так званий «відплив мізків» (brain drain)) знижує якість людського капіталу та конкурентоспроможність країни загалом, а отже, негативно впливає на економічний та інтелектуальний потенціал країни.

З огляду на це доцільно, наприклад, на рівні двосторонніх угод між державами встановити певні правила, що дали б змогу якісно управляти освітньою міграцією з урахуванням таких важливих чинників, як затребувані спеціальності та встановлення кількісних обмежень. Під час реалізації заходів з популяризації серед студентства закордонної освіти і здійснення заходів щодо їхньої інтеграції в економічний, культурний та освітній простір, наприклад країн ЄС, держава має створити запобіжники та стимули для повернення молоді до України задля реалізації набутих ними навичок і знань.

IV. Вплив карантинних обмежень на освітню міграцію

Хвороба COVID-19 оголила усі болючі питання вищої освіти, що потребують прискіпливої уваги та змін. У цьому аспекті заслуговують на увагу дані дослідження про те, як відрізняються наслідки пандемії та карантинних обмежень у країнах світу, зокрема у ЄС, яке провела Британська компанія Quasquarelli Symonds. Так, потенційних іноземних студентів запитували, чи вплинув спалах коронавірусу на їхні плани щодо навчання за кордоном і переважно респонденти зазначили вплив кризи на зміну їхніх планів. Близько половина опитуваних були змушені відкласти або відтермінувати на рік вступ у заклади вищої освіти, а деякі змінили країну вступу. На питання «наскільки вони будуть зацікавлені в отриманні ступеня онлайн внаслідок поширення коронавірусу, а не в традиційному середовищі університету» в середньому половина респондентів відповіли, що не зацікавлені в дистанційному навчанні [9].

Видається, дистанційна освіта не зможе повною мірою замінити усі ті переваги, які характерні очному навчанню, що підкреслює особливу цінність університетів. Незважаючи на це, часткова зміна

способу спілкування із студентами за допомогою онлайн-технологій на сьогодні є одним із беззаперечних напрямків руху вперед для більшості університетів світу.

Для подолання наслідків кризи, викликані хворобою коронавірусу, та забезпечення якісного освітнього процесу держави реалізують різноманітні заходи, направлені на підтримку освітньої міграції. Загалом збільшується державне регулювання у сфері освіти з метою пришвидшення виходу із кризи; проведення освітніх реформ; проведення заходів із реструктуризації системи вищої освіти; надання ВНЗ більшої інституційної автономії; посилення співробітництва урядовців із науковими колами тощо.

Маргеріт Денніс (міжнародно визнаний експерт з питань набору, зарахування та утримання студентів) вказує на сім основних питань, на які варто звернути увагу ЗВО у той час, коли COVID-19 вже не буде серйозно впливати на життя людей, спричиняючи економічні і освітні проблеми: 1) доцільність прогнозування і перспективного планування освітнього процесу; 2) введення диференційованого ціноутворення; 3) розширення місця походження студентів з різних регіонів світу; 4) включення онлайн-навчання до всіх майбутніх освітніх парадигм; 5) зміни в практиці набору та прийому (основні аспекти – вчасність проведення іспитів та їхня доцільність); 6) реальна оцінка варіантів зарахування; 7) подорожі, обмін досвідом (створення середовища, в якому будуть розвиватися творчість та інновації) [10]. Тому для того, щоб сучасні університети не втратили своєї привабливості та досягали успіху, важливо, щоб вони керувалися не тільки питаннями ціноутворення, а й впроваджувати якісні нововведення, робили ставку на постійний розвиток та розширення наукових горизонтів.

Висновки. Негативні наслідки через пандемію коронавірусу можуть бути більш негативними для науки та інновацій, ніж це видається на перший погляд. Окрім того, простежуються економічні втрати не тільки на рівні університетів, а й на рівні держав, що приймають. Країни традиційно покладаються на міжнародну мобільність студентів, щоб сприяти імміграції іноземних талантів, створенню знань та інновацій на національному рівні. Тому вчасне впровадження програм сприяння освітній міграції може мати позитивні результати не тільки для освітньої складової державної політики, а й для економіки загалом.

Таким чином, міграційні процеси відіграють значну роль у формуванні культурного, освітнього та професійного середовища не тільки певної країни, а й у світі. Саме завдяки міграційним процесам світ стає єдиним, а наукове, освітнє і професійне середовище – транснаціональним, набувши якості міграційної мобільності. Навіть незважаючи на карантинні обмеження, люди шукають варіанти кращої освіти, більш перспективної роботи та кращого життя загалом. Тому розвиток і постійне вдосконалення освітньої діяльності та врахування сучасних науково-освітніх трендів і потреб молоді – це ті важливі чинники, які допоможуть зберегти та примножити потенціал і авторитет сучасного університету.

Список використаних джерел

1. UNESCO. Data for the Sustainable Development Goals. URL: <http://data.uis.unesco.org/> (дата звернення: 15.12.2020).
2. Altbach P. G. (2006). Globalization and the university: Realities in an unequal world, in Forest, J.J.F. & Altbach P.G. (eds.), *International handbook of higher education*. Vol. 1, Dordrecht, The Netherlands. Springer, P. 121–140.
3. Філатов В. М., Ромашова Я. В. Специфічні ознаки освітньої міграції та її місце в структурі міграційних потоків. *Ефективна економіка*. 2014. № 2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2014_2_63 (дата звернення: 15.12.2020).
4. Гринькевич О. С. Освітня міграція в Україні та світі: інституційне середовище та напрями державного регулювання. *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України*. 2013. Вип. 3. С. 254–264. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/sepspu_2013_3_28 (дата звернення: 17.12.2020).
5. Колесник В. Ю. Партикулярний рівень міжнародної кооперації Європейського Союзу у сфері освіти: правові засади та напрями. *Вісник Чернівецького факультету Національного університету «Одеська юридична академія»: збірник наукових статей*. Чернівці, 2019. № 3. С. 189–207.
6. Про вищу освіту : Закон України від 01.07.2014 р. № 1556-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text> (дата звернення: 18.12.2020).
7. Інформаційний бюлетень № 20 з питань зовнішньоекономічної діяльності. Міжнародна освітня міграція. 2020. URL: <http://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2019/sep/18377/18.pdf> (дата звернення: 15.12.2020).

8. Олешко А. А., Ровнягін О. В. Сучасні тенденції міжнародної освітньої еміграції з України. *Економічна Наука*. № 3. 2020. С. 21–25. URL: http://www.investplan.com.ua/pdf/3_2020/6.pdf (дата звернення: 18.12.2020).
9. How COVID-19 is Impacting Prospective International Students Across the Globe. <https://info.qs.com/rs/335-VIN535/images/How-COVID-19-is-Impacting-Prospective-International-Student-%20Across-the-Globe-white-paper.pdf> (дата звернення: 18.12.2020).
10. WORLD MIGRATION REPORT 2020 of the International Organization for Migration (IOM). https://publications.iom.int/system/files/pdf/wmr_2020.pdf (дата звернення: 18.12.2020).

References

1. UNESCO. *Data for the Sustainable Development Goals*. Retrieved from <http://data.uis.unesco.org/> [in English].
2. Altbach, P. G. (2006). Globalization and the university: Realities in an unequal world, in Forest, J.J.F. & Altbach P.G. (eds.), *International handbook of higher education, 1*, Dordrecht, The Netherlands, Springer, 121–140 [in English].
3. Filatov, V. M. & Romashova, Ya. V. (2014). Spetsyficni oznaky osvitnoi mihratsii ta yii mistse v strukturi mihratsiinykh potokiv [Specific features of educational migration and its place in the structure of migration flows]. *Efektivna ekonomika – Efficient economy*, 2. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2014_2_63 [in Ukrainian].
4. Hrynkevych, O. S. (2013). Osvitnia mihratsiia v Ukraini ta sviti: instytutsiine seredovyshe ta napriamy derzhavnoho rehuliuвання [Educational migration in Ukraine and the world: institutional environment and directions of state regulation]. *Sotsialno-ekonomichni problemy suchasnoho periodu Ukrainy – Socio-economic problems of the modern period of Ukraine*, 3, 254–264. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/sepspu_2013_3_28 [in Ukrainian].
5. Kolesnyk, V. Yu. (2019). Partykuliarni riven mizhnarodnoi kooperatsii Yevropeiskoho Soiuzu u sferi osvity: pravovi zasady ta napriamy [Particular level of international cooperation of the European Union in the field of education: legal bases and directions]. *Visnyk Chernivetskoho fakultetu Natsionalnoho universytetu «Odeska yurydychna akademiia»: zbirnyk naukovykh statei – Bulletin of the Chernivtsi Faculty of the National University «Odessa Law Academy»: a collection of scientific articles. Chernivtsi*, 3, 189–207 [in Ukrainian].
6. *Pro vyshchu osvitu: Zakon Ukrainy [On higher education: Law of Ukraine]* vid 01.07.2014 r. № 1556-VII. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text> [in Ukrainian].
7. Informatsiyni biuleten №20 z pytan zovnishnoekonomichnoi diialnosti [Newsletter №20 on foreign economic activity]. *Mizhnarodna osvitalia mihratsiia – International educational migration*. 2020. Retrieved from <http://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2019/sep/18377/18.pdf> [in Ukrainian].
8. Oleshko, A.A. & Rovniatin, O.V. (2020). Suchasni tendentsii mizhnarodnoi osvitnoi emihratsii z Ukrainy [Current trends in international educational emigration from Ukraine]. *Ekonomichna Nauka – Economics*, 3, 21–25. Retrieved from http://www.investplan.com.ua/pdf/3_2020/6.pdf [in Ukrainian].
9. *How COVID-19 is Impacting Prospective International Students Across the Globe*. Retrieved from <https://info.qs.com/rs/335-VIN535/images/How-COVID-19-is-Impacting-Prospective-International-Student-%20Across-the-Globe-white-paper.pdf> [in English].
10. *WORLD MIGRATION REPORT 2020 of the International Organization for Migration (IOM)*. https://publications.iom.int/system/files/pdf/wmr_2020.pdf [in English].

Стаття надійшла до редакції 19.12.2020.

Ольга Ніпіаліді,

кандидат економічних наук, доцент кафедри
кримінального права та процесу і
правоохоронної діяльності
Західноукраїнського національного
університету
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9962-2939>

ПРОФІЛАКТИКА ЕКОНОМІЧНОЇ ЗЛОЧИННОСТІ ЯК ВАЖЛИВИЙ НАПРЯМОК ДІЯЛЬНОСТІ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ: СТАН, ТЕНДЕНЦІЇ, ПРОБЛЕМИ

Досліджено сучасний стан економічної злочинності на підставі аналізу кількісних та якісних показників. Проаналізовано зміни у детермінаційному комплексі економічної злочинності в Україні за останні роки. Зроблено спробу визначити основні чинники економічної злочинності, причини її поширення та можливі шляхи попередження і подолання такого виду злочинності.

Ключові слова: економічна злочинність, тенденції, кількісні та якісні показники, небезпека, детермінанти, протидія.

Ніпіаліди О.

Профилактика экономической преступности как важное направление деятельности правоохранительных органов: состояние, тенденции, проблемы

Исследовано современное состояние экономической преступности на основании анализа количественных и качественных показателей. Проанализированы изменения в детерминационном комплексе экономической преступности в Украине за последние годы. Сделана попытка определить основные факторы экономической преступности, причины ее распространения и возможные пути предупреждения и преодоления такого вида преступности.

Ключевые слова: экономическая преступность, тенденции, количественные и качественные показатели, опасность, детерминанты, противодействие.

Nipialidi O.

Prevention of economic crime as an important area of law enforcement authorities: state, trends, problems

The article examines the current state of economic crime on the basis of analysis of quantitative and qualitative indicators. The society of sustainable development to which Ukraine aspires is not possible without significant qualitative institutional changes in the political, legal, social and cultural, and especially economic spheres. Weakness and dysfunction of state institutions involved in the regulation and control of economic activity, provoked a significant surge in criminal redistribution and misappropriation of capital and resources, the spread and strengthening of bribery-sale relationship in public and private spheres, the formation of power-clan and corporate criminal communities of organized type.

Combined with the manual management of law enforcement and judicial system, criminal and shady financial transactions were profitable kind of business and way of life for owners and managers of many businesses, which inevitably affected the state's economy and, consequently, the social sphere and led to an extreme degree of social tension and crisis of social institutions. Criminalization has affected almost all sectors of the economy: the banking sector, budget sphere, the fuel and energy sector, construction, land relations and corruption have become a link between them and the government.

Analysing the current quantitative and qualitative indicators of economic crime in recent years, we came to the conclusion that in Ukraine there are negative trends in the prevention and combating of economic crimes. Although, according to official statistics, the share of economic crimes in the structure of crime in our country is only 6%, direct and indirect losses from them amount to billions of hryvnias annually.

The state's European integration course, economic reforms and financial support of international organizations aimed at bringing the state economy out of crisis and improving the investment climate can be offset in the absence of a stable state institutional mechanism to combat economic crime, so the issue of prevention and prophylaxis of economic

crime is and will remain extremely important.

Keywords: *economic crime, tendencies, quantitative and qualitative indicators, danger, determinants, counteraction.*

Постановка проблеми. Суспільство сталого розвитку, до якого прагне Україна, неможливе без суттєвих якісних інституційних змін у політичній, правовій, соціально-культурній, а особливо економічній сферах. Слабкість та дисфункціональність державних інституцій, що беруть участь у регулюванні та контролі господарської діяльності, спровокували значний сплеск злочинного перерозподілу та присвоєння капіталів і ресурсів, поширення і зміцнення відносин підкупу-продажності в публічній та приватній сферах, формування владно-кланових та корпоративних злочинних співтовариств організованого типу [10, с. 175].

Тіньові та злочинні фінансові оборудки у поєднанні з ручним керуванням правоохоронною та судовою системою стали прибутковим видом бізнесу та способом життя для власників і керівників багатьох суб'єктів господарювання, що позначилося на економіці держави, а отже, на соціальній сфері та призвело до крайнього ступеня соціального напруження і кризового стану суспільних інститутів. Криміналізація торкнулася майже всіх галузей економіки: банківського сектору, бюджетної сфери, паливно-енергетичного комплексу, будівництва, земельних відносин, а корупція стала сполучною ланкою між ними та владою.

Євроінтеграційний курс держави, економічні реформи та фінансова підтримка міжнародних організацій, що спрямовані на виведення економіки держави з кризового стану та поліпшення інвестиційного клімату, можуть бути знівельовані за відсутності стабільного державного інституційного механізму протидії криміналізації економіки, тому питання попередження та профілактики економічної злочинності є надзвичайно актуальним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. З переходом від адміністративно-командної до ринкової економіки та активізацією кримінальних процесів у сфері економіки проблематика протидії економічній злочинності опинилась у фокусі дослідження комплексу наук та дослідницьких робіт науковців у рамках кримінології, криміналістики, кримінального права, економіки, державного управління тощо. Найбільш вагомими дослідженнями з цієї тематики є праці А. М. Бойка, А. Ф. Волобуєва, Н. О. Гуторової, В. М. Дрьоміна, О. Г. Кальмана, І. В. Маслія, П. І. Орлова, М. Поповича, Є. Л. Стрельцова та ін.

Метою статті є дослідження сучасного стану та проблем у сфері профілактики економічної злочинності як важливого напрямку діяльності правоохоронних органів, що протидіють цьому виду злочинності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сучасний рівень економічної злочинності становить небезпеку не лише національним інтересам окремих держав, а й пряму загрозу міжнародній безпеці, набуваючи транснаціонального характеру. Особливу небезпеку вона утворює для країн із нестабільною соціально-політичною та економічною ситуацією, що знаходяться у стані економічної і політичної трансформації, до яких також належить Україна.

Ефективність протидії злочинності безпосередньо залежить від отримання повної та достовірної інформації щодо кількісних і якісних показників певного виду злочинів та визначення тенденцій розвитку досліджуваного феномена. Однією з проблем протидії економічній злочинності в Україні вбачається наявність значних складностей у визначенні її кількісних і якісних показників. З одного боку, це пов'язано із внесенням значних змін до Кримінального кодексу України щодо відповідальності за економічні злочини, з іншого – з відсутністю єдиної статистичної звітності щодо вчинених економічних злочинів. Окрім того, під час аналізу статистичної інформації й тенденцій поширення економічних злочинів необхідно враховувати той факт, що до офіційної статистики не входять дані окупованих територій [2, с. 175].

Аналіз офіційної статистики дає змогу дійти висновку, що загалом на економічні злочини припадає лише 6% у структурі всієї злочинності в Україні. Водночас їм все ще притаманний високий рівень латентності, який за різними підрахунками сягає 80–90%. На сьогодні економічній злочинності в Україні протидіють правоохоронні органи: Департамент контррозвідувального захисту інтересів держави у сфері економічної безпеки Служби безпеки України; Департамент стратегічних розслідувань Національної поліції України; податкова міліція; слідчі органи прокуратури.

На рис. 1 представлено кількість зареєстрованих правоохоронними органами кримінальних порушень у господарській сфері. Згідно з даними Генеральної прокуратури України, динаміка злочинів у сфері господарської діяльності має такий вигляд: 2008 р. – 8640, 2009 р. – 8167, 2010 р. – 8601, 2011 р. – 10246,

2013 р. – 11104, 2014 р. – 8418, 2015 р. – 7628, 2016 р. – 6940, 2017 р. – 6297, 2018 р. – 6334, 2019 р. – 5947 [2; 5].

Якщо дослідити стан боротьби з економічною злочинністю в Україні за останні роки, викривається її доволі однобока спрямованість. У табл. 1 визначено кількість зареєстрованих кримінальних проваджень згідно з даними офіційної статистики.

Рис 1. Динаміка злочинів у сфері господарської діяльності за 2008–2019 рр. [1; 3]

Отже, фахівці зазначають, що зменшення кількості зареєстрованих злочинів у сфері господарської діяльності свідчить про значне зниження активності служб у виявленні економічних злочинів, при чому у 2016–2019 рр. майже 75% всіх розпочатих кримінальних проваджень щодо даних злочинів були порушені лише за 6 статтями з 34-х, передбачених у відповідному розділі ККУ: ст. 199 КК (18 %), ст. 213 КК (15 %), ст. 209 КК (15 %), ст. 205 КК (9 %), ст. 204 КК (9 %) і ст. 203-2 КК (9 %) [2, с.174].

Таблиця 1

Динаміка зареєстрованих кримінальних проваджень правоохоронними органами за 2013–2019 рр. [3]

Показники	РОКИ						
	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Виготовлення, зберігання, придбання, перевезення, пересилання, ввезення в Україну з метою використання при продажу товарів, збуту або збут підроблених грошей, ст.199 ККУ	1233	709	860	1316	1022	915	859
Зайняття гральним бізнесом, ст.203-2	1248	1084	735	964	469	301	764
Фіктивне підприємництво, ст.205	891	858	885	681	784	715	248
Легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, ст.209	291	296	221	159	243	242	283
Нецільове використання бюджетних коштів, ст.210	48	34	24	15	21	18	23
Ухилення від сплати податків та зборів, ст.212	3069	1899	1748	1203	1009	1099	852
Шахрайство з фінансовими ресурсами, ст.222	327	345	129	62	61	58	76
Незаконна приватизація державного комунального майна, ст.233	26	45	28	8	26	17	22
Усього кримінальних правопорушень	11104	8418	7628	6940	6297	6334	5947

Згідно з оцінкою даних 2019 р. основні місця серед предикатних злочинів займають злочини, пов'язані з привласненням, розтратою майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем, незаконні дії з документами, фіктивне підприємництво та шахрайство (рис. 2).

Рис. 2. Структура предикативних злочинів у кримінальних провадженнях за 2019 рік [4]

Ці злочини мають корупційні ознаки. Економічна злочинність на корупційній основі реально загрожує національній безпеці України, впливає практично на всі сфери суспільного життя – соціальну, правову, політичну. Корупція є передумовою і наслідком функціонування тіньової економіки держави, а суб'єкти корупційних діянь – одні з основних споживачів послуг з відмивання коштів, і водночас – неодмінні учасники більшості схем їхнього «відмивання». Саме тому без радикального зниження рівня корупції заходи щодо детінізації національної економіки, запобігання та протидії організованій злочинності не дадуть очікуваного ефекту. Спроби побороти корупцію лише за допомогою вибіркового покарання за корупційні діяння не будуть ефективними, оскільки залишаються глибинні чинники цих соціальних поведінкових деструкцій.

Як і в попередніх роках, триває негативна тенденція щодо результативності розслідування та передачі до суду правоохоронними органами кримінальних проваджень з корупції, у тому числі за участю державних службовців, співробітників контрольних та наглядових органів, суддів, працівників митної та податкової служб, працівників самих правоохоронних органів тощо.

За даними звітів правоохоронних органів про стан протидії корупції протягом 2017–2019 рр. вони розпочали розслідування 8361 кримінальних проваджень за корупційними злочинами. За результатами зазначених розслідувань до суду направлено 6016 КП з обвинувальним актом або клопотанням про застосування примусових заходів медичного характеру щодо 7029 осіб. Правоохоронні органи установили збитки за вчинення корупційних злочинів протягом останніх років на суму 26 404,8 млн грн, з яких лише 4% (1065,5 млн грн) було відшкодовано [6].

В умовах сьогодення сучасна економічна злочинність, крім традиційних економічних злочинів, охоплює відносно нові «сучасні» види, такі як кіберзлочинність та гральний бізнес. Незаконна діяльність грального бізнесу – один з небезпечних злочинів у сфері господарської діяльності. Ще у 2009 р. ВРУ ухвалила Закон «Про заборону грального бізнесу в Україні». Незважаючи на правову заборону, гральні заклади все ще функціонують, у тому числі нелегально під виглядом Інтернет-кафе та покерних клубів. Гральний бізнес є консервативним видом підприємницької діяльності, де сформувалися та діють суворі правила, яких дотримуються гральні заклади усього світу. Якщо порівнювати гральний бізнес з іншими видами підприємницької діяльності, а також враховувати дію заборони на такий її вид, вражає статистика: нині загальний обсяг ринку становить приблизно 2 млрд грн на рік, а обсяг прийнятих платежів на лотереї збільшився на 250%.

Згідно з даними рис. 3 вчинення злочинів, що пов'язані з діяльністю грального бізнесу, протягом 2016–2018 р. має тенденцію до зниження. Це насамперед пов'язано з тим, що на фоні відсутності чіткого законодавства під вивіскою лотерей почали працювати зали ігрових автоматів, інтернет-казино, букмекерські контори.

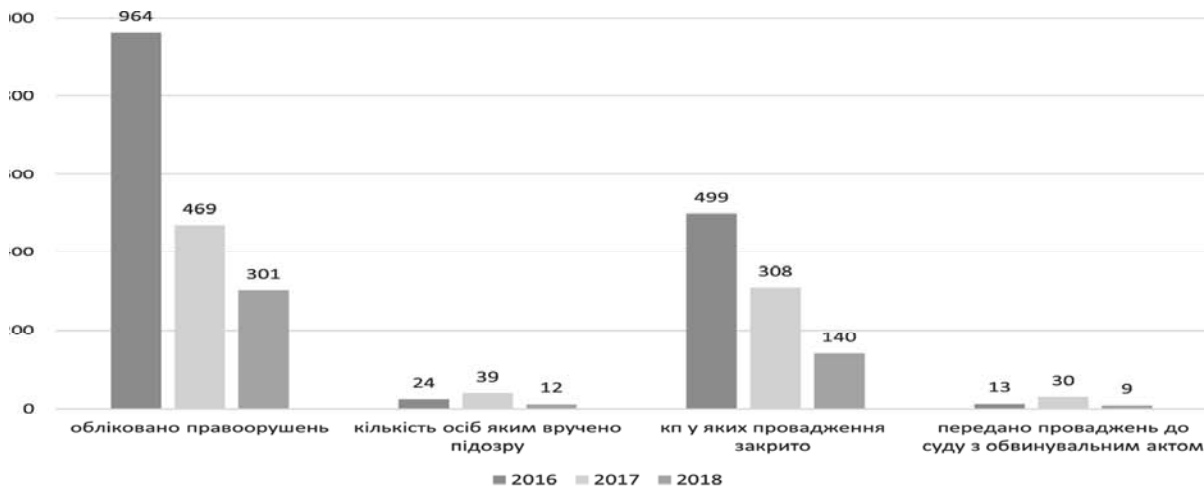

Рис. 3. Діяльність правоохоронних органів щодо виявлення правопорушень, пов'язаних із гральним бізнесом (ст. 203-2 КК України) [5]

Згідно із законом, до суб'єктів господарювання, які організовують і проводять на території України азартні ігри, застосовуються фінансові санкції відповідно до ст. 203-2 КК України від 10 до 40 тисяч НМДГ, а прибуток від проведення такої азартної гри підлягає перерахуванню до державного бюджету України [7].

Сучасна економічна злочинність характеризується зростанням таких сучасних злочинів, як кіберзлочинність. Стрімкий розвиток інформаційних технологій, що почали впроваджуватися в усі сфери життєдіяльності людей, та використання сучасних персональних комп'ютерів, інформаційно-обчислювальних мереж створює ідеальні умови для реалізації принципово нових схем і методів злочинної діяльності. Нині найбільш поширеними типами кіберзлочинності є такі: камкординг; кардшаринг; фальшиві інтернет-аукціони; розсилка листів (спам); азартні онлайн-ігри (зі вкладом грошей); створення вірусів; крадіжка персональних даних та особистої інформації.

Так, за інформацією Департаменту кіберполіції, протягом 2018 р. попереджено поширення 4 масових кібератак на території України. У 2017 р. було здійснено кібероперації проти України, основними з яких такі: «BugDrop»; «WannaCry» (відома як «WannaCwt»); «NotPetya» (відома також як «Petya.A», «Petya»). Триває боротьба з інтернет-піратством – протягом 2018 р. припинено діяльність понад 40 піратських сайтів. У межах міжнародної співпраці викрито 8 транснаціональних хакерських угруповань та взята участь у понад 30 міжнародних операціях [8].

Крім того, Україна опинилась серед світових лідерів ринку віртуальних валют, зокрема за показником капіталу, інвестованого в криптовалюти у відношенні до ВВП. Необхідно зауважити, що доволі складно визначити обсяг операцій з віртуальними активами як у глобальному масштабі, так і в Україні, зважаючи на відсутність офіційних даних. Точну кількість користувачів віртуальних активів також визначити неможливо, проте відповідно до даних окремих досліджень ще в 2017 р. Україна входила десятку країн світу за кількістю користувачів віртуальних валют [2, с. 176].

Серед економічних факторів зростання аналізованого виду злочинності найбільш вагомим місцем посідає низький рівень доходів населення в країні, що безпосередньо впливає на формування корисливої мотивації та зубожіння населення. Недоліки в регулюванні кредитно-фінансових відносин, лібералізація цін, різноманітні маніпуляції з процентними ставками на кредити, ставками оподаткування, значна бюрократизація процесів державних закупівель створили підґрунтя для зростання як економічної злочинності, так і тіньової економіки [9, с.105].

Також, політичні й правові фактори є одними із провідних криміногенних детермінант економічної злочинності в Україні. Вони пов'язуються зі здійсненням незваженої державної політики у сфері економіки, гальмуванням економічних реформ, недосконалістю правової бази протидії економічній злочинності та значними недоліками в регулюванні економічних відносин, зокрема наявністю прогалин і колізій окремих його положень.

Відсутність чітких орієнтирів і наявність суттєвих перекосів у державній економічній політиці розкривають значні можливості для здійснення кримінального лобізму у вказаній сфері. Суттєвою проблемою у зазначеному аспекті також є значні недоліки у механізмі реалізації нормативно-правових актів, що

регулюють відносини у сфері господарської та правоохоронної діяльності. У законодавчому забезпеченні протидії злочинності у сфері економіки є певні прогалини, а саме: відсутність ухвалення законів України «Про профілактику злочинів» і «Про боротьбу з економічною злочинністю» й загалом Державної комплексної програми профілактики правопорушень, а також належного фінансування виконання вже наявних державних програм, планів і заходів.

Висновки. Отже, аналіз поточних кількісних і якісних показників економічної злочинності та порівняння з відповідними даними за попередні роки засвідчують наявність негативних тенденцій у поширенні економічних злочинів в Україні. Значні прогалини в регулюванні економічних відносин, неефективність контролю за сферою державних закупівель, лобіювання інтересів конкретних виробників, низька ефективність антикорупційних заходів держави і відсутність комплексної нормативно-правової бази протидії економічній злочинності призводять до неефективності антикриміногенних заходів у вказаній сфері.

З огляду на це вважаємо, що окреслені тенденції економічної злочинності мають бути враховані під час розробки комплексної стратегії щодо попередження та профілактики цього виду злочинності як важливого інструменту забезпечення економічної безпеки держави та поліпшення добробуту її громадян.

Список використаних джерел

1. Бойко А. М. Детермінація економічної злочинності в Україні в умовах переходу до ринкової економіки (теоретико-кримінологічне дослідження) : монографія. Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2008. 380 с.
2. Дунас М. О. Організація діяльності правоохоронних органів у протидії злочинам у сфері господарської діяльності, що вчиняються службовими особами. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2019. № 1. С. 174–176.
3. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень-червень 2016–2019 рр. URL: http://www.gp.gov.ua/ua/.html?dir_id=113653&libid=100820 (дата звернення: 01.12.2019).
4. Звіт ГПУ про результати боротьби з організованими групами та злочинними організаціями, форма № 1-ОЗ (місячна). URL: https://www.gp.gov.ua/ua/stst_2011.html?dir_id=112759&libid=100820&c=edit&c=fo (дата звернення: 03.12.2020).
5. Звіт Голови Національної поліції України С. Князева про результати роботи відомства за 2018 рік: Національна поліція України. URL: https://www.npu.gov.ua/assets/userfiles/files/zvity/Zvit_NPU_2018.pdf (дата звернення: 20.11.2020).
6. Звіт про стан корупції: Форма № 1-KOP: Наказ ГПУ, МВС, СБУ, ДФС, Міністерства оборони, ДСА від 22.04.2013 р. №52/394/172/71/268/60. URL: https://mvs.gov.ua/ua/pages/274_Statistika.htm/ (дата звернення: 05.12.2020).
7. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 24.12.2020).
8. Національна поліція України. URL: <https://www.npu.gov.ua/news/narkozlochini/zaminulij-rik-pidrozdziliprotidiji> (дата звернення: 24.10.2020).
9. Кузьмін Р. Р. Запобігання злочинам у сфері господарської діяльності : монографія. Київ : Нац. акад. внутр. справ., 2012. 408 с.
10. Коваленко В. В. Профілактика економічної злочинності в Україні: концептуальні засади, організаційно-правові основи, проблеми управління : монографія. Харків : Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2004. 420 с.

References

1. Boiko, A. (2008) *Determinatsiia ekonomichnoi zlochynnosti v Ukraini v umovakh perekhodu do rynkovoi ekonomiky (teoretyko-kryminolohichne doslidzhennia) [Determination of economic crime in Ukraine in the transition to a market economy (theoretical and criminological research): monohrafiia*. Lviv: LNU im. Ivana Franka [in Ukrainian].
2. Dunas, M.O. (2019). Orhanizatsiia diialnosti pravookhoronnykh orhaniv u protydii zlochynam u sferi hospodarskoi diialnosti, shcho vchyniautsia sluzhbovymy osobamy [Orhanizatsiia diialnosti pravookhoronnykh orhaniv u protydii zlochynam u sferi hospodarskoi diialnosti, shcho vchyniautsia sluzhbovymy osobamy]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnaln – Legal scientific electronic journal*, 1, 174-176 [in Ukrainian].

3. *Yedynyi zvit pro kryminalni pravoporushennia za sichen-cherwen 2016-2019 rr. [The only report on criminal offenses of January-June, 2016-2019].* Retrieved from https://www.gp.gov.ua/ua/.html?dir_id=113653&libid=100820 [in Ukrainian].
4. *Zvit HPU pro rezultaty borotby z orhanizovanyimi hrupamy ta zlochynnymi orhanizatsiiami, forma №1-OZ (misiachna)[GPU report on the results of the fight against organized groups and criminal organizations, form №1-OZ (monthly)].* Retrieved from https://www.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=112759&libid=100820&c=edit&_c=fo [in Ukrainian].
5. *Zvit Holovy Natsionalnoi politsii Ukrainy S. Kniazieva pro rezultaty roboty vidomstva za 2018 rik: Natsionalna politsiia Ukrainy [Report of the Head of the National Police of Ukraine S. Knyazev on the results of the work of the department, 2018: National Police of Ukraine].* Retrieved from https://www.npu.gov.ua/assets/userfiles/files/zvity/Zvit_NPU_2018.pdf [in Ukrainian].
6. *Zvit pro stan koruptsii: Forma № 1-KOR: Nakaz HPU, MVS, SBU, DFS, Ministerstva oborony, DSA vid 22.04.2013 r. №52/394/172/71/268/60. [Report on the state of corruption: Form № 1-KOR, 2016-2018): Order of the GPU, MIA, SBU, SFS, Ministry of Defense, SJA of April 22, 2013].* Retrieved from https://mvs.gov.ua/ua/pages/274_Statistika.htm [in Ukrainian].
7. *Kryminalnyi kodeks Ukrainy vid 05.04.2001 № 2341-III. [Criminal Code of Ukraine of April 5, 2001 №2341-III]:* Retrieved from <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> [in Ukrainian].
8. *Natsionalna politsiia Ukrainy [National Police of Ukraine.]:* Retrieved from <https://www.npu.gov.ua/news/narkozlochiny/zaminulij-rik-pidrozdi-protidiji>. [in Ukrainian].
9. Kuzmin, R. (2012). *Zapobihannia zlochinam u sferi hospodarskoi diialnosti: monohrafiia. [Prevention of crimes in the sphere of economic activity].* Kyiv: Nats. akad. vnutr. sprav. [in Ukrainian].
10. Kovalenko, V. (2004). *Profilaktyka ekonomichnoi zlochynnosti v Ukraini: kontseptualni zasady, orhanizatsiino-pravovi osnovy, problemy upravlinnia: monohrafiia [Prevention of economic crime in Ukraine: conceptual principles, organizational and legal bases, management problems.].* Harkiv: Vyd-vo Nats. un-tu vnutr. sprav [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 17.12.2020.

Ксенія Токарева,

кандидат юридичних наук, доцент кафедри
конституційного і адміністративного права
Юридичного факультету
Національного авіаційного університету
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5705-5211>

ПОБУДОВА НАЛЕЖНОЇ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ПРОЦЕДУРИ ЗАСТОСУВАННЯ МЕДІАЦІЇ У ПУБЛІЧНО-ПРАВОВИХ СПОРАХ (КОНЦЕПТУАЛЬНА ОСНОВА)

Досліджено концептуальну основу побудови належної адміністративної процедури застосування медіації у публічно-правових спорах. Впровадження медіації у публічно-правових спорах потребує виваженого системного підходу. Визначено, що застосування медіації до публічно-правових спорів з огляду на їхній особливий характер потребує правового регулювання. Проаналізовано чинники формування концепції застосування медіації в публічно-правових спорах (відсутність закону про медіацію, ініціювання процедури медіації в публічно-правових спорах, зв'язок медіації та суду). Сформовано основні концептуальні положення щодо побудови належної адміністративної процедури застосування медіації у публічно-правових спорах.

Ключові слова: медіація, публічно-правовий спір, суб'єкт владних повноважень, медіатор, правосуддя.

Токарева К.

Построение надлежащей административной процедуры применения медиации в публично-правовых спорах (концептуальная основа)

Статья посвящена исследованию концептуальной основы построения надлежащей административной процедуры применения медиации в публично-правовых спорах. Внедрение медиации в публично-правовых спорах требует взвешенного системного подхода. Определено, что применение медиации в публично-правовых спорах учитывая их характер требует правового регулирования. Проанализированы факторы формирования концепции применения медиации в публично-правовых спорах (отсутствие закона о медиации, инициирование процедуры медиации в публично-правовых спорах, связь медиации и суда). Сформированы основные концептуальные положения по построению надлежащей административной процедуры применения медиации в публично-правовых спорах.

Ключевые слова: медиация, публично-правовой спор, субъект властных полномочий, медиатор, правосудия.

Tokarieva K.

Building a proper administrative procedure for the use of mediation in public law disputes (conceptual basis)

The article is devoted to the study of the conceptual basis of building a proper administrative procedure for the use of mediation in public law disputes. In the context of constant reform of the justice system in order to improve the mechanisms of access of citizens to instruments of protection of rights, the introduction of mediation - an alternative way of resolving disputes - remains relevant. The introduction of mediation in public law disputes requires a balanced systemic approach that will cover all important aspects of the procedure and facilitate its proper functioning.

It is determined that the application of mediation to public law disputes due to their special nature requires legal regulation. The main conceptual provisions for the construction of a proper administrative procedure for the use of mediation in public law disputes have been formed: 1) minimal state and legal influence; 2) harmonious addition of the procedure of administrative appeal and judicial proceedings by mediation, and not their exclusion of each other; 3) ensuring the variability of mediation models in order to effectively maximize its potential; 4) professionalism of the mediator as a conceptual guideline of mediation, determined by the nature of public law disputes; 5) improvement of the legal status of the subjects of power (supplementation and expansion of their powers in terms of initiative and participation in mediation); 6) creation of an effective mechanism for the implementation of agreements based on the results of mediation as a guarantee of security to increase public confidence in the new administrative procedure for the use of mediation.

Keywords: mediation, public law dispute, subject of power, mediator, justice.

Постановка проблеми. В умовах постійного реформування системи правосуддя з метою вдосконалення процесу судочинства та покращення механізмів доступу громадян до інструментів захисту прав актуальним залишається запровадження медіації – альтернативного способу вирішення спорів. Впровадження медіації у публічно-правових спорах потребує виваженого системного підходу, який дасть змогу охопити усі важливі аспекти процедури та сприятиме її належному функціонуванню.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню інституту медіації у вирішенні публічно-правових спорів присвячено праці багатьох українських науковців, серед яких: О. Осіпова, Л. Юхтенко, О. Можайкіна, О. Корінний, Н. Боженко, Н. Гришина, М. Бліхар та інші. Водночас формування концепції впровадження інституту медіації у публічно-правових спорах до правової системи України залишається недостатньо вивченим.

Метою статті є виокремлення концептуальної основи побудови належної адміністративної процедури застосування медіації у публічно-правових спорах.

Виклад основного матеріалу дослідження. Прийнятий у першому читанні законопроект «Про медіацію» № 3504 [1] тлумачить медіацію як добровільну, позасудову, конфіденційну, структуровану процедуру, під час якої сторони за допомогою медіатора намагаються врегулювати конфлікт (спір) шляхом переговорів. Сфера застосування медіації поширюється на адміністративні правовідносини, тоді як реалізація цього напрямку розвитку альтернативних способів вирішення спорів залишається проблемним питанням.

З огляду на неефективність інституту врегулювання спору за участю судді в адміністративному процесі суддя О. О. Осіпова вважає, що досудове врегулювання спорів за участю судді повністю не придатне для вирішення спорів з надання адміністративних послуг, що пояснюється соціально-правовою природою адміністративних спорів. Автор визнає, що є сенс у використанні послуг професійних медіаторів у деяких складних спорах (наприклад, про скасування нормативних актів), однак це не призведе до зменшення витрат на вирішення спорів, зважаючи на платність послуг медіатора [2]. Натомість М. І. Смокович та О. М. Нечитайло вважають медіацію актуальним та доречним досвідом для вирішення адміністративних способів, тоді як суд повинен бути крайнім заходом вирішення конфлікту. Суддівське товариство підтримує впровадження такого інституту досудового врегулювання спорів. У перспективі це надасть змогу розвантажити суди, зменшивши навантаження на суддів, та збільшити ймовірність виконання рішень, дасть змогу заощадити час і гроші громадян та кошти державного бюджету [3; 4, с. 47].

Як справедливо зазначає Р. Л. Юхтенко, адміністративна процедура врегулювання спору, яка виходить з публічно-правових відносин, у досудовому порядку – це публічно-правове явище, яке становить сукупність послідовних, цілеспрямованих дій, здійснюваних зацікавленими у вирішенні спору учасниками (суб'єктами) у досудовому порядку щодо подолання спору, нівелювання негативних наслідків існування конфлікту між сторонами у найбільш оперативний та прийнятний для сторін спосіб, які завершуються прийняттям індивідуального акта, що закріплює рішення як результат вчинення таких дій [5, с. 188]. Медіація є елементом системи способів альтернативного досудового вирішення спорів, хоча сфера її використання виходить за рамки досудового врегулювання спорів. Тому таке визначення адміністративної процедури вирішення спору в досудовому порядку безпосередньо визначає ознаки медіації як різновиду таких процедур.

Результати багаторічної роботи над її впровадженням до вітчизняної правової системи залишаються недостатніми для чіткого визначення процесуальних особливостей медіації у публічно-правових спорах та її місця в адміністративному процесі. На нашу думку, ці процеси ускладнюються одним із фундаментальних принципів медіації – структурованості та гнучкості. Структурованість процесу медіації означає, що медіатор повинен будувати переговорний процес у чіткій послідовності, адже існують певні етапи медіації, завдяки яким можна досягти бажаного результату у вирішенні спору. На відміну від судового процесу, медіація відрізняється гнучкістю, тобто передбачає довільний та довірливий характер процесу. Гнучкість сприяє взаєморозумінню сторін, прийняттю інтересів та потреб кожної сторони [6, с. 57]. Тому належна адміністративна процедура медіації в публічно-правових спорах не може обмежуватися надмірно категоричними приписами.

Серед інших актуальних питань, які безпосередньо впливають на формування концепції адміністративної процедури медіації в публічно-правових спорах, можемо виокремити такі: відсутність спеціального закону про медіацію та порядку здійснення медіації у вирішенні публічно-правових спорів; правовий статус суб'єктів владних повноважень, який визначає можливість такого суб'єкта ініціювати процедуру медіації; правовий статус медіатора у публічно-правових спорах; зв'язок медіації та суду.

Важливу роль також відіграє характер спору як об'єкт процедури медіації. Зокрема, виникаючи із відносин нерівного положення сторін, адміністративний спір розвивається між рівноправними суб'єктами, оскільки владний вплив відсутній. У такому спорі орган управління реалізує не владні повноваження, а такі самі права і обов'язки щодо формулювання, обґрунтування та доведення своїх вимог і заперечень, які надані іншій стороні – громадянину. Н. В. Боженко наголошує на тому, що концептуальні установки правової держави закладають в основу спору рівність влади, суспільства та громадянина, зокрема правову рівність перед законом та судом [7, с. 70]. Особлива природа спору не виключає його придатності для вирішення в медіативному порядку, що підтверджується міжнародним досвідом. Зокрема, деякі концептуальні засади надає Рекомендація Rec (2001)9 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо альтернатив судовому розгляду спорів між адміністративними органами і приватними сторонами. Такими засадами є такі положення: медіатори можуть пропонувати органу влади анулювати акт, відкликати його або вносити до нього зміни з огляду на доцільність або законність; медіація може застосовуватися до судового розгляду та під час судового провадження, визначатися обов'язковою попередньою умовою судового розгляду, призначатися за рекомендацією судді; використання медіації має приводити до зупинення або переривання перебігу строків давності, встановлених для судового процесу [8].

Розвиваючи думку Р. Л. Юхтенко щодо ознак досудової адміністративної процедури вирішення спорів, які випливають із публічно-правових відносин, можемо стверджувати, що належна адміністративна процедура медіації повинна завершувати прийняттям індивідуального акта, який має юридичні наслідки для сторін. Медіація як адміністративна процедура повинна визначати правила поведінки її учасників, тоді як її завданням є впорядкування дій, спрямованих на вирішення публічно-правового спору [5, с. 188].

Вивчаючи медіацію в адміністративних спорах, М. Бліхар дійшла висновку, що використання медіації як правової процедури пришвидшує пошук раціонального способу задоволення інтересів усіх сторін адміністративного спору. Науковець визначає певні особливості формування інституту адміністративної процедури медіації. Зокрема, досудова медіація повинна застосовуватися до того часу, поки адміністративний суд визначить свою позицію щодо адміністративної справи і викладе її у відповідному правовому акті. Крім того, для кожної категорії адміністративних спорів, на думку автора, потрібно встановити індивідуально визначені повноваження посередника [9, с. 80]. Загалом ці положення можуть бути основою концепції розвитку медіації як адміністративної процедури. Однак сумніви викликає потреба у встановленні повноважень посередника щодо різних видів адміністративних спорів. Як ми згадували раніше, медіація – гнучка процедура, тому сторони відповідного спору можуть визначати повноваження медіатора відповідно до характеру такого спору на етапі укладення договору про проведення медіації.

Законопроект про медіацію передбачає доповнення певних статей Кодексу адміністративного судочинства України. Наприклад, передбачено зупинення провадження у справі на час проведення медіації, однак не більше тридцяти днів з дня постановлення судом відповідної ухвали [1]. О. Г. Юшкевич вважає, що процесуальне законодавство потребує суттєвих доповнень. Автор пропонує додати окрему статтю щодо вирішення справ про адміністративні правопорушення із застосуванням медіації, де буде визначено право кожного учасника адміністративного провадження брати участь у процедурі медіації [10, с. 295].

Особливості публічно-правових спорів зумовлюють дискусії щодо особи медіатора. З огляду на досвід в Україні щодо використання судової медіації в адміністративних судах, реальною перспективою є запровадження інституту судді-медіатора в адміністративному процесі.

Досліджуючи розвиток медіативного вирішення спорів в адміністративному процесі, С. О. Корінний наголошує на важливості протидії зловживанням. Погоджуємося з думкою науковця, що задля ефективного функціонування інституту судової медіації процедура повинна передбачати можливість письмової фіксації перебігу процедури за згодою сторін, а суд повинен бути наділений повноваженнями перед призначенням медіації перевіряти можливість зловживання правами у зв'язку із проведенням процедури шляхом зобов'язання сторін надати певні відомості щодо досягнення примирення [11, с. 12]. Такий напрям розвитку концепції медіації в публічно-правових спорах має ризик монополізації сфери посередництва суддями. Для нормального розвитку інституту медіації в Україні та повного використання її потенціалу доцільно впроваджувати присудову медіацію за участі професійного незалежного медіатора.

Концептуальним орієнтиром у розбудові інституту медіації варто визначити професійність медіатора. Щодо компетенції медіатора, Д. Р. Патеєва визначає: коли публічно-правовий спір пов'язаний з податковими правовідносинами, ліцензуванням окремих видів діяльності, спорами між відповідними органами публічного управління, у медіатора має бути достатньо знань, щоб допомогти сторонам виявити їхні справжні інтереси та досягти консенсусу. Якщо, наприклад, у сімейних спорах, ключову роль відіграє

робота медіатора з емоціями сторін, то у випадку адміністративного спору – робота з безпосередньо правовим спором. Тож, медіатор у таких категоріях спорів повинен мати відповідну освіту, спеціальні знання та навички [12, с. 202].

В Україні триває розробка законодавства про адміністративну процедуру, який має на меті зменшення кількості спорів та позовів до адміністративних судів. Ст. 18 законопроекту «Про адміністративну процедуру» № 3475 від 14 травня 2020 р. передбачає право особи на оскарження рішень, дій чи бездіяльності адміністративного органу в порядку адміністративного оскарження відповідно визначеного цим законом та / або до суду [13]. Як адміністративна процедура, так і медіація мають спільну мету – вдосконалення засобів захисту прав і свобод громадян та розвантаження судової системи. Тому ці інститути повинні взаємодоповнювати, а не виключати один одного. Медіація може розвиватися як альтернатива або наступний етап вирішення спору після адміністративного оскарження. Ефективною зарубіжною практикою є створення спеціального незалежного адміністративного органу з медіації для вирішення суперечок у сфері публічно-правових відносин.

Проблема використання медіації для вирішення адміністративних спорів полягає у відсутності гарантій у системі забезпечення виконання угод за результатами медіації. Це питання постає особливо гостро, зважаючи на обов'язок суб'єктів владних повноважень діяти тільки у межах повноважень, які визначені законом. Відсутність механізму забезпечення виконання угоди на основі результатів медіації суттєво зменшує кількість звернень до процедури, оскільки ставить під сумнів її дієвість та доцільність [14, с. 187].

Висновки. Узагальнюючи результати дослідження, можемо сформулювати основні концептуальні положення щодо побудови належної адміністративної процедури застосування медіації у публічно-правових спорах:

- мінімальність державно-правового впливу – правове регулювання медіації повинне не порушувати її фундаментальні принципи (рівності сторін, гнучкості та самостійності учасників);
- гармонічне доповнення процедури адміністративного оскарження та судочинства медіацією, а не виключення ними один одного;
- забезпечення варіативності моделей медіації з метою ефективного максимально повного використання її потенціалу;
- професійність медіатора як концептуальний орієнтир медіації, визначений характером публічно-правових спорів (необхідно встановити високі професійні вимоги щодо освіти та підготовки медіатора у сфері публічних відносин);
- вдосконалення правового статусу суб'єктів владних повноважень (доповнення та розширення їх повноважень в частині ініціативи та участі в медіації);
- створення ефективного механізму виконання угод за результатами медіації як гарантії безпеки для підвищення довіри суспільства до нової адміністративної процедури застосування медіації.

Список використаних джерел

1. Про медіацію : проект Закону України від 19 трав. 2020 р. № 3504. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=68877 (дата звернення: 13.01.2021).
2. Осіпова О. О. Досудове врегулювання спорів з надання адміністративних послуг. *Актуальна юриспруденція: міжнародна науково-практична конференція, 29 квіт.* Юридичні науково-практичні Інтернет-конференції, 2020. URL: https://legalactivity.com.ua/index.php?option=com_jalendar&view=articles&year=2020&month=5&day=6 (дата звернення: 13.01.2021).
3. Проект КАСУ – «за» та «проти». *Юридична Газета*. 2017. URL: <https://yur-gazeta.com/golovna/proekt-kasu--za-ta-proti.html> (дата звернення: 14.01.2021).
4. Нечитайло О. За 10 років адміністративні суди довели життєву необхідність свого існування для громадян. *Юридична Газета*. 2016. № 3–4. С. 46–48.
5. Юхтенко Л. Р. Адміністративно-правові засади вирішення спорів, що впливають з публічно-правових відносин, у досудовому порядку : дис. ... д-ра. філософ. наук : 12.00.07. Запоріжжя, 2020. 221 с.
6. Можайкіна О. С. Поняття та зміст основних принципів медіації в цивільно-правових відносинах. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2017. № 5. С. 55–58.
7. Боженко Н. В. Поняття та ознаки адміністративно-правового спору. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2017. № 1 (1). С. 69–71.
8. Рекомендація Rec (2001) 9 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо альтернатив судовому розгляду спорів між адміністративними органами й сторонами – приватними особами (ухва-

- лена Комітетом Міністрів 5 вересня 2001 р. на 762-ому засіданні заступників міністрів). URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/Rec_2001_9_2001_09_05.pdf (дата звернення: 14.01.2021).
9. Бліхар М. Медіація як спосіб вирішення адміністративних спорів. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. Вип. 10. С. 78–82.
 10. Юшкевич О. Г. Медіація як спосіб врегулювання конфлікту в Кодексі України про адміністративні правопорушення. *Транспортна безпека: правові та організаційні аспекти* : матеріали XV Міжнар. наук.-практ. конф., 13 листоп. Кривий Ріг, 2020. С. 293–295.
 11. Корінний С. О. Впровадження медіації в адміністративний процес України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Ужгород: Ужгородський національний університет, 2019. 22 с.
 12. Патеева Д. Р. Анализ спорных вопросов возникающих при проведении процедуры медиации при разрешении административно-правовых споров. *Актуальные вопросы развития современного российского публичного права* : материалы Всеросс. науч.-практ. конф., 23 окт. Ростов-на-Дону, 2020. С. 200–204.
 13. Про адміністративну процедуру : проект Закону України від 14.05.2020 р. № 3475. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=68834 (дата звернення: 15.01.2021).
 14. Гришина Н. В., Ростовська К. В. Медіація в адміністративному судочинстві: міф чи реалії сьогодення. *Вісник Харківського національного університету імені ВН Каразіна. Серія : Право*. 2020. № 29. С. 182–188.

References

1. Pro mediatsiiu: proekt Zakonu Ukrainy [Draft Law «On Mediation»] vid 19 trav. 2020 r. № 3504. Retrieved from http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=68877 [in Ukrainian].
2. Osipova, O. O. (2020). Dosudove vrehuliuvannya sporiv z nadання administratyvnykh posluh [Pre-trial settlement of disputes over the provision of administrative services]. Proceedings from *Aktualna yurysprudentsiia: mizhnarodna naukovo-praktychna konferentsiia – Current jurisprudence: international scientific-practical conference*. Retrieved from https://legalactivity.com.ua/index.php?option=com_jalendar&view=articles&year=2020&month=5&day=6 [in Ukrainian].
3. Proekt KASU – «za» ta «proti» [CASU project – «for» and «against»]. *Yurydychna Hazeta – Legal newspaper*. Retrieved from <https://yur-gazeta.com/golovna/proekt-kasu--za-ta-proti.html> [in Ukrainian].
4. Nechytailo, O. (2016). Za 10 rokiv administratyvni sudy dovely zhyttievu neobkhdnist svoho isnuvannya dlia hromadian [In 10 years administrative courts have proved the vital necessity of their existence for citizens]. *Yurydychna Hazeta – Legal newspaper*, 3-4, 46-48 [in Ukrainian].
5. Yukhtenko, L.R. (2020). *Administratyvno-pravovi zasady vyrishennia sporiv, shcho vyplyvaiut z publichno-pravovykh vidnosyn, u dosudovomu poriadku [Administrative and legal principles of resolving disputes arising from public-law relations, in a pre-trial procedure]*: Candidate's thesis. Zaporozhye: Zaporozhye National University [in Ukrainian].
6. Mozhaikina, O. S. (2017). Poniattia ta zmist osnovnykh pryntsypiv mediatsii v tsyvilno-pravovykh vidnosynakh [The concept and content of the basic principles of mediation in civil law relations]. *Aktualni problemy vitchyznianoї yurysprudentsii – Actual problems of domestic jurisprudence*, 5, 55-58 [in Ukrainian].
7. Bozhenko, N. V. (2017). Poniattia ta oznaky administratyvno-pravovoho sporu [The concept and features of administrative and legal dispute]. *Aktualni problemy vitchyznianoї yurysprudentsii – Actual problems of domestic jurisprudence*, 1(1), 69-71 [in Ukrainian].
8. Retrieved from: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/Rec_2001_9_2001_09_05.pdf [in Ukrainian].
9. Blikhar, M. (2020). Mediatsiia yak sposib vyrishennia administratyvnykh sporiv [Mediation as a way to resolve administrative disputes]. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo – Entrepreneurship, economy and law*, 10, 78-82 [in Ukrainian].
10. Yushkevych, O. H. (2020). Mediatsiia yak sposib vrehuliuvannya konfliktu v Kodeksi Ukrainy pro administratyvni pravoporushennia [Mediation as a way to resolve the conflict in the Code of Ukraine on Administrative Offenses.]. *Transportna bezpeka: pravovi ta orhanizatsiini aspekty: materialy KhV Mizhnar. nauk.-prakt. konf. – Transport safety: legal and organizational aspects: materials of the XV International. scientific-practical conf.*, 293-295 [in Ukrainian].
11. Korinnyi, S. O. (2019). Vprovadzhennia mediatsii v administratyvnyi protses Ukrainy [Introduction of mediation in the administrative process of Ukraine]: *Candidate's thesis*. Uzhhorod: Uzhhorod National University. [in Ukrainian].

12. Pateeva, D. R. (2020). Analiz spornykh voprosov voznikaiushchikh pri provedenii protsedury mediacii pri razreshenii administrativno-pravovykh sporov [Analysis of controversial issues arising during the mediation procedure when resolving administrative and legal disputes]. *Aktualnye voprosy razvitiia sovremennogo rossiiskogo publichnogo prava: materialy Vserossiiskoi nauchno-prakticheskoi konferentsii* – Topical issues of the development of modern Russian public law: materials of the All-Russian scientific and practical conference, 200-204.
13. *Pro administrativnu protseduru: proekt Zakonu Ukrainy [Draft Law On Administrative Procedure]* vid 14.05.2020 r. № 3475. Retrieved from: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=68834 [in Ukrainian].
14. Hryshyna, N. V. & Rostovska, K. V. (2020). Mediatsiia v administrativnomu sudochynstvi: mif chy realii sohodennia [Mediation in administrative proceedings: myth or realities of today]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V.N. Karazina. Seriia «Pravo» - Bulletin of Kharkiv National University named after V.N. Karazin. Law Series*, 29, 182-188 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 16.12.2020.

Костянтин Фліссак,

доктор економічних наук, доцент, професор
кафедри міжнародного права та міграційної
політики Західноукраїнського національного
університету

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-0980-2398>

ПОЛЬСЬКА МІГРАЦІЙНА ПОЛІТИКА В РАМКАХ ПРАВА ЄС

Розглянуто міграційну політику Польщі як країни-члена ЄС, її особливості в умовах сучасних міграційних процесів, можливості впливу на міграційні потоки. Відображено роль держави в управлінні рухом мігрантів. Привернуто увагу до дій Польщі в рамках правового поля ЄС і їх збалансування з національними інтересами суверенної держави. Акцентовано увагу на напрямках реалізації міграційної політики відповідно до ініціатив ЄС. На основі проведеного дослідження сформульовано пропозиції в частині врахування польського досвіду вирішення міграційних проблем для адаптації в українську практику.

Ключові слова: міжнародні економічні відносини, міжнародна міграція, міграційна політика, правові норми, економічна дипломатія.

Фліссак К.

Польская миграционная политика в рамках права ЕС

Рассмотрено миграционную политику Польши как страны-члена ЕС, ее особенности в условиях современных миграционных процессов, возможности влияния на миграционные потоки. Отражена роль государства в управлении движением мигрантов. Привлечено внимание к действиям Польши в рамках правового поля ЕС и их сбалансирования с национальными интересами суверенного государства. Акцентировано внимание на направлениях реализации миграционной политики соответственно инициативам ЕС. На основании проведенного исследования сформулированы предложения в части учета польского опыта разрешения миграционных проблем для адаптации в украинскую практику.

Ключевые слова: международные экономические отношения, международная миграция, миграционная политика, правовые нормы, экономическая дипломатия.

Flissak K.

Polish migration policy in the framework of EU law

In modern conditions, the role of states and international associations in regulating migration processes, developing and implementing an effective migration policy has become particularly relevant. These problems are quite acute for Poland, which, on the one hand, is a member of the EU and is obliged to implement joint directives within a single legal framework, and on the other hand, as a sovereign state, cannot ignore the existing risks for national security. For Ukraine, the practice of Poland is important for taking into account in the context of ensuring the implementation of the provisions of the Association agreement between the European Union and Ukraine, with the prevention of threats to national interests.

The article considers the migration policy of Poland as an EU member state, its features in the context of modern migration processes, and the possibility of influencing migration flows. There is reflected the role of the state in managing the movement of migrants. Also there is drawn attention to Poland's actions within the EU legal framework and their balancing with the national interests of a sovereign state. There is focused special attention on the directions of implementation of migration policy in accordance with EU initiatives. Then are formulated proposals to take into account the Polish experience in solving migration problems for adaptation to Ukrainian practice.

The study of the basics of Poland's migration policy, its specifics, features and tasks within the European Union legal framework shows a comprehensive approach to solving migration problems based on the principles of balancing the regulatory requirements of the EU and the national interests of a sovereign state. Based on an analytical review of the main provisions on the country's implementation of migration policy, there were obtained some conclusions, the main ones being the following.

Despite its membership in the EU and the need to comply with common legal norms, Poland, as a sovereign state, in its migration policy tries to steadily defend national interests and exclude migration risks to national security. At the same time, ensuring the regulatory function of the state and its authorized institutions is clearly recorded.

In the country's migration policy, attention is drawn to the actions of state authorities to take a set of measures

aimed at reducing the negative impact of the presence of a large Polish diaspora abroad, while simultaneously implementing a rational migration policy to counteract the constant outflow of highly qualified personnel from the domestic market. Tasks are set to encourage Poles with experience and knowledge acquired abroad to return to the country in housing, family and educational policies.

Due to the demographic factor and modern migration processes, one of the directions of Poland's migration policy is to create conditions for ensuring the arrival of migrants with high or rare qualifications in the country, to fill and reduce the shortage of human capital in sectors with high demand for qualifications. This position requires special attention from Ukraine and, in particular, its economic diplomacy, as these actions already create and can aggravate personnel problems for the domestic economy.

Keywords: *international economic relations, international migration, migration policy, legal norms, economic diplomacy.*

Постановка проблеми. Невід'ємною складовою міжнародних економічних відносин у глобалізованій світовій економіці є масштабні переміщення населення з менш розвинутих країн до більш розвинутих, у результаті якого сформувалась система міжнародної міграції. На кінець 2019 р. за даними ООН в сукупному обчисленні у країнах світу налічувалось 271,6 млн мігрантів [10]. До трудової, навчальної і наукової міграції додалось переміщення населення, мотивоване впливом чинників гуманітарної, соціальної і політичної нестабільності, а також локальних збройних конфліктів. Міграційні процеси таким чином набули особливих масштабів в останнє десятиліття і стали одним з головних викликів сучасності для багатьох розвинених держав, регіональних формувань та міжнародних організацій. У зв'язку з цим особливої актуальності набуло питання ролі держав та міжнародних об'єднань у регулюванні міграційних процесів, виробленні і реалізації ефективної міграційної політики. Ці проблеми доволі гостро стоять перед сусідньою з Україною Польщею, яка, з одного боку, є членом ЄС і зобов'язана виконувати спільні директиви в межах єдиного правового поля, а з другого – як суверенна держава не може ігнорувати наявні ризики для національної безпеки. Для України практика Польщі є важливою для врахування в контексті забезпечення реалізації положень Угоди про асоціацію з ЄС з недопущенням загрози національним інтересам.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з проблематики міжнародної міграції підтверджує її актуальність. Зазначена тематика представлена достатньо широким колом наукових публікацій як зарубіжних, так і вітчизняних науковців, зокрема М. М. Відякіна, М. Душчик (M. Duszczuk), К. Ігліцька (K. Iglicka), С. Кастлес (St. Castles), М. Лесінська (M. Lesińska), С. Лозінський (Sł. Łodziński), М. Міллер (M. Miller), Р. Д. Стаканов, Я. Стрельцова, М. Ткаченко, А. А. Цольберг (A. A. Zolberg), М. Шонерт (M. Szonert) та ін. У фаховій літературі розглядаються різні аспекти міграційної проблематики, економічні та соціальні підґрунтя міграції, мотивації мігрантів, її політичні та соціальні наслідки. Водночас динамічний розвиток геоекономічних та геополітичних умов, періодичні кризові явища, необхідність балансування інтересів країн, що приймають, та мігрантів, що прибувають, актуалізують дослідження нових методів, форм і механізмів міграційної політики. Для України ці аспекти розглядуваної проблематики надзвичайно актуальні, оскільки особливий напрям реалізації її зовнішньоекономічних інтересів формує саме трудова міграція. За даними МЗС до 5 млн українських громадян працюють за кордоном, одночасно в Україну щорічно прибуває певна кількість трудових мігрантів – осіб, які обрали її місцем своєї діяльності та отримання доходів. Тому регулювання процесу влаштування мігрантів виходить за межі суто економічної сфери і поширюється на соціальну. Похідними від них є фінансово-бюджетні, соціальні, страхові, міграційні та адміністративно-правові питання [2, с. 228]. Відповідно трудова міграція – це один з об'єктів економічної дипломатії [15, с. 56–57]. Необхідно також зазначити, що згідно з Угодою про асоціацію з Євросоюзом (ст. 16) Україна взяла на себе зобов'язання забезпечити в рамках вимог законодавства (ЄС та чинного національного) співробітництво щодо подолання причин виникнення міграції, проведення ефективної та превентивної політики щодо нелегальної міграції та протиправних дій у цій сфері [1]. Така постановка питання вимагає конкретних та ефективних дій в Україні у зазначених напрямках. Певні можливості для цього може надати адаптація напрацювань стратегічного партнера України Польщі у сфері міграційної політики.

Виклад основного матеріалу дослідження. Зважаючи на актуальність тематики для практичної імплементації у вітчизняну практику вважаємо за доцільне зосередити увагу не на теоретичних дискусіях щодо дефініцій та елементів міграційної політики, а на практичних діях польських владних структур у забезпеченні її ефективної реалізації у рамках правових норм Євросоюзу. Так, у 2016 р. Рада Міністрів анулювала документ «Міграційна політика Польщі – стан і постульовані дії» від 2012 р. [3], який визначав напрями міграційної політики держави, а 14.02.2017 р. було прийнято «Стратегію відповідального розвитку до 2020 р. (з перспективою до 2030 р.)» (SOR) [13], в якій одним із стратегічних проєктів є «Міграційна

політика Польщі». Згідно з цим нормативним документом передбачено розробку і представлення польської моделі активної міграційної політики, що охоплює, зокрема, раціоналізацію управління еміграційними процесами, інтеграцію іноземців та їхнє стимулювання для поселення в Польщі з урахуванням безпеки держави. Динаміка припливу мігрантів в останні роки у значних масштабах свідчить про зростання економічної привабливості Польщі для осіб з країн, що не входять до ЄС. Це може спричинити такі наслідки: політичні (сприйняття Польщі і її громадян за кордоном), економічні (підтримка економічної конкурентоспроможності) і соціальні (інтеграція іммігрантів у суспільстві). Відповідно вкрай важливо, щоб держава впливала на міграційні процеси плановим чином, що дає змогу реалізувати конкретні завдання і цілі. Одночасно необхідно мінімізувати ймовірність виникнення ризиків і загроз, характерних для сучасного світу (соціальна нерівність, гуманітарні кризи, загрози безпеці). Тому основне питання, як передбачає SOR, полягає у розробці довгострокового, стратегічного і послідовного бачення міграційної політики. Вона повинна не тільки забезпечити ефективне управління міграціями, а й враховувати досвід інших європейських держав, які не завжди ефективно вирішували проблеми, пов'язані з припливом іноземців.

У короткостроковій перспективі, щоб заповнити нестачу трудових ресурсів у відповідних секторах (наприклад, послуги з догляду, будівництво, медицина), важливу роль може відіграти правильно реалізована політика трудової міграції, в тому числі шляхом використання відповідних стимулів для громадян третіх країн. Нинішня польська політика трудової міграції оцінюється позитивно з позиції легкості та гнучкості працевлаштування іноземців (особливо громадян України). За останні роки в кілька разів збільшилася кількість іноземців, які працюють у Польщі. Сьогодні вони насамперед дають змогу подолати дефіцит у секторах і професіях, які не потребують високої кваліфікації. Завдання міграційної політики, яке з демографічними змінами відіграватиме все більшу роль, полягає у забезпеченні прибуття до Польщі мігрантів з високою або рідкісною кваліфікацією, для заповнення розриву людського капіталу в секторах з високим попитом на кваліфіковану робочу силу. Рівень зайнятості іноземців не може негативно впливати на утримання або отримання роботи польськими громадянами. Одночасно SOR вказує на необхідність зменшення негативного впливу перебування за кордоном численної польської діаспори, що може негативно впливати на потенціал розвитку власної країни. Тому визначено, що завдання держави – це проведення раціональної міграційної політики, насамперед щодо забезпечення протидії постійному відпливу висококваліфікованих кадрів з внутрішнього ринку. Поставлено також завдання щодо скорочення довгострокової еміграції і створення стимулів для повернення поляків у країну із цінними знаннями і досвідом, набутими під час працевлаштування за кордоном. Це означає, що необхідно, щоб державні установи реалізували послідовну інтеграційну й інформаційну діяльність та впроваджували нові стимули у житловій, сімейній і освітній політиці для співвітчизників, що мають бажання повернутися до країни [13, с. 169–170].

Важливим сегментом забезпечення реалізації міграційної політики Польщі є її міжнародне співробітництво у цій сфері відповідно до загальних принципів. По-перше, враховуючи характер і значну складність міжнародних міграційних процесів, напрямки та інтенсивність яких визначаються значною мірою через регіональні та глобальні тенденції і фактори, часто поза полем ефективного впливу окремих держав, для управління зазначеними процесами потрібна постійна співпраця і координація дій як у рамках найближчого оточення, так і на регіональному рівні (в тому числі в рамках ЄС) і глобально на світовому рівні. У Євросоюзі це особливо важливо, оскільки багато питань міграційної політики та надання притулку біженцям є об'єктом поетапної гармонізації, а напрямки розвитку окремих її сфер повинні узгоджувати різні, часто несхожі підходи окремих держав-членів. По-друге, зростання впливу міжнародної міграції на соціальну реальність призвело до того, що ефективне управління нею, забезпечення мігрантам належного рівня безпеки за їхнього підвищеного припливу все частіше стає ключовим пріоритетом для країн Європи й інших регіонів світу. У зв'язку з цим міграційна проблематика сьогодні є важливим елементом зовнішньої політики.

Для реалізації основних принципів міграційної політики державні структури Польщі орієнтовані на: 1) забезпечення міжнародної співпраці з метою підтримки польських пріоритетів, у яких можливе суверенне формування національної міграційної політики, з підтримкою найвищого рівня безпеки, захисту соціальної згуртованості та адаптації міграційних процесів для задоволення потреб польської економіки; 2) сприяння в рамках членства Польщі в міжнародних організаціях (у т. ч. в ЄС) та в двосторонніх контактах відповідальному підходу до управління міграцією і притулком, адекватно до актуальних викликів, особливо на проблеми масштабної нелегальної міграції; 3) забезпечення координації і узгодженості дій на міжнародному рівні, які здійснюють окремі суб'єкти державного управління.

Членство Польщі у ЄС передбачає необхідність керуватись спільними правовими нормами у найбільш важливих сферах загальнозрозумілої міграційної політики, в рамках якої Євросоюз прагне підвищити свою ефективність за рахунок адекватних законодавчих пропозицій і дій на оперативному рівні. Це, зокрема, такі: 1) *захист зовнішнього кордону, стримування нелегальної міграції, боротьба з контрабандою мігрантів і торгівлею людьми, запобігання цих злочинів*; так, постановою ЄС 2016/1624 від 14.02.2016 р. [12] сформовано Європейську прикордонну службу і берегову охорону (ESGiP), що складається з Європейського Агентства прикордонної служби та берегової охорони (значно посилений Frontex [7]) і національних служб, відповідальних за управління кордонами. Змінами вказаної постанови у 2019 р. посилено мандат ESGiP, розширено можливості реагування ЄС на надзвичайні ситуації на зовнішніх кордонах; 2) *розробка великомасштабних телеінформаційних систем*; сьогодні діють Шенгенська інформаційна система, Візова інформаційна система – EURODAC [5]. Найближчим часом також планується впровадити інформаційну систему в'їзду та виїзду (Entry/Exit System), європейську інформаційну систему в'їзду та авторизації (ETIAS) [6] і базу даних обвинувальних вироків громадян третіх країн (ECRIS-TCN) [4]; 3) *реформа спільної європейської системи притулку біженців (WESA)*; 4) *здійснення та підтримка співробітництва з третіми державами*.

Для успішної реалізації зазначених заходів у міграційній політиці Польщі в контексті дій у рамках правових норм Євросоюзу необхідно:

1) забезпечити активну участь у роботі на рівні ЄС таким чином, щоб досягти максимально повної узгодженості між польськими пріоритетами і напрямками розвитку міграційної політики ЄС, зокрема з наданням їй форм права ЄС (у т. ч. з наданням необхідної форми актами законодавства ЄС).

2) надавати підтримку діям Євросоюзу та його держав-членів, які можуть реально сприяти відновленню контролю над міграційними потоками в ЄС, особливо різким зниженням масштабів нелегальної міграції і порушення системи надання притулку біженцям (зокрема, запровадженням обов'язкової прикордонної процедури, посиленням законодавчих норм, що дають змогу ефективно диференціювати економічних мігрантів і іноземців, що потребують захисту), а також здійснювати пошук можливостей реалізації цих цілей на основі захисту зовнішнього кордону і співробітництва з третіми країнами;

3) сприяти заходам, спрямованим на підвищення ефективності захисту зовнішніх кордонів ЄС, у т. ч. шляхом розробки, впровадження та забезпечення ефективної взаємодії великомасштабних інформаційних систем з урахуванням польських умов і рішень, що функціонують у цій сфері;

4) забезпечити підтримку заходів, спрямованих на зміцнення ESGiP таким чином, що дозволило би подальший індивідуальний розвиток Агентства, не порушуючи компетенції держав-членів і не допускаючи негативного впливу на можливості їхньої власної діяльності з охорони кордонів;

5) впроваджувати прийнятний для всіх держав-членів компроміс щодо реформи спільної європейської системи надання притулку біженцям, через добровільну, непряму або пряму підтримку країн, особливо навантажених напливом мігрантів з використанням широкого каталогу доступних засобів і з урахуванням потреб та можливостей відповідних країн для підтримки біженців у регіонах їхнього походження;

6) підтримувати заходи, спрямовані на збільшення кількості успішно реалізованих повернень громадян третіх країн, які проживають нелегально на території ЄС (зокрема, шляхом коригування та гармонізації процедур з метою скорочення тривалості судових розглядів та кількості зловживань апеляційними заходами, створення можливості для швидкої та ефективної реалізації повернень осіб, яким не надано захисту в ЄС);

7) забезпечувати діяльність щодо реалізації рішень, що дозволяють анулювати дозволи на проживання та здійснювати повернення осіб, які не дотримуються закону і, таким чином, виявляють відсутність розуміння і поваги до польських і європейських принципів та цінностей;

8) підтримувати здійснювану або координовану на рівні ЄС співпрацю з ключовими країнами походження і транзиту мігрантів, а також заходи, спрямовані на розвиток потенціалу цих країн в охороні кордонів, з ефективного управління міграцією і наданням притулку, боротьби з контрабандою мігрантів і торгівлею людьми, а також усунення причин, що є основою джерел міграції;

9) ініціювати діяльність з вироблення відповідного механізму співдружності щодо громадян країн ЄС, які подають заявки на надання їм міжнародного захисту в інших державах-членах, які ухвалюють негативні або помірні рішення через безпредметність. У нинішньому правовому стані такі особи можуть нескінченно подавати заявки щодо захисту по чергову в інших державах-членах і отримувати вигоду від наданої їм соціальної допомоги.

Проблема міграційних рухів в останні роки привернула увагу Генеральної Асамблеї ООН, яка 19.09.2016 р. прийняла декларацію на підтримку біженців і мігрантів, документ юридично обов'язкової сили, який виражає політичну волю щодо зміцнення міжнародної співпраці країн світу у відповідь на зростання кількості мігрантів та гуманітарні кризи, а 19.12.2018 р. прийнята резолюція «Глобальний договір про безпечну, впорядковану та регулярну міграцію» [8], яка визнає, що жодна держава не може вирішувати проблему міграції поодиночки, підтримуючи суверенітет держав та їхні зобов'язання з міжнародного права. Зазначимо, що Польща негативно оцінила положення, які були долучені до остаточної версії глобальної угоди ООН про безпечну, впорядковану і законну міграцію (GCM), мотивуючи тим, що вони можуть стати додатковим фактором, який стимулює незаконну міграцію [11]. Водночас вказані документи є серед правових засад міграційної політики Польщі, тим більше, що ними керуються такі структури ООН, як Міжнародна організація з міграції (ІОМ) [9] та Бюро Верховного комісара у справах біженців (UNHCR) [14]. Участь Польщі в роботі міжнародних організацій з питань міграції, зокрема ООН, та представлення в їхніх рамках послідовної позиції, що відображає ключові пріоритети польської міграційної політики і сприяння відповідальному підходу до управління міграцією, є частиною багатостороннього співробітництва у цій сфері.

Висновки. Дослідження основ міграційної політики Польщі, її специфіки, особливостей і завдань у рамках правового поля Євросоюзу свідчить про комплексний підхід до вирішення проблем міграції на принципах збалансування нормативно-правових вимог ЄС і національних інтересів суверенної держави. На основі аналітичного розгляду основних положень щодо реалізації країною міграційної політики отримано такі висновки.

1. Метою державної міграційної політики Польщі є згуртована, заснована на знаннях система управління міграцією, що гарантує безпеку і громадський порядок, сприяє економічному розвитку і соціальній згуртованості. Для досягнення поставленої мети розробка і представлення польської моделі активної міграційної політики передбачені у державному програмному документі «Стратегія відповідального розвитку до 2020 р. (з перспективою до 2030 р.)».

2. Незважаючи на членство в ЄС і необхідність дотримання спільних правових норм, Польща як суверенна держава у своїй міграційній політиці намагається неухильно обстоювати національні інтереси і нівелювати міграційні ризики для національної безпеки. Водночас чітко фіксується забезпечення регуляторної функції держави і її уповноважених інституцій.

3. У міграційній політиці країни привертають увагу дії органів державної влади щодо вжиття комплексу заходів, спрямованих на зменшення негативного впливу перебування за кордоном численної польської діаспори з одночасним проведенням раціональної міграційної політики у забезпеченні протидії постійному відпливу висококваліфікованих кадрів з внутрішнього ринку. Поставлено завдання щодо стимулів у житловій, сімейній і освітній політиці повернення в країну поляків із досвідом і знаннями, набутими за кордоном.

4. У зв'язку з демографічним фактором та сучасними міграційними процесами один із напрямів міграційної політики Польщі полягає у створенні умов для забезпечення прибуття до країни мігрантів з високою або рідкісною кваліфікацією, для заповнення і зменшення дефіциту людського капіталу в секторах з високим попитом на кваліфікацію. Ця позиція потребує особливої уваги з боку України, зокрема її економічної дипломатії, оскільки зазначені дії вже створюють і можуть посилити кадрові проблеми для вітчизняної економіки.

5. У питаннях управління і регулювання міграційних процесів у частині надання притулку біженцям, боротьби з нелегальною міграцією та правопорушеннями в цьому сегменті міграційної політики Польща керується правовими нормами ЄС, забезпечуючи активну участь у роботі на рівні Євросоюзу таким чином, щоб досягти максимально повної узгодженості між польськими пріоритетами і напрямками розвитку міграційної політики ЄС.

6. Отримані висновки щодо сусідньої країни становлять значний інтерес для України, оскільки особливий напрям реалізації її зовнішньоекономічних інтересів формує саме трудова міграція. На державному рівні потребує вироблення програма регулювання й управління міграційними процесами, яка передбачала б заходи держави щодо усунення причин, які є основою джерел міграції. Проблема міграції в Україні, як підказує досвід ЄС, вимагає радикальних кроків щодо протидії постійному відпливу висококваліфікованих кадрів з внутрішнього ринку. Стратегічним напрямом таких дій вважаємо необхідність диверсифікації вітчизняної економіки і посилення ролі держави у підвищенні її ефективності, оскільки отримання часткового безвізового режиму з ЄС не можна розглядати як основний мотив для працевлаштування громадян

України в Польщі та інших державах ЄС. Підписавши Угоду про асоціацію з Євросоюзом, Україна взяла на себе зобов'язання працювати на подолання причин виникнення міграції.

Список використаних джерел

1. Association agreement between the European Union and its Member States, of the one part, and Ukraine, of the other part. URL: https://eeas.europa.eu/sites/eeas/files/association_agreement_ukraine_2014_en.pdf (дата звернення: 2.12.2020).
2. Фліссак К. А. Економічна дипломатія у системі забезпечення національних інтересів України : монографія. Тернопіль : Новий колір, 2016. 228 с.
3. Dokument «Polityka migracyjna Polski – stan obecny i postulowane działania» przedłożony przez ministra spraw wewnętrznych. 31.07.2012. URL: <https://www.premier.gov.pl/wydarzenia/decyzje-rzadu/dokument-polityka-migracyjna-polski-stan-obecny-i-postulowane-dzialania.html> (дата звернення: 5.12.2020).
4. ECRIS-TCN The European Criminal Records Information System (ECRIS). URL: www.eulisa.europa.eu/AboutUs/SmartBorders/Pages/ECRIS-TCN.aspx (дата звернення: 7.12.2020).
5. European Data Protection Supervisor – Eurodac. URL: https://edps.europa.eu/data-protection/european-it-systems/eurodac_en (дата звернення: 7.12.2020).
6. European Travel Information and Authorization System – «Система авторизації в'їзду в Європу». URL: <https://www.schengenvisainfo.com/ru/etias/> (дата звернення: 8.12.2020).
7. Frontex – агентство ЄС з безпеки зовнішніх кордонів. URL: <https://frontex.europa.eu/faq/key-facts/> (дата звернення: 12.12.2020).
8. Global Compact for Safe, Orderly and Regular Migration. – Resolution adopted by the General Assembly on 19 December 2018. United Nations, A/RES/73/195. (дата звернення: 12.12.2020).
9. International Organization for Migration (IOM). URL: <https://www.iom.int/mission> (дата звернення: 12.12.2020).
10. Migrationsdatenportal. Das große Ganze. Welt. URL: https://migrationdataportal.org/de/data?i=stock_abs_&t=2019 (дата звернення: 13.12.2020).
11. Polityka Migracyjna Polski. Projekt z dnia 10 czerwca 2019 r. Zespół do Spraw Migracji: Departament Analiz i Polityki Migracyjnej MSWiA. 70 S.
12. Regulation (EU) 2016/1624 of the European Parliament and of the Council of 14.09.2016 on the European Border and Coast Guard and amending Regulation (EU) 2016/399 of the European Parliament and of the Council and repealing Regulation (EC) No 863/2007 of the European Parliament and of the Council, Council Regulation (EC) No 2007/2004 and Council Decision 2005/267/EC. *Official Journal of the European Union*. European Union (14.09.2016).
13. Strategia na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju do roku 2020 (z perspektywą do 2030 r.). Dokument przyjęty uchwałą RM w dniu 14.02.2017 r. URL: www.gov.pl (дата звернення: 13.12.2020).
14. United Nations High Commissioner for Refugees (UNHCR). URL: https://www.unhcr.org/?gclid=EAIaI QobChMI6KG2rIeC7gIVzdPtCh0uGgywEAAYASAAEgJ9QvD_BwE&gclsrc=aw.ds (дата звернення: 13.12.2020).
15. Yankiv M., Flissak K., Kozłowski A. R. Dyplomacja w zagranicznej współpracy gospodarczej, Warszawa, CeDeWu, 2020, 166 S.

References

1. *Association agreement between the European Union and its Member States, of the one part, and Ukraine, of the other part*. Retrieved from https://eeas.europa.eu/sites/eeas/files/association_agreement_ukraine_2014_en.pdf [in English].
2. Flissak, K. A. (2016). *Ekonomichna dyplomatiya u systemi zabezpechennya natzionalnyh interesiv Ukrainy [Economic diplomacy in the system of providing the national interests of Ukraine]*. Ternopil [in Ukrainian]
3. *Dokument «Polityka migracyjna Polski – stan obecny i postulowane działania» przedłożony przez ministra spraw wewnętrznych. 31.07.2012 [The document «Polish migration policy - current state and proposed actions», submitted by the Minister of the Interior]*. Retrieved from <https://www.premier.gov.pl/wydarzenia/decyzje-rzadu/dokument-polityka-migracyjna-polski-stan-obecny-i-postulowane-dzialania.html> [in Polish].
4. *ECRIS-TCN The European Criminal Records Information System (ECRIS)*. Retrieved from www.eulisa.europa.eu/AboutUs/SmartBorders/Pages/ECRIS-TCN.aspx [in English].

5. *European Data Protection Supervisor – Eurodac*. Retrieved from https://edps.europa.eu/data-protection/european-it-systems/eurodac_en (date of access 27.12.2020) [in English].
6. *European Travel Information and Authorization System*. Retrieved from <https://www.schengenvisainfo.com/ru/etias/> [in English].
7. *Frontex – EU Agency for Security of External Borders*. Retrieved from <https://frontex.europa.eu/faq/key-facts/> [in English].
8. *Global Compact for Safe, Orderly and Regular Migration. Resolution adopted by the General Assembly on 19 December 2018. United Nations, A/RES/73/195* [in English].
9. *International Organization for Migration (IOM)*. Retrieved from <https://www.iom.int/mission> [in English].
10. *Migrationsdatenportal. Das große Ganze. Welt*. Retrieved from https://migrationdataportal.org/de/data?i=stock_abs_&t=2019 [in German].
11. *Polityka Migracyjna Polski. Projekt z dnia 10 czerwca 2019 r. Zespół do Spraw Migracji: Departament Analiz i Polityki Migracyjnej MSWiA. [Poland's Migration Policy. Project of June 10, 2019. Team for Migration: Department of Analysis and Migration Policy of the MSWiA]* [in Polish].
12. Regulation (EU) 2016/1624 of the European Parliament and of the Council of 14.09.2016 on the European Border and Coast Guard and amending Regulation (EU) 2016/399 of the European Parliament and of the Council and repealing Regulation (EC) No 863/2007 of the European Parliament and of the Council, Council Regulation (EC) No 2007/2004 and Council Decision 2005/267/EC. *Official Journal of the European Union*. European Union (14.09.2016) [in English].
13. *Strategia na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju do roku 2020 (z perspektywą do 2030 r.). Dokument przyjęty uchwałą RM w dniu 14.02.2017 r. [Strategy for Responsible Development until 2020 (with a perspective until 2030). The document was adopted by a resolution of the Council of Ministers on 02/14/2017]*. Retrieved from www.gov.pl (date of access 3.01.2021) [in Polish].
14. *United Nations High Commissioner for Refugees (UNHCR)*. Retrieved from https://www.unhcr.org/?gclid=EAIaIQobChMI6KG2rIeC7gIVzdPtCh0uGgywEAAYASAAEgJ9QvD_BwE&gclsrc=aw.ds (date of access 3.01.2021) [in English].
15. Yankiv M., Flissak K., Kozłowski A. R. (2020). *Dyplomacja w zagranicznej współpracy gospodarczej [Diplomacy in foreign economic cooperation]*. Warszawa, CeDeWu [in Polish].

Стаття надійшла до редакції 19.12.2020.

Тарас Цимбалістий,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри конституційного,
адміністративного та фінансового права
Західноукраїнського національного
університету

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5320-411X>

Назар Ногас,

аспірант кафедри конституційного,
адміністративного та фінансового
права Західноукраїнського національного
університету

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-5171-0913>

СИСТЕМА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЯКОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОГО АГЕНТСТВА ІЗ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЯКОСТІ ВИЩОЇ ОСВІТИ І НЕЗАЛЕЖНИХ УСТАНОВ ОЦІНЮВАННЯ ТА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЯКОСТІ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Останнім часом активно обговорюються проблеми вищої освіти та її якісне забезпечення. Це питання є значущим як для вступу України в європейський простір вищої освіти, так і для розвитку ерудованої нації. Актуальним є питання стандартизації якості закладів вищої освіти, які ставлять перед собою певні освітні завдання і проводять підготовку потрібних фахівців. Забезпечення якості вищої освіти є критерієм та вимогою сучасності, вирішальним принципом Болонської декларації і державної освітньої політики країн Європи. Вважаємо за потрібне приділити увагу функціям, механізмам та інструментам роботи, кадровому забезпеченню, а не кількості створених агентств. Створення Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти є шляхом у позитивному русі. НАЗЯВО поступово перетворюється у незалежний орган професійного громадського контролю за якістю вищої освіти.

Ключові слова: вища освіта, стейкхолдер, Національне агентство із забезпечення якості освіти, незалежні установи оцінювання та забезпечення якості вищої освіти, ENQA, CHEA.

Цымбалістый Т., Ногас Н.

Система обеспечения качества деятельности национального агентства по обеспечению качества высшего образования и независимых учреждений оценка и обеспечение качества высшего образования

В последнее время активно обсуждаются проблемы высшего образования и ее качественное обеспечение. Проблема качества высшего образования является значительной для вступления Украины в европейское пространство высшего образования, так и развития эрудированной нации. Актуальным является вопрос стандартизации качества высших учебных заведений, которые ставят перед собой определенные образовательные задачи и проводят подготовку необходимых специалистов. Обеспечение качества высшего образования является критерием и требованием современности, решающим принципом Болонской декларации и государственной образовательной политики стран Европы. Считаем нужным, уделить внимание функциям, механизмам и инструментам работы, кадрового обеспечения, а не количества созданных агентств. Создание Национального агентства по обеспечению качества высшего образования является путем в положительном движении. НАЗЯВО постепенно превращается в независимый орган профессионального общественного контроля за качеством высшего образования.

Ключевые слова: высшее образование, стейкхолдеры, Национальное агентство по обеспечению качества образования, независимые учреждения оценки и обеспечения качества высшего образования, ENQA, CHEA.

Tsybalyistyy T., Nohas N.

System of quality assurance of the activity of the national agency for quality assurance of higher education

and independent institutions for evaluating and ensuring the quality of higher education

Recently, the problems of higher education and its quality support have been actively discussed. The problem of the quality of higher education is significant for Ukraine's accession to the European space of higher education and the development of an erudite nation. The issue of standardization of the quality of higher education institutions, which set certain educational tasks and train the necessary specialists, is relevant.

Ensuring the quality of higher education is a criterion and requirement of modernity, a crucial principle of the Bologna Declaration and the state educational policy of European countries.

We consider it necessary to pay attention to the functions, mechanisms and tools of work, staffing, rather than the number of established agencies. The establishment of a National Agency for Quality Assurance in Higher Education is a positive path. National Agency has gradually become an independent body of professional public control over the quality of higher education.

Keywords: higher education, stakeholder, National Agency for Quality Assurance in Education, independent institutions for evaluation and quality assurance of higher education, ENQA, CHEA.

Постановка проблеми. У сучасних наукових напрацюваннях у сфері адміністративного права активно обговорюються проблеми вищої освіти та її якісне забезпечення. Суспільство в цьому зацікавлене. Рівень якості вищої освіти в Україні був ґрунтовно окреслений у звіті Світового банку «Дослідження сфери освіти в Україні» (2019) [1]. Проблема якості вищої освіти є значущою як для вступу України в європейський простір вищої освіти, так і в розвитку ерудованої нації. Актуальним є питання стандартизації якості закладів вищої освіти (долі ЗВО), які ставлять перед собою певні освітні завдання і проводять підготовку потрібних фахівців. Забезпечення якості вищої освіти є критерієм та вимогою сучасності, вирішальним принципом Болонської декларації і державної освітньої політики країн Європи. Функціонування системи забезпечення якості вищої освіти відповідно до Закону України «Про вищу освіту», зокрема питання правового забезпечення функціонування Національного агентства забезпечення якості вищої освіти (далі – НАЗЯВО), є вирішальною основою державної політики у сфері вищої освіти.

Мета дослідження – проаналізувати правові аспекти системи забезпечення якості діяльності Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти і незалежних установ оцінювання та забезпечення якості вищої освіти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема розвитку та підвищення якості вищої освіти в різних аспектах, вивчення її якості, присвячено значну кількість наукових публікацій, які вказують на те, що тема щодо забезпечення якості діяльності НАЗЯВО, а також незалежних установ оцінювання та забезпечення якості освіти викликає інтерес в освітянській громадськості, науковців, урядовців, керівників закладів вищої освіти (далі – ЗВО), Міністерства освіти і науки України (далі – МОН). Так, у контексті досліджуваної теми цікавими є праці таких науковців, як В. Бахрушин, М. Легенький, С. Кушнір, І. Шарков та ін.

Виклад основного матеріалу дослідження. Спеціалізована інституція НАЗЯВО з повноваженнями щодо забезпечення відповідності освітніх послуг стандартам вищої освіти введена в систему управління вищою освітою редакцією Закону України «Про вищу освіту» 2014 р. [2]. Однак у законодавстві були недоліки щодо формування складу НАЗЯВО, яке призвело до неодноразового відбору кандидатів у члени НАЗЯВО. Законом України «Про освіту» від 5 вересня 2017 р. [3] були змінені принципи формування Національного агентства та припинені повноваження усього попереднього складу. 5 грудня 2018 р. на засіданні Конкурсної комісії, до якого увійшли дев'ятеро осіб, у тому числі представники європейських організацій, було відібрано 22 члени Національного агентства, а 27 грудня 2018 р. Кабінет Міністрів України (далі – КМУ) затвердив їх. НАЗЯВО працює за Стратегією із забезпечення якості освіти до 2022 р. [4]. Його стратегічні цілі реалізуються за трьома головними напрямками: перший напрям – це якість вищої освіти; другий напрям роботи Національного агентства пов'язаний із визнанням якості наукових результатів, третій – забезпечення системного впливу діяльності Національного агентства. Члени НАЗЯВО відповідають за здійснення контролю за реалізацією стратегії за підтримки Секретаріату його департаментів та інших підрозділів. Контроль охоплює моніторинг, щорічний самоаналіз і зовнішнє оцінювання стратегії.

У процесах перезавантаження НАЗЯВО був активний потужний стейкхолдер – держава. МОН як центральний орган, що формує та реалізує державну політику у сфері вищої освіти, долучалося до функціонування Агентства, до його запуску. 15 січня 2019 р. у зв'язку з обранням 5 грудня 2018 р. складу Агентства та його затвердженням КМУ (Розпорядження від 27 грудня 2018 р., № 1063-р) [5] ЗМІ анонсували перше засідання Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти, на якому був обраний і затверджений керівний склад Агентства.

Уряд України в лютому 2019 р. затвердив керівництво Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти – одного з ключових органів управління в системі вищої освіти, утворення якого передбачено згідно із Законом України «Про вищу освіту» від 1 липня 2014 р. [2] і відповідно до європейських стандартів та рекомендацій щодо забезпечення якості вищої освіти ESG-2015 [6]. Саме з цього часу Національне агентство мало виконувати такі важливі функції, як інституційна акредитація та акредитація освітніх програм, а також забезпечення функціонування системи здобуття наукових ступенів. НАЗЯВО у травні 2019 р. ініціювало проект «Положення про акредитацію освітніх програм», за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти. Було затверджене Положення «Щодо визначення критеріїв для погодження переліку іноземних акредитаційних агентств чи агентств забезпечення якості вищої освіти, які видають сертифікати про акредитацію, що визнаються в Україні». Згідно з вказаним документом Агентство прагло у найближчій перспективі пройти процедуру акредитації ENQA і увійти в перелік визнаних акредитаційних ENQA, а також стати одним з визначених акредитаційних агентств Європи. Для запуску процесу акредитації затвердили пакет документів, необхідних для створення майбутніх галузевих експертних рад (далі – ГЕР) постійних органів при Агентстві, існування яких передбачено Законом України «Про вищу освіту», і відповідно оголошення конкурсів до цих рад. НАЗЯВО 11 липня 2019 р. затвердило документ Положення про акредитацію освітніх програм, за якими здійснюється підготовка здобувачів освіти [7]. Процес акредитації, окрім деяких юридичних аспектів, повністю відбувається в електронному вигляді.

Отже, процес старту нового типу акредитації Національним агентством із забезпечення якості вищої освіти зайняв трохи більше 10 місяців. Як зазначають експерти, що протягом цього періоду були певні прорахунки, невдалі спроби, помилки. Але цифра – 340 справ, які вже в роботі, цифра – 350 експертів ГЕР, що вже розпочали роботу, реєстр із близько 2000 експертів, готових до виїзної акредитації, сотні підписаних договорів, організованих і проведених понад 20 засідань круглих столів і семінарів, десятки листів-роз'яснень [8].

В Україні, уявлення про незалежні установи оцінювання і забезпечення якості вищої освіти формуються на основі роботи зарубіжних акредитаційних агенцій. Тому українські університети вважають, що престижно запрошувати їх для оцінювання своїх програм. Така практика спрямована на отримання репутаційних вигод для програми чи закладу, зокрема у міжнародному фаховому середовищі. Втім, вже з цього досвіду можна спостерігати, що незалежні агенції акредитують освітні програми та заклади шляхом незалежного фахового оцінювання (peerreview), формують стандарти якості вищої освіти і є організаціями професійного саморегулювання. Згідно із Законом України «Про вищу освіту» 2014 р. в Україні можуть діяти незалежні агенції, проте такі організації поки що не розпочали свою діяльність. Більш оптимістичні перспективи для формування незалежних агенцій з'явилися у зв'язку зі створенням НАЗЯВО.

Заслужують уваги засади, на яких пропонується створювати такі організації відповідно до сьогоденного законодавства. Зокрема, стаття 23 Закону України «Про вищу освіту» визначає, що незалежні установи оцінювання та забезпечення якості вищої освіти: є недержавними організаціями (можуть існувати у формі установи, агенції, бюро тощо); мають бути акредитовані Національним агентством із забезпечення якості вищої освіти; здійснюють оцінювання освітньої програми, результатів навчання та / або закладів вищої освіти (їхніх освітніх підрозділів); можуть оцінювати якість вищої освіти з метою вироблення рекомендацій і надання допомоги закладам вищої освіти в організації системи забезпечення якості вищої освіти; можуть формувати пропозиції Національному агентству із забезпечення якості вищої освіти щодо акредитації відповідних програм на основі своєї оцінки; можуть співпрацювати з Європейською асоціацією із забезпечення якості вищої освіти (ENQA) з метою запровадження європейських стандартів і рекомендацій щодо підвищення якості вищої освіти в Україні; участь закладу вищої освіти в акредитації незалежною установою є добровільною [2].

Порядок та процедури акредитації незалежних установ розробляє та приймає Національне агентство і для цього не потрібне окреме схвалення від МОН чи інших органів.

У Положенні про акредитацію освітніх програм, яке підготувало Національне агентство, є суттєві норми, що стосуються незалежних агенцій: положення визначає, що сертифікат про акредитацію програми, виданий акредитованою незалежною установою, прирівнюється до сертифіката Національного агентства; незалежні установи мають використовувати ті самі критерії оцінювання освітньої програми, що і НАЗЯВО.

У світі напрацьовано багато хороших практик діяльності незалежних агенцій, а також їхнього зовнішнього оцінювання і визнання, які можна використати для створення цього інституту в Україні. Для цього доцільно вивчити досвід зарубіжних асоціацій, які акредитують або здійснюють визнання (recognition)

незалежних агенцій. Саме вони апробували надійні критерії, за якими визначають професіоналізм і доброчесність таких агенцій. Модельними тут можна вважати Європейську асоціацію забезпечення якості вищої освіти (European Association for Quality Assurance in Higher Education, ENQA) та Раду з акредитації вищої освіти (Council for Higher Education Accreditation, CHEA). Відмінність між цими організаціями полягає у тому, що ENQA акредитує агенції країн Болонського процесу, серед яких є національні агенції і незалежні (засновані недержавними об'єднаннями). CHEA має національний характер і забезпечує визнання недержавних акредитаційних агенцій США. Спільним для цих асоціацій є те, що вони акредитують агенції за принципом членства, тобто формують своєрідний «клуб» визнаних агенцій. Обидві організації вимагають від незалежних агенцій відповідати певному переліку критеріїв для того, щоби бути акредитованими (визнаними) і прийнятими до членів «клубу» [9].

Вимоги до агенцій, які хочуть бути акредитовані ENQA, полягають у необхідності дотримуватися Стандартів і рекомендацій щодо забезпечення якості в Європейському просторі вищої освіти (ESG), зокрема другої та третьої їхньої частин, які визначають стандарти та рекомендації відповідно щодо зовнішнього забезпечення якості та щодо агентств забезпечення якості.

Варто зазначити декілька важливих аспектів, які впливають зі змісту цього документа і стосуються повноважень та незалежності агенцій із забезпечення якості: кожна агенція повинна мати власну місію та цілі діяльності, які мають бути оприлюднені й офіційно задекларовані; агенція має здійснювати свою діяльність, зокрема проводити акредитацію, на засадах прозорості, відкритості, мати визначені політики і процедури, регулярно оприлюднювати звіти і висновки; зовнішнє оцінювання якості вищої освіти агенція має здійснювати за власною методологією, розробленою відповідно до цілей, які вона перед собою ставить; агенція повинна забезпечити залучення стейкхолдерів до свого управління і діяльності; незалежність агенції реалізується через винесення нею рішень за результатами оцінювання (програми або закладу вищої освіти) незалежно і без втручання третіх сторін.

Практика показує, що моделі незалежних агенцій можуть бути різними залежно від обсягу акредитації, яку вони здійснюють. Агенції можуть здійснювати акредитацію програм (програмну акредитацію) або закладів (інституційну акредитацію), або ж і те, й інше. Крім того, вони можуть спрямовувати свою діяльність на оцінювання і забезпечення якості програм певної галузі або мати регіональний вимір і опікуватися закладами чи програмами певного регіону, враховуючи специфіку його економіки і відповідно потреби в освіті. Агенції можуть спрямовувати зусилля на окремі види закладів освіти – наприклад, педагогічні, інженерно-технічні, аграрні тощо. У такий спосіб вони також реалізують галузевий підхід. Зрештою, будь-яка модель незалежної агенції має право на існування, якщо вона приносить користь у забезпеченні якості вищої освіти.

Очевидно, що всі ці функції незалежних установ з оцінювання і забезпечення якості вищої освіти зможуть реалізуватися лише в разі докладання зусиль, шляхом відпрацювання і коригування.

Висновки. Вважаємо за потрібне приділити увагу функціям, механізмам та інструментам роботи, кадровому забезпеченню, а не кількості агентств. Створення Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти є позитивним шляхом. НАЗЯВО поступово перетворюється у незалежний орган професійного громадського контролю за якістю вищої освіти. Тому вважаємо, що Національне агентство буде ефективним лише за умови, що буде достатньо сильним і авторитетним: має складатися з доброчесних, порядних осіб. Незалежні агенції з оцінювання і забезпечення якості можуть стати додатковим інструментом посилення позицій української вищої освіти в Україні і в світі, стимулятором її розвитку. Все, що потрібно для цього, – це мати бачення такої реформи і не боятися її здійснювати.

Список використаних джерел

1. Дослідження сфери освіти в Україні. *World Bank Documents*. 33 с. URL: <http://documents1.worldbank.org/curated/en/790931568661644788/pdf/Overview.pdf> (дата звернення: 03.12.2020).
2. Закон України Про вищу освіту : прийнятий 01 лип. 2014 року № 1556-VII із змінами від 09 вер. 2017 року № 2145-VIII. *Відомості Верховної ради України (ВВР)* Київ : Парлам. вид-во, 2017. № 38-39. 380 с.
3. Закон Про вищу освіту : Закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text> (дата звернення: 03.12.2020).
4. Сайт Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти. Стратегія національного агентства із забезпечення якості вищої освіти до 2022 року. URL: <https://naqa.gov.ua/місія-та-стратегія-агентства/> (дата звернення: 03.12.2020).

5. Про затвердження складу Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти : Розпорядження КМУ від 27 груд. 2018 року № 1063-р. із змінами від 06 лист. 2019 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1063-2018-%D1%80#Text> (дата звернення: 03.12.2020).
6. Стандарти і рекомендації щодо забезпечення якості в Європейському просторі вищої освіти (ESG). Київ : ТОВ «ІЦС», 2015. 32 с. URL: https://www.britishcouncil.org.ua/sites/default/files/standards-and-guidelines_for_qa_in_the_ehea_2015.pdf (дата звернення: 03.12.2020).
7. Про затвердження Положення про акредитацію освітніх програм, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти : наказ МОН України прийнятий 11 лип. 2019 року № 977 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0880-19#Text> (дата звернення: 03.12.2020).
8. Річний звіт Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти за 2019 рік / за заг. ред. проф. Квіта С. М. Київ : Національне агентство із забезпечення якості вищої освіти, 2020. 244 с. URL: <https://naqa.gov.ua/wp-content/uploads/2020/02/%D0%97%D0%B2%D1%96%D1%82-2020.pdf> (дата звернення: 03.12.2020).
9. Про оцінювання та забезпечення якості вищої освіти. URL: <https://osvita.ua/vnz/64944/> (дата звернення: 03.12.2020).

Referens

1. Doslidzhennia sfery osvity v Ukraini [Research of education in Ukraine] (n.d.) *World Bank Documents*. Retrieved from <http://documents1.worldbank.org/curated/en/790931568661644788/pdf/Overview.pdf> [in Ukrainian].
2. Zakon Ukrainy Pro vyshchu osvitu : pryiniaty 01 lyp. 2014 roku № 1556-VII iz zminamy vid 09 ver. 2017 roku № 2145-VIII [Law of Ukraine On Higher Education: adopted on July 1. 2014 № 1556-VII with changes from 09 Sep. 2017 № 2145-VIII]. (2017). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine*. Kyiv: Parlam. vyd-vo. 38-39 [in Ukrainian].
3. Zakon Ukrainy «Pro vyshchu osvitu» [Law of Ukraine “On Higher Education”]. (n.d.). [zakon.rada.gov.ua](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text> [in Ukrainian].
4. Sait Natsionalnogo agentstva iz zabezpechennia yakosti vyshchoi osvity. Strategiia natsionalnogo agentstva iz zabezpechennia yakosti vyshchoi osvity do 2022 roku. [Website of the National Agency for Quality Assurance in Higher Education. Strategy of the National Agency for Quality Assurance in Higher Education until 2022]. <https://naqa.gov.ua> Retrieved from <https://naqa.gov.ua/misiya-ta-strategiya-agentstva/> [in Ukrainian].
5. Pro zatverdzhennia skladu Natsionalnogo agentstva iz zabezpechennia yakosti vyshchoi osvity : Rozporiadzhennia KМУ vid 27 hrud. 2018 roku № 1063-r. iz zminamy vid 06 lyst. 2019 roku. [On approval of the composition of the National Agency for Quality Assurance in Higher Education: Order of the Cabinet of Ministers of December 27. 2018 № 1063-r. with changes from 06 nov. 2019]. (2019). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1063-2018-%D1%80#Text> [in Ukrainian].
6. *Standarty ta rekomendatsiyi shchodo zabezpechennia yakosti u Yevropeys'komu prostori vyshchoyi osvity (ESG) [Standards and Guidelines for Quality Assurance in the European Higher Education Area (ESG)]*. (2015) K.:CS Ltd. Retrieved from https://www.britishcouncil.org.ua/sites/default/files/standards-and-guidelines_for_qa_in_the_ehea_2015.pdf [in Ukrainian].
7. *Pro zatverdzhennia Polozhennia pro akredytatsiiu osvitnikh prohran, za yakymy zdiysnyuyetsia pidhotovka zdobuvachiv vyshchoi osvity: nakaz MON Ukrayiny pryiniaty 11 lyp. 2019 roku № 977 [On approval of the Regulations on accreditation of educational programs, which provide training for applicants for higher education: the instruction of the Ministry of Education and Science of Ukraine was adopted on July 11. 2019 № 977]* [in Ukrainian].
8. Kvit S. M. (2020) *Richnyi zvit Natsionalnogo agentstva iz zabezpechennia yakosti vyshchoi osvity za 2019 rik [Annual report of the National Agency for Quality Assurance in Higher Education for 2019]*. Kyiv: Natsionalne ahentsvo iz zabezpechennsa yakosti vyshchoi osvity. Retrieved from <https://naqa.gov.ua/wp-content/uploads/2020/02/%D0%97%D0%B2%D1%96%D1%82-2020.pdf> [in Ukrainian].
9. *Pro otsinyuvannya ta zabezpechennia yakosti vyshchoyi osvity [On evaluation and quality assurance of higher education]*. (n.d.). Retrieved from <https://osvita.ua/vnz/64944/> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 29.11.2020.

Антон Чуб,

кандидат юридичних наук, здобувач кафедри
адміністративного та господарського права
Запорізького національного університету
ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-3652-0409>

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ГАРАНТІЇ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА ГРОМАДЯН НА МИРНІ ЗІБРАННЯ

Виявлено ознаки, розкрито сутність та визначено поняття «адміністративно-правові гарантії реалізації права громадян на мирні зібрання». У дослідженні надано характеристику різних наукових підходів до розуміння змісту поняття адміністративно-правових гарантії. Досліджено поточне та перспективне нормативно-правове регулювання окремих гарантії реалізації права громадян на мирні зібрання, проаналізовано їхнє співвідношення, висвітлено авторський підхід до конкретизації зазначених гарантії. Запропоновано адміністративно-правові гарантії реалізації права громадян на мирні зібрання визначити як систему закріплених у законодавчих актах адміністративно-правових заходів, умов, засобів, що здійснюють органи публічної влади, громадяни та їхні об'єднання, спрямованих на створення умов для безперешкодної реалізації права на мирні зібрання, його охорону, захист і відновлення. До основних адміністративно-правових гарантії реалізації права громадян на мирні зібрання віднесено: визначений порядок узгодження умов проведення мирного зібрання для запобігання обмеженню свободи мирних зібрань; проведення переговорів органами публічної влади з організатором мирного зібрання; визначення у законодавстві способів обмеження права на мирні зібрання та обставин, що не можуть бути підставою для обмеження свободи мирних зібрань; право на оскарження рішень, дій чи бездіяльності органів публічної влади, що порушують право на свободу мирних зібрань; відшкодування шкоди завданої такими діями та юридична відповідальність. Запропоновані напрями удосконалення вітчизняного законодавства в частині закріплення адміністративно-правових гарантії реалізації права громадян на мирні зібрання.

Ключові слова: органи публічної влади, мирні зібрання, громадяни, адміністративно-правові гарантії.

Chub A.

Administrative and legal guarantees of realization of citizens' right to peaceful assembly

The article is devoted to identifying the features, revealing the essence and defining the concept of «administrative and legal guarantees for the realization of the right of citizens to peaceful assembly.» The study describes various scientific approaches to understanding the meaning of the concept of administrative and legal guarantees. The current and perspective normative-legal regulation of separate guarantees of realization of the right of citizens to peaceful assemblies is investigated, their ratio is analyzed, the author's approach to concretization of the specified guarantees is covered. It is proposed to define administrative and legal guarantees of realization of the right of citizens to peaceful assembly as a system of administrative and legal measures, conditions, means carried out by public authorities, citizens and their associations, aimed at creating conditions for unimpeded realization of the right to peaceful assembly, its protection, protection and restoration. The main administrative and legal guarantees for the realization of the right of citizens to peaceful assembly include: the procedure for agreeing on the conditions for holding a peaceful assembly to prevent restrictions on the freedom of peaceful assembly; conducting negotiations by public authorities with the organizer of a peaceful assembly; definition in the legislation of ways of restriction of the right to peaceful assemblies and circumstances which cannot be the basis for restriction of freedom of peaceful assemblies; the right to appeal against decisions, actions or omissions of public authorities that violate the right to freedom of peaceful assembly; compensation for damage caused by such actions and legal liability. The directions of improvement of the domestic legislation in the part of fixing of administrative and legal guarantees of realization of the right of citizens to peaceful assembly are offered.

Keywords: public authorities, peaceful assemblies, citizens, administrative and legal guarantees.

Постановка проблеми. В Україні свобода мирних зібрань є особливо важливою цінністю, що довели події Революції гідності. Р. С. Мельник зазначає, що сьогодення ситуація з нормативним регулюванням реалізації громадянами України права на свободу мирних зібрань є далеко не найкращою, що обумовлює необхідність активного самостійного тлумачення представниками адміністративних органів та судів

положень ст. 39 Конституції України, яке, з одного боку, має бути засновано насамперед на рішеннях ЄСПЛ та європейській правозастосовній практиці, а з іншого – пронизане ідеєю, що утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави. Представники публічної влади повинні шукати приводи і підстави для того, щоб сприяти проведенню приватними особами мирних зібрань, а не орієнтуватися у своїй діяльності на необхідність їх заборони чи обмеження [1, с. 10]. Висловлені Р. С. Мельником сучасні тенденції у цій сфері відображені у двох законопроектах «Про гарантії свободи мирних зібрань» № 1200 від 29.08.2019 та № 3587 від 07.12.201 [2; 3]. Проте чинне вітчизняне законодавство станом на кінець 2020 р. не містить чіткого механізму забезпечення реалізації права на свободу мирних зібрань, натомість закріплює у КУпАП норми щодо адміністративної відповідальності за порушення порядку організації і проведення зборів, мітингів, вуличних походів і демонстрацій.

Аналіз наукових досліджень та публікацій. Питання адміністративно-правових гарантій реалізації різних прав громадян досліджували такі науковці, як В. А. Головка, М. Т. Какимжанов, І. І. Когутич, І. О. Личенко, В. О. Німченко, О. В. Черкасов, І. С. Щебетун та інші. Водночас гарантії реалізації права громадян на мирні зібрання не були досліджені як правова категорія, на теоретичному рівні відсутнє ставлення розуміння їхніх ознак, поняття та видів через відсутність ґрунтовних наукових розробок. С. І. Іщук, Р. С. Мельник, М. А. Самбор та інші досліджували загалом механізм реалізації права громадян на мирні зібрання, не конкретизуючи адміністративно-правові гарантії реалізації цього права громадян.

Мета дослідження полягає у розкритті сутності поняття «адміністративно-правові гарантії реалізації права громадян». Задля досягнення поставленої мети передбачається виконати такі **завдання**: визначити поняття «гарантія» та «адміністративно-правова гарантія»; окреслити ознаки адміністративно-правових гарантій реалізації права громадян та їхні види; проаналізувати поточне та перспективне нормативно-правове регулювання окремих гарантій реалізації права громадян на мирні зібрання, їхнє співвідношення, сформулювати авторський підхід до конкретизації зазначених гарантій; запропонувати напрями удосконалення вітчизняного законодавства в частині закріплення адміністративно-правових гарантій реалізації права громадян на мирні зібрання

Виклад основного матеріалу дослідження. Відповідно до положень цих міжнародних документів Конституція України у ст. 39 закріплює право громадян збиратися мирно, без зброї і проводити збори, мітинги, походи і демонстрації, про проведення яких завчасно сповіщаються органи виконавчої влади чи органи місцевого самоврядування. Обмеження щодо реалізації цього права, визначено у Конституції України, може встановлюватися судом відповідно до закону і лише в інтересах національної безпеки та громадського порядку – з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення або захисту прав і свобод інших людей [4]. Наразі чинного єдиного нормативно-правового акта, що визначає механізм реалізації права на мирні зібрання немає. Практики та науковці визначаючи засади такого регулювання спираються на положення Конституції України, Закони України «Про місцеве самоврядування в Україні», «Про свободу совісті та релігійні організації» та судові рішення.

Однією з проблем, що характерні для правового регулювання реалізації права на мирні зібрання, є термінологічна невизначеність. Р. С. Мельник зазначає, що прикладом, коли неправильне розуміння змісту категорії зібрання призводить до неправомірного втручання у права громадян, можна назвати випадки притягнення до адміністративної відповідальності за ст. 185-1 Кодексу України про адміністративні правопорушення громадян, які проводили одноособові акції протесту перед будівлями органів влади. У подібних випадках судді кваліфікували такі пікети як зібрання, що спричиняло накладання на громадян адміністративних штрафів за неповідомлення органів влади про заплановані заходи [5, с. 11].

Іншими виявами термінологічної неузгодженості є використання різних термінів у цій сфері в Конституції України «право збиратися мирно» та в Кодексі адміністративного судочинства – «свобода мирних зібрань». М. А. Самбор вважає, що такий підхід зумовлений необхідністю розмежування впливу та сфери дії права на мирні зібрання – для носіїв такого права та свободи мирних зібрань – для суб'єктів публічної адміністрації, як нагадування про те, що це право не підлягає жодним обмеженням за винятком тих, що встановлені у Конституції України та міжнародних документах [6, с. 102]. Зміст самого терміна «мирне зібрання» у чинному законодавстві України не визначений. Натомість проекти Закону України «Про гарантії свободи мирних зібрань» № 1200 від 29.08.2019 та № 3587 від 07.12.2015 [2; 3] пропонують визначити мирне зібрання як публічний захід, що проводиться у публічному місці мирно, без зброї у формі зборів, мітингу, демонстрації, походу або в будь-якому поєднанні цих форм чи в інших не заборонених законом формах для вираження особистої, громадянської або політичної позиції з будь-яких питань [2; 3]. Незва-

жаючи на позитивні характеристики цих законопроектів, вони мають також певні недоліки, одним з яких є відсутність визначення основного терміна «гарантії свободи мирних зібрань».

Розділ 3 «Гарантії реалізації права на свободу мирних зібрань» законопроектів «Про гарантії свободи мирних зібрань» № 1200 від 29.08.2019 та 3587 від 07.12.2015 [2; 3] визначає: 1) обмеження щодо реалізації права на свободу мирних зібрань; 2) узгодження умов проведення мирного зібрання для запобігання обмеженню свободи мирних зібрань; 3) оскарження рішень, дій чи бездіяльності, що порушують право на свободу мирних зібрань. Автори законопроекту, розмістивши ці положення у Розділі 3 «Гарантії реалізації права на свободу мирних зібрань», віднесли їх до основних гарантій реалізації права на свободу мирних зібрань, проте не обґрунтували свою позицію навіть у пояснювальних записках до цих законопроектів.

Науковці по-різному підходять до визначення поняття та змісту адміністративно-правових гарантій. Наприклад, М. Т. Какимжанов наполягає, що зміст адміністративно-правових гарантій полягає у практичному здійсненні органами управління (посадовими особами) юридично значущих дій: виконання юридичного обов'язку щодо забезпечення реалізації прав і свобод громадян; створення умов для їхньої реалізації; постійне спостереження за їхньою реалізацією; охорона, захист прав і свобод громадян; застосування санкцій у разі їхнього порушення [7, с. 17–18]. А. В. Черкасов та І. О. Личенко наполягають, що гарантії адміністративно-правового захисту правових можливостей громадян охоплюють широкую систему інструментів, які сприяють забезпеченню законності в суспільних відносинах [8, с. 13] та практичного значення набувають через норми права, правозастосовну діяльність, індивідуальні юридичні акти, що дають змогу громадянину самостійно або за сприяння органів публічного управління забезпечити реалізацію потреб, здійснити протидію правопорушенням, відновити правові можливості, відшкодувати заподіяну шкоду [9, с. 331–332].

Однією з адміністративно-правових гарантій реалізації права громадян на мирні зібрання згідно із законопроектами «Про гарантії свободи мирних зібрань» № 1200 від 29.08.2019 та 3587 від 07.12.2015 [2; 3] є окреслення підстав для його обмеження та визначення суб'єкта, уповноваженого на прийняття такого рішення, – суду.

Важливу роль у процесі визначення підстав для обмеження реалізації права на свободу мирних зібрань згідно із законопроектами «Про гарантії свободи мирних зібрань» № 1200 від 29.08.2019 та 3587 від 07.12.2015 [2; 3] є його протиправна мета: ліквідація незалежності України, зміна конституційного ладу насильницьким шляхом, зміна меж території або державного кордону України, перешкоджання діяльності Збройних Сил України або військових формувань; пропаганда війни, насильства, розпалювання міжетнічної, расової, релігійної ворожнечі, комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів; порушення основоположних прав та свобод людини [2; 3].

Однією з адміністративно-правових гарантій реалізації права на мирні зібрання можна вважати визначений порядок узгодження умов проведення мирного зібрання для запобігання обмеженню свободи мирних зібрань. Норма Конституції України щодо завчасного сповіщення про мирне зібрання є нормою забезпечувального характеру, яка, однак, має тлумачитися та застосовуватися крізь призму права на свободу мирних зібрань. Тобто вона призначена не для обмеження права на свободу мирних зібрань, а з метою гарантування його реалізації для безпеки як учасників зібрання, так і держави. Ця теза, наполягає Р. С. Мельник, доволі чітко впливає з рішення Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ) у справі «Сергій Кузнецов проти Російської Федерації», де суд наголосив, що завчасне сповіщення створює для органів влади можливість вжити розумних та необхідних заходів для забезпечення мирного проведення зібрання, зустрічі або сходки [10, § 42; 11, с. 13]. Мета завчасного сповіщення, вважає Р. С. Мельник, полягає в тому, що компетентні адміністративні органи мають можливість переконатися, що вони можуть гарантувати належний рівень безпеки учасникам зібрання, а також що вони володіють усіма необхідними для цього засобами [10, с. 13]. Як адміністративно-правова гарантія реалізації права громадян на мирні зібрання виступає також закріплена у ст. 17 Проекту Закону «Про гарантії свободи мирних зібрань» № 1200 від 29.08.2019 та № 3587 від 07.12.2015 [2; 3]. Орган виконавчої влади або орган місцевого самоврядування, що має інформацію про наявність підстав для обмеження свободи мирних зібрань, зобов'язаний ініціювати проведення переговорів з організатором мирного зібрання щодо зміни умов його проведення. З цією метою орган виконавчої влади або орган місцевого самоврядування, який отримав повідомлення про проведення мирного зібрання, може дати організатору мирного зібрання рекомендації щодо зміни часу, місця, мети, встановлення наметів, сцен та інших тимчасових споруд чи інших умов проведення мирного зібрання, що виключатиме підстави для обмеження свободи мирних зібрань.

На наш погляд, адміністративно-правовими гарантіями реалізації права на мирні зібрання також є окреслені в законодавстві способи обмеження права на мирні зібрання; визначення причини, що не можуть бути підставою для такого обмеження; заборона обмеження таких зібрань з дискримінаційних мотивів. Так, у законопроектах «Про гарантії свободи мирних зібрань» № 1200 від 29.08.2019 та № 3587 від 07.12.2015 [2; 3] зазначено, що право на свободу мирних зібрань може бути обмежене у спосіб: 1) повного або часткового обмеження щодо місця або маршруту проведення мирного зібрання у разі, якщо вони перетинаються з місцем, доступ до якого обмежено законом; 2) обмеження щодо часу чи тривалості мирного зібрання; 3) повного або часткового обмеження щодо використання звукопідсилювальної апаратури чи інших джерел шуму; 4) часткового обмеження щодо місця встановлення тимчасових споруд; 5) заборони проведення мирного зібрання у випадках протиправної мети його проведення. Як гарантію реалізації зазначеного права громадян потрібно сприймати визначені у законопроекті положення, що заборона проведення мирного зібрання застосовується як винятковий захід – лише у разі неможливості досягти законних цілей обмеження в інший спосіб. Важливою гарантією реалізації права на мирні зібрання у зазначених законопроектах є закріплення обставин, що не можуть бути підставою для обмеження свободи мирних зібрань: 1) кількість учасників мирного зібрання; 2) проведення одночасних мирних зібрань, у тому числі контрзібрань; 3) проведення одночасно з мирним зібранням інших масових чи охоронюваних заходів, у тому числі святкувань, концертів, візитів посадових осіб; 4) дискримінаційні вияви щодо раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками.

Також варто погодитись з авторами законопроектів «Про гарантії свободи мирних зібрань» № 1200 від 29.08.2019 та № 3587 від 07.12.2015 [2; 3] щодо того, що до гарантій реалізації права на мирні зібрання належить оскарження рішень, дій чи бездіяльності державних органів, органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб, що порушують право на свободу мирних зібрань, відшкодування завданих ними матеріальних і моральних збитків, а також забезпечення судом розгляду справ про усунення перешкод та заборону втручання у здійснення свободи мирних зібрань. Водночас у ст.19 та ст. 20 законопроекту «Про гарантії свободи мирних зібрань» № 1200 від 29.08.2019 йдеться лише про компенсацію шкоди й відповідальність учасників та організаторів мирного зібрання. На наш погляд, зазначені правові норми мають бути доопрацьовані шляхом конкретизації суб'єктів, видів юридичної відповідальності та підстав для її настання.

Висновки. Узагальнивши адміністративно-правові гарантії реалізації права громадян на мирні зібрання, визначено, що це система закріплених у законодавчих актах адміністративно-правових заходів, умов, засобів, які здійснюють органи публічної влади, громадяни та їхні об'єднання, спрямованих на створення умов для безперешкодної реалізації права на мирні зібрання, його охорону, захист і відновлення.

Список використаних джерел

1. Мельник Р. С. Окремі процедурні питання реалізації громадянами України права на свободу мирних зібрань. *Журнал східноєвропейського права*. 2015. № 17. С. 9–21. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/jousepr_2015_17_4 (дата звернення 15.11.2020).
2. Про гарантії свободи мирних зібрань : Проект Закону №3587 від 07.12.2015. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=57310 (дата звернення 15.11.2020).
3. Про гарантії свободи мирних зібрань : Проект Закону України № 1200 від 29.08.2019. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=66509 (дата звернення 15.11.2020).
4. Конституція України : Закон України від 28.06.96 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Стаття 141.
5. Мельник Р. С. Категорія «зібрання» та її належне тлумачення як одна з передумов реалізації права на участь у мирному зібранні. *Журнал східноєвропейського права*. 2014. № 2. С. 4–9. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/jousepr_2014_2_3 (дата звернення 15.11.2020).
6. Самбор М. А. Окремі процесуальні питання встановлення обмеження щодо реалізації права на свободу мирних зібрань. *Слово Національної школи суддів України*. 2019. № 2. С. 101–114. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/cln_2019_2_9 (дата звернення 15.11.2020).
7. Какимжанов М. Т. Соблюдение прав и свобод граждан в деятельности милиции : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.02 – Конституционное право; государственное управление; административное право; муниципальное право. Москва. 1995. 24 с.

8. Черкасов А. В. Гарантии защиты конституционных прав несовершеннолетних : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.02 – Конституционное право; муниципальное право. Санкт-Петербург, 2005. 23 с.
9. Личенко І. О. Захист законних інтересів громадян України у сфері власності: адміністративно-правове дослідження : монографія. Львів : Львівський держ. ун-т внутр. справ, 2014. 416 с.
10. Постановление Европейского суда по правам человека по делу «Сергей Кузнецов (Sergey Kuznetsov) против Российской Федерации» от 23 октября 2008 г. URL: <http://base.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc;base=ARB;n=87846> (дата звернення 15.11.2020).

References

1. Melnik, R.S. (2015). *OkremI protsedurnI pitannya realizatsIyi gromadyanami Ukrayini prava na svobodu mirnih zIbran [Journal of Eastern European Law] [Some procedural issues of realization by citizens of Ukraine of the right to freedom of peaceful assembly]*. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/jousepr_2015_17_4 [in Ukrainian].
2. *Pro garantIyi svobodi mirnih zIbran (2015) [proposion of Law of Ukraine №3587] [On guarantees of freedom of peaceful assembly]*. Retrieved from http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=57310 [in Ukrainian].
3. *Pro garantii svobody myryh zibran (2019) [On guarantees of freedom of peaceful assembly]. Proekt Zakonu Ukrainy №1200 vid 29.08.2019*. Retrieved from http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=66509 [in English].
4. Konstitutsiia Ukrayiny [Constitution of Ukraine] (1996). *Zakon Ukrayini vid 28 chervnya 1996 roku. Vidomosti Verhovnoyi Rady Ukrayiny – Bulletin of Verkhovna rada of Ukraine*, 30, 141 [in Ukrainian].
5. Melnyk, R. S. (2014). Kategorii «zibrannia» ta yiyi nalezhne tлумachennia yak odna z peredumov reailzatsii prava na uchast u mirnomu zibranni [The category of «assembly» and its proper interpretation as one of the prerequisites for the exercise of the right to participate in a peaceful assembly]. *Journal of Eastern European Law*, 2, 4-9. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/jousepr_2014_2_3 [in Ukrainian].
6. Sambor, M.A. (2019). Okremi protsesualni pytannia vstanovlennia obmezhennia schodo realizatsii prava na svobodu myryh zibran [Some procedural issues of establishing restrictions on the exercise of the right to freedom of peaceful assembly]. *Slovo Natsionalnoi shkoly suddiv Ukrayiny – Word of National School of Judge of Ukraine*, 2, 101-114. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/cln_2019_2_9 [in Ukrainian].
7. Kakimzhanov, M.T. (1995). *Soblyudenie prav i svobod grazhdan v deyatelnosti militsii [Observance of the rights and freedoms of citizens in the activities of the police]: avtoreferat disertatsii. ... kandidata yurid. nauk: 12.00.02. Moskva* [in Russian].
8. Cherkasov, A.V. (2005). *Garantii zaschityi konstitutsionnyh prav nesovershennoletnih [Guarantees for the Protection of the Constitutional Rights of Minors]: avtoreferat disertatsii. ... kandidata yurid. nauk: 12.00.02. Sankt-Peterburh* [in Russian].
9. Lichenko, I. O. (2014). *Zahyst zakonnyh interesiv gromadian Ukrayiny u sferi vlasnosti: administratyvno-pravove doslidzhennia [monografiia] [Protection of legitimate interests of citizens of Ukraine in the field of property: administrative and legal research]*. Lviv: Lvivskiy derzh. un-t vnutr. Sprav [in Ukrainian].
10. *Postanovlenye Evropeiskoho suda po pravam cheloveka po delu «Serhei Kuznetsov (Sergey Kuznetsov) protiv Rossyiskoi Federatsii» [Sergey Kuznetsov v. The Russian Federation] ot 23 oktiabria 2008 h*. Retrieved from <http://base.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc;base=ARB;n=87846> [in Russian].

Стаття надійшла до редакції 19.12.2020.

3. ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС. СІМЕЙНЕ ПРАВО. ТРУДОВЕ ПРАВО. МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО. ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО. ГОСПОДАРСЬКО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО

DOI:10.35774/app2020.04.091
УДК 347.6

Ірина Лукасевич-Крутник,
доктор юридичних наук, доцент, завідувач
кафедри цивільного права і процесу
Західноукраїнського національного
університету
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9557-7886>

НОТАРІАЛЬНЕ ПОСВІДЧЕННЯ ЗАПОВІТІВ В УМОВАХ РЕКОДИФІКАЦІЇ ЦИВІЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ

Стаття присвячена дослідженню нотаріальне посвідчення заповітів в умовах рекодифікації цивільного законодавства України. В ній з'ясовано поняття заповіту як одностороннього правочину та умови його дійсності, визначено коло суб'єктів, уповноважених посвідчувати заповіти, досліджено загальний порядок посвідчення заповітів нотаріусами. Висвітлено окремі проблеми сучасної судової та нотаріальної практики застосування спадкового законодавства, які потребують вирішення в умовах рекодифікації цивільного законодавства України. Дослідження проведено на підставі аналізу доктринальних джерел, чинного законодавства України, матеріалів судової практики.

Ключові слова: нотаріальне посвідчення, заповіт, довіреність, рекодифікація, свобода заповіту.

Лукасевич-Крутник И.

Нотариальное удостоверение завещания в условиях рекодификации гражданского законодательства Украины

Статья посвящена исследованию нотариального удостоверения завещаний в условиях рекодификации гражданского законодательства Украины. В ней установлено понятие завещания как односторонней сделки и условия его действительности, определен круг субъектов, уполномоченных удостоверять завещания, исследован общий порядок удостоверения завещаний нотариусами. Освещены отдельные проблемы современной судебной и нотариальной практики применения наследственного законодательства, требующих решения в

© Ірина Лукасевич-Крутник, 2020

условиях рекодификации гражданского законодательства Украины. Исследование проведено на основании анализа доктринальных источников, действующего законодательства Украины, материалов судебной практики.

Ключевые слова: нотариальное удостоверение, завещание, доверенность, рекодификация, свобода завещания.

Lukasevych-Krutnyk I.

Notarial certificate of wills in the conditions of recodification of civil legislation of Ukraine

The article is devoted to the study of notarization of wills in terms of recoding the civil legislation of Ukraine. It clarifies the concept of a will as a unilateral transaction and the conditions of its validity, defines the range of entities authorized to certify wills, explores the general procedure for certification of wills by notaries. A number of problems of modern judicial and notarial practice of application of the hereditary legislation which need the decision in the conditions of recodification of the civil legislation of Ukraine are covered. The research was conducted on the basis of the analysis of doctrinal sources, the current legislation of Ukraine, materials of judicial practice.

Conclusions of the article indicate that with the adoption of the Civil Code of Ukraine as the main codified act of civil law, the rules of inheritance law contained a number of novelties and were once one of the most progressive. However, the development of public relations, information technology and the need to approximate Ukrainian private law to European standards required the improvement of a number of provisions of inheritance law, including notarization of wills, and harmonization of judicial and notarial practice of inheritance law. Therefore, the recodification of the Civil Code of Ukraine in terms of inheritance law and updating the rules of special legislation governing notarization of wills is a unique opportunity to improve national legislation on inheritance, taking into account trends in EU legislation and national traditions and customs, which will promote proper protection of rights and interests of the participants of hereditary relations.

Keywords: notarization, will, power of attorney, recoding, freedom of will.

Постановка проблеми. В умовах рекодифікації цивільного законодавства України актуального значення набувають дослідження окремих положень Цивільного кодексу України, в тому числі спадкового права, крізь призму відповідності їх сучасній динаміці розвитку цивільних відносин та європейським стандартам.

Як зазначається в Концепції оновлення Цивільного кодексу України, «у процесі рекодифікації значної уваги потребує питання розвитку національного законодавства з урахуванням тенденцій у законодавствах країн ЄС та з'ясування доцільності запровадження до спадкового законодавства України окремих правових конструкцій та понять. При цьому модернізацію законодавства, його вдосконалення слід відрізняти від механічного запозичення певних правових конструкцій, навіть правових інститутів із зарубіжних правопорядків. Неприпустимо включати до цивільного законодавства конструкції та традиції, зародження і розвиток яких нам не зовсім відомі і не повною мірою з'ясовані. Це особливо гостро виявляється у сфері спадкування, що нерозривно пов'язана із національними звичаями, особливий ментальності суспільства, яка формувалася століттями» [1, с. 121].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У доктрині приватного права України спадкові правовідносини неодноразово ставали предметом наукових досліджень в працях українських цивілістів, серед яких В. В. Васильченко, А. В. Гончарова І. В. Жилінкова, Ю. О. Заїка, Л. В. Козловська, О. Є. Кухарев, М. О. Михайлів, О. П. Печений, С. Я. Рабовська, З. В. Ромовська, Є. О. Рябоконь, Н. Б. Солтис, І. В. Спасько-Фатєєва С. Я. Фурса, О. Ю. Цибульська та багато інших. Проте питання загальної характеристики нотаріального посвідчення заповітів в умовах рекодифікації цивільного законодавства України потребує більш детального висвітлення. Тому зазначена тематика видається цікавою та актуальною.

Метою статті є загальна характеристика нотаріального посвідчення заповітів та висвітлення окремих проблем сучасної судової та нотаріальної практики застосування спадкового законодавства, які потребують вирішення в умовах рекодифікації цивільного законодавства України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Поняття заповіту закріплено у ст. 1233 Цивільного кодексу України: заповітом є особисте розпорядження фізичної особи на випадок своєї смерті [2]. За своєю правовою природою заповіт належить до односторонній правочинів. Адже, як влучно зазначає М. О. Михайлів, волевиявлення заповідача не передбачає зустрічного волевиявлення інших осіб за його життя, а породжує правові наслідки у майбутньому, а саме після відкриття спадщини [3, с. 23].

На віднесенні заповіту до односторонніх правочинів акцентується і в матеріалах судової практики. Так, у мотивувальній частині постанови Верховного Суду від 20 травня 2019 року у справі № 522/904/16-ц зазначається, що заповіт є одностороннім правочином, оскільки залежить виключно від волі заповідача. За-

повіт лише спрямовується на виникнення у спадкоємця прав та обов'язків, але до моменту смерті не створює їх у нього. Розпорядження, яке міститься у заповіті, набирає чинності лише у разі смерті заповідача [4].

Законодавець неодноразово наголошує на тому, що заповіт є особистим розпорядженням фізичної особи. Підтвердженням вищезазначеного є наступні норми ЦК України: 1) право на заповіт здійснюється особисто (ч. 2 ст. 1234 ЦК України); 2) заповіт має бути особисто підписаний заповідачем (ч. 2 ст. 1247 ЦК України); 3) скасування заповіту, внесення до нього змін провадяться заповідачем особисто (ч. 6 ст. 1254 ЦК України). Таким чином, вчинення заповіту через представника не допускається. Тобто заповідач не може реалізувати своє право на заповіт через представництво за довіреністю.

Заповіт має бути складений у письмовій формі, із зазначенням місця та часу його складення, підписаний заповідачем та нотаріально посвідчений. Порядок нотаріального посвідчення заповіту визначається нормами статей 209, 1248, 1249, 1253 ЦК України, Закону України «Про нотаріат», Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України, затвердженого наказом Міністерства юстиції України від 22 лютого 2012 р. № 296/5, Порядку вчинення нотаріальних дій посадовими особами органів місцевого самоврядування, затвердженого наказом Міністерства юстиції України 11 лютого 2011 р. № 3306/5 та ін.

Варто наголосити, що в загальних положеннях про правочини (§ 1 глави 16 Розділу IV Книги 1) та нормах про спадкування за заповітом (глава 85 Книги 6) закріплено дещо різний термінологічний підхід щодо нотаріального посвідчення. Так, в ч. 2 ст. 209 ЦК України термін «нотаріальне посвідчення правочину» охоплює посвідчення нотаріусом та посвідчення іншою посадовою особою, яка відповідно до закону має право на вчинення такої нотаріальної дії. Тоді як в нормах ЦК України про спадкування за заповітом термін «нотаріальне посвідчення» не використовується, натомість виокремлено «посвідчення заповіту нотаріусом» (ст. 1248), «посвідчення заповіту посадовою особою органу місцевого самоврядування» (ст. 1251) та «посвідчення заповітів посадовими, службовими особами, що прирівняні до заповітів, посвідчених нотаріусом» (ст. 1252).

Згідно з загальними положеннями про правочини нотаріальне посвідчення може бути вчинене на тексті лише такого заповіту, який відповідає загальним вимогам, додержання яких є необхідним для чинності правочину (ч. 3 ст. 209 ЦК України), а саме:

- зміст заповіту не може суперечити нормам ЦК України, іншим актам цивільного законодавства, а також інтересам держави і суспільства, його моральним засадам;
- заповідач повинен мати необхідний обсяг цивільної дієздатності;
- волевиявлення заповідача має бути вільним і відповідати його внутрішній волі;
- заповіт має вчинятися у письмовій формі;
- заповіт має бути спрямований на реальне настання правових наслідків, що обумовлені ним;
- заповіт, що вчиняється батьками (усиновлювачами), не може суперечити правам та інтересам їхніх малолітніх, неповнолітніх чи непрацездатних дітей.

В нормах ЦК України визначено широке коло суб'єктів, які можуть здійснюють посвідчення заповіту, зокрема: 1) нотаріус; 2) уповноважена посадова особа відповідного органу місцевого самоврядування (якщо у населеному пункті немає нотаріуса та крім секретних заповітів); 3) головний лікар, його заступник з медичної частини або черговий лікар цієї лікарні, госпіталю, іншого стаціонарного закладу охорони здоров'я, а також начальник госпіталю, директор або головний лікар будинку для осіб похилого віку та осіб з інвалідністю; 4) капітан морського, річкового судна, що ходить під прапором України; 5) начальник пошукової або іншої експедиції; 6) командир (начальник) військових частин, з'єднань, установ, військово-навчальних закладів (де немає нотаріуса чи органу, що вчиняє нотаріальні дії); 7) начальник установи виконання покарань; 8) начальник слідчого ізолятора.

Згідно з порядком посвідчення заповіту нотаріусом, останній посвідчує заповіт, який написаний заповідачем власноручно або за допомогою загальноприйнятих технічних засобів. Нотаріус може на прохання особи записати заповіт з її слів власноручно або за допомогою загальноприйнятих технічних засобів. У цьому разі заповіт має бути вголос прочитаний заповідачем і підписаний ним. Якщо заповідач через фізичні вади не може сам прочитати заповіт, посвідчення заповіту має відбуватися при свідках (ст. 1248 ЦК України).

Посвідчення заповіту здійснюється шляхом вчинення на документі, в якому викладено текст правочину, посвідчувального напису (ч. 2 ст. 209 ЦК України). Як зазначає Ю. О. Заїка, засвідчення заповіту нотаріусом не можна зводити до просто технічної дії – засвідчення правильності підпису заповідача на заповіті. Засвідчення заповіту передбачає і з'ясування істинної волі заповідача, його психічного стану на

момент укладення заповіту, необхідності роз'яснити чинне спадкове законодавство щодо порядку спадкування, прав непрацездатних і неповнолітніх спадкоємців [5, с. 74].

Аналіз практики застосування спадкового законодавства свідчить про необхідність його модернізації. Проблема полягає в тому, що, незважаючи на концептуально новий підхід, закладений у ЦК України, який декларує широку правову свободу у сфері спадкового права, чинна правова модель зазнає суттєвих перепон в частині її адаптації до сучасної судової та нотаріальної практики застосування спадкового законодавства. У цьому аспекті слід вказати на істотні порушення судами принципу свободи заповіту в зв'язку із поширеною практикою визнання недійсними заповітів, посвідчених нотаріусами за межами свого нотаріального округу, що жодним чином не впливає на формування волі та волевиявлення сторони правочину, а також не є порушенням його форми [1, с. 107].

В цьому контексті варто навести приклади із судової практики. Так, ухвалою Верховного Суду у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду від 09 вересня 2020 року у справі № 700/135/17 встановлено, що оспорюваний заповіт посвідчено посадовою особою органу місцевого самоврядування (секретарем сільської ради) за межами за межами адміністративно-територіальної одиниці. Верховний Суд в обґрунтуванні своєї позиції зазначає наступне: «...немає жодних підстав вважати, що посвідчення нотаріусом правочину поза межами свого нотаріального округу не має юридичної сили. Якщо нотаріус (чи посадова особа органу місцевого самоврядування) посвідчив заповіт особи не в межах свого нотаріального округу, це не впливає на форму правочину і не підпадає під ті вимоги про порядок його посвідчення, які містяться в ЦК України та можуть вплинути на дійсність заповіту.

Водночас, у правовій позиції Верховного Суду України, що викладена у постанові від 20 лютого 2013 року у справі № 6-2цс13, вказано, що нотаріальна діяльність здійснюється нотаріусом у межах свого нотаріального округу незалежно від того, де знаходиться приміщення, яке є робочим місцем нотаріуса: в межах нотаріального округу або поза його межами. Законодавством заборонено нотаріусу здійснювати нотаріальну діяльність за межами свого нотаріального округу.

Колегія суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду вважає, що визнання заповіту недійсним із мотивів розширеного розуміння вимог до форми і порядку його посвідчення, про які згадується у частині першій статті 1257 ЦК України, порушить принцип свободи заповіту. За відсутності дефектів волі та волевиявлення заповідача при складанні і посвідченні заповіту кваліфікація останнього як недійсного з підстав, що прямо не передбачені ані цією статтею, ані взагалі нормами глави 85 ЦК України, по суті скасовує вільне волевиявлення заповідача без можливості виразити свою волю шляхом складання іншого заповіту у зв'язку з його смертю.

Практика Європейського суду з прав людини виходить із принципу співрозмірності наслідків порушення закону. Про це, наприклад, йдеться в рішенні у справі «Сьорінг проти Сполученого Королівства» (1989 рік), де зазначається, що «в основі всієї Конвенції лежить пошук справедливого балансу між загальними інтересами суспільства і вимогами щодо захисту основних прав індивіда».

З огляду на зазначене, колегія суддів вважає, що має місце юридична необґрунтованість визнання заповіту недійсним або нікчемним (як складеного з порушенням вимог щодо його посвідчення) лише в разі його посвідчення нотаріусом за межами нотаріального округу (чи відповідальною посадовою особою органу місцевого самоврядування за межами адміністративно-територіальної одиниці). За відсутності норми, якою би передбачався такий негативний наслідок, суд не має підстав для визнання заповіту недійсним. Перевага має віддаватися волі заповідача, яку він висловив вільно й усвідомлено.

Розходження у практиці вищого суду за умови, якщо вони виступають останньою інстанцією у справі і їх рішення є остаточними, неприпустимі й призводять до порушення права особи на суд. З огляду на викладене, колегія суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду відповідно до частини третьої статті 403 ЦПК України дійшла висновку про передачу вказаної справи на розгляд Великої Палати для відступлення від правового висновку, викладеного Верховним Судом України у постанові від 20 лютого 2013 року у справі № 6-2цс13 та для забезпечення розвитку права та формування єдиної правозастосовчої практики» [6].

Проте Велика Палата Верховного Суду ухвалою від 29 вересня 2020 року повернула дану справу до розгляду колегією суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду, оскільки «посвідчення заповітів у цих справах відбулося різними суб'єктами юрисдикційної діяльності, і відповідно, правове регулювання таких правовідносин, різне» [7]. Тоді як на окрему думку суддів Великої Палати Верховного Суду Бакуліної С. В., Власова Ю. Л., Гудими Д. А., Кібенко О. Р., Рогач Л. І, Уркевича В. Ю. у цій справі на розгляд Великої Палати Верховного Суду фактично поставлене питання про

можливість встановлення нікчемності заповіту з вадами посвідчення безвідносно до суб'єкта вчинення нотаріальної дії (нотаріуса чи посадової особи відповідного органу), а саме про застосування положень частини першої статті 1257 ЦК України стосовно наслідків складення заповіту з порушенням вимог щодо його посвідчення з урахуванням принципу свободи заповіту та за відсутності дефектів волі та волевиявлення заповідача. Тому повернення Великою Палатою Верховного Суду справи № 700/135/17 з тих підстав, що посвідчення заповітів у цих справах відбулося різними суб'єктами юрисдикційної діяльності, на думку вищезазначених суддів, є помилковим [8].

Зазначений приклад свідчить, в судовій практиці досі не сформований єдиний підхід до визнання недійсними заповітів, посвідчених нотаріусом за межами нотаріального округу (чи відповідальною посадовою особою органу місцевого самоврядування за межами адміністративно-територіальної одиниці), що негативно впливає динаміку спадкових відносин.

Проте це не єдина проблема, яка потребує врегулювання в процесі рекодифікації спадкового права. Так, складність у розумінні певних категорій спадкового права призводить до критичної ситуації, коли нотаріуси відмовляють у вчиненні нотаріальних дій, які хоча й визначені законом, проте є нетиповими (наприклад, посвідчення заповіту із покладенням на спадкоємців певних дій немайнового характеру або заповіту з умовою) [9, с. 2].

В сьогоденнішніх умовах розвитку інформаційних технологій поза межами правового регулювання залишається питання нотаріального посвідчення заповіту, що викладений на електронні носії, наприклад, запис волі заповідача на телефоні, розміщення його у хмарному сховищі тощо. Як зазначає І. Р. Калаур, повідомлення, зроблені з допомогою засобів зв'язку, також можуть відображати волю фізичної особи, яка опинилася у надзвичайній ситуації. Такого роду повідомлення можна було б розцінити як спрощену форму заповіту, яка отримала вже практику застосування у світі [10, с. 77].

Висновки. Із прийняттям Цивільного кодексу України як основного кодифікованого акту цивільного законодавства норми спадкового права містили ряд новел та були свого часу одними із найбільш прогресивних. Проте розвиток суспільних відносин, інформаційних технологій та потреба наближення приватноправового законодавства України до європейських стандартів поставила вимогу удосконалення ряду положень спадкового права, в тому числі щодо нотаріального посвідчення заповіту, та узгодження судової та нотаріальної практики застосування спадкового законодавства. Тому рекодифікація Цивільного кодексу України в частині спадкового права та оновлення норм спеціального законодавства, що регулює нотаріальне посвідчення заповітів, є унікальною можливістю для удосконалення національного законодавства про спадкування з урахуванням тенденцій у законодавствах країн ЄС та дотриманням національних традицій і звичаїв, що сприятиме належному захисту прав та інтересів учасників спадкових відносин.

Список використаних джерел

1. Концепція оновлення Цивільного кодексу України. Київ: Видавничий дім «АртЕк», 2020. 128 с.
2. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40. Ст. 356.
3. Михайлів М. Спадкування за заповітом в умовах рекодифікації цивільного законодавства України. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 10. С. 22 – 26.
4. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду від 20 травня 2019 року у справі № 522/904/16-ц. URL: <http://iplex.com.ua/doc.php?regnum=81925645&red=1000039849f8a3a5681bb8e47b613ad3f0a278&d=5> (дата звернення: 10.12.2020).
5. Заїка Ю. О. Форма заповіту як умова його дійсності. Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права. *Науковий часопис*. 2004. № 1-2 (9-10). С. 73-76.
6. Ухвала Верховного Суду у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду від 09 вересня 2020 року у справі №700/135/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/91554362> (дата звернення: 10.12.2020).
7. Ухвала Великої Палати Верховного Суду від 29 вересня 2020 року у справі № 700/135/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/91998627> (дата звернення: 10.12.2020).
8. Окрема думка суддів Великої Палати Верховного Суду Бакуліної С. В., Власова Ю. Л., Гудими Д. А., Кібенко О. Р., Рогач Л. І, Уркевича В. Ю. від 29 вересня 2020 року у справі № 700/135/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/92385646> (дата звернення: 10.12.2020).

9. Кухарев О. Є. Диспозитивність в спадковому праві: автореф. дис. ... док. юрид. наук: 12.00.03. Харків, 2020. 40 с.
10. Калаур І. Р. Сучасні тенденції щодо форми заповіту. *Приватне право і підприємництво*. 2016. Вип. 16. С. 79 – 79.

References

1. *Kontseptsiiia onovlennia Tsyvilnoho kodeksu Ukrainy [The concept of updating the Civil Code of Ukraine]* (2020). Kyiv: Vydavnychiy dim «ArtEk» [in Ukrainian].
2. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy [The Civil Code of Ukraine]. (2003, January 16). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine*. Kyiv: Parlam. vyd-vo [in Ukrainian].
3. Mykhailiv, M. (2020). Spadkuvannia za zapovitom v umovakh rekodyfikatsii tsyvilnoho zakonodavstva Ukrainy [Inheritance by will in terms of recoding the civil legislation of Ukraine]. *Pidpryemnytstvo, hospodarstvo i pravo – Entrepreneurship, economy and law*, 10, 22 – 26 [in Ukrainian].
4. *Postanova Verkhovnoho Sudu u skladi kolehii suddiv Druhoi sudovoi palaty Kasatsiinoho tsyvilnoho sudu vid 20 travnia 2019 roku u spravi № 522/904/16-ts. [Resolution of the Supreme Court in the composition of the panel of judges of the Second Judicial Chamber of the Civil Court of Cassation of May 20, 2019 in case № 522/904/16-ts]*. Retrieved from <http://iplex.com.ua/doc.php?regnum=81925645&red=1000039849f8a3a5681bb8e47b613ad3f0a278&d=5> [in Ukrainian].
5. Zaika, Yu. O. (2004). Forma zapovitu yak umova yoho diisnosti [The form of a will as a condition of its validity]. *Visnyk Khmelnytskoho instytutu rehionalnoho upravlinnia ta prava. Naukovyi chasopys – Bulletin of the Khmelnytsky Institute of Regional Management and Law. Scientific journal*, 1-2 (9-10), 73-76 [in Ukrainian].
6. *Ukhvala Verkhovnoho Sudu u skladi kolehii suddiv Druhoi sudovoi palaty Kasatsiinoho tsyvilnoho sudu vid 09 veresnia 2020 roku u spravi № 700/135/17 [Judgment of the Supreme Court in the composition of the panel of judges of the Second Judicial Chamber of the Civil Court of Cassation of September 9, 2020 in case № 700/135/17]*. Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/91554362> [in Ukrainian].
7. *Ukhvala Velykoi Palaty Verkhovnoho Sudu vid 29 veresnia 2020 roku u spravi № 700/135/17 [Judgment of the Grand Chamber of the Supreme Court of 29 September 2020 in case № 700/135/17]*. Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/91998627> [in Ukrainian].
8. *Okrema dumka suddiv Velykoi Palaty Verkhovnoho Sudu Bakulinoi S. V., Vlasova Yu. L., Hudymy D. A., Kibenko O. R., Rohach L. I., Urkevycha V. Yu. vid 29 veresnia 2020 roku u spravi № 700/135/17 [Separate opinion of the judges of the Grand Chamber of the Supreme Court Bakulina SV, Vlasova Yu. L., Hudyma DA, Kibenko OR, Rogach LI, Urkevych V. Yu. Dated September 29, 2020 in the case № 700 / 135/17]*. Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/92385646> [in Ukrainian].
9. Kukhariev, O. Ye. (2020). *Dyspozytyvnist v spadkovomu pravi [Dispositiveness in inheritance law]*. Extended abstract of Doctor's thesis. Kharkiv [in Ukrainian].
10. Kalaur, I. R. (2016). Suchasni tendentsii shchodo formy zapovitu [Current trends in the form of a will]. *Pryvatne pravo i pidpryemnytstvo – Private law and entrepreneurship*, 16, 79 – 79 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 17.12.2020.

DOI:10.35774/app2020.04.097
УДК 347.453.01

Любомир Міськевич,
здобувач Науково-дослідного інституту
приватного права і підприємництва імені
академіка
Ф. Г. Бурчака НАПрН України

ПОНЯТТЯ ТА ПРОВАВА ПРИРОДА ДОГОВОРУ ОРЕНДИ ЗЕМЕЛЬ ВОДНОГО ФОНДУ

Досліджено правову природу договору оренди земельної ділянки водного фонду та з'ясовано сутність зобов'язань, що випливають з цього договору. Зроблено висновок, що орендні відносини користування земельною ділянкою водного фонду виникають на підставі договору, що має цивільно-правовий характер. За договором оренди земель водного фонду орендодавець зобов'язаний за плату передати орендарю земельну ділянку у володіння та користування на певний строк, а орендар зобов'язаний користуватися земельною ділянкою відповідно до умов договору та вимоги природокористування, визначені земельним, водним та екологічним законодавством.

Ключові слова: договір оренди, земля водного фонду, природні ресурси, володіння та користування землею.

Мискевич Л.

Понятие и правовая природа договора аренды земель водного фонда

Научная работа посвящена исследованию правовой природы договора аренды земельного участка водного фонда и выяснению сущности обязательств, вытекающих из этого договора. Сделан вывод, что арендные отношения пользования земельным участком водного фонда возникают на основании договора, имеет гражданско-правовой характер. По договору аренды земель водного фонда, арендодатель обязан за плату передать арендатору земельный участок во владение и пользование на определенный срок, а арендатор обязан пользоваться земельным участком в соответствии с условиями договора и требованиями природопользования, определенные земельным, водным и экологическим законодательством.

Ключевые слова: договор аренды, земля водного фонда, природные ресурсы, владение и пользование землей.

Miskevych L.

Legal nature of water reserve land rental agreement

The scientific work is devoted to the study of the legal nature of the lease agreement for the land of the water fund and to clarify the essence of the obligations arising from this agreement. It is concluded that the lease relations of the use of the land plot of the water fund arise on the basis of an agreement that has a civil law nature. Under the contract of lease of lands of a water fund, the landlord is obliged, for payment, to transfer the land plot to the tenant for possession and use for a certain period, and the lessee is obliged to use the land plot in accordance with the terms of the contract and the requirements of nature use, defined by the land, water and environmental legislation.

The administrative-legal and land-legal nature of the water fund land lease agreement has been subjected to scientific analysis. It was found that the only circumstance that makes the relationship of land lease related to public law is the adoption of an administrative act in the form of a decision, an order to transfer such an object for rent.

The scientific conclusion on the land-legal nature of the land lease agreement, made only on the grounds of a special legislative act regulating the lease of land, and the lack of extended regulation of these relations under the Civil Code of Ukraine and Commercial Code of Ukraine is deprived of in-depth doctrinal analysis of the legal phenomenon.

Given that the land of the water fund combines two natural resources and is both the object of land and water relations, the possession and use of land of the water fund on lease is based on the provisions of civil and other branches of domestic law. Thus, when concluding a land lease agreement for water fund, each of the parties to this agreement undertakes to comply not only with its terms, but also with the requirements of land, water and environmental legislation.

Having analysed legal definitions of the land lease agreement and taking into account the fact that the subject of this agreement is the object of the right of nature use, the author's definition of the water fund land lease agreement is modeled as: under the water fund land lease agreement, the lessor is obliged to transfer land in ownership and use for a

certain period, and the lessee is obliged to use the land in accordance with the terms of the contract and the requirements of nature, defined by land, water and environmental legislation.

Keywords: *lease agreement, land of water fund, natural resources, possession and use of land.*

Постановка проблеми. Правова природа договорів у сфері природокористування є достатньо неоднозначним поняттям і зумовлює чимало дискусій як серед теоретиків, так і поміж практиків. Одним із таких договірних конструкцій є договір оренди землі водного фонду. Вирішення питання його правової природи та сутності неодмінно позначається на моделюванні змісту зобов'язань, які виникають з цього договору. Складність вирішення цього питання обумовлена щонайменше двома факторами: по-перше, природокористування було і залишається у сфері публічного інтересу; по-друге, земельна ділянка водного фонду є об'єктом майнового обороту та об'єктом природокористування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання правової природи договору оренди земельної ділянки водного фонду досліджувались у роботах І. В. Барчук, Н. Р. Кобецька, М. С. Костюченко, Ф. Кулинич, Т. О. Третяк та інші.

Метою статті є уточнення правової природи договору оренди земель водного фонду та з'ясування сутності зобов'язань, що виникають з цього договору.

Виклад основного матеріалу дослідження. У вітчизняній юридичній науці дискутується питання правової природи договору оренди земельної ділянки. Одні науковці, зважаючи на податковий аспект орендної плати за землю, вказують на адміністративно-правову природу цієї договірної моделі [1, с. 27–30]. На наше переконання, така наукова позиція недостатньо обґрунтована, адже у процесі укладення договору оренди земельної ділянки розпорядник земельної ділянки діє як рівноправний суб'єкт цивільно-правових відносин. Сторони такого договору під час його укладання керуються задекларованим у цивільному законодавстві принципом свободи договору, а отже, жодними владними повноваженнями один щодо іншого не володіють. Саме згода сторін у договорі є основою їхньої рівності у взаєминах, тому умови договору, права та обов'язки сторін та інші елементи договору визначаються з урахуванням цієї рівності [2, с. 65]. Єдиною обставиною, яка робить відносини оренди земельних ділянок дотичними до публічно-правових, є прийняття адміністративного акта у формі рішення, розпорядження про передачу такого об'єкта в оренду.

Друга група дослідників обстоює земельно-правову природу договору оренди землі. Так, К. О. Дремлюга, розглядаючи земельно-правову природу оренди землі, мотивує свою позицію тим, що і в Цивільному, і в Господарському кодексах України вміщено лише по одній статті (ст. 792 ЦК України, ст. 290 ГК України), які спеціально призначені для регулювання орендних відносин землі, проте й вони бланкетного характеру [3, с. 52]. Такої самої думки дотримується С. А. Голосова, яка зауважує, що оренда майна – категорія лише цивільного права, а оренда земельних ділянок стосується використання особливого об'єкта економічного обороту, що впливає на основи життя і діяльності народів, які проживають на відповідній території, тому регулюється також спеціальними нормами земельного права [4, с. 18–26].

Втім, науковий висновок про земельно-правову природу договору оренди землі, що зроблений лише з міркувань наявності спеціального законодавчого акта, який регулює орендне користування землею, та відсутності розширеного регулювання цих відносин у Цивільному та Господарському кодексах України позбавлений глибинного доктринального аналізу сутності правового явища.

Як приклад можна назвати Закон України (далі – ЗУ) «Про оренду державного та комунального майна» [5], який регулює відносини оренди майна державних підприємств, установ та організацій, підприємств, заснованих на майні, що належить Автономній Республіці Крим або перебуває у комунальній власності, їхніх структурних підрозділів та іншого окремого індивідуально визначеного майна, що перебуває в державній та комунальній власності (ст. 1 ЗУ). Проте немає сумнівів, що підставою виникнення відносин оренди державного чи комунального майна є цивільно-правовий договір. Тому, вважаємо, що регламентування відносин оренди землі положеннями спеціально прийнятого законодавчого акта не дає підстав говорити про земельно-правову природу договору оренди землі.

Щодо природних ресурсів як особливого об'єкта економічного обороту, то необхідно зауважити, що особливості предмета договору не позначаються на правовій природі договірної конструкції. Ніхто не заперечує, що користування природними ресурсами на договірних умовах повинно здійснюватися з урахуванням природних та економічних особливостей такого об'єкта. Однак такі особливості позначаються на змісті відповідних правовідносин і не переміщують їх із площини зобов'язальних (цивільних) відносин у якийсь інший правовий простір.

Повертаючись до питання співжиття положень кодифікованих актів та спеціального законодавства, що регулюють відносини оренди землі, в тому числі земель водного фонду, важливо вказати на функціональну значимість ЦК України у правовому регулятивному полі, на яку вказали його розробники, зауважуючи, що ЦК України є основним актом цивільного законодавства й надавати перевагу нормам ЦК України необхідно майже в усіх випадках [6, с. 10].

Приклад відображення цієї магістральної ідеї у сфері регулювання орендних відносин продемонстрував І. Р. Калаур, вказавши, що спеціальні положення щодо врегулювання окремих договорів найму (оренди) можуть встановлюватись в інших нормативно-правових актах. Однак, незважаючи на наявність у кожного з них своїх особливостей, вони є елементами одного договірної типу, а тому повинні підпорядковуватись єдиній правовій основі. Її функції виконують загальні положення про найм (оренду), які мають уніфікований характер і застосовуються до всіх договорів найму (оренди), що передбачені ЦК України [7, с. 24].

На можливість регулювання одних і тих самих відносин різними галузями права звертає увагу І. В. Спасибо-Фатєєва. Вона класифікує випадки різного регулювання одних і тих самих відносин різними галузями права на такі групи: відносини, що паралельно регулюються цивільним та іншими галузями законодавства, які відокремились від нього; відносини, що субсидіарно регулюються цивільним законодавством; відносини, що регулюються публічним законодавством, що фактично передано до його сфери; приватні відносини, що коригуються публічним законодавством [8, с. 124].

На думку П. Ф. Кулинич, під час оренди землі має бути комплексність його правового регулювання, оскільки в його структурі представлені норми принаймні двох галузей права – цивільного і земельного. Тому Закон України «Про оренду землі» є земельно-цивільним законом, який не тільки базується на нормах Земельного і Цивільного кодексів України, а й містить як земельно-правові, так і цивільно-правові норми [9, с. 355]. Водночас дослідник зауважує, що практика природокористування свідчить про необхідність особливого підходу до правового регулювання відносин щодо використання земель та тісно пов'язаних з нею природних ресурсів – лісових і водних.

Ця особливість полягає в необхідності застосування до правового регулювання зазначених суспільних відносин норм не однієї, а двох поресурсних галузей права – земельного і лісового та земельного і водного. Такі норми мають тісно взаємодіяти, що може бути забезпечене формуванням «двогалузевого правового інструментарію». Відповідно «двогалузеве правове поле» характеризується наявністю правових норм та правових понять, які мають не галузевий, а міжгалузевий характер. Зокрема, в оновлену в 2006 р. редакцію Лісового кодексу України (ст. 1) введено поняття «земельна лісова ділянка» (ділянка лісового фонду з визначеними межами, виділена відповідно до цього кодексу для ведення лісового господарства та використання лісових ресурсів без вилучення її у землекористувача або власника землі) [10]. Отже, земельна лісова ділянка – це єдиний об'єкт земельно-лісових правовідносин, що об'єднує два природних ресурси. Аналогічним є правовий режим земельної ділянки, на якій розташований водний об'єкт. Тому уявляється доцільним введення у ВК і ЗК України правових норм, що відображали б особливості земельної водної ділянки як єдиного дворесурсного об'єкта правових відносин [11, с. 217]. Вважаємо, що така наукова позиція заслуговує на підтримку, оскільки унеможливить плутанину під час визначення предмета договору оренди земельної ділянки водного фонду.

Володіння і користування земельними ділянками водного фонду на умовах оренди базується на положеннях цивільного та інших галузей вітчизняного законодавства. З огляду на ст. 9 ЦК України, відповідно до якої норми цивільного права мають субсидіарний характер щодо регулювання земельних, водних відносин і можуть застосовуватись лише в тих випадках, коли зазначені відносини не врегульовані нормами цих галузей права, вважаємо за доцільне розмежувати сфери правового регулювання відносин оренди земель водного фонду цивільним, земельним та водним законодавством. Сферою цивільно-правового регулювання відносин оренди земель водного фонду є орендна плата, строк користування, порядок передання земельної ділянки водного фонду в користування та порядок її повернення після припинення договору інші умови, на врегулюванні яких наполягає одна із сторін цього договору, а також права й обов'язки сторін цього договору щодо володіння і користування земельною ділянкою. Земельне і водне законодавство має встановлювати особливі умови надання в оренду земельних ділянок водного фонду та водні об'єкти, використання цих природних ресурсів, збереження її стану та відповідальності за порушення цих умов.

Наступним після з'ясування правової природи договору оренди земельної ділянки водного фонду важливим є питанням сутності зобов'язань, що виникають з цього договору. Втім, у жодному нормативно-

му акті, положення якого регулюють орендні відносини, законодавець не змодельовав легальну дефініцію договору оренди землі водного фонду.

У Водному кодексі України (ч. 1 ст. 51) [12] лише зазначено, що у користування на умовах оренди для рибогосподарських потреб, культурно-оздоровчих, лікувальних, рекреаційних, спортивних і туристичних цілей, проведення науково-дослідних робіт можуть надаватися водосховища (крім водосховищ комплексного призначення), ставки, озера та замкнені природні водойми. Водночас у ч. 1 ст. 93 ЗК України [13] визначено право оренди земельної ділянки, як засноване на договорі строкове платне володіння і користування земельною ділянкою, необхідною орендареві для провадження підприємницької та іншої діяльності.

Дефініція договору оренди земельної ділянки, визначена у ст. 13 ЗУ «Про оренду землі» [14], відповідно до якої – це договір, за яким орендодавець зобов'язаний за плату передати орендареві земельну ділянку у володіння і користування на певний строк, а орендар зобов'язаний використовувати земельну ділянку відповідно до умов договору та вимог земельного законодавства. Подібне визначення договору оренди земельної ділянки змодельовано у ст. 792 ЦК України, відповідно до якої за договором найму (оренди) земельної ділянки наймодавець зобов'язується передати наймачеві земельну ділянку на встановлений договором строк у володіння та користування за плату. Перша помітна відмінність у тому, що в кодифікованому акті використано два слова «найм» і «оренда» у назві § 3 Глави 58 та у самій дефініції досліджуваної нами договірної конструкції. Однак такий законодавчий підхід має історичне підґрунтя їх застосування у вітчизняному законодавстві.

Використання то одного, то іншого терміна пов'язане не стільки з відмінностями цих договорів, скільки з практикою найменування їх у певних сферах (так, орендою традиційно називають відносини з використання державного і комунального майна) [15, с. 345]. Такою самою є практика застосування терміна «оренда» у відносинах строкового володіння і користування чужою земельною ділянкою. Наприклад, у Законі СРСР «Основи законодавства Союзу РСР та союзних республік про оренду» [16] визначено що оренда – це засноване на договорі строкове платне володіння і користування землею, іншими природними ресурсами, підприємствами (об'єднаннями) та іншими майновими комплексами, а також іншим майном, необхідним орендареві для самостійного провадження господарської чи іншої діяльності.

З огляду на ч. 1 ст. 51 ВК України земельна ділянка водного фонду передається у володіння і користування задля здійснення визначеного у цій нормі виду діяльності, що обумовлює доречність застосовувати термін «оренда».

Наступна відмінність між змістовним навантаженням дефініцій договору оренди земельної ділянки у тому, що у законодавчому визначенні (тобто у ЗУ «Про оренду землі») обумовлено вимоги до використання земельної ділянки, зокрема зауважується, що використання земельної ділянки здійснюється відповідно до умов договору та вимог земельного законодавства. На наше переконання, таке уточнення є важливим з огляду на те, що земельна ділянка – це об'єкт права природокористування.

Земельне законодавство України, окрім вимоги цільового використання земельних ділянок, імперативно встановлює потребу їхнього раціонального використання. Подібна законодавча вимога позначилась на доктринальних підходах у визначенні договору оренди земельних ділянок. Так, М. В. Шульга, моделюючи дефініцію договору оренди земельної ділянки, зауважив, що це юридично оформлена у встановленому законом порядку двостороння угода, за якою орендодавець передає орендареві земельну ділянку у тимчасове платне використання для задоволення його потреб, які визначаються згідно з цільовим призначенням орендованої ділянки і спрямовані на забезпечення відповідного виду діяльності за умови раціональності землекористування і охорони земель як з боку орендаря, так і з боку держави, та на інших погоджених умовах [17, с. 138].

Укладаючи договір оренди землі водного фонду, кожна із сторін цього договору зобов'язується виконувати не тільки його умови, а й вимоги земельного, водного та екологічного законодавства. Так, орендар зобов'язаний, ефективно використовувати переданий йому водний об'єкт (чи його частину), не допускати спричинення шкоди іншим природним ресурсам та природокористувачам, дотримуватись екологічних нормативів, покращувати якість водних ресурсів водного об'єкта чи його частини та не допускати її забруднення, засмічення чи вичерпання, компенсувати шкоду, заподіяну іншим природокористувачам та їхньому майну тощо [18, с. 147].

Отож за договором оренди земель водного фонду орендодавець зобов'язаний за плату передати орендареві земельну ділянку у володіння і користування на певний строк, а орендар зобов'язаний використовувати земельну ділянку відповідно до умов договору та вимог природокористування, які визначені земельним, водним та екологічним законодавством.

Висновки. З огляду на вищевказане підставою володіння і користування чужою земельною ділянкою водного фонду на умовах оренди є цивільно-правовий договір. Особливості предмета цієї договірної конструкції не модифікують правову природу цього договору.

Володіння і користування земельною ділянкою на умовах оренди здійснюються відповідно до умов договору та вимог, які передбачені земельним, водним та екологічним законодавством.

Список використаних джерел

1. Хатнюк О. Дуалізм правової природи договорів оренди землі. Віче. 2014. № 14. С. 27–30.
2. Соколова А. К. Договоры на пользование природными ресурсами. Київ, 1998. 154 с.
3. Дремлюга К. О. Підстави набуття прав на землю громадянами України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.06. Київ : 2010. 211 с.
4. Голосова С. А. Правовое регулирование аренды земельных участков: соотношение норм гражданского и земельного права. *Нотариус*. 2003. № 2. С. 18–26.
5. Про оренду державного та комунального майна : Закон України від 10.04.1992 р. № 2269-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/161-14> (дата звернення 07.05.2019).
6. Кузнецова Н. С., Довгерт А. С. Цивільний кодекс України: визнані здобутки кодифікації. *Право України*. 2014. № 2. С. 9–25.
7. Калаур І. Р. Договірні зобов'язання про передання майна у користування в цивільному праві України : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2015. 452 с.
8. Спасибо-Фатеева І. В. Цивілістика: на шляху формування доктрини: вибр. наук. пр. Харків: Золоті сторінки. 2012. 696 с.
9. Кулинич П. Ф. Правові проблеми охорони і використання земель сільськогосподарського призначення в Україні: монографія. Київ : Логос, 2011. 688 с.
10. Лісовий кодекс України від 21.01.1994 р. № 3852-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/435-15> (дата звернення 07.05.2019).
11. Кулинич П. Ф. Земельна ділянка як об'єкт правових відносин: поняття, ознаки, види. *Часопис Київського університету права*. 2010. № 3. С. 215–219.
12. Водний кодекс України від 06.06.1995 р. № 213/95-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/435-15> (дата звернення 07.05.2019).
13. Земельний кодекс України від 25.10.2001 р. № 2768-14 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/435-15> (дата звернення 07.05.2019).
14. Про оренду землі : Закон України від 06.10.1998 р. № 161-XIV (дата оновлення 01.01.2019 р.) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/161-14> (дата звернення 07.05.2019).
15. Цивільне право України: підручник: у 2 кн. / О. В. Дзери (керівник авт. кол.), Д. В. Боброва, А. С. Довгерт та ін. ; за ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнецової. 2-е вид., допов. і перероб. Київ : Юрінком Інтер, 2005. Кн. 2. 640 с.
16. Основи законодавства Союзу РСР та союзних республік про оренду : Закон СРСР 23.11.1989 р. № 810-І. *Відомості Верховної Ради*. 1989. № 25. Ст. 481.
17. Земельне право України : підручник. М. В. Шульга, Г. В. Анісімова, Н. О. Багай, А. П. Гетьман та ін. Київ : Юрінком Інтер, 2004. 368 с.
18. Барчук І. В. Окремі аспекти правового регулювання користування водними об'єктами місцевого значення на умовах оренди згідно національного законодавства. URL: http://www.pjv.nuoua.od.ua/v1_2011/2011_1.pdf#page=141 (дата звернення 07.05.2019).

References

1. Khatnyuk, O. (2014). Dualizm pravovoyi pryrody dohovovoriv orendy zemli [Dualism of the legal nature of land lease agreements]. *Viche – Viche*, 14, 27-30 [in Ukrainian].
2. Sokolova, A.K. (1998). *Dohovory na polzovaniye prirodnymi resursami* [Contracts for the use of natural resources]. Kyiv [in Russian].
3. Dremlyuha, K. O. (2010). *Pidstavy nabuttya prav na zemlyu hromadyanamy Ukrayiny* [Grounds for acquiring rights to land by the citizens of Ukraine]. Candidate's thesis. Kyiv [in Ukrainian].
4. Golosova, S. A. (2003). *Pravovoye regulirovaniye arendy zemelnykh uchastkov: sootnosheniye norm grazhdanskogo i zemelnogo prava* [Legal regulation of land lease: the ratio of civil and land law]. *Notarius – Notary*, 2, 18-26 [in Russian].

5. *Zakon Ukrainy «Pro orendu derzhavnoho ta komunalnoho mayna»*: vid 10.04.1992 r. № 2269-XII [Law of Ukraine «On the lease of state and communal property»: dated April 10, 1992, № 2269-XII]. <https://zakon.rada.gov.ua> Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/161-14> (date of application 07.05.2019) [in Ukrainian].
6. Kuznyetsova, N. S. & Dovhert, A. S. (2014). Tsyvilnyy kodeks Ukrainy: vyznani zdobutky kodyfikatsiyi [The Civil Code of Ukraine: recognized achievements of codification]. *Pravo Ukrainy – The law of Ukraine*, 2, 9-25 [in Ukrainian].
7. Kalaur, I. R. (2015). *Dohovirni zobov'язannya pro peredannya mayna u korystuvannya v tsyvilnomu pravi Ukrainy* [Contractual obligations on the transfer of property for use in civil law of Ukraine]. Doctor's thesis. Kyiv [in Ukrainian].
8. Spasybo-Fatyeyeva, I. V. (2012). *Tsyvilistyka: na shlyakhu formuvannya doktryny* [Civilization: On the way of the formation of doctrine]. Kharkiv: Golden Pages [in Ukrainian].
9. Kulynych, P. F. (2011). *Pravovi problemy okhorony i vykorystannya zemel'silskohospodarskoho pryznachennya v Ukrainy* [Legal problems of protection and use of agricultural land in Ukraine]. Kyiv. Logos [in Ukrainian].
10. Lisovyy kodeks Ukrainy vid 21.01.1994 r. № 3852-XII [Forest Code of Ukraine dated January 21, 1994, № 3852-XII]. <https://zakon.rada.gov.ua> Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/435-15> (date of application 07.05.2019) [in Ukrainian].
11. Kulynych, P. F. (2010). Zemelna dilyanka yak ob'ekt pravovykh vidnosyn: ponyattya, oznaky, vydy [Land plot as an object of legal relations: concept, features, types]. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava – Journal of the Kyiv University of Law*, 3, 215-219 [in Ukrainian].
12. *Vodnyi kodeks Ukrainy vid 06.06.1995 r. № 213/95-VR* [The Water Code of Ukraine dated 1995, June 6, № 213/95-VR]. <https://zakon.rada.gov.ua>. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/435-15> (date of application 07.05.2019) [in Ukrainian].
13. *Zemelnyy kodeks Ukrainy vid 25.10.2001r., № 2768-14* [Land Code of Ukraine dated 2001, October 25, № 2768-14]. <https://zakon.rada.gov.ua>. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/435-15> (date of application 07.05.2019) [in Ukrainian].
14. *Zakon Ukrainy «Pro orendu zemli»*: vid 06.10.1998 r. № 161-XIV (Data onovlennya 01.01.2019 r.) [Law of Ukraine «About the lease of land»: dated 1998 October 6, № 161-XIV (date of update 01.01.2019)]. <https://zakon.rada.gov.ua>. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/161-14> (date of application 07.05.2019) [in Ukrainian].
15. Dzera, O. V., Bobrova, D. V. & Dovhert, A. S. (2005). *Tsyvilne pravo Ukrainy* [Civil law of Ukraine]. O. V. Dzery, N. S. Kuznyetsovoyi (Eds.). (2nd ed., rev.). Kyiv: Yurinkom Inter [in Ukrainian].
16. *Zakon of SRSR «Osnovy zakonodavstva Soyuzu RSR ta soyuznykh respublik pro orendu»*: 23.11.1989 r. № 810-I [Law of USSR «Fundamentals of the legislation of the Union of Soviet Socialist Republics and the Union republics for lease»: 23.11.1989 p. № 810-I]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady – Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine*, 25, 481 [in Ukrainian].
17. Shulha, M. V., Anisimova, H. V., Bahay, N. O., Hetman, A. P. (2004). *Zemelne pravo Ukrainy* [Land law of Ukraine]. Kyiv: Yurinkom Inter [in Ukrainian].
18. Barchuk, I. V. *Okremi aspekty pravovoho rehulyuvannya korystuvannya vodnymi ob'ektamy mistsevoho znachennya na umovakh orendy zhidno natsional'noho zakonodavstva* [Separate aspects of the legal regulation of the use of water objects of local importance on lease terms in accordance with national legislation]. <http://www.pjv.nuoua.od.ua>. Retrieved from http://www.pjv.nuoua.od.ua/v1_2011/2011_1.pdf#page=141 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 15.12.2020.

Денис Польний,

здобувач Науково-дослідного інституту
приватного права і підприємництва імені
академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5595-3357>

ЗАХОДИ ОПЕРАТИВНОГО ВПЛИВУ, ЯКІ ЗАСТОСОВУЮТЬСЯ СТОРОНАМИ ДОГОВОРУ НАЙМУ ПРИ ВИКОНАННІ НИМИ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ ЗА РАХУНОК КОНТРАГЕНТА

Досліджено один із трьох видів заходів оперативного впливу – виконанням зобов'язань за рахунок боржника, яким можуть скористатися сторони договору найму у випадку порушення їхніх прав контрагентом. На основі аналізу судової практики визначено особливості усунення наймачем за рахунок наймодавця недоліків речі, які перешкоджають користування нею. Встановлено, що здійснення наймачем за рахунок наймодавця капітального ремонту речі, переданої в найм, не поширюється на правовідносини оренди майна державної чи комунальної власності, з огляду на імперативний підхід законодавця до вирішення цього питання. Виявлено, що суди відмовляють у задоволенні вимоги розірвати договір оренди земельної ділянки, якщо наймач не виконав обов'язок щодо страхування об'єкта оренди, і вказують, що у таких випадках наймодавцю доречно застрахувати об'єкт оренди за рахунок наймача.

Ключові слова: договір найму, захист прав сторін договору найму, заходи оперативного впливу, виконання зобов'язання за рахунок боржника, акт про недоліки.

Польный Д.

Меры оперативного воздействия, применяемые сторонами договора аренды при выполнении ими обязательств за счет контрагенту

Научная работа посвящена одному из трех видов мер оперативного воздействия – выполнением обязательств за счет должника, которым могут воспользоваться стороны договора найма в случае нарушения их прав контрагентом. На основе анализа судебной практики определены особенности устранения арендатором за счет арендодателя недостатков вещи, которые препятствуют пользования ею. Установлено, что осуществление арендатором за счет арендодателя капитального ремонта вещи, переданной в аренду, не распространяется на правоотношения аренды имущества государственной или коммунальной собственности, учитывая императивный подход законодателя к решению этого вопроса. Виявлено, что суды отказывают в удовлетворении требования расторгнуть договор аренды земельного участка, если арендатор не выполнил обязанность по страхованию объекта аренды, и указывают, что в таких случаях арендодателю уместно застраховать объект аренды за счет арендатора.

Ключевые слова: договор найма, защита прав сторон договора найма, меры оперативного воздействия, исполнение обязательства за счет должника, акт о недостатках.

Polnyi D.

Measures of operational influence applied by the parties to the lease agreement in the performance of their obligations at the expense of the counterparty

The scientific work is devoted to one of the three types of measures of operational influence – the fulfillment of obligations at the expense of the debtor; which can be used by the parties to the lease in case of violation of their rights by the counterparty.

It is established that the modern civil legislation defines three cases when the creditor can fulfill the duty of the debtor at his expense. Thus, if during the use of the thing are found defects that prevent its use, the lessee can eliminate such shortcomings on his own and claim damages. If deficiencies are identified, the lessee must draw up a defect report and send it to the lessor. If the lessor refuses to eliminate such deficiencies, the lessee, involving an expert, has the right to prepare cost documentation and begin to eliminate the deficiencies. Otherwise, self-determination of damages, while eliminating the shortcomings of the lessee, the court may recognize as an abuse of rights. When the defects of the thing are eliminated by a third party, when concluding a contract with such a person, it is necessary to indicate the elimination of those shortcomings that arose through the fault of the lessor, because on the basis of this contract, estimate documentation and the act of acceptance-transfer will be determined the costs that the lessor must reimburse.

The next case of fulfillment of the obligation at the expense of the counterparty is the overhaul of the thing by the lessee and the inclusion of repair costs in the fee for the use of the thing or reimbursement of the cost of repairs. However, this norm does not apply to the legal relationship of lease of state or communal property, given their mandatory regulation.

The third manifestation of the measure of operational influence related to the fulfillment of the obligation by the debtor at the expense of the debtor in the lease agreement is the right of the creditor to insure the leased object instead of the debtor, provided by the Law of Ukraine «On Land Lease». According to case law, if the obligation to insure the land is imposed on the lessee and he has not fulfilled it, the lessor should take the opportunity to insure the leased object at the expense of the debtor; if provided by contract, or require performance in kind, because non-fulfillment of the obligation to insure is not a ground for termination of the contract.

Keywords: lease agreement, protection of the rights of the parties to the lease agreement, measures of operational influence, fulfillment of the obligation at the expense of the debtor, act on deficiencies.

Постановка проблеми. Питання захисту прав контрагентів у договірному зобов'язанні традиційно є актуальним для юридичної науки. У процесі захисту своїх прав сторони не обмежуються тільки загальними способами, зазначеними у ст. 16 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України). З огляду на ефективність та економічність все частіше у разі порушення чи загрози порушення суб'єктивних прав сторони використовують передбачені в законодавстві чи встановлені договором заходи оперативного впливу на контрагента. Особливо уваги заслуговують заходи оперативного впливу, які застосовують учасники договірних відносинах найму. Згідно з цивільним законодавством заходами оперативного впливу є одностороння відмова від договору, відмова від прийняття виконання, виконання зобов'язання за рахунок контрагента. Однак вказані заходи не вичерпуються законодавчо встановленим переліком, оскільки сторони у договорі найму можуть встановити інші заходи оперативного впливу. Зважаючи на недостатність наукових розробок цієї тематики, на увагу заслуговує дослідження такого заходу оперативного впливу, як виконання зобов'язання за рахунок контрагента у договорі найму.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У процесі дослідження питання виконання зобов'язання із договору найму сторонами за рахунок контрагентів використовувалися праці таких науковців, як Т. В. Боднар, С. Я. Вавженчук, Р. В. Гринько, В. М. Косак, В. В. Надьон, І. Й. Пучковська, В. Я. Романів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сьогодні з огляду на природу правових відносин, які виникають у результаті укладання договору найму, існує немало цивільно-правових способів захисту порушених прав, які сторони цієї договірної моделі можуть застосовувати. Однак не менш ефективними видаються ті способи, за допомогою яких сторона в односторонньому порядку може попередити чи усунути порушення її права. Перш ніж досліджувати питання заходів оперативного впливу в договорі найму загалом та виконання стороною договору за рахунок контрагента зокрема, необхідно визначити поняття заходів оперативного впливу в цивільному праві та встановити їхні характерні ознаки. Такий підхід допоможе краще кваліфікувати встановлені у законодавстві заходи оперативного впливу у договорі найму.

У цивільному законодавстві відсутнє легальне визначення заходів оперативного впливу, тому, щоб з'ясувати суть цього поняття, доречно розглянути наукові розробки цієї тематики. Наприклад, у юридичній літературі заходи оперативного впливу розглядаються як засоби правоохоронного характеру, які застосовуються до правопорушника без звернення за захистом до уповноважених юрисдикційних органів [1, с. 133]. Більш розширене змістовне визначення цієї правової категорії моделює С. Я. Вавженчука, розглядаючи заходи оперативного впливу як визначені законодавством або узгоджені сторонами у договорі заходи самозахисту, які можуть бути виражені у діянні, що застосовуються в односторонньому порядку у разі здійснення правопорушення або можливості його настання у майбутньому до контрагента в зобов'язанні управомоченою особою без звернення до компетентних державних органів із метою захисту своїх порушених прав [2, с. 15].

Втім, ми підтримуємо наукову позицію Р. В. Гринько, який дає визначення мір оперативного впливу як юридичних заходів правоохоронного характеру, які передбачені законом або договором, що застосовуються у договірних зобов'язаннях до особи, яка порушила або створює реальну загрозу порушення цивільних прав і обов'язків безпосередньо самою уповноваженою особою без звернення за захистом права до відповідних державних органів [3, с. 171].

У цивілістичній доктрині заходи оперативного впливу диференціюють на декілька видів. До першого виду належать заходи оперативного впливу, які пов'язані з виконанням зобов'язань за рахунок боржника. Так, коли стає очевидним, що боржник не може виконати зобов'язання, кредитор, якщо це не суперечить змісту зобов'язання, може виконати зобов'язання за рахунок контрагента або доручити таке

виконання третій особі. Наступним видом є заходи, пов'язані із забезпеченням зустрічного задоволення. Основною метою такого заходу є змушення боржника виконати свій зустрічний обов'язок у зобов'язанні шляхом тимчасового зупинення надання за договором зі сторони кредитора. Зокрема, у цивільному законодавстві таким видом визначено притримання. Третій вид становлять заходи, які пов'язані з відмовою від вчинення певних дій в інтересах контрагента. Зокрема, серед таких можна виокремити відмову від договору, відмову від прийняття належного виконання та відмову в зустрічному задоволенні [4, с. 571]. Відмова від договору, за загальним правилом, що встановлене у ст. 525 ЦК України, не допускається [5]. Однак у законодавстві встановлені окремі випадки, коли така відмова є правомірною. Так, Т. В. Боднар зазначає, що у законодавстві встановлені як випадки відмови від договору як наслідку порушення зі сторони контрагента, так і випадки відмови, які не пов'язуються із будь-якими фактичними підставами [6, с. 235]. До першого випадку у контексті досліджуваних договірних відносин можна віднести відмову від договору наймачем у разі, коли наймодавець не передає майно у користування (п. 2 ч. 1 ст. 766 ЦК України); відмову наймодавця від договору у випадку, коли наймач не виконує обов'язок щодо внесення плати за користування об'єктом найму (ч. 1 ст. 782 ЦК України) та інші. У другому випадку закон передбачає відмову від договору, не пов'язану із порушенням зобов'язання однією із сторін. Зокрема, до таких випадків належить можливість сторін відмовитися від договору найму, укладеного на невизначений строк (ч. 2 ст. 763 ЦК України). Необхідно зауважити, що вказана у другому випадку підстава односторонньої відмови від договору найму не є заходами оперативного впливу, оскільки сторони можуть реалізувати таке право незалежно від порушення умов договору.

У контексті дослідження, особливого значення набуває такий захід оперативного впливу, як виконання зобов'язання за рахунок боржника у договорі найму. Статтею 621 ЦК України встановлено, що у разі коли боржник не виконує певну роботу або не надає послугу для кредитора, то кредитор може виконати такий обов'язок боржника особисто або доручити його виконання третій особі, після чого кредитор має право пред'явити вимогу до боржника про відшкодування витрат. Вищезазначеною нормою встановлена можливість виконання зобов'язання за рахунок контрагента не тільки уповноваженою особою, а й будь-якими третіми особами на підставі укладеного договору про виконання робіт чи надання послуг. Поділяємо наукову позицію Р. В. Гринька, що зазначена міра оперативного впливу може мати місце тільки у взаємних договірних конструкціях. У ч. 5 ст. 626 ЦК України зроблено застереження, що договір є відплатним, якщо інше не встановлено договором, законом або не випливає із суті договору, чим обумовлена презумпція взаємності договору. З огляду на це у ст. 621 ЦК України, яка поширюється на всі зобов'язальні відносини, не обумовлюється взаємність договору. Однак у разі застосування вказаного заходу оперативного впливу взаємність має вирішальне значення, оскільки виконання зобов'язання за рахунок контрагента можливе тільки у випадку наявності зустрічного майнового обов'язку. Тому слушною є наукова позиція, що відшкодування витрат, яких зазнав кредитор внаслідок виконання зобов'язання за боржника, можливе тільки у взаємних договірних конструкціях [7, с. 48].

Досліджуючи проблематику виконання зобов'язання за рахунок контрагента, необхідно зауважити, що вказаний захід оперативного впливу доволі часто застосовується законодавцем у нормативному регулюванні договірних зобов'язань. Наприклад, у п. 3 ч. 1 ст. 678 ЦК України для покупця передбачена можливість вимагати відшкодування витрат на усунення недоліків товару, якщо йому був переданий товар нена належної якості. Можливість виконання зобов'язання за рахунок контрагента також передбачається в разі, коли продавець передав товар без тари чи упаковки, або коли такий товар не застрахований, однак відповідно до умов договору продавець зобов'язаний був його застрахувати. Коли буде очевидно, що підрядник не може належним чином виконати роботу, у договорі підряду замовнику надається можливість доручити виконання такої роботи третій особі за рахунок підрядника (ч. 3 ст. 849 ЦК України). Також ч. 1 ст. 852 ЦК України передбачена можливість замовника самостійно, за власний рахунок, виправити недоліки роботи, які були допущені підрядником, і вимагати відшкодування витрат.

Щодо договору найму, законодавство передбачає три випадки, коли кредитор може виконати обов'язок боржника за його рахунок. Так, п. 3 ч. 2 ст. 768 ЦК України встановлено, що коли наймодавець гарантує якість речі, яка передана у найм, проте під час користування виявляються недоліки, які перешкоджають користуванню річчю, то наймач, окрім іншого, яке передбачене цією статтею, може усунути такі недоліки власними силами і вимагати відшкодування збитків.

Для більш ґрунтовного з'ясування особливостей застосування цього заходу оперативного впливу доречно проаналізувати у цьому спектрі судову практику. Застосування заходів оперативного впливу, за своєю природою є способом самозахисту, тому у суді вирішуються тільки спори щодо відшкодування збит-

ків, яких зазнав кредитор через виконання обов'язку за рахунок боржника. Однак такий спосіб захисту не є поширеним саме у правовідносинах найму. Як підтверджує судова практика, у разі передання наймодавцем речі неналежної якості, найбільш поширеним способом захисту прав та інтересів наймача в таких випадках є вимога про розірвання договору та відшкодування збитків. Отож, доречно дослідити судову практику щодо виконання стороною зобов'язання за рахунок контрагента в інших договірних правовідносинах, щоб ефективно застосувати подібні підходи правозастосовної практики до відносин найму.

Зокрема, інтерес для наукового аналізу становить Постанова Вищого господарського суду України від 13.03.2012 року у справі № 49/95. У цій справі між сторонами було укладено договір підряду, за яким позивач зобов'язувався виконати проектні роботи та побудувати на основі проекту із власних матеріалів склад і передати його в експлуатацію відповідачу. Після прийняття відповідачем складського приміщення у користування, були виявлені недоліки у вигляді зруйнованого асфальтного покриття, протікання покрівлі, пошкодження радіаторів, металічні конструкції вкрились іржею. Відповідач повідомив позивача про виявленні недоліки і запросив для оформлення акту щодо виправлення недоліків. Суд встановив, що позивач не з'явився для складання акту щодо усунення недоліків. Внаслідок чого відповідач склав акт в односторонньому порядку та приступив до усунення недоліків власними силами, у результаті чого було відремонтоване асфальтне покриття, систему опалення, відновлення покриття металоконструкції та покрівлю меблевого складу, через що замовник зазнав збитків у розмірі 87104,24 грн. Відповідач звернувся до суду із вимогою відшкодування збитків та за наслідком судового розгляду у першій та апеляційній інстанції позовні вимоги були задоволені. Підрядник звернувся до касаційної інстанції з вимогою оскарження рішення судів першої та другої інстанції, мотивуючи це тим, що замовник не правильно, в односторонньому порядку визначив витрати, здійснені в процесі усунення недоліків, оскільки був відсутній кошторис на усунення недоліків, а також такі акти були складені із застереженням щодо відсутності обговорення необхідної фінансової сторони з питань недоліків. Суд задовольнив вимоги позивача повністю та відправив справу на новий розгляд для правильного встановлення суми витрат у процесі самостійного усунення недоліків [8]. Вважаємо за доцільне використовувати таке рішення за аналогією до орендних відносин. Так, у разі виявлення орендарем недоліків речі протягом гарантійного строку, для усунення власними силами таких недоліків, він повинен повідомити орендодавця про спільне складання акта недоліків, а якщо орендодавець відмовляється від спільного складання акта, орендар може зробити це самостійно із залученням третіх осіб. Залучаючи експерта для складання акта про недоліки орендованої речі необхідно затвердити кошторис, яким визначатиметься вартісний еквівалент недоліків, і в межах якого орендар власними силами зможе усунути недоліки орендованої речі. У протилежному випадку самостійне визначення орендарем витрат у процесі усунення недоліків речі, переданої в найм, суд може визнати як зловживання правом.

Наступним з огляду на можливість екстраполяції у відносини найму є рішення Господарського суду Донецької області від 14.03.2019 р. у справі № 05/2368/18. Суть справи полягає у тому, що позивач (об'єднання співвласників багатоквартирного будинку) уклав договір із відповідачем щодо капітального ремонту і герметизації міжпанельних швів житла. Після виконання робіт підрядник передав виконану роботу, а замовник її прийняв та оплатив. Згодом було виявлено, що відповідач виконав обов'язок неякісно, із дефектами, оскільки не було розчистки тріщин та закладання тріщин розчином, у результаті чого збереглися тріщини та з'явилося відшарування розчинів для герметизації. Відповідач ухилявся від усунення зазначених недоліків, з огляду на це позивач розпочав усувати недоліки власними силами. Позивач частково усунув недоліки шляхом залучення підрядника третьої особи, внаслідок чого зазнав збитків на 2528,13 грн. Також позивач вимагав стягнення з відповідача майбутні витрати у розмірі 38817,03 грн на користь нового підрядника, для подальшого повного усунення недоліків. Для усунення недоліків була складена кошторисна документація та акт виявлення дефектів на поточний ремонт міжпанельних швів. Часткове виконання було підтверджено актом прийняття передачі, яким вказано вартість зроблених робіт. Як було встановлено судом, недоліки були виявлені протягом встановленого гарантійного строку. Однак у процесі дослідження обставин справи було встановлено, що договір підряду з новим підрядником про усунення недоліків був укладений до складання дефектного акта та направлення претензії до відповідача. Також суд звернув увагу, що предметом договору, який був укладений між позивачем та новим підрядником, є поточний ремонт не тільки міжпанельних швів, як це було встановлено у договорі з першим підрядником, а й ремонт балконних козирків, укосів та покрівлі. Вищезазначені дії суд не розцінює як усунення недоліків власними силами. Таким чином, суд встановив відсутність прямого причинно-наслідкового зв'язку між витратами, про які заявив позивач, та невиконанням обов'язку відповідачем і відмовив у задоволенні позову [9]. Незважаючи на те, що в розглянутому судовому спорі йдеться про підрядні правовідносини, доречно застосовувати

таку практику в процесі усунення недоліків об'єкта оренди або під час здійснення ремонту об'єкта за рахунок контрагента. З огляду на зазначену практику в процесі усунення недоліків об'єкта оренди або під час здійснення капітального ремонту стороною за рахунок контрагента, перш ніж приступати до усунення недоліків або ремонту необхідно повідомити зобов'язану сторону та надіслати акт виявлення дефектів (недоліків). Якщо усунення недоліків буде здійснювати третя особа, в процесі укладання договору підряду з такою особою необхідно вказати в предметі цього договору саме ремонт тих недоліків, які виникли з вини наймодавця. В іншому випадку суд встановить відсутність причинно-наслідкового зв'язку між витратами уповноваженої сторони та порушенням обов'язку зобов'язаної сторони. Таким чином, за наявності недоліків у товарі, що є предметом договору купівлі-продажу, результаті робіт, що виконувалась за договором підряду, чи предметі договору на практиці уповноважена сторона переважно усуває такі недоліки у випадках, коли зобов'язана сторона відмовляється це зробити.

У ст. 768 ЦК України встановлена можливість для наймодавця гарантувати якість майна, яке передається в користування. Така сама можливість визначена за продавцем у відносинах купівлі-продажу у ч. 2 ст. 675 ЦК України, що обумовлює можливість застосування положень купівлі-продажу про гарантію якості речі до відносин найму, якщо інше не встановлено законом або не суперечить сутності останніх. Так, коли виявлені недоліки речі перешкоджають її використанню відповідно до договору найму, застосовуються способи захисту, визначені ч. 2 ст. 768 ЦК України. Безумовно, вказані способи захисту застосовуються наймачем лише у випадку, коли недоліки виникли з вини наймодавця. Таким чином, якщо у майні, яке передано у користування за договором найму, виникли недоліки з вини наймача, то він позбавляється можливості вимагати усунення таких недоліків наймодавцем або відшкодування власних витрат на усунення цих недоліків. Так, наприклад, в разі передачі речі в користування наймодавець і наймач можуть обумовити особливості її експлуатації, і якщо наймач їх порушить і це спричинить значне пошкодження речі, то наймач втратить право вимагати усунення таких недоліків, або усунувши їх, він позбавляється права на відшкодування його витрат. З матеріалів судової практики очевидно, що тягар доказування факту пошкодження речі покладається на наймодавця.

Наступний законодавчо визначений випадок виконання зобов'язання за рахунок контрагента встановлений у п. 1 ч. 3 ст. 776 ЦК України, відповідно до якого, якщо наймодавець не провів капітального ремонту речі, що перешкоджає її використанню відповідно до призначення та умов договору, наймач має право відремонтувати річ, зарахувавши вартість ремонту в рахунок плати за користування річчю, або вимагати відшкодування вартості ремонту. Необхідно зауважити, що наймач може здійснити ремонт власними силами або доручити здійснення такого ремонту третій особі, що впливає із ст. 621 ЦК України. На законодавчому рівні визначення капітального ремонту закріплене тільки щодо будівель. Відповідно до листа Державного комітету України з будівництва та архітектури від 30.04.2003 р. капітальний ремонт будівлі – це сукупність ремонтно-будівельних, робіт, які охоплюють заміну, відновлення або поліпшення обладнання чи конструкції будівлі у зв'язку з їхнім руйнуванням та зношеністю, покращення експлуатаційних показників, покращення благоустрою території і планування будівлі без зміни будівельних габаритів об'єкта [10]. Важливим є те, що поряд із поняттям ремонту в законодавстві також визначено категорію поліпшення орендованої речі, внаслідок чого неодноразово виникає питання щодо співвідношення цих термінів. У юридичній літературі головну відмінність цих понять вбачають у тому, що ремонт спрямований насамперед на підтримання речі у придатному для роботи стані. Водночас поліпшення речі спрямоване на удосконалення речі задля отримання подальшої вигоди [11, с. 378].

Законодавче встановлення для наймача можливості здійснювати капітальний ремонт за рахунок наймодавця доцільне у тому випадку, коли предметом договору найму є нерухоме майно, оскільки необхідність здійснення такого ремонту речі вказує на часткову або повну втрату можливості користування річчю. Право наймача щодо самостійного здійснення капітального ремонту речі, переданої у найм, встановлюється нормою, яка регулює загальні положення про найм і може встановлюватися щодо різних видів найму, якщо інше не закріплено у законодавстві або умовах договору. Щоправда, самостійно здійснити капітальний ремонт речі орендар може не завжди, оскільки існують спеціальні положення законодавства щодо певних видів оренди, в яких орендар позбавляється права застосовувати зазначений захід оперативного впливу. Так, у ч. 1 ст. 21 Закону України (далі – ЗУ) «Про оренду державного та комунального майна» капітальний ремонт державного або комунального майна за власні кошти орендар може здійснити тільки за наявності письмової згоди балансоутримувача цього майна [12]. Звичайно, в такому разі закон також передбачає право орендаря на ремонт, але такі дії вкрай важко віднести до заходів оперативного впливу. Однією із основних ознак заходів оперативного впливу є їхній односторонній характер, що означає можли-

вість застосування таких заходів без врахування волі контрагента. У вищезазначеній статті орендар може здійснити ремонт тільки за згоди балансоутримувача, що виключає односторонній характер дій. Наступною причиною, за якої зроблений орендарем капітальний ремонт не можна вважати заходом оперативного впливу, є відсутність правопорушення як підстави застосування. У цьому контексті необхідно зауважити, що відповідно до ч. 1 ст. 16 ЗУ «Про оренду державного та комунального майна» договір оренди державного або комунального майна укладається на основі затвердженого Кабінетом Міністрів України примірною договору оренди. У п. 5.3. примірною договору зазначається умова щодо здійснення як капітального, так і поточного ремонту. Такий ремонт відповідно до цього договору зобов'язаний здійснити орендар [13]. Тому у договорі оренди державного та комунального майна ремонт майна, переданого у користування, є обов'язком орендаря, а не правом на захист своїх прав.

Наступним заходом оперативного впливу, пов'язаним із виконанням стороною зобов'язання за рахунок боржника у договорі найму, є право кредитора застрахувати об'єкт найму замість боржника. Така можливість передбачена диспозитивною нормою ст. 12 ЗУ «Про оренду землі», що дозволяє страхувати об'єкт оренди за згодою сторін цього договору. Також у Законі зазначається, що у разі невиконання зобов'язаною стороною встановленого обов'язку щодо страхування об'єкта договору оренди землі, друга сторона може здійснити таке страхування власними силами і в подальшому вимагати від іншої сторони відшкодування своїх витрат, пов'язаних із страхуванням [14].

Необхідно звернути увагу на позицію Вищого господарського суду України щодо особливостей застосування вищезазначеної норми. Науковий інтерес у цьому контексті викликає постанова Вищого господарського суду України від 27.11.2012 року у справі № 5017/1890/2012. У цій справі був укладений договір оренди земельної ділянки між Іллічівською міською радою та ПАТ «Концерн Галнафтогаз», за яким здійснювалась передача у користування земельної ділянки несільськогосподарського призначення. Сторони узгодили, що внесення змін до договору може бути здійснено за взаємною згодою сторін через укладення відповідних договорів, за винятком коригування грошової оцінки земель, яку затверджує міська рада. Після року чинності договору Іллічівська міська рада затвердила нову грошову оцінку і направила лист орендарю щодо зміни оплати за користування землею відносно нової грошової оцінки з приміткою, що в разі невиконання такої умови буде порушено питання про розірвання договору. Відповіді орендар не надав і сплачував орендну плату відповідно до застарілої нормативної оцінки, внаслідок чого орендодавець вимагав, у судовому порядку розірвати договір, оскільки у договорі було зазначено, що внаслідок невиконання обов'язків, встановлених у договорі, сторона має право подати позов до суду з метою розірвання договору в односторонньому порядку. Позивач також вимагав розірвання договору у зв'язку із невиконанням орендарем обов'язку щодо страхування земельної ділянки, оскільки останній не передав копії договору страхування орендодавцю, а в умовах договору обов'язок страхування земельної ділянки покладался на орендаря. За результатом розгляду справи у трьох інстанціях Вищий господарський суд України дійшов висновку, що позивач не довів наявності зазначених у договорі чи законі підстав для одностороннього розірвання договору. Суд також наголосив, що в укладеному між сторонами договорі оренди земельної ділянки встановлювалась можливість застрахувати об'єкт оренди, у разі якщо цього не зробила сторона, на яку покладался такий обов'язок. Тому, оскільки в договорі передбачалась така міра оперативного впливу сторони, то вимоги щодо розірвання договору оренди є недоцільними [15]. Таким чином, суд у процесі вирішення цього спору надав перевагу застосуванню заходу оперативного впливу, вказуючи, що якщо обов'язок страхування покладений на орендаря, і якщо він його не виконав, орендодавець має скористатися можливістю застрахувати об'єкт оренди за рахунок боржника, якщо це передбачено договором, тому невиконання обов'язку щодо страхування не є підставою для розірвання договору.

Можливість страхування майна за рахунок контрагента є актуальним для інших договірних правовідносин. Так, у ч. 2 ст. 696 ЦК України зазначається, що у договорі купівлі-продажу, якщо сторона, яка була зобов'язана застрахувати товар, не зробила цього, інша сторона має право застрахувати такий товар власноруч і надалі вимагати відшкодування витрат, пов'язаних зі страхуванням.

Варто зауважити, що щодо деяких об'єктів, для їх подальшого використання закон встановлює обов'язок для однієї із сторін здійснити його страхування. Наприклад, у ч. 6 ст. 20 ЗУ «Про оренду державного та комунального майна» обов'язок страхування орендованого майна покладається на орендаря і таке страхування він повинен здійснити на користь балансоутримувача, а страхування єдиного майнового комплексу – на користь орендодавця. Втім, ні Законом, ні примірним договором оренди майна державної власності не передбачено можливість страхування орендодавцем об'єкта оренди замість орендаря і за його рахунок. Для з'ясування можливості страхування об'єкта оренди орендодавцем за рахунок орендаря

насамперед необхідно з'ясувати правову природу договору оренди майна державної та комунальної власності. Між науковцями триває дискусія щодо правової природи зазначеного договору. Так, одні науковці вважають, що типові договори мають рекомендаційний, а не обов'язковий характер. Інші переконані, що вимоги до змісту закріплені у типових договорах, які є обов'язковими для сторін, доходять висновку, що такий договір є угодою про приєднання [16, с. 122]. Підхід щодо договору оренди державного та комунального майна як до договору приєднання підтверджується у новому законі «Про оренду державного та комунального майна», який був прийнятий 3 жовтня 2019 р. і набув чинності 1 лютого 2020 р. Згідно з цим законом регламентується порядок надання в оренду майна в порядку аукціону, а також встановлюється необхідність укладення такої угоди на основі примірного договору, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України. Цей договір встановлює змінювані та незмінювані умови договору. Умова щодо страхування міститься у незмінюваних умовах договору, і таким чином сторони не можуть передбачити можливість виконання обов'язків щодо страхування орендодавцем у разі невиконання такої умови орендарем. Тому, якщо буде встановлено, що орендар не застрахував об'єкт оренди на користь орендодавця, будуть застосовуватися інші способи захисту.

Висновки. Сучасним цивільним законодавством для відносин найму визначено три випадки, коли кредитор може виконати обов'язок боржника за його рахунок. Так, якщо під час користування річчю буде виявлено недоліки, які перешкоджають користуватися нею, то наймач може усунути такі недоліки власними силами і вимагати відшкодування збитків. В разі виявлення недоліків наймач повинен скласти акт про недоліки та направити його наймодавцю. Якщо наймодавець відмовляється усунути такі недоліки, наймач, залучаючи експерта, має право скласти кошторисну документацію і приступити до усунення недоліків. У протилежному випадку самостійне визначення збитків у процесі усунення недоліків наймачем суд може визнати як зловживання правом. Коли недоліки речі усуває третя особа, у процесі укладання договору підлягає з такою особою необхідно вказати на усунення саме тих недоліків, які виникли з вини наймодавця, оскільки на основі цього договору, кошторисної документації та акта прийому-передачі будуть визначатися витрати, які наймодавець повинен відшкодувати.

Наступним випадком виконання зобов'язання за рахунок контрагента є здійснення капітального ремонту речі наймачем та включення ним витрат на ремонт в рахунок плати за користування річчю або відшкодування вартості ремонту. Така норма не поширюється на правовідносини оренди майна державної чи комунальної власності з огляду на імперативний підхід законодавця до вирішення питання капітального ремонту цього виду майна.

Третім виявом заходу оперативного впливу, пов'язаним із виконанням стороною зобов'язання за рахунок боржника у договорі найму, є право кредитора застрахувати об'єкт найму замість боржника, що передбачено у Законі України «Про оренду землі». З огляду на судову практику, якщо обов'язок страхування земельної ділянки покладено на орендаря і він його не виконав, орендодавцю слід скористатися можливістю застрахувати об'єкт оренди за рахунок боржника, якщо це передбачено договором, або вимагати виконання обов'язку в натурі, оскільки невиконання обов'язку щодо страхування не є підставою для розірвання договору.

Список використаних джерел

1. Коссає В. М. Оперативні Санкції в новому Цивільному кодексі. *Вісник Львівського Університету. Серія : Юридична*. 2000. Вип. 39. С. 278–281.
2. Вавженчук С. Я. Проблеми розуміння сутності заходів оперативного впливу в цивільному праві. *Підприємництво, господарство і право*. 2013. № 10. С. 12–15.
3. Гринько Р. В. Заходи оперативного впливу та динаміка зобов'язального правовідношення. *Університетські наукові записки*. 2014. № 2. С. 168–176.
4. Суханов Е. А. Гражданское право. Общая часть : учебник : в 4 т. Москва : Волтес Клувер, 2006. 720 с.
5. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435 – IV. *Відомості Верховної ради України*. 2003. № 40–44. Ст. 356. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (дата звернення 29.10.2020)
6. Боднар Т. В. Одностороння відмова в договірних зобов'язаннях. *Університетські наукові записки*. 2012. № 1(41). С. 232–241.
7. Гринько С. В., Гринько Р. В. Заходи оперативного впливу, пов'язані з виконанням зобов'язання за рахунок боржника. *Університетські наукові записки*. 2016. № 1. С. 45–55.
8. Постанова Вищого господарського суду України від 13.03.2012 р., справа № 49/95. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/19180633> (дата звернення 27.10.2020).

9. Рішення господарського суду Донецької області від 14.03.2019 р., судова справа № 905/2368/18. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/80590374> (дата звернення 29.10.2020).
10. Щодо віднесення ремонтно-будівельних робіт до капітального та поточного ремонтів: Лист Державного комітету України з будівництва та архітектури від 30.04.2003 р. № 7/7-401. *Відомості Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v-401509-03> (дата звернення 30.10.2020)
11. Цивільний кодекс України: науково-практичний коментар / ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнецової, В. М. Коссака. Київ: Істина, 2008. Кн.2. 831 с.
12. Про оренду державного та комунального майна : Закон України від 03.10.2019 р. № 157-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2019. № 4. Ст. 5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/157-20> (дата звернення 30.10.2020)
13. Про затвердження примірних договорів оренди державного майна : Постанова Кабінету Міністрів України від 12.08.2020 р. № 820. *Відомості Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/820-2020> (дата звернення 30.10.2020)
14. Про оренду землі : Закон України від 06.10.1998 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1998. № 46–47. Ст. 280. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/161-14> (дата звернення 30.10.2020)
15. Постанова Вищого господарського суду України від 27.11.2012 р., судова справа № 5017/1890/2012. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/27760818> (дата звернення 30.10.2020)
16. Романів В. Я. Договір оренди нерухомого майна за цивільним законодавством України : дис... канд. юрид. наук : 12.00.03. Львів, 2015. 212 с.

References

1. Kossak, V. M. (2000). Operativni Sanktsii v novomu Tsyvilnomu kodeksi [Operational Sanctions in the new Civil Code]. *Visnyk Lvivskoho Universytetu. Seriya yurydychna – Bulletin of Lviv University. Legal Series*, 39, 278–281 [in Ukrainian].
2. Vavzhynchuk, S. Ya. (2013). Problemy rozumynnya sutnosti zakhodiv operativnoho vplyvu v tsyvilnomu pravi [Problems of understanding the essence of measures of operative influence in civil law]. *Pidpryyemnytstvo, hospodarstvo i pravo – Entrepreneurship, economy and law*, 10, 12–15 [in Ukrainian].
3. Hrynk, R. V. (2014). Zakhody operativnoho vplyvu ta dynamika zobov'язalnoho pravovidnoshennya [Measures of operative influence and dynamics of obligatory legal relationship]. *Universytetski naukovy zapysky – University scientific notes*, 2, 168–176 [in Ukrainian].
4. Sukhanov, E.A. (2006). *Grashzhdanskie parvo. Obshchaya chast [Civil law. General part]: textbook in 4 vols.* Moskva: Voltes Kluver [in Russian].
5. Tsyvilnyy kodeks Ukrainy [Civil Code of Ukraine]. (2003, January 16). *Vidomosti Verkhovnoyi rady Ukrainy – Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15> [in Ukrainian].
6. Bodnar, T. V. (2012). Odnostoronnaya vidmova v dohovirnykh zobov'язannyakh [Unilateral waiver of contractual obligations]. *Universytetski naukovy zapysky – University scientific notes*, 1(41), 232–241 [in Ukrainian].
7. Hrynk, S. V. & Hrynk, R. V. (2016). Zakhody operativnoho vplyvu, pov'язani z vykonannyam zobov'язannya za rakhunok borzhnyka [Measures of operational influence related to the fulfillment of obligations at the expense of the debtor]. *Universytetski naukovy zapysky – University scientific notes*, 1, 45–55 [in Ukrainian].
8. Postanova Vyschoho hospodarskoho sudu Ukrainy [Resolution of the Supreme Commercial Court of Ukraine]. (2012, March 13), sprava № 49/95. *Yedyni derzhavnyi reyestr sudovykh rishen. reyestr.court.gov.ua*. Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/19180633> [in Ukrainian].
9. Rishennya hospodarskoho sudu Donetskoï oblasti [Decision of the Commercial Court of Donetsk region]. (2019 March 14), sudova sprava № 905/2368/18. *Yedyni derzhavnyi reyestr sudovykh rishen. reyestr.court.gov.ua*. Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/80590374> [in Ukrainian].
10. Shchodo vidnesennya remontno-budivelnnykh robit do kapitalnoho ta potochnoho remontiv: Lyst Derzhavnoho komitetu Ukrainy z budivnytstva ta arkhitektury [Regarding the assignment of repair and construction works to capital and current repairs: Letter of the State Committee of Ukraine for Construction and Architecture]. (2003 April 30), 7/7-401. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy – Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v-401509-03> [in Ukrainian].

11. Dzera, O. V., Kuznyetsova, N. S. & Kossak, O. I. *Tsyvilnyi kodeks Ukrainy: naukovo-praktychnyy komentar [Civil Code of Ukraine: scientific and practical commentary]*. Kyiv: Istyna, Kn. 2 [in Ukrainian].
12. Pro orendu derzhavnoho ta komunalnoho mayna: Zakon Ukrainy [On the lease of state and communal property: Law of Ukraine]. (2019 October 3), 157-IX. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy – Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/157-20> [in Ukrainian].
13. Pro zatverdzhennya prymirnykh dohovoriv orendy derzhavnoho mayna: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy [On approval of sample leases of state property: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine]. (2020 August 12), 820. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy – Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/820-2020> [in Ukrainian].
14. Pro orendu zemli: Zakon Ukrainy [On land lease: Law of Ukraine]. (1998 October 6). *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy – Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/161-14> [in Ukrainian].
15. Postanova Vyschoho hospodarskoho sudu Ukrainy [Resolution of the Supreme Commercial Court of Ukraine]. (2012 November 27), sudova sprava №5017/1890/2012. *Yedyni derzhavnyi reyestr sudovykh rishen. reyestr.court.gov.ua*. Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/27760818> [in Ukrainian].
16. Romaniv, V. Ya. (2015). *Dohovir orendy nerukhomoho mayna za tsyvilnym zakonodavstvom Ukrainy [Real estate lease agreement under the civil legislation of Ukraine]*. Candidate's thesis. Lviv [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 14.12.2020.

Людмила Саванець,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри міжнародного права та
міграційної політики Західноукраїнського
національного університету
ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-0051-8905>

ДОВІРЕНІСТЬ ТА ДОГОВІР ДОРУЧЕННЯ: ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ

У статті здійснюється порівняльно-правовий аналіз довіреності та договору доручення як забезпечувальних інструментів відносин представницького характеру. Вивчаються різні аспекти співвідношення договору доручення та довіреності. Особла увага приділяється дослідженню перспектив оформлення довіреності у вигляді електронного документа.

Ключові слова: договір доручення, довіреність, добровільне представництво, фідучіарні правочини, представник, довіритель.

Саванець Л.

Доверенность и договор поручения: сравнительно-правовой анализ.

В статье осуществляется сравнительно-правовой анализ доверенности и договора поручения как обеспечительных инструментов отношений представительского характера. Изучаются различные аспекты соотношения договора поручения и доверенности. Особое внимание уделяется исследованию перспектив оформления доверенности в виде электронного документа.

Ключевые слова: договор поручения, доверенность, добровольное представительство, фидуциарные сделки, представитель, доверитель.

Savanets L.

Power of attorney and contract of agency: comparative legal analysis

The article carries out a comparative legal analysis of the power of attorney and the contract of agency as security tools for representative relations. Various aspects of the relationship between the power of attorney and the contract of agency are studied. Particular attention is paid to the study of the possibility of issuing a power of attorney in electronic form.

The power of attorney and the contract of agency as legal means of implementing the relationship of representation, have much in common, however, their identification is unacceptable.

The contract of agency and the power of attorney issued on its basis - constitute a special legal structure, the elements of which are closely related and interact.

The main differences between contract of agency and the power of attorney are as follows. The contract of agency can be concluded both orally and in writing. The form of power of attorney is always written. According to the functional criterion, the contract of agency is designed to regulate the relationship between the representative and the principal, while the power of attorney - to inform a third party - the party to the transaction about the powers of the representative. The contract of agency can be both fixed-term and indefinite, i.e., valid for an indefinite period. As a general rule, a power of attorney cannot be indefinite. The grounds for termination of the contract of agency and power of attorney are also excellent.

The basis of the relationship of contractual representation is the contract. Thus, the power of attorney acts only as a means of external legitimation of the representative before the third parties, fixes his authority to perform legally significant actions on behalf of the person he represents.

Modern challenges of digitalization, the conclusion of a large number of contracts on the Internet makes it necessary to introduce legal instruments that would ensure the efficiency of such contractual relations, simplification and facilitation of civil turnover. The possibility of issuing an electronic power of attorney could be an effective solution to this problem.

Keywords: contract of agency, power of attorney, voluntary representation, fiduciary transactions, representative, principal.

Постановка проблеми. Стрімкий розвиток цивільного обороту в умовах сьогодення зумовлює виникнення представницьких відносин, заснованих на договірній основі. Все частіше фізичні та юридичні особи, через певні суб'єктивні або об'єктивні причини, змушені звертатися за допомогою до представника, котрий в силу наділених повноважень вчиняє певні юридичні дії від імені особи, яку представляє, в результаті чого у довірителя виникають, змінюються або припиняються цивільні права та обов'язки. Зазначене обумовлює зростання уваги до договірного представництва як з боку учасників цивільних правовідносин, так і науковців. Важливим є питання співвідношення довіреності та договору доручення, з'ясування їх місця і ролі у відносинах договірного посередництва.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. З'ясуванню правової природи довіреності, договору доручення, їх співвідношення присв'ячували власні дослідження як вітчизняні, так і зарубіжні науковці, зокрема: Д. В. Балабан, В. Л. Гранін, Л. Д. Дмитренко, П. Н. Дурнева, В. В. Заборовський, Л. А. Колганова, Д. Б. Коротков, О. В. Полтавський, Н. А. Степанова, В. В. Цюра, Н. В. Федорченко та інші.

Мета статті – порівняльно-правовий аналіз довіреності та договору доручення у контексті реалізації договірного представництва, з'ясування їх співвідношення, місця та ролі у цих правовідносинах.

Виклад основного матеріалу дослідження. Договір доручення і довіреності належать до добровільного представництва із фидуціарним характером. Саме довірчий характер виступає загальною особливістю будь-яких представницьких відносин [1, с. 792]. Як зазначається у літературі, фидуціарні правочини мають особливі особисті конфіденційні відносини між сторонами, що визначають будь-яку угоду як фидуціарну. Традиційно особлива довіра між сторонами пов'язана з таким критерієм, як наявність права на односторонню відмову в здійсненні угоди у разі втрати довірчого посередництва між сторонами, зокрема, у відносинах представництва. Проте, якщо сторони скористалися можливістю передбачити в угоді право на односторонню відмову в його виконанні, то це не робить такий договір фидуціарним [2, с. 98].

Незважаючи на те, що як і договір доручення, так і довіреність, є забезпечувальними інструментами відносин представницького характеру, неможливим було б їх уподібнення за змістом і суттю. Як справедливо відзначається у літературі, довіреність і договір доручення, хоч і належать до правочинів одного виду (укладені з метою делегування прав), але через певні специфічні особливості не є тотожними. Довіреність – це акт для відображення представництва, а договір доручення передбачає зобов'язання із виконання певних дій повіреним на користь довірителя за його кошти [3].

Оскільки за договором доручення дії вчиняються однією стороною від імені іншої, даний договір опосередковує відносини представництва, і на нього, окрім глави 68 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) (ст. 1000-1010) поширюються також відповідні положення глави 17 ЦК України (ст. 237-243).

Договір доручення і довіреність, що видається на його основі, є виявом спеціального правового механізму, за яким, спочатку між сторонами укладається договір доручення, а опісля довіритель особисто видає повіреному довіреність, яка закріплює його повноваження у взаємовідносинах із третіми особами [4, с. 297].

У правовій доктрині сформувалося два підходи до розуміння сутності довіреності. Відповідно до одного із них, довіреність виступає лише засобом фіксації повноважень представника перед третіми особами, формою його зовнішньої легітимації на вчинення правочину від імені особи, яку представляють, інструментом встановлення характеру і меж повноважень, наданих особою, яку представляють, представнику [5, с. 97; 6, с. 368; 7, с. 233]. Дослідниця Н. А. Степанова відзначає, що довіреність як односторонній правочин є складним юридичним складом, який включає в себе волю довірителя, письмову форму закріплення повноважень, і надання їх повіреному або третім особам [8, с. 13].

Інший підхід ґрунтується на твердженні про те, що довіреність може адресуватись або представнику, або третій особі з однаковими наслідками, оскільки в кожному з цих випадків представник набуває повноваження, тобто легітимізується. У зв'язку з цим неправильно є точка зору, згідно з якою довіреність повинна адресуватись тільки представнику, помилковою є й думка, що довіреність необхідно направляти тільки третій особі, або одночасно представнику і третій особі [9, с. 21]. Як справедливо відзначає В. В. Цюра, найбільш правильним є направлення довіреності і представнику, і третій особі. Це дасть змогу унеможливити негативних наслідків у разі, якщо одна зі сторін зовнішнього відношення представництва не знатиме про повноваження загалом, або ж про якісь конкретні повноваження зокрема [10, с. 76].

Ряд авторів в якості підстави виникнення договірного представництва називають довіреність [11, с. 15; 12, с. 14; 13, с. 25]. Дана точка зору видається спірною, оскільки не враховує різниці між підставою виникнення представництва і відповідних повноважень представника, і способом зовнішнього вираження цих повноважень.

Зміст представництва, як правовідношення, становлять сукупність суб'єктивних прав і обов'язків його сторін. Враховуючи те, що повноваження є суб'єктивним правом однієї особи здійснювати юридично значимі дії від імені іншої особи, то його слід визнати структурним елементом правовідносин представництва. Оскільки правовідносини вважаються таким тільки в сукупності усіх їх елементів, то підстави їх виникнення необхідно визнавати і одночасно підставами виникнення його структурних елементів, зокрема повноваження [14]. Зважаючи на викладене, доходимо висновку, що підставою виникнення відносин довірчого представництва є договір. Довіреність при цьому виступає лише засобом зовнішньої легітимації представника перед третіми особами, фіксує його повноваження на вчинення юридично значущих дій від імені особи, яку він представляє.

Таким чином, підставою виникнення правовідносини довірчого представництва виступає договір, а довіреність є лише способом зовнішнього вираження повноваження представника перед третіми особами.

Представництво за довіреністю може ґрунтуватися на різних підставах. Основою видачі довіреності виступає не лише договір, а і акт органу юридичної особи, зокрема рішення загальних зборів товариства з обмеженою відповідальністю або акціонерного товариства про створення філії або представництва й призначення керівників цих структурних підрозділів, яким видається довіреність; рішення правління про вповноваження члена правління виступати від імені юридичної особи, який діятиме на підставі довіреності; видача довіреностей керівником юридичної особи працівникові на здійснення тих чи інших дій від імені юридичної особи [15, с. 69].

Погоджуємося із думкою Л. А. Колганової, що договір доручення не може бути «оформленим» довіреністю, яка є одностороннім правочином. Неприпустимим є пред'явлення до договору доручення вимог, що існують для довіреності. З іншої сторони, довіреність не завжди виступає доказом існування договору доручення, вона може видаватися представнику і в силу, наприклад, укладеного між сторонами трудового договору [4, с. 305].

Зважаючи на те, що договір доручення є двостороннім правочином, його укладення, а звідси і виникнення представницьких відносин, відбувається за взаємним волевиявленням сторін. Передання повноважень за довіреністю, за відсутності письмового договору, не зумовлює виникнення обов'язків для представника.

Основні відмінності довіреності та договору доручення полягають у наступному. Договір доручення, як підстава виникнення правовідносин представництва, є двостороннім правочином, зміст якого виявляється у згоді довірителя передати належний йому обсяг прав іншій особі, для досягнення певного правового результату, з одного боку, та згода особи на виконання юридичних дій від імені та в інтересах довірителя, для настання бажаного результату, з іншого боку. Довіреність – це передусім односторонній правочин. Як документ вона виступає доказом для третіх осіб, підтверджуючим повноваження представника на здійснення юридичних дій від імені особи, яку він представляє, та обсяг цих повноважень. Довіреність відіграє роль правофіксуючого документу, який найбільш лаконічно відображає суть дій, право на вчинення яких належить представнику для досягнення мети її видачі.

Довіреність і договір доручення відрізняються за критерієм форми існування. Відповідно до ч. 3 ст. 244 ЦК України довіреністю є письмовий документ, що видається однією особою іншій, для представництва перед третіми особами. Із зазначеного випливає імперативно встановлена письмова форма довіреності. Стосовно договору доручення, то його обов'язкова письмова форма не визначена. На думку Н. В. Федорченко, законодавець не випадково залишив таку досить велику можливість для укладення договору доручення в усній формі. Адже, необхідність у допомозі з надання тих чи інших юридичних дій (особливо між громадянами) може виникнути раптово, коли їм не до складання документів [16, с. 151].

Однак, як слушно зауважує В. В. Цюра, навіть укладення договору доручення в усній формі не дає змогу говорити про те, що ці відносини виникають без будь-якого документального, юридично значимого підтвердження. Зокрема, обов'язковим документом, який довіритель повинен видати повіреному за договором доручення, є довіреність. Важливо відзначити, що довіреність насамперед видається для поінформованості третіх осіб, тобто для того, щоб вони могли переконатись, що дійсно конкретна особа уповноважена від імені довірителя виконувати чітко визначені у ній юридичні дії та вчиняти правочини [10, с. 76].

На сьогодні доволі актуальним є питання можливості видання довіреності у електронній формі. Гострота проблематики зумовлена по-перше, викликами сучасної діджиталізації, та спрощення і полегшення цивільного обороту, а по-друге, програмою уряду стосовно переведення різних послуг в цифрову площину. Планується одночасне функціонування електронних довіреностей із їхніми паперовими версіями у формі

PDF-файлу з електронним підписом нотаріуса. У такому випадку зникне необхідність фізичного передання довіреності поштою або кур'єром, якщо представник та довіритель знаходяться територіально віддалено один від одного. Електронну довіреність можна буде відправити на електронну пошту або в месенджер, що істотно спростить представницькі відносини. До того ж, електронні довіреності будуть більш надійними, ніж паперові. Передбачається, що при особливо ризикованих операціях довіреності прийматимуться тільки в електронній формі з одночасною їх перевіркою в державному реєстрі, та належною ідентифікацією підпису органу, який її посвідчив [17].

Варто констатувати, що в умовах сьогодення велика кількість договорів укладається у мережі Інтернет. Забезпечити оперативність зазначених договірних відносин, на нашу думку, дозволить використання суб'єктами електронного взаємодії електронних документів. Разом із тим, сформований порядок наділення представника повноваженнями шляхом оформлення довіреності не відповідає вимозі сучасного цивільно-правового обороту у віртуальному середовищі. Вважаємо, що ефективним вирішенням зазначеної проблематики могла б стати можливість оформлення довіреності у вигляді електронного документа. При цьому, поряд з законодавчо встановленими обов'язковими реквізитами довіреності, укладеної в простій письмовій формі, її обов'язковим реквізитом був би електронний підпис. Відсутність такого електронного підпису позбавляла б довіреність, оформлену у вигляді електронного документа, юридичної сили. Функцією цього електронного підпису виступатиме гарантування достовірності електронної довіреності. Здатність електронної довіреності забезпечити чітку ідентифікацію особи, яка її підписала, з одночасним наділенням представника відповідними повноваженнями, надасть можливість виступити їй альтернативою нотаріально посвідченої довіреності. Будь-який несанкціонований, протиправний вплив на електронний документ, що містить електронний підпис, зміна його форми, зумовить втрату таким документом його юридичної сили.

Отже, на противагу довіреності, яка існує виключно в письмовій, а в передбачених законом випадках – і в нотаріально посвідченій формах, договір доручення може існувати навіть в усній формі.

За функціональним критерієм відмінності між довіреністю та договором доручення полягають у наступному. Договір доручення покликаний врегулювати відносини між повіреним та довірителем. Результат домовленості сторони відображають у повноваженнях представника, зазначених у договорі та/або довіреності. Договір доручення є консенсуальним, оскільки вважається укладеним з моменту досягнення згоди сторін, та оплатним, якщо інше не передбачено договором або законом. Даний правочин належить до двосторонніх, взаємозобов'язуючих, оскільки обов'язки покладаються як на довірителя, так і на повіреного. Сторонами цього договору можуть бути фізичні і юридичні особи, при цьому фізичні повністю дієздатні, а юридичні особи, які за загальним правилом мають універсальну правоздатність, визначають повіреного – особу, з відповідною ліцензією, наприклад у сфері обігу цінних паперів [18, с. 138].

На противагу цьому довіреність виконує інформаційну функцію щодо третьої особи – учасника правочину. Саме зі змісту довіреності третя особа переважно дізнається про зміст, обсяг, строк та особливості повноважень представника. Разом з тим, довіреність виконує і фіксуючу функцію, бо як матеріальний носій відображає дійсний стан відносин між довірителем і повіреним. Крім того, довіреність видають зазвичай на конкретний строк, тому в Єдиному реєстрі довіреностей можна легко перевірити актуальність повноважень представника на момент вчинення ним дій.

Виходячи із положень ст. 1001 ЦК України, відповідно до якої договором доручення може бути визначений строк, протягом якого повірений має право діяти від імені довірителя, договір доручення може мати як строковий, так і безстроковий характер. Довіреність же, за загальним правилом, не може бути безстроковою. І хоча законодавець у ч. 1 ст. 247 ЦК України і визначає правило, згідно із яким, якщо строк довіреності не встановлений, вона зберігає чинність до припинення її дії, проте, у наказі Міністерства юстиції України «Про затвердження форм реєстру для реєстрації заповітів і довіреностей, що прирівнюються до нотаріально посвідчених, посвідчувальних написів на них та зразків цих документів» від 31.10.2006 № 83/5 (додатки 10-15) передбачені строк дії довіреності і вказівка на дату, до якої є дійсною видана довіреність.

Відмінності також існують і стосовно підстав припинення договору доручення та довіреності. Договір доручення припиняється на загальних підставах припинення договору, а також у разі: 1) відмови довірителя або повіреного від договору; 2) визнання довірителя або повіреного недієздатним, обмеження його цивільної дієздатності або визнання безвісно відсутнім; 3) смерті довірителя або повіреного. Довіритель або повірений мають право відмовитися від договору доручення у будь-який час.

Представництво за довіреністю припиняється у разі: 1) закінчення строку довіреності; 2) скасування довіреності особою, яка її видала; 3) відмови представника від вчинення дій, що були визначені довіреністю; 4) припинення юридичної особи, яка видала довіреність; 5) припинення юридичної особи, якій видана довіреність; 6) смерті особи, яка видала довіреність, оголошення її померлою, визнання її недієздатною або безвісно відсутньою, обмеження її цивільної дієздатності; 7) смерті особи, якій видана довіреність, оголошення її померлою, визнання її недієздатною або безвісно відсутньою, обмеження її цивільної дієздатності.

Однією із проблем договірної представництва, які виникають на практиці є наявність розбіжностей у договорі доручення, укладеного у письмовій формі, і довіреності. У такій ситуації пріоритет належить довіреності, адже, третім особам, вступаючим у взаємовідносини із представником швидше за все не відомо змісту договору доручення [4, с.305]. Деякі із науковців зазначають, що довіреності належить пріоритет тільки у правовідносинах між представником та третьою особою. Якщо ж відмінності стосуються взаємовідносин повіреного та довірителя, то безумовна перевага за договором доручення [19, с.284].

Договірне представництво включає в себе дві групи відносин: внутрішні правовідносини, що виникають при взаємному узгодженні волі довірителя і представника, а також зовнішні правовідносини, зумовлені реалізацією представником своїх повноважень перед третьою особою від імені довірителя [20, с.212]. Враховуючи цю складну юридичну природу відносин представництва, варто підкреслити факт їхньої взаємозалежності: існування одних обумовлює існування інших. Таким чином, ми не можемо говорити про те, що довіреність має значення лише для третіх осіб. Оскільки у разі виникнення конфлікту саме довіреність, а точніше зміст цього документа, в якому визначені повноваження представника, допомагає вирішити спір й відновити порушені права, та притягнути до відповідальності винних учасників представницьких правовідносин [10, с.76].

Довіреність не може сприйматись абсолютно відокремленою від договору доручення. З цього виводу І.В. Спасибо-Фатєєва зазначала, що договір укладається між двома особами і врегульовує всі відносини між ними. Це зручно як для сторін договору, так і для третіх осіб, з якими повірений вступає у відносини на виконання наданого йому доручення. Сторони перебувають у спокої стосовно нерозголошення третім особам зайвих для них відомостей щодо домовленості з оплати послуг повіреного, порядку звітування тощо. Треті ж особи отримують у стислій формі всі необхідні дані про повноваження представника. Інші ж аспекти взаємовідносин між представником та особою, яку він представляє, їх не стосуються [21, с. 543-546].

Висновки. Довіреність і договір доручення, як правові засоби реалізації відносин представництва, мають багато спільного, проте, їх отождолення неприпустиме.

Договір доручення і видана на його основі довіреність складають особливу правову конструкцію, елементи якої тісно пов'язані і взаємодіють.

Основні відмінності договору доручення та довіреності полягають в наступному. Договір доручення може укладатися як в усній, так і в письмовій формі. Форма довіреності – завжди письмова. За функціональним критерієм договір доручення покликаний врегулювати відносини між повіреним та довірителем, тоді як довіреність – інформувати третю особу-учасника правочину про повноваження представника. Договір доручення може мати як строковий, так і безстроковий характер, тобто діяти впродовж невизначеного часу. Довіреність за загальним правилом не може бути безстроковою. Відмінні також і підстави припинення договору доручення і довіреності.

Підставою виникнення відносин договірної представництва є договір. Довіреність при цьому виступає лише засобом зовнішньої легітимації представника перед третіми особами, фіксує його повноваження на вчинення юридично значущих дій від імені особи, яку він представляє.

Сучасні виклики діджиталізації, укладення великої кількості договорів у мережі Інтернет зумовлює необхідність запровадження правових інструментів, які б забезпечили оперативність таких договірних відносин, спрощення та полегшення цивільного обороту. Ефективним вирішення цієї проблематики могла б стати можливість оформлення електронної довіреності.

Список використаних джерел

1. Полтавський О.В. До питання про фідуціарний характер договірних представницьких відносин. *Форум права*. 2012. № 1. С. 788–793.
2. Бутрин-Бока Н.С. Довіреність як вид фідуціарного правочину. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2019. № 6. С.98–100.

3. Балабан Д. В., Заборовський В. В. Співвідношення довіреності і договору доручення. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право. 2017. Вип. 43 (1). С. 93–96. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvuzhpr_2017_43\(1\)_24](http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvuzhpr_2017_43(1)_24) (дата звернення: 01.11.2020).
4. Колганова Л.А. Договор поручения и доверенность: сравнительно-правовой анализ. *Актуальные проблемы российского права*. 2009. № 3. С.295-307.
5. Гранін В.Л. Повноваження представника та його реалізація за цивільним законодавством України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Одеса, 2005. 212 с.
6. Цивільне право в Україні: курс лекцій : в 6 т. / за ред. Р.Б. Шишки, В.А. Кройтора. Харків: Національний університет внутрішніх справ, 2004. Т. 1. 417 с.
7. Цивільне право України: загальна частина / за ред. І.А. Бірюкова, Ю.О. Заїки. К. : Алерта, 2014. 510 с.
8. Степанова Н.А. Доверенность как одно из оснований возникновения представительских правоотношений. *Российская юстиция*. 2007. № 6. С.10-13.
9. Советское гражданское право: учебное пособие: в 2 т / под ред. В.А. Рясенцева. М., 1975. Т. 2. 560 с.
10. Цюра В.В. До питання форми окремих представницьких договорів. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія : Право. 2016. Випуск 39. Том 1. С. 75-80.
11. Дурнева П.Н. Добровольное представительство по гражданскому праву России: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Краснодар, 2007. 22 с.
12. Орлова М.М. Доверенность как письменное уполномочие. *Бюллетень нотариальной практики*. 2003. № 4. С. 20–24.
13. Петриченко О. Доверенность на будущее. *ЭЖ-Юрист*. 2009. № 14. С. 25.
14. Коротков Д.Б. Основания возникновения и прекращения договорного представительства. *Вестник Пермского университета. Юридические науки*. 2010. Выпуск 4 (10). URL: <http://www.jurvestnik.psu.ru/index.php/ru/vypusk-4-10-2010/7-2010-12-01-13-31-58/-4-10-2010/185-osnovaniya-vozniknoveniya-i-prekrashheniya-dogovornogo-predstavitelstva> (дата звернення: 01.11.2020).
15. Дмитренко Л.Д. Сутність та ознаки представництва: сучасний стан нормативно-правового регулювання та проблемні аспекти. Львів: Світ, 2015. 439 с.
16. Федорченко Н.В. Договір доручення : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2004. 224 с.
17. В Україні впровадять електронні довіреності: для чого і як це буде працювати. URL: <https://uteka.ua/ua/publication/news-14-delovye-novosti-36-v-ukraine-vnedryat-elektronnye-doverennosti-dlya-chego-i-kak-eto-budet-rabotat> (дата звернення: 01.11.2020).
18. Харитонов Є.О., Харитонova О.І., Дрішлюк А. І. Добровільне представництво у цивільному праві України: навч. посіб. Київ: Істина, 2007. 176 с.
19. Брагинский М.И., Витрянский В.В. Договорное право. Книга третья. Москва: Статут, 2002. 462 с.
20. Советское гражданское право / под ред. О.А. Красавчикова. Москва: Высшая школа, 1972. Т. 1. 448 с.
21. Цивільний кодекс України: науково-практичний коментар. Об'єкти. Правочини. Представництво. Строки / за ред І.В. Спасибо-Фатєєвої. Харків: Страйд, 2010. 768 с.

References

1. Poltavskyi, O.V. (2012). Do pyttannya pro fidutsiarnyi kharakter dohovirnykh predstavnytskykh vidnosyn [On the question of the fiduciary nature of contractual representative relations]. *Forum prava – Law forum*, 1, 788–793 [in Ukrainian].
2. Butryn-Boka, N.S. (2019). Dovirenist yak vyd fidutsiarnogo pravochynu [Power of attorney as a type of fiduciary transaction]. *Yurydychnyj naukovyi elektronnyi zhurnal. Yuruduchnui naukovui elektrinnui szhurnal – Legal scientific electronic journal*, 6, 98-100 [in Ukrainian].
3. Balaban, D.V., & Zaborovskiy V.V. (2017). Spivvidnoshennia dovirenosti i dohovoru doruchennia [The ratio of power of attorney and the contract of agency]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskogo natsionalnogo universytetu. Serii: Pravo – Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Series: Law*, 43, 93-96 [in Ukrainian].

4. Kolganova, L.A. (2009). Dohovor porucheniia i doverennost: sravnitelno-pravovoi analiz [Contract of agency and power of attorney: comparative legal analysis]. *Aktualnye problemy rossiiskogo prava – Actual problems of Russian law*, 3, 295-307 [in Russian].
5. Granin, V.L. (2005). *Povnovazhennia predstavnyka ta yogo realizaciia za cyvilnym zakonodavstvom Ukrainy* [Powers of the representative and its realization under the civil law of Ukraine]. Candidate's thesis. Odessa [in Ukrainian].
6. Shyshka, R.B., & Kroitora, B.A. (Ed.). (2011). *Tsyvilne pravo v Ukraini: kurs lektsii* [Civil law in Ukraine: a course of lectures]. Vol.1-6. Kharkiv: Natsionalnyi universytet vnutrishnikh sprav [in Ukrainian].
7. Biriukova, I.A., & Zaika Yu.O. (Ed.). (2014). *Tsyvilne pravo Ukrainy: zahalna chastyna* [Civil law in Ukraine: a general part]. Kyiv: Alerta [in Ukrainian].
8. Stepanova, N.A. (2007). Doverennost kak odno iz osnovanii vzniknoveniia predstavitskikh pravootnoshenii [Power of attorney as one of the grounds for the emergence of legal representation]. *Rossiiskaia yustitsiia – Russian Justice*, 6, 10-13 [in Russian].
9. Riasentsev, V.A. (Ed.). (1975). *Sovetskoe grazhdanskoe pravo: uchebnoe posobie* [Soviet civil law: textbook]. Vol.2. Moskva [in Russian].
10. Tsiura, V.V. (2016). Do pytannia formy okremykh predstavnytskykh dohovoriv. Seriya pravo. [To the issue of the form of certain representation contracts]. *Naukovyi visnyk Uzhgorodskogo natsionalnogo universytetu. Seriya: Pravo - Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Series: Law*, 39(1), 75-80 [in Ukrainian].
11. Durneva, P.N. (2007). Dobrovolnoe predstavitelstvo po hrazhdanskomu pravu Rossii [Voluntary representation in civil law of Russia]. Candidate's thesis. Krasnodar [in Russian].
12. Orlova, M.M. (2003). Doverennost kak pismennoe upolnomochie [Power of attorney as a written authorization]. *Bulleten notarialnoi praktiki – Bulletin of notarial practice*, 4, 20-24 [in Russian].
13. Petrychenko, O. (2009). *Doverennost na budushchee* [Power of attorney for the future]. *YeZH-Yurist – YeZH-Lawyer*, 14, 25 [in Russian].
14. Korotkov, D.B. (2010). Osnovaniia vzniknoveniia i prekrashcheniia dohovornoho predstavitelstva [Grounds for the emergence and termination of contractual representation]. *Vestnik Permskoho universiteta. Yuridicheskie nauki – Perm University Bulletin. Legal sciences*, 4 (10). Retrieved from <http://www.jurvestnik.psu.ru/index.php/ru/vypusk-4-10-2010/7-2010-12-01-13-31-58/-4-10-2010/185-osnovaniya-vozniknoveniya-i-prekrashheniya-dogovornogo-predstavitelstva> [in Russian].
15. Dmytrenko, L.D. (2015). *Sutnist ta oznaky predstavnytstva: suchasnyi stan normatyvno-pravovogo rehuliuвання ta problemni aspekty* [The essence and signs of representation: the current standard of regulatory and legal regulation and problematic aspects]. Lviv: Svit [in Ukrainian].
16. Fedorchenko, N.V. (2004). *Dohovir doruchennia* [Contract of agency]. Extended abstract of candidate's thesis. Kyiv [in Ukrainian].
17. *V Ukraini vprovadiat elektronni dovirenosti: dla choho i yak tse bude pratsiuvaty* [Electronic powers of attorney will be introduced in Ukraine: why and how it will work]. Retrieved from <https://uteka.ua/ua/publication/news-14-delovye-novosti-36-v-ukraine-vnedryat-elektronnye-doverennosti-dlya-chego-i-kak-eto-budet-rabotat> [in Ukrainian].
18. Kharytonov, Ye. O., & Kharytonova, I. O., & Drishliuk A.I. (2007). *Dobrovolne predstavnytstvo u tsyvilnomu pravi Ukrainy: navch.posib.* [Voluntary representation in civil law of Ukraine: textbook]. Kyiv: Istyna [in Ukrainian].
19. Brahinskii, M.I., & Vitrianskii V.V. (2002). *Dohovornoe pravo. Kniha tretia* [Contract law. Third book]. Moskva: Statut [in Russian].
20. Krasavchikov O.A. (Ed.). (1972). *Sovetskoe grazhdanskoe pravo* [Soviet civil law]. Vol. 1. Moskva: Vysshaia shkola [in Russian].
21. Spasibo-Fatieieva, I.V. (Ed.). (2010). *Tsyvilnyi kodeks Ukrainy: naukovopraktychnyi komentar. Obieky. Pravochyny. Predstavnytstvo. Stroky* [Civil Code of Ukraine: scientific and practical commentary. Objects. Transactions. Representation. Terms]. Kharkiv: Straid [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 14.12.2020.

Валентина Слома,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільного права і процесу
Західноукраїнського національного
університету

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9582-1236>

УЧАСТЬ ПРЕДСТАВНИКА У ЦИВІЛЬНИХ ПРАВОВІДНОСИНАХ

У статті розглядаються питання участі представника у цивільних правовідносинах. Інститут представництва відіграє у цивільному праві важливу роль, забезпечуючи додаткові можливості для реалізації учасниками цивільних правовідносин своїх прав і обов'язків. Для виконання своїх функцій представник повинен бути наділений певними повноваженнями, які включають комплекс прав і обов'язків останнього. Вказано на доцільності законодавчого регулювання питання щодо визначення обсягу прав і обов'язків представника з метою недопущення з його боку зловживань та уникнення небажаних наслідків для сторін цивільних правовідносин.

Ключові слова: договірне представництво, законне представництво, представник, повноваження, правочин.

Бібл. : 9

Слома В.

Участие представителя в гражданских правоотношениях

В статье рассматриваются вопросы участия представителя в гражданских правоотношениях. Институт представительства имеет в гражданском праве важную роль, обеспечивая дополнительные возможности для реализации участниками гражданских правоотношений своих прав и обязанностей. Для выполнения своих функций представитель должен быть наделен определенными полномочиями, которые включают комплекс прав и обязанностей последнего. Указано на целесообразности законодательного регулирования вопроса об определении объема прав и обязанностей представителя с целью недопущения с его стороны злоупотреблений во избежание нежелательных последствий для сторон гражданских правоотношений.

Ключевые слова: договорное представительство, законное представительство, представитель полномочия, сделка.

Sloma V.

Participation of the representative in civil legal relations

The article considers the issues of the participation of a representative in civil legal relations. It is determined that the institution of representation plays an important role in civil law, providing additional opportunities for participants in civil relations to exercise their rights and obligations. The importance of this institution is due to the fact that under certain circumstances individuals can not personally make a deal or perform any other legal actions. In particular, this applies to cases due to the state of health of the person, the scope of his legal capacity, etc.

The peculiarity of representation is that the representative performs legally significant actions aimed at realizing the subjective rights and legitimate interests of the persons represented.

The representation is divided into contractual and legal on the grounds for its emergence. For the emergence of a contractual representation, it is necessary to express the will of its participants (representative and the person represented), which can be expressed by concluding contract of agency or issuing a power of attorney. Legal representation arises regardless of the will of the representative and the person represented.

In order to perform his functions, a representative must be endowed with certain powers, which constitute a set of rights and obligations of the latter. In the case of contractual representation, the scope of powers of the representative is determined by a power of attorney or contract. In accordance with Part 1 of Art. 238 of the Civil Code of Ukraine, the representative may be authorized to perform only those deals, the right to perform which has the person he represents. Legislation also defines the relationship in which the representative cannot participate.

The expediency of legislative regulation of the issue of determining the scope of rights and obligations of the representative in order to prevent abuse by him and to avoid undesirable consequences for the parties to civil legal relations is specified.

Keywords: contractual representation, legal representation, a representative, powers, a deal.

Постановка проблеми. Інститут представництва відіграє у цивільному праві важливу роль, оскільки забезпечує додаткові можливості для реалізації учасниками цивільних правовідносин своїх прав і обов'язків, а також їх захисту. Значення даного інституту зумовлене тим, що за певних обставин фізичні особи не можуть особисто вчинити правочини чи виконати будь-які інші юридичні дії. Зокрема це стосується випадків, зумовлених станом здоров'я особи, обсягом її дієздатності та ін. Інститут представництва застосовується як у сфері майнових, так і особистих немайнових відносин.

Крім того, актуальність представництва полягає у тому, що досить часто учасники цивільно-правових відносин звертаються до послуг представника, щоб скористатися знаннями та досвідом останніх. Діяльність юридичних осіб в Україні взагалі не можлива без постійного чи епізодичного звернення до представників. Сучасні цивільні правовідносини досить складно уявити без представництва. Інститут представництва охоплює як приватне, так і публічне право, як норми матеріального, так і процесуального права. Представництво виступає універсальною формою правового посередництва, чим і здобуває великого значення [8].

Аналіз останніх статей та публікацій. Питанням представництва присвячені праці Н. А. Галабурди, В. Л. Граніна, І. О. Гелецької, І. В. Спасибо-Фатєєвої, О. Є. Харитонова, В. В. Цюри та ін. Разом з тим, ряд питань, пов'язаних із визначенням повноважень представника, потребують подальшого наукового дослідження.

Метою статті є з'ясування повноважень представника у цивільно-правових відносинах.

Виклад основного матеріалу дослідження. Відповідно до ч. 1 ст. 237 ЦК України представництвом є правовідношення, в якому одна сторона (представник) зобов'язана або має право вчинити правочин від імені другої сторони, яку вона представляє. Представництво пов'язує трьох самостійних суб'єктів: особу, яку представляють, чії права та обов'язки встановлюються або здійснюються представником; представника, який ці права та обов'язки встановлює або здійснює, і третю особу, безпосередньо у стосунку до якої вони встановлюються або здійснюються [1, с. 26].

М. К. Кроз розглядає цивільно-правове представництво за своєю суттю як складне зобов'язальне відношення, серед суб'єктів якого, водночас, немає третьої особи, оскільки кожен із учасників зобов'язань є лише стороною – боржником чи кредитором [5, с. 76].

Не є представником особа, яка хоч і діє в чужих інтересах, але від власного імені, а також особа, уповноважена на ведення переговорів щодо можливих у майбутньому правочинів (ч. 2 ст. 237 ЦК України). Особливістю представництва є те, що обов'язковим є вчинення юридично значимих дій, спрямованих на реалізацію суб'єктивних прав і законних інтересів осіб, яких представляють. Це істотна відмінність представництва від інших суміжних правових конструкцій. Так, посередництво, агентування, комісія, порука, договори на користь третіх осіб, управління майном, посильництво, рукоприкладництво здійснюються від власного імені, а не від імені іншої особи. Їхні дії можуть мати як юридичний, так і фактичний характер, на відміну від представництва. Виняток становить лише агентський договір, оскільки агент може здійснювати юридичні дії від імені принципала, що є важливою ознакою представництва. Межі наданих повноважень прописуються у договорі, а для відносин з третіми особами принципал на підставі договору видає агенту довіреність [4, с. 177].

За підставами виникнення представництво поділяється на договірне та законне. Для виникнення договірного представництва необхідним є волевиявлення його учасників (представника та особи, котру представляють), яке може виражатись шляхом укладення договору доручення чи видачі довіреності. Законне представництво виникає незалежно від волі представника та особи, яку представляють. Відповідно до ст. 242 ЦК України батьки (усиновлювачі) є законними представниками своїх малолітніх та неповнолітніх дітей. Опікун є законним представником малолітньої особи та фізичної особи, визнаної недієздатною. Законним представником у випадках, встановлених законом, може бути інша особа.

В. Л. Гранін повноваження представника розглядає як можливість представника діяти від імені іншої особи, яку він представляє, а також як чинник, що визначає зміст і межі такої дії, тобто є видом і мірою можливої поведінки [3, с. 10].

Загальні вимоги відносно повноважень представника полягають у такому:

- обсяг повноважень представника залежить від конкретної правової підстави виникнення правовідносин представництва: положень договору доручення, закону, акта органу юридичної особи;
- представник може бути уповноважений на вчинення лише тих правочинів, право на вчинення яких має особа, яку він представляє. Варто підкреслити, що це правило стосується лише випадків добро-

вільного представництва, оскільки обов'язкове представництво існує для того, аби надати можливість захистити права осіб з недостатнім обсягом цивільної дієздатності;

– представник не має права вчиняти правочин, що може бути вчинений лише особою, яку представляють, особисто. Необхідність вчинення правочину особисто може впливати не лише із закону, але й з тексту власне правочину. Серед прикладів правочинів, які відповідно до закону мають вчинятися особисто і не можуть бути предметом представництва, – заповіт, подання заяви про прийняття спадщини, управління майном управителем за договором управління майном тощо;

– правочин завжди має вчинятися в інтересах особи, яку представляють. З метою забезпечення інтересів цієї особи представникові заборонено вчиняти представницький правочин у своїх інтересах або в інтересах іншої особи, представником якої він одночасно є. При цьому словосполучення «у своїх інтересах» слід розуміти таким чином, що представник не може вчиняти від імені особи, яку він представляє, правочин щодо себе особисто (тобто бути стороною цього правочину). Наприклад, відповідно до ч. 1 ст. 68 ЦК опікун, його дружина, чоловік та близькі родичі (батьки, діти, брати, сестри) не можуть укладати з підопічним договорів, крім передання майна підопічному у власність за договором дарування або у безоплатне користування за договором позички [6].

І. О. Гелецька, характеризуючи повноваження представника, робить висновок, що повноваження договірному представника, виходячи із загальної теорії права, доцільно трактувати саме як «секундарне право», якому відповідає не обов'язок, а зв'язаність особи, яку представляють, адже категорія «обов'язок» у представництві не вкладається в рамки традиційної формули обов'язку як необхідності вчинити певні дії або утриматися від них [2, с. 20].

Представництво, яке виникає на підставі закону, охоплює широкий суб'єктний склад, включаючи правовідносини, що виникають між малолітніми, неповнолітніми, обмежено дієздатними, недієздатними тощо особами, з одного боку, й батьками (усиновлювачами), опікунами, піклувальниками, прийомними батьками тощо, з іншого боку, в аспекті внутрішніх відносин представництва, а також у зовнішніх відносинах – із третіми особами, в тому числі органами державної влади та місцевого самоврядування. Особливістю цього суб'єктного складу є його детальне закріплення на законодавчому рівні й наявність численних меж та обмежень повноважень законних представників [9, с. 116].

Зокрема, відповідно до ч. 3 ст. 17 Закону України «Про охорону дитинства» батьки або особи, які їх замінюють, не мають права без дозволу органів опіки і піклування, наданого відповідно до закону, укладати договори, які підлягають нотаріальному посвідченню та/або державній реєстрації, відмовлятися від належних дитині майнових прав, здійснювати поділ, обмін, відчуження житла, зобов'язуватися від імені дитини порукою, видавати письмові зобов'язання.

При договірному представництві обсяг повноважень представника визначається довіреністю чи договором. При цьому представнику можуть бути передані загальні повноваження на вчинення правочинів або можуть бути визначені конкретні дії, на вчинення яких уповноважений представник. Відповідно до абзацу 4 пункту 4 глави 4 розділу 1 Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України у разі наявності сумнівів щодо обсягу повноважень уповноваженого представника, а також його цивільної дієздатності нотаріус має право зробити запит до відповідної фізичної або юридичної особи, від імені якої діє представник.

Оскільки відносини представництва належать до фідучіарних правовідносин, важливу роль у них відіграє особа представника. Саме тому, відповідно до ч. 1 ст. 240 ЦК України представник зобов'язаний вчиняти правочин за наданими йому повноваженнями особисто. Він може передати своє повноваження частково або в повному обсязі іншій особі, якщо це встановлено договором або законом між особою, яку представляють, і представником, або якщо представник був вимушений до цього з метою охорони інтересів особи, яку він представляє.

Представник, який передає повноваження іншій особі, повинен вжити заходів організаційного характеру щодо захисту прав особи, інтереси якої він представляє. Водночас, слід зазначити, що передоручення не призводить до зміни правової природи представництва, адже відповідно до ч. 3 ст. 240 ЦК України правочин, вчинений замісником, створює, змінює, припиняє цивільні права та обов'язки особи, яку він представляє.

Неналежне здійснення повноваження представником може відбуватися в кількох типових випадках: перевищення меж повноваження; неналежне передоручення повноважень і подальше неналежне їх здійснення особою, яка передала повноваження, та її представником; привласнення представником неіснуючих у нього повноважень [3, с. 4-5].

Наслідки виходу представника за межі повноважень визначені у ст. 241 ЦК України, відповідно до якої правочин, вчинений представником з перевищенням повноважень, створює, змінює, припиняє цивільні права та обов'язки особи, яку він представляє, лише у разі наступного схвалення правочину цією особою. Правочин вважається схваленим зокрема у разі, якщо особа, яку він представляє, вчинила дії, що свідчать про прийняття його до виконання. Наступне схвалення правочину особою, яку представляють, створює, змінює і припиняє цивільні права та обов'язки з моменту вчинення цього правочину.

Підсумовуючи приписи вказаної статті ЦК України І. В. Спасибо-Фатєєва констатує, що у таких випадках:

а) правочин, що вчинив представник, вийшовши за межі своїх повноважень, може бути схвалений особою, яку він представляв. Насамперед, це можливо, якщо останній усвідомлює, що представник діяв у його інтересах;

б) при відсутності схвалення правочину особою, яку представляла інша особа, можливі два варіанти:

– такий правочин немає підстав визнавати недійсним, однак він не буде вважатися укладеним з особою, яку представляв представник, тобто стороною цього правочину буде представник, а не особа, яку він представляв. Подібний наслідок настає, якщо представник (повірений) не доведе, що, перевищуючи повноваження, діяв в інтересах довірителя, як того вимагає ч. 1 ст. 1004 ЦК України;

– якщо ж він доведе, що керувався виключно інтересами довірителя, який не погоджується з діями повіреного й заперечує проти прав і обов'язків за укладеним ним правочином, не виключається їхнє визнання за довірителем на підставі рішення суду на вимогу повіреного [7, с. 253].

Законодавством визначаються також відносини, в яких представник не може брати участі (ч. 2, 3 ст. 238 ЦК України). Така законодавча заборона спрямована на захист прав осіб, інтереси яких представляють інші особи, а також на запобігання зловживанням з боку представників.

Висновки. Безперечно представництво забезпечує більші можливості для реалізації суб'єктивних прав і обов'язків учасників цивільних правовідносин. Для виконання своїх функцій представник повинен бути наділений певними повноваженнями, які включають певний комплекс прав і обов'язків. Водночас особливого законодавчого регулювання потребує саме визначення обсягу прав і обов'язків представника з метою недопущення з його боку зловживань та уникнення небажаних наслідків для сторін цивільних правовідносин.

Список використаних джерел

1. Галабурда Н. А. Особливості змісту поняття представництва у цивільному праві України. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2012. Вип. 3. С. 21-27.
2. Гелецька І. О. Правове регулювання відносин представництва у цивільному праві: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2005. 26 с.
3. Гранін В. Л. Повноваження представника та його реалізація за цивільним законодавством України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Одеса, 2005. 20 с.
4. Кметик Х. В., Такаджі Л. Г. Сутність та особливості договірної представництва. *Форум права*. 2017. № 5. С. 175-180.
5. Кроз М. К. Третєє лице в обязательстве: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Самара, 2001. 169 с.
6. Новохатська Я. Представництво. URL: [men06_2015_c168_Novohatska.doc](#) (дата звернення: 10.11.2020).
7. Спасибо-Фатєєва І. В. Проблеми сучасного регулювання представництва. *Університетські наукові записки*. 2012. № 1 (41). С. 249-259.
8. Сухарева А. О. Особливості інституту представництва в цивільному праві України. URL: http://dspace.oduvs.edu.ua/bitstream/123456789/2226/1/_%D0%A1%D1%83%D1%85%D0%B0%D1%80%D1%94%D0%B2%D0%B0%202.pdf (дата звернення: 10.11.2020).
9. Цюра В. Законне представництво як підстава виникнення цивільних правовідносин. *Jurnalul juridic national: teorie și practică*. 2018. № 1. Ч. 1. С. 113-117.

References

1. Halaburda, N. A. (2012). Osoblyvosti zmistu ponyattya predstavnytstva u tsyvil'nomu pravi Ukrayiny [Features of the concept of representation in the civil law of Ukraine]. *Aktualni problemy vitchyznyanoi yurysprudentsii – Actual problems of domestic law*, 3, 21-27 [in Ukrainian].

2. Heletska, I. O. (2005). *Pravove rehulyuvannya vidnosyn predstavnytstva u tsyvil'nomu prava* [Legal regulation of relations in civil law]. Extended abstract of Candidate's thesis. Kyiv [in Ukrainian].
3. Hranin, V. L. (2005). *Povnovazhennya predstavnyka ta yoho realizatsiya za tsyvilnym zakonodavstvom Ukrainy* [Powers of the representative and its implementation under the civil legislation of Ukraine]. Extended abstract of Candidate's thesis. Odesa [in Ukrainian].
4. Kmetyk, Kh. V., & Takadzhi, L. H. (2017). Sutnist ta osoblyvosti dohovirnoho predstavnytstva [The essence and features of contractual representation]. *Forum prava – Forum of law*, 5, 175-180 [in Ukrainian].
5. Kroz, M. K. (2001). *Tretye litso v obyazatelstve* [Third person in obligation]. Candidate's thesis. Samara [in Russian].
6. Novokhatska, Ya. (2015). *Predstavnytstvo* [Representation]. Retrieved from men06_2015_c168_Novohatska.doc (дата звернення: 14.11.2020).
7. Spasybo-Fatyeyeva, I. V. (2012). Problemy suchasnoho rehulyuvannya predstavnytstva [Problems of modern regulation of representation]. *Universytetski naukovy zapysky – University scientific review*, 1 (41), 249-259 [in Ukrainian].
8. Sukharyeva A. O. Osoblyvosti instytutu predstavnytstva v tsyvil'nomu pravi Ukrainy [Features of the institute of representation in civil law of Ukraine]. Retrieved from http://dspace.oduvs.edu.ua/bitstream/123456789/2226/1/_%D0%A1%D1%83%D1%85%D0%B0%D1%80%D1%94%D0%B2%D0%B0%202.pdf [in Ukrainian]
9. Tsyura, V. (2018). Zakonne predstavnytstvo yak pidstava vynyknennya tsyvilnykh pravovidnosyn [Legal representation as a basis for civil relations]. *Jurnalul juridic national: teorie și practică*, 1, 113-117 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 14.12.2020.

Krystyna Ziółkowska,
Dr, Wydział Prawa i Administracji
Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie
(Polska)
ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-4825-0597>

ROZWIĄZANIE UMOWY O PRACĘ BEZ WYPOWIEDZENIA PRZEZ PRACOWNIKA

W artykule rozważono podstawy rozwiązania umowy o pracę bez powiadomienia pracowników o prawie pracy Rzeczypospolitej Polskiej. Zwraca się uwagę, że stronom stosunku pracy przysługują odpowiednie uprawnienia przyznane przez ustawodawcę w zakresie rozwiązania umowy o pracę. Stosunek umowny może zostać rozwiązany przez rozwiązanie z woli stron lub jednej ze stron w wyniku wykonującego je czynności prawnej lub wypowiedzenie z mocy prawa, niezależnie od woli stron. Na podstawie art. 30 ust. 1 pkt 1-3 Kodeksu pracy. Wypowiedzenie umowy o pracę następuje poprzez dokonanie jednej z następujących czynności prawnych popełnionych przez jedną ze stron stosunku pracy: wypowiedzenie umowy o pracę, rozwiązanie umowy o pracę oraz rozwiązanie bez wypowiedzenia. Ponadto podkreśla się, że umowa o pracę zawarta na okres próbny lub na czas określony ulega rozwiązaniu po upływie okresu, na jaki została zawarta.

Działania pracodawcy mające na celu zdyskredytowanie i naruszenie dóbr osobistych pracownika w odpowiedzi na dozwoloną i konstruktywną krytykę dyrektora zakładu pracy przeciwko niekorzystnym decyzjom organu założycielskiego lub właściciela można zakwalifikować jako poważne naruszenie podstawowych obowiązków pracownika. Umowa o pracę bez wypowiedzenia z winy pracodawcy. Inne obowiązki, które pracodawca może naruszyć w stosunku do pracownika to: obowiązek zapewnienia bezpiecznych i higienicznych warunków pracy, wszelkie obowiązki związane z ubezpieczeniem społecznym, obowiązki związane z zasadami współżycia społecznego.

Słowa kluczowe: prawo pracy, umowa o pracę, prawo pracy, pracodawca, pracownik, rozwiązanie umowy o pracę.

Зіolkовська К.

Припинення трудового договору без повідомлення працівника

Розглянуто підстави припинення трудового договору без повідомлення працівника в трудовому праві Республіки Польща. Зазначено, що сторони трудових відносин мають відповідні права, надані законодавцем, у рамках можливості розірвання трудового договору. Договірні трудові відносини можуть бути розірвані шляхом припинення за волею сторін або однієї із сторін внаслідок відповідного правового акту, що їх виконують, або припинення згідно із законом, незалежно від волі сторін. На підставі ст. 30 п. 1 п. 1-3 Кодексу про працю договірні трудові відносини можуть бути припинені шляхом виконання однієї з таких юридичних дій, вчинених однією із сторін трудових відносин: угода про припинення трудового договору, розірвання трудового договору та розірвання без повідомлення. Крім того, зазначено, що трудовий договір, укладений на випробувальний термін або на певний строк, припиняється після закінчення періоду, на який він був укладений.

Дії роботодавця, спрямовані на дискредитацію та шкоду для особистих прав працівника, здійснені у відповідь на дозволону та конструктивну критику директора робочого місця щодо несприятливих рішень органу-засновника або власника, можуть кваліфікуватися як серйозне порушення основних зобов'язань щодо працівника, що дає йому право розірвати трудовий договір без попередження з вини роботодавця. Іншими зобов'язаннями, які роботодавець може порушити щодо працівника, є: зобов'язок гарантувати безпечні та гігієнічні умови праці, всі зобов'язання, пов'язані із соціальним страхуванням, зобов'язання, пов'язані з принципами соціального співіснування.

Ключові слова: трудове право, трудовий договір, трудове законодавство, роботодавець, працівник, розірвання трудового договору.

Ziółkowska K.

Termination of the contract without notification of the employee

The article considers the grounds for termination of the employment contract without notifying the employees of the pipeline. The contractual employment relationship may be terminated by termination at the will of the parties or one of the parties as a result of the relevant legal act that performs them, or termination by law, regardless of the will of the

parties. Based on Art. 30 p. 1 pp. 1-3 of the Labor Code, contractual employment may be terminated by performing one of the following legal actions committed by one of the parties to the employment relationship: agreement to terminate the employment contract, termination of employment contract and termination without notice. It is also emphasized that an employment contract concluded for a probationary period or for a definite period is terminated after the end of the period for which it was concluded.

The employer's actions aimed at discrediting and harming the employee's personal rights in response to the permitted and constructive criticism of the director of the workplace against the unfavorable decisions of the founding body or the owner may be qualified as a serious breach of the employee's basic obligations. employment contract without notice through the fault of the employer. Other obligations that the employer may violate in relation to the employee are: the obligation to ensure safe and hygienic working conditions, all obligations related to social insurance, obligations related to the principles of social coexistence.

Keywords: labor law, employment contract, labor legislation, employer, labor contractor.

Sformułowanie problemu. Strony nawiązanego wcześniej stosunku pracy posiadają stosowne uprawnienia przyznane przez ustawodawcę w zakresie możliwości rozwiązania umowy o pracę. Umowny stosunek pracy może ustać przez rozwiązanie z woli stron bądź jednej strony w następstwie dokonania przez nie odpowiedniej czynności prawnej albo przez wygaśnięcie z mocy samego prawa, niezależnie od woli stron [1, s. 181]. Zgodnie z treścią art. 30 § 1 pkt 1-3 Kodeksu pracy [2] rozwiązanie umownego stosunku pracy może nastąpić poprzez dokonanie jednej z następujących czynności prawnych dokonanych przez jedną ze stron stosunku pracy: porozumienie rozwiązujące umowę o pracę, wypowiedzenie umowy o pracę oraz rozwiązanie bez wypowiedzenia. Dodatkowo należy podkreślić, że umowa o pracę zawarta na okres próbny lub czas określony rozwiązuje się z upływem czasu, na który była zawarta.

Wkład głównego materiału badawczego. Umowa o pracę bez wypowiedzenia rozwiązuje się przez oświadczenie jednej ze stron bez zachowania okresu wypowiedzenia. Należy podkreślić, że rozwiązanie umowy o pracę w tym trybie jest jednostronną czynnością prawną, która powoduje bezzwłoczne ustanie umowy w chwili, w którym oświadczenie woli dotarło do adresata w taki sposób, że mógł on zapoznać się z jego treścią. Pracodawca może rozwiązać bezzwłocznie z winy pracownika (art. 52 k.p.) lub z przyczyn przez niego niezawinionych (art. 53 k.p.). Natomiast pracownik może rozwiązać umowę o pracę bez wypowiedzenia w trybie art. 55 k.p. [3]. To nadzwyczajny sposób rozwiązania stosunku pracy, o drastycznych skutkach społecznych, jest ponadto ściśle reglamentowany i dopuszczalny tylko w wyjątkowych sytuacjach, przewidzianych prawem, gdy niewskazane jest wyczekiwanie na ustanie stosunku pracy przez okres trwania umowy [1, s. 209]. W związku z nowelizacją Kodeksu pracy od dnia 22 lutego 2016 roku, pracodawca może zwolnić pracownika z obowiązku świadczenia pracy do upływu okresu wypowiedzenia. Nie ma przy tym znaczenia, czy wypowiedzenie złożył pracownik czy pracodawca. W okresie tego zwolnienia pracownik zachowuje prawo do wynagrodzenia obliczanego jak wynagrodzenie urlopowe (§ 5 ust. 2 pkt 1 rozporządzenia MPiPS z 29.5.1996 r. w sprawie sposobu ustalania wynagrodzenia w okresie niewykonywania pracy oraz wynagrodzenia stanowiącego podstawę obliczania odszkodowań, odpraw, dodatków wyrównawczych do wynagrodzenia oraz innych należności przewidzianych w Kodeksie pracy, Dz.U. Nr 62, poz. 289 ze zm.) [4]. Wypowiedzenie umowy o pracę powinno być sporządzone w formie pisemnej dla celów dowodowych. Jednakże wypowiedzenie umowy, które nastąpiło za pomocą e – maila, faksu a także w formie ustnej należy uznać za skuteczne, ale pod względem prawnym – wadliwe. Zgodnie z orzeczeniem Sądu Najwyższego [5] «pisemne oświadczenie woli pracodawcy o rozwiązaniu umowy o pracę bez wypowiedzenia nie musi wskazywać terminu ustania stosunku pracy, który to skutek następuje zawsze w dacie dojścia oświadczenia adresata w sposób umożliwiający mu realne zapoznanie się z jego treścią». Dodatkowym obowiązkiem leżącym po stronie pracodawcy jest uzasadnienie swojej decyzji, co do wypowiedzenia pracownikowi umowy o pracę w trybie natychmiastowym.

Rozwiązania umowy o pracę w trybie natychmiastowym może również dokonać pracownik na podstawie art. 55 k.p. [2]. Ustawodawca w tej normie prawnej wskazał dwie przesłanki, na podstawie których pracownik może rozwiązać umowę o pracę. Wystąpienie każdej z nich powoduje powstanie po stronie pracownika prawa do rozwiązania stosunku pracy. Ewentualne skorzystanie z tego uprawnienia leży jedynie w gestii pracownika, natomiast pracownik może rozwiązać w tym trybie każdy rodzaj pracy [6, s. 117].

Pracownik nie może arbitralnie korzystać z kompetencji do bezzwłocznego zakończenia umowy. Dla zastosowania omawianego trybu musi wystąpić któraś z dwóch przyczyn ustanowionych komentowanym przepisem. Zasadniczo sprowadzają się one do ochrony zdrowia pracownika lub ciężkiego naruszenia przez pracodawcę jego podstawowych obowiązków. Należy jednak podkreślić, że rozwiązanie umowy o pracę bez

wypowiedzenia przez pracownika na podstawie art. 55 § 11 k.p. jest skuteczne bez względu na to, czy wskazane przez niego przyczyny rzeczywiście występują [7]. Konkluzja taka wynika z faktu, że w prawie pracy jednostronne czynności prawne zmierzające do rozwiązania umowy są zawsze skuteczne, nawet jeżeli są obciążone wadą [8].

Pierwsza z przyczyn, która uprawnia pracownika do wypowiedzenia umowy o pracę w trybie natychmiastowym to: orzeczenie lekarskie stwierdzające szkodliwy wpływ wykonywanej pracy na jego zdrowie, a pracodawca nie przeniesie go w terminie wskazanym w orzeczeniu lekarskim do innej pracy, odpowiedniej ze względu na stan zdrowia i kwalifikacje zawodowe. Drugą przyczyną jest sytuacja, w której pracodawca dopuszcza się ciężkiego naruszenia podstawowych obowiązków wobec pracownika [2]. Rezygnacja z preferencji dla uspołecznionych zakładów sprawiła, że w Kodeksie pracy uzyskanie przez pracownika orzeczenia lekarskiego (zarówno prywatnej, jak i uspołecznionej służby zdrowia) uprawnia pracownika do natychmiastowego odstąpienia od świadczenia pracy i do rozwiązania umowy o pracę bez wypowiedzenia z powodu stwierdzenia szkodliwego wpływu wykonywanej pracy na zdrowie pracownika. Jak w dotychczasowym stanie prawnym, uprawnienie powyższe jest uzależnione od zachowania pracodawcy. Prawo do rozwiązania umowy o pracę przysługuje pracownikowi, którego pracodawca nie przeniósł w terminie wskazanym w orzeczeniu lekarskim do innej pracy odpowiedniej ze względu na stan zdrowia tego pracownika i jego kwalifikacje zawodowe. Podstawę uprawnienia do rozwiązania przez pracownika umowy o pracę bez wypowiedzenia mogą stanowić szkodliwe warunki pracy z punktu widzenia zdrowia konkretnego pracownika [9]. Ustawodawca nakłada na pracodawcę bezwzględny obowiązek przeniesienia pracownika niezależny od organizacyjnej czy ekonomicznej sytuacji pracodawcy. Co więcej, pracownik nie może być zobowiązany do świadczenia pracy szkodliwej dla zdrowia [6, s. 119].

Artykuł 55 § 11 k.p. zakłada, że skorzystanie przez pracownika z natychmiastowego rozwiązania umowy o pracę w trybie natychmiastowym uwarunkowane jest zaistnieniem okoliczności, w których możliwe jest postawienie pracodawcy zarzutu ciężkiego naruszenia podstawowych obowiązków wobec pracownika. Przyczyną rozwiązania umowy o pracę na podstawie art. 55 § 11 k.p. jest „ciężkie naruszenie podstawowych obowiązków wobec pracownika”. Zwrot ten jest klauzulą generalną, która niejednokrotnie będzie wymagać skonkretyzowania na tle każdego indywidualnie rozstrzyganego przypadku. Kodeks pracy nie wprowadza definicji legalnej podstawowych obowiązków pracodawcy ani nie ustanawia zamkniętego ich katalogu. Dlatego też wyznaczenie zakresu tych obowiązków w praktyce może powodować pewne trudności [10]. Naruszenie obowiązków po stronie pracodawcy, aby mogło być uznane za ciężkie, musi być przez pracodawcę zawinione w postaci winy umyślnej lub rażącego niedbalstwa [1, s. 220]. Pracownik nie może rozwiązać umowy o pracę w omawianym trybie, jeżeli od momentu uzyskania przez niego wiadomości o okolicznościach uzasadniających rozwiązanie umowy upłynął miesiąc – art. 52 § 2 w zw. z art. 55 § 2 zdanie 2 k.p. [2].

Wnioski. Przykładem naruszenia podstawowych obowiązków przez pracodawcę względem pracownika jest niewypłacanie wynagrodzenia. Zgodnie z poglądami judykatury, niewypłacenie wynagrodzenia za pracę w ustalonym terminie stanowi wystarczającą przyczynę rozwiązania przez pracownika umowy o pracę bez wypowiedzenia w trybie art. 55 § 11 k.p. [11]. Pracodawca niewypłacający pracownikowi bez usprawiedliwionej przyczyny części jego wynagrodzenia za pracę narusza w sposób ciężki swoje podstawowe obowiązki. Naruszenie to następuje co miesiąc w terminie płatności wynagrodzenia (art. 85 § 1 k.p.) i od dowiedzenia się przez pracownika o tej okoliczności należy liczyć termin 1 miesiąca, określony w art. 55 § 2 w zw. z art. 52 § 2 k.p. [12]. Jeśli chodzi o wynagrodzenie, to sporadyczne niewypłacenie jego drobnej części nie jest ciężkim naruszeniem obowiązku pracodawcy, przy czym dla oceny, czy ta część jest drobna, powinno się ją porównać z całym wynagrodzeniem pracownika [13; 8]. Do podstawowych obowiązków pracodawcy w rozumieniu art. 55 § 11 k.p. należy również obowiązek przestrzegania w zakładzie pracy zasad współzycia społecznego. Ocena, czy nastąpiło ciężkie naruszenie przez pracodawcę obowiązku przestrzegania w zakładzie pracy zasad współzycia społecznego wobec pracownika wymaga uwzględnienia subiektywnych kryteriów oceny zachowania osób reprezentujących pracodawcę [14; 8]. Zmierzające do zdyskredytowania oraz godzące w dobra osobiste pracownika odwetowe działania pracodawcy, podjęte w reakcji na dozwoloną i konstruktywną krytykę przez dyrektora zakładu pracy niekorzystnych decyzji organu założycielskiego lub właściciela, mogą być kwalifikowane jako ciężkie naruszenie podstawowych obowiązków wobec pracownika, uprawniające go do rozwiązania umowy o pracę bez wypowiedzenia z winy pracodawcy [15; 8]. Inne obowiązki, które może naruszyć pracodawca względem pracownika to: obowiązek zapewnienia bezpiecznych i higienicznych warunków pracy, wszelkie obowiązki związane z ubezpieczeniami społecznymi, obowiązki powiązane z zasadami współzycia społecznego.

Bibliografia

1. Liszcz T., Prawo pracy, Warszawa 2019.

2. Ustawa z dnia 26 czerwca 1974 r. – Kodeks pracy (tekst jedn.: Dz.U. z 1998 r. Nr 43, poz. 296 z późn. zm.).
3. Mitrus L., Komentarz do art. 30 k.p., [w:] A. Sobczyk (red.) Kodeks pracy. Komentarz, Warszawa 2020, www.legalis.pl, (dostęp: 20.12.2020).
4. Jaroszevska-Ignatowska I., Komentarz do art. 30 k.p., [w:] K. Walczak (red.) Kodeks pracy. Komentarz, Warszawa 2020, www.legalis.pl, (dostęp: 20.12.2020).
5. Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 6.10.1998 r., III ZP 31/98, OSNAPiUS 1999, Nr 3, poz. 80.
6. Piszczek A., Stefański K., Rozwiązanie umowy o pracę bez wypowiedzenia, Warszawa 2017.
7. Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 4.03.1999 r., I PKN 614/98, OSP 1999, Nr 11, poz. 208.
8. Mitrus L., Komentarz do art. 55 k.p., [w:] A. Sobczyk (red.), Kodeks pracy. Komentarz, Warszawa 2020, www.legalis.pl, (dostęp: 20.12.2020).
9. Świątkowski A.M., Komentarz do art. 55 k.p., [w:] Kodeks pracy. Komentarz, Warszawa 2016, www.legalis.pl, (dostęp: 20.12.2020).
10. Wąż P., Komentarz do art. 55 k.p., [w:] K. Walczak (red.), Kodeks pracy. Komentarz, Warszawa 2020, www.legalis.pl, (dostęp: 20.12.2020).
11. Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 5.07.2005 r., I PK 276/04, Wok. 2006, Nr 2, s. 23.
12. Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 8.08.2006 r., I PK 54/06, OSNP 2007, Nr 15-16, poz. 219.
13. Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 27.07.2012 r., I PK 53/12, OSNP 2013, Nr 15-16, poz. 173.
14. Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 8.10.2009 r., II PK 114/09, OSNP 2011, Nr 9-10, poz. 127.
15. Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 7.12.2006 r., I PK 123/06, OSNP 2008, Nr 1-2, poz. 14.

Стаття надійшла до редакції 19.12.2020.

4. КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ. КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО. КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА. СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА. ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ. СУДОУСТРІЙ. ПРОКУРАТУРА ТА АДВОКАТУРА

DOI: 10.35774/app2020.04.128

УДК 343.364

Вусал Алигісмет огли Ахмедов

кандидат юридичних наук, докторант
відділу проблем кримінального права,
кримінології та судустрою Інституту
держави і права ім. В.М. Корецького НАН
України, керівник науково-дослідного та
судово-прецедентного відділу, Академія
Юстиції в Міністерстві Юстиції
Азербайджанської республіки
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5007-4302>

КРИМІНАЛІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ ПРАВОСУДДЯ (ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ)

Досліджено основні теоретичні засади криміналістичної характеристики злочинів проти правосуддя. Здійснено теоретико-правовий аналіз окремих факторів та чинників злочинності проти правосуддя. Запропоновано теоретичну модель спеціально-кримінологічного попередження злочинів проти правосуддя. Зазначено, що злочини проти правосуддя суттєво відрізняються від інших видів злочинів. Насамперед, діє принцип корпоративної солідарності юристів, через що переважна більшість скарг потерпілих від незаконних затримань, примушувань до дачі показань, залишаються без розгляду, або мають наслідком лише дисциплінарне стягнення, без відкриття кримінального провадження і передачі справи до суду.

Ключові слова: злочин, злочини проти правосуддя, суб'єкти злочинів проти правосуддя, детермінанти злочинності.

Ахмедов В.

Криминалистическая характеристика преступлений против правосудия (теоретический аспект)

В статье освещены основные теоретические основы криминалистической характеристики преступле-

© Вусал Алигісмет огли Ахмедов, 2020

ний проти правосуддя. Осуществлено теоретико-правовой анализ отдельных факторов и причин преступности против правосудия. Предложена теоретическая модель специально-криминологического предупреждения преступлений против правосудия. Отмечено, что преступления против правосудия существенно отличаются от других видов преступлений. Прежде всего, действует принцип корпоративной солидарности юристов, из-за чего подавляющее большинство жалоб потерпевших от незаконных задержаний, принуждаемый к даче показаний, остаются без рассмотрения, либо имеют следствием лишь дисциплинарное взыскание, без открытия уголовного производства и передачи дела в суд.

Ключевые слова: преступление, преступления против правосудия, субъекты преступлений против правосудия, детерминанты преступности.

Ahmadov V.

Criminalistics characteristics of crimes against justice (theoretical aspect)

The article highlights the main theoretical foundations of the forensic characteristics of crimes against justice. The theoretical and legal analysis of individual factors and causes of crime against justice is carried out. The crimes against justice are characterized by high latency, which is due to the high level of corporatism, the desire to prevent public disclosure of existing facts of unjust decisions, pressure on witnesses, falsification of evidence, forceful testimony it is determined, etc. A theoretical model of special-criminological prevention of crimes against justice is proposed. All elements of the theoretical model are inextricably linked, and scientific support should be carried out at every stage, from obtaining the necessary information by relevant actors and ending with the evaluation of the effectiveness of preventive activities. The elements of the theoretical model are inextricably linked should be implemented at the general social level of prevention of crimes against justice and at the special criminological level of prevention of crimes of the analyzed type it is noted. It is noted that crimes against justice differ significantly from other types of crimes. First of all, the principle of corporate solidarity of lawyers operates, which is why the overwhelming majority of complaints of victims of illegal detention, forced to testify, remain unaddressed, or only result in a disciplinary sanction, without opening criminal proceedings and transferring the case to court. The prevention of crimes against justice should take place along several main lines: careful selection, education and training of staff; further improvement of the law enforcement system; implementation of the system of witness protection measures provided by law, as well as measures to protect investigators, prosecutors and judges; steady fight against corruption in the legal system and pressure on its employees; ensuring the inevitability of liability of persons who try to force them to such violations; legal and moral education of the population in the spirit of respect for the law and intolerance of offenders it is determined.

Keywords: crime, crimes against justice, subjects of crimes against justice, determinants of crime.

Постановка проблеми. Як зазначив Д. Г. Скориков, криміналістична характеристика злочинів проти правосуддя дає змогу правильно кваліфікувати злочин, визначити першочергові завдання та коло необхідних обставин, що підлягають виявленню і доведенню, спланувати послідовність проведення окремих слідчих (розшукових) дій і розслідування загалом, висунути загальні й окремі версії, допомогти встановити цілі і мотиви вчиненого діяння [15, с. 33].

Науковий підхід до вивчення соціальних явищ обумовлює впорядкований, послідовний розгляд досліджуваних проблем з метою розроблення системи прикладних, практичних рекомендацій, спрямованих на організацію цілеспрямованого профілактичного впливу на певні об'єкти. У реальному житті злочинність виявляється у формі окремого злочину, вчиненого конкретним індивідом, або виду (групи) злочинів, вчинених певним контингентом осіб. Для того, щоб попередити злочини та їхні види (групи), необхідно володіти інформацією, яка достатня для зазначених цілей. Саме такою сукупністю даних (достатньою інформацією) про певний вид (групу) злочинів або конкретне злочинне діяння, які використовуються для їхньої профілактики, є кримінологічна характеристика. Кримінологічна характеристика – це вихідний етап організації процесу розробки та реалізації заходів профілактики злочинів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти досліджуваної проблеми розробляли такі науковці, як: В. В. Волинець, А. І. Долгова, О. Г. Кальман, С. О. Книженко, М. В. Корольова, Н. Ф. Кузнецова, Г. М. Миньковський, С. С. Мірошниченко, Б. Мустафаєв, В. В. Лунєєв, К. А. Радовичський, Д. Г. Скориков, Г. Г. Смирнов, Е. М. Султанов, О. Ф. Чередник, А. В. Яшин та ін. Зокрема, автори розглянули такі питання: кримінологічна характеристика осіб, що вчинили злочини проти правосуддя; практика протидії злочинам проти правосуддя; злочинність співробітників правоохоронних органів; кримінологічна характеристика і запобігання насильницьким злочинам проти правосуддя, скоєним щодо свідків і потерпілих тощо.

Незважаючи на наявність значної кількості наукових праць, окреслений аспект характеристики злочинів проти правосуддя розкривається побіжно, що додатково актуалізує дослідження.

Мета статті – аналіз окремих теоретичних підходів до криміналістичної характеристики злочинів проти правосуддя.

Виклад основного матеріалу дослідження. Суспільна небезпека злочинів проти правосуддя полягає, зокрема, у тому, що злочини цієї категорії суттєво підривають авторитет органів, які забезпечують не лише охорону права і судочинство, а й державу загалом, породжуючи невпевненість суспільства у спроможності державних інститутів ефективно протистояти злочинності [1]. Внаслідок цього у правосвідомості людей зароджується негативна оцінка діяльності органів правопорядку та їх осуд. Крім того, злочинам проти правосуддя притаманна висока латентність, яка обумовлюється високим рівнем корпоративності, бажанням не допустити суспільного розголосу наявних фактів неправосудних рішень, тиском на свідків, фальсифікацією доказів, силових способів отримання показань тощо. У випадках, коли цього уникнути не вдається і справи розглядає суд, призначаються незначні покарання. Також у правоохоронній системі наявний високий рівень використання службових повноважень у корисливих цілях. Усе це негативно впливає на ефективність застосування кримінального закону [4, с. 172].

Особи, які вчиняють злочини проти правосуддя так би мовити «зсередини», наділені такою специфічною соціально-демографічною ознакою, як наявність високого соціального статусу, що дозволяє приймати рішення щодо обмеження основних конституційних прав окремих фізичних осіб [11, с. 419].

Азербайджанський дослідник Б. Мустафасєв пише, що серед суб'єктів оперативно-розшукового процесу фізичні особи – співробітники оперативно-розшукових органів – відіграють провідну роль. Саме вони в ході своєї діяльності безпосередньо здійснюють оперативно-розшукові заходи, збирають значиму інформацію і з цією метою перебувають у відносинах з різними особами, в тому числі кримінальними елементами [12, с. 183].

Злочинців – співробітників правоохоронних органів – також часто характеризують як людей безпринципних, байдужих до вимог закону, які ставлять свої особисті інтереси вище інтересів правосуддя, якому вони зобов'язані служити [5, с. 389].

Існує також категорія осіб, яка характеризується чітко вираженими рисами злочинців насильницького та корисливо-насильницького типів. Дії таких осіб, що посягають на правосуддя, виражаються у втручанні в діяльність суду (судді), захисника чи представника особи; в умисному знищенні або пошкодженні майна судді, народного засідателя чи присяжного, захисника чи представника особи; перешкодженні з'явленню свідка, потерпілого, експерта, примушуванні їх до відмови давати показання чи робити висновки. У виняткових (особливих) випадках це може бути посягання на життя, погроза або насильство щодо судді, народного засідателя чи присяжного у зв'язку з їхньою діяльністю, пов'язаною із здійсненням правосуддя, або посягання на життя захисника чи представника особи у зв'язку з їхньою діяльністю, пов'язаною з наданням правової допомоги [11, с. 420].

Особи, щодо яких винесений обвинувальний вирок, що набув чинності, можуть вчинити злочини у вигляді ухилення від покарання, не пов'язаного з позбавленням волі або покарання у вигляді обмеження чи позбавлення волі. Під час відбування покарання вони можуть вчинювати такі суспільно небезпечні дії, як злісна непокоря вимогам адміністрації виправної установи; дії, що дезорганізують роботу виправних установ; втеча з місця позбавлення волі або з-під варти; втеча із спеціалізованого лікувального закладу. Найбільш схильними до втеч є особи, які неодноразово засуджені за тяжкі злочини, яким призначені тривалі строки відбування покарання у вигляді позбавлення волі (понад 5 років) [11, с. 420].

Розробити систему ефективних заходів боротьби і попередження злочинності у сфері правосуддя можливо в результаті аналізу і формулювання основних детермінант вчинення як особистісних, так і загальносоціальних злочинів проти правосуддя. Криміногенні детермінанти, які обумовлюють вчинення злочинів та встановлення кореляційного зв'язку між соціальними, політичними, організаційно-управлінськими причинами та умовами вчинення конкретних злочинів, входять до змісту кримінологічної характеристики злочинів проти правосуддя [3].

У науковій літературі причини і умови вчинення злочинів часто пов'язують із соціально-економічними суперечними моментами на різних етапах розвитку держави. Наприклад, Е. М. Султанов вважає, що злочинність як соціально явище детерміноване суперечливим характером процесів, що створюють і відтворюють негативні соціально-економічні процеси. Непослідовна приватизація, поляризація суспільства на багатих і бідних, бюрократизація управлінського апарату, негативні соціальні трансформації, девіантна поведінка молоді, приховане й очевидне безробіття становлять соціальну основу злочинності [17, с. 8].

К. А. Радовицький вважає, що до детермінант злочинності криміналізацію суспільних відносин належать депопуляція, духовна деградація, тяжке фінансове становище переважної частини населення [14,

с. 10]. Г. Г. Смірнов відносить до них антигромадську позицію (орієнтацію, установку) особистості, кримінальну мотивацію або об'єктивні (зовнішні) обставини, що сприяють реалізації злочинних задумів, несприятливі умови морального формування [16, с. 126].

Водночас соціальні детермінанти злочинності не є головними у формуванні злочинної поведінки, а тісно пов'язані із психологічними [19, с. 176]. Причини і умови злочинності мають соціально-психологічний характер, тобто їхня соціальна складова нерозривно пов'язана із психологічними характеристиками особистості. Безумовно, соціальні чинники є важливим елементом детермінації злочинної поведінки, оскільки недоліки суспільного устрою безпосередньо впливають на формування злочинної поведінки особистості. Проте злочин вчиняє конкретна особа, керуючись своїми власними переконаннями, інтересами, потребами, і не кожен суб'єкт вчиняє суспільно небезпечне діяння в одних і тих самих соціальних умовах. Злочин є результатом взаємодії особистості і особливостей зовнішнього середовища, тому в механізмі злочинної поведінки вони розташовані паралельно одне одному і однаково взаємопов'язані з усіма його ланками, тому не можна категорично стверджувати, що більш важливе у формуванні цього механізму – особистість чи зовнішнє середовище.

Під факторами злочинності проти правосуддя обґрунтовано розуміють такі негативні соціально-економічні, соціально-психологічні і правові явища і процеси, які мають різне детермінантне значення, у тому числі казуальне [8, с. 83].

Цей висновок С. С. Мірошніченка цілком узгоджується, зокрема, з даними дослідження, яке провела у 2018 р. Американська торговельна палата в Україні. Згідно з результатами дослідження, 71% респондентів вважають, що найбільш корумпованими державними органами є суди. Корупція становить значну проблему для представників бізнесу в Україні: 91% респондентів зазначили, що стикалися з корупцією під час ведення бізнесу в Україні, а це на 10% більше, ніж у 2017 р. Боротьба з корупцією та створення Антикорупційного суду мають бути пріоритетом на 2018 р., адже, на думку бізнес-спільноти, викорінення корупції є ключем до економічного зростання та залучення прямих іноземних інвестицій [13].

Криміногенні фактори, які є причинами та умовами злочинів, доволі численні, різноманітні і обумовлюються суттєвими змінами у соціально-економічному житті суспільства, потребують постійного кримінологічного моніторингу. За їхньою змістовною характеристикою їх поділяють на шість груп: соціально-економічні, політико-ідеологічні, соціально-психологічні, правові, організаційно-управлінські і фактори, пов'язані з правоохоронною і правозастосовною діяльністю [6, с. 18].

Визначаючи фактори детермінації злочинів проти правосуддя, вчені вказують на те, що домінантними є фактори соціально-економічного характеру. Так, погіршення матеріального забезпечення правоохоронних органів і судів призвело до різкого збільшення фактів корупції, службового підроблення, перевищення влади або службових повноважень у процесі здійснення правосуддя [10, с. 161]. Згідно з результатами аналізу матеріалів слідчо-судової практики та юридичної літератури, до причин та умов, що сприяють вчиненню злочинів проти правосуддя, належать такі: недосконалість чинного законодавства; недоліки кадрового відбору в правоохоронних органах; недоліки в професійно-службовій підготовці правоохоронців, у тому числі відсутність належної системи підготовки та перепідготовки суддів, працівників пенітенціарної служби; наявність неефективної системи відповідальності суддів; порушення службової дисципліни; відсутність ефективної виховної роботи серед працівників правоохоронних органів, у тому числі персоналу установ виконання покарань; неналежний контроль за діяльністю органів досудового розслідування; корумпованість правоохоронних органів та ін.

Водночас основною складовою вчинення таких злочинів вважають, насамперед, внутрішні детермінанти, пов'язані з особистістю особи злочинця. Так, значній кількості засуджених притаманні глибока морально психологічна деформація, патології психічного стану, дефекти правосвідомості [7, с. 76].

О. Ф. Чередник зазначає, що комплекс пропозицій, спрямованих на вдосконалення системи запобігання злочинів проти правосуддя, має містити: загальносоціальне запобігання; спеціальне запобігання; індивідуальне запобігання, яке дуже значиме в запобіганні злочинам досліджуваної категорії, оскільки воно здатне мати «точкову» спрямованість на потенційних злочинців, а також на сприятливі для злочинів обставини об'єктивного характеру [18, с. 219].

Теоретична модель спеціально-кримінологічного попередження злочинів проти правосуддя охоплює визначення та опис системи елементів, зв'язків і відносин між ними, яка достатньою мірою відтворює суттєві особливості основних напрямків і конкретних заходів профілактики, запобігання та припинення зазначених суспільно небезпечних діянь.

Елементами такої моделі є: отримання суб'єктами попереджувальної діяльності необхідної інформації; аналіз отриманої інформації, оцінювання оперативної обстановки в країні, регіоні або на місцевому рівні, визначення об'єктів попереджувальної діяльності; наукове забезпечення попереджувальної діяльності; прогнозування стану злочинів проти правосуддя і програмування попереджувальної діяльності; визначення заходів та напрямків попереджувальної діяльності, в тому числі віктимологічної профілактики; криміналістичне і оперативно-розшукове забезпечення попереджувальної діяльності, у т. ч. державний захист учасників кримінального судочинства; вдосконалення правових заходів попередження злочинів проти правосуддя; оцінка ефективності попереджувальної діяльності.

Всі елементи теоретичної моделі нерозривно пов'язані між собою, причому наукове забезпечення має здійснюватися на кожному етапі: від отримання необхідної інформації відповідними суб'єктами до оцінювання ефективності попереджувальної діяльності.

На загальносоціальному рівні попередження злочинів проти правосуддя виокремлюють такі заходи: подальше вдосконалення міжнародного співробітництва в сфері протидії злочинам у сфері правосуддя; розробка нових і вдосконалення чинних програм попереджувальної діяльності; зміцнення професійного ядра правоохоронних органів; підвищення матеріального добробуту людини, вжиття заходів щодо послідовного утвердження принципів соціальної справедливості, зниження поділу населення за матеріальним рівнем, скорочення рівня безробіття; підвищення рівня правової культури громадян.

На спеціально-кримінологічній рівні попередження злочинів аналізованого виду пропонуються такі заходи: програмно-цільове планування діяльності щодо попередження розглянутих злочинів з урахуванням розробленої теоретичної моделі системи попередження; виявлення та усунення причин і умов вчинення злочинів проти правосуддя; оптимізація критеріїв оцінювання роботи правоохоронних органів; удосконалення обліково-реєстраційної дисципліни в правоохоронних органах; реалізація ефективного відомчого контролю та прокурорського нагляду за роботою співробітників правоохоронних органів; здійснення своєчасного розкриття розглянутих злочинів; оптимізація взаємодії як між службами та підрозділами конкретного правоохоронного органу, так і між окремими правоохоронними органами; вдосконалення кримінально-правових, кримінально-процесуальних, криміналістичних, оперативно-розшукових та інших організаційно-правових заходів, спрямованих на попередження злочинів проти правосуддя [19, с. 23].

Висновки. Погоджуємося з позицією дослідників [9], що попередження злочинів проти правосуддя має відбуватися за кількома основними лініями: ретельний підбір, виховання і професійна підготовка кадрів співробітників, які будуть працювати або вже працюють в органах дізнання, слідства, прокуратури і суду; подальше вдосконалення системи правоохоронних органів, у т. ч. посилення гарантій дотримання прав громадян як потерпілих, так і обвинувачених; реалізація передбаченої законом системи заходів захисту свідків (зміна зовнішності, місця проживання, даних про особу свідків, охорона його близьких і ін.), а також заходів охорони слідчих, прокурорів і суддів; неухильна боротьба з корупцією в юридичній системі і з тиском на її співробітників, насамперед з боку посадових осіб і великих підприємців на загальнодержавному, регіональному та місцевому рівнях; забезпечення невідворотності відповідальності осіб, які намагаються примусити їх до таких порушень; правове і моральне виховання населення щодо поваги до законів і нетерпимості до правопорушників.

Причини злочинів проти правосуддя суттєво відрізняються від інших видів злочинів. Причина безкарності більшості вчинених злочинів проти правосуддя полягає саме у приховуванні цих злочинів органами досудового розслідування. Адже, за офіційними даними ДСА України, суди розглядають майже 100 відсотків справ щодо злочинів проти правосуддя, які надходять до них у звітному періоді, і завершується розгляд переважно постановленням обвинувального вироку. Насамперед діє принцип «корпоративної солідарності» юристів, через що більшість скарг потерпілих від незаконних затримань, примушувань до дачі показань не розглядаються або призначається лише дисциплінарне стягнення, без відкриття кримінального провадження і передачі справи до суду.

Список використаних джерел

1. Ахмедов В. А. Кримінально-правова характеристика порушення права на юридичну допомогу в Азербайджанській Республіці: теоретичне обґрунтування. *Науковий Вісник Академії МВС Азербайджанської Республіки*. 2017. № 2. С. 28–35.
2. Ахмедов В. А. Латентність злочинів проти правосуддя: умови і причини виникнення, методи виявлення. *Повітряне і космічне право*. 2018. № 4. С. 170–175.

3. Ахмедов В. А. Фактори, що обумовлюють злочинність у сфері правосуддя: соціальні і психологічні детермінанти. *Наукові праці Національного авіаційного університету. Серія : Юридичний вісник «Повітряне і космічне право»*. 2019. № 1 (50). С. 161–166.
4. Волинець В. В. Організаційно-правові аспекти виявлення злочинів проти правосуддя. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2012. № 1 (27). С. 170–178.
5. Долгова А. И. и др. Преступность сотрудников правоохранительных органов. *Преступность, статистика, закон*. 1997. № 7. С. 389–398.
6. Кальман О. Г. Злочинність у сфері економіки України: теоретичні та прикладні проблеми попередження : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2004. 40 с.
7. Книженко С. О. Криміналістична профілактика злочинів проти правосуддя. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2015. № 1(39). С. 74–78.
8. Королева М. В. Коррупция в сфере правоохранительной деятельности. *Коррупция и борьба с ней*: сб. ст. / под ред. А. И. Долговой. Москва, 2000. С. 83–96.
9. Кузнецова Н. Ф., Миньковский Г. М., Лунеева В. В. Криминология. Москва : Волтерс Клувер. 2001. 342 с.
10. Мірошніченко С. С. Злочини проти правосуддя: теорія та практика протидії : монографія. Київ : Десна, 2012. 432 с.
11. Мірошніченко С. С. Кримінологічна характеристика осіб, що вчинили злочини проти правосуддя. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2012. № 3. С. 80–86.
12. Мустафаев Б. Усовершенствование оперативно-розыскной деятельности и ее субъекты. *Возрождение XXI век*. 2001. Вып. 42. С. 182–188.
13. Опитування Американської торговельної палати в Україні від 29 січня 2018 року. URL: <http://www.chamber.ua/uk/Media/News/8184>
14. Радовичский К. А. Преступность в современной России: социологический анализ : дисс. ... канд. социол. наук : 22.00.01. Москва, 2004. 131 с.
15. Скориков Д. Г. Расследование преступлений экстремистской направленности : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Волгоград, 2014. 207с.
16. Смирнов Г. Г. Проблемы развития и реализации криминологического учения о предупреждении преступности : дисс. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Москва, 2005. 380 с.
17. Султанов Э. М. Социальные детерминанты преступности в современной России : автореф. дисс. ... канд. филос. наук. Ставрополь, 2004. 28 с.
18. Чередник О. Ф. Кримінологічна характеристика і запобігання насильницьким злочинам проти правосуддя, скоєним щодо свідків і потерпілих. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2016. № 3. С. 216–219.
19. Яшин А. В. Концептуальные основы предупреждения преступлений против участников уголовного судопроизводства : дисс. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Саратов, 2018. 486 с.

References

1. Akhmedov, V.A. (2017). Kryminalno-pravova kharakterystyka porushennia prava na yurydychnu dopomohu v Azerbaidzhanskii Respublitsi: teoretychne obgruntuvannia [Criminal-legal characteristics of violation of the right to legal aid in the Republic of Azerbaijan: theoretical substantiation]. *Naukovyi Visnyk Akademii MVS Azerbaidzhanskoi Respubliki – Scientific Bulletin of the Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Azerbaijan*, 2, 28-35 [in Ukrainian].
2. Akhmedov, V.A. (2018). Latentnist zlochyniv proty pravosuddia: umovy i prychyny vynyknennia, metody vyivlennia [Latency of crimes against justice: conditions and causes, methods of detection]. *Povitriane i kosmichne pravo – Air law and space law*, 4, 170-175 [in Ukrainian].
3. Akhmedov, V.A. (2019). Faktory, shcho obumovliuiut zlochynnist u sferi pravosuddia: sotsialni i psykholohichni determinanty [Factors that determine crime in the field of justice: social and psychological determinants]. *Naukovi pratsi Natsionalnoho aviatsiinoho universytetu. Serii: Yurydychnyi visnyk «Povitriane i kosmichne pravo» – Scientific works of the National Aviation University. Series: Legal Bulletin «Air and Space Law»*, 1 (50), 161-166 [in Ukrainian].
4. Volynets, V.V. (2012). Orhanizatsiino-pravovi aspekty vyivlennia zlochyniv proty pravosuddia [Organizational and legal aspects of detecting crimes against justice]. *Borotba z orhanizovanoi*

- zlochynnistiu i koruptsiiei* (teoriia i praktyka) – *The fight against organized crime and corruption (theory and practice)*, 1 (27), 170-178 [in Ukrainian].
5. Dolhova, A.Y. (et al). Prestupnost sotrudnykov pravookhranytelnykh orhanov [Law enforcement officers crime]. *Prestupnost, statystyka, zakon – Crime, statistics, law*, 7, 389-398 [in Russian].
 6. Kalman, O.H. (2004). Zlochynnist u sferi ekonomiky Ukrainy: teoretychni ta prykladni problemy poperedzhennia [Crime in the economy of Ukraine: theoretical and applied problems of prevention]. Extended abstract of candidates thesis. Kharkiv [in Ukrainian].
 7. Knyzhenko, S.O. (2015). Kryminalistychna profilaktyka zlochiniv proty pravosuddia [Forensic prevention of crimes against justice]. *Visnyk Natsionalnoi akademii prokuratury Ukrainy – Bulletin of the National Academy of the Prosecutors Office of Ukraine*, 1(39), 74-78 [in Ukrainian].
 8. Koroleva, M.V. (2000). Korruptsiya v sfere pravookhranytelnoi deiatelnosti [Corruption in the field of law enforcement]. *Korruptsiya y borba s nei [Corruption and the fight against it]*. Moscow, 83-96 [in Russian].
 9. Kuznetsova, N.F., Mynkovskiy, H.M. & Luneva, V.V. (2001). *Kryminologhiya [Criminology]*. Moscow: Volters Kluver [in Russian].
 10. Miroshnychenko, S.S. (2012). *Zlochynty proty pravosuddia: teoriia ta praktyka protydii: monohrafiia [Crimes against justice: theory and practice of counteraction: monograph]*. Kyiv: Desna. [in Ukrainian].
 11. Miroshnychenko, S.S. (2012). Kryminologichna kharakterystyka osib, shcho vchynyli zlochynty proty pravosuddia [Criminological characteristics of persons who have committed crimes against justice]. *Naukovyi visnyk Lvivskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav – Scientific Bulletin of Lviv State University of Internal Affairs*, 3, 80-86 [in Ukrainian].
 12. Mustafaev, B. (2001). Uovershenstvovanye operativno-rozysknoi deiatelnosti y ee subekty [Improvement of operational-search activity and its subjects]. *Vozrozhdenye XXI vek – Revival XXI century*, 42, 182-188 [in Russian].
 13. *Opytuvannia Amerykanskoi torhovelnoi palaty v Ukrainy vid 29 sichnia 2018 roku [Survey of the American Chamber of Commerce in Ukraine dated January 29, 2018]*. Retrieved from <http://www.chamber.ua/uk/Media/News/8184> [in Ukrainian].
 14. Radovytskyi, K.A. (2004). *Prestupnost v sovremennoi Rossyy: sotsyologicheskyi analiz [Crime in modern Russia: a sociological analysis]*. Candidates thesis. Moscow. [in Russian].
 15. Skorykov, D.H. (2014). *Rassledovanye prestupleniy ekstremystskoi napravlenosti [Investigation of Extremist Crimes]*. Candidates thesis. Volhohrad. [in Russian].
 16. Smyrnov, H.H. (2005). *Problemy razvitiya y realizatsyy kryminologicheskogo ucheniya o preduprezhdenii prestupnosti [Problems of development and implementation of criminological doctrine on crime prevention]*. Doctors thesis. Moscow. [in Russian].
 17. Sultanov, E.M. (2004). *Sotsyalnye determinanty prestupnosti v sovremennoi Rossyy [Social determinants of crime in modern Russia]*. Extended abstract of candidates thesis. Stavropol [in Russian].
 18. Cherednyk, O.F. (2016). Kryminologichna kharakterystyka i zapobihannia nasylnytskym zlochyntam proty pravosuddia, skoienym shchodo svidkiv i poterpylykh [Criminological characterization and prevention of violent crimes against justice committed against witnesses and victims]. *Aktualni problemy vitchyznianoï yurysprudentsii – Actual problems of domestic jurisprudence*, 3, 216-219 [in Ukrainian].
 19. Yashyn, A.V. (2018). *Kontseptualnye osnovy preduprezhdeniya prestupleniy protiv uchastnykov uholovnoho sudoproizvodstva [Conceptual framework for the prevention of crimes against participants in criminal proceedings]*. Doctors thesis. Saratov. [in Russian].

Стаття надійшла до редакції 13.12.2020.

Сергій Банах,

кандидат юридичних наук, доцент
кафедри кримінального права та процесу і
правоохоронної діяльності,
декан юридичного факультету
Західноукраїнського національного
університету
ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-2300-1220>

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ФІНАНСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ПРОКУРАТУРИ

У статті досліджені питання організаційно-правових засад фінансового забезпечення органів прокуратури. На основі дослідження поглядів науковців щодо питання суті фінансового забезпечення діяльності правоохоронних органів, визначено фінансове забезпечення прокуратури як систему фінансових відносин, яка чітко регламентована державними та відомчими нормативними правовими актами.

Автор обґрунтував, що основними завданнями організації фінансового забезпечення є створення належних умов для ефективного функціонування органів прокуратури. Основним методом фінансового забезпечення органів прокуратури України визначено кошторисне фінансування, під яким розуміють виділення коштів на утримання установ, організацій, виконання певних програм і реалізацію заходів на підставі спеціального фінансового документа - кошторису.

Ключові слова: фінансування, фінансове забезпечення, прокуратура, кошторис, кошторисне фінансування.

Банах С.

Организационно-правовые аспекты финансового обеспечения деятельности прокуратуры

В статье исследованы вопросы организационно-правовых основ финансового обеспечения органов прокуратуры. На основании исследования взглядов ученых по вопросу сути финансового обеспечения деятельности правоохранительных органов, определена сущность финансового обеспечения прокуратуры как системы финансовых отношений, которая четко регламентирована государственными и ведомственными нормативными правовыми актами.

Автор обосновал, что основными задачами организации финансового обеспечения является создание условий для эффективного функционирования органов прокуратуры. Основным методом финансового обеспечения органов прокуратуры Украины определено сметное финансирование, выделение средств на содержание учреждений, организаций, выполнение определенных программ и реализацию мероприятий на основании специального финансового документа - сметы.

Ключевые слова: финансирование, финансовое обеспечение, прокуратура, смета, сметное финансирование.

Banakh S.

Organizational and legal aspects of financial support of activities of the Prosecutor's Office

The article examines the issues of organizational and legal framework of financial support of the Prosecutor's Office. Based on the study of scientists' views on the essence of financial support for law enforcement agencies, the financial support of the Prosecutor's Office is defined as a system of financial relations, which is clearly regulated by state and departmental regulations.

The author substantiated that the main tasks of the organization of financial support are to create appropriate conditions for the effective functioning of the Prosecutor's Office. The main method of financial support of the Prosecutor's Office of Ukraine is defined as budget financing, which means the allocation of funds for the maintenance of institutions, organizations, implementation of certain programs and implementation of measures on the basis of a special financial document - budget.

The conclusions state that the correct organization of financial support is the key to the success of the Prosecutor's Office of Ukraine, allows to reduce costs and, accordingly, increase the efficiency of the Prosecutor's Office. Financial support for the activities of the prosecutor's office depends primarily on the financial capabilities of the state. The bodies

of the Prosecutor's Office of Ukraine are full-fledged subjects of financial relations, the participants of which are holders of legal rights and responsibilities and participate in the formation, distribution and use of the State Budget to perform their functions and ensure their own safety in professional activities.

Keywords: *financing, financial support, the Prosecutor's Office, estimate, estimated financing.*

Постановка проблеми. Ефективність діяльності будь-якої установи залежить в значній мірі від її матеріально-технічної бази і фінансового стимулювання праці працівників. Фінансування системи державних органів влади в необхідному обсязі є гарантією їх життєдіяльності, а також здатності ефективно вирішити завдання, які покладені на них державою та суспільством. Одним з важливих органів державного устрою країни, який доводить свою необхідність, затребуваність суспільством є прокуратура. Працівники цього правоохоронного органу виконують нелегке завдання підтримання законності та правопорядку в країні. Тому їх робота повинна мати належну фінансову винагороду, що дозволить уникнути появи у державних службовців бажання отримати додатковий незаконний заробіток.

Органи прокуратури як бюджетні установи не мають власних обігових коштів, а тому покриваються з витрат повністю за рахунок державного бюджету відповідно до методу кошторисно-бюджетного фінансування, що застосовуються в невиробничій сфері суспільства. Це означає, що умови фінансування органів прокуратури залежать від загальної економічної системи країни і можливостей державного бюджету.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання, що стосуються фінансового та матеріально-технічного забезпечення діяльності правоохоронних органів досліджували в своїх працях вітчизняні науковці М. Ільницький, І. Руколайніна, А. Субборт, А. Чубенко, Т. Колеснік, І. Голосніченко, В. Сухонос, Є. Шаблінта інші. Однак, недостатньо розробленою залишається проблема комплексного дослідження організаційно-правових засад фінансового забезпечення органів прокуратури.

Формування, становлення та вдосконалення системи фінансового забезпечення органів прокуратури України, набуває особливої актуальності в сучасних умовах, коли кризові явища в економіці, суспільному житті і політиці безпосередньо впливають на стан боротьби із злочинністю [1, с. 222].

Метою статті є комплексне дослідження організаційно-правових засад фінансового забезпечення органів прокуратури.

Виклад основного матеріалу дослідження. Відповідно до ст. 1 Закону України «Про прокуратуру» від 14.10.2014 № 1697- VII, прокуратура України становить єдину систему, яка в порядку, передбаченому відповідним законодавством, здійснює встановлені Конституцією України функції з метою захисту прав і свобод людини, загальних інтересів суспільства та держави [2]. Єдність системи прокуратури забезпечується такими чинниками (рис.1.)

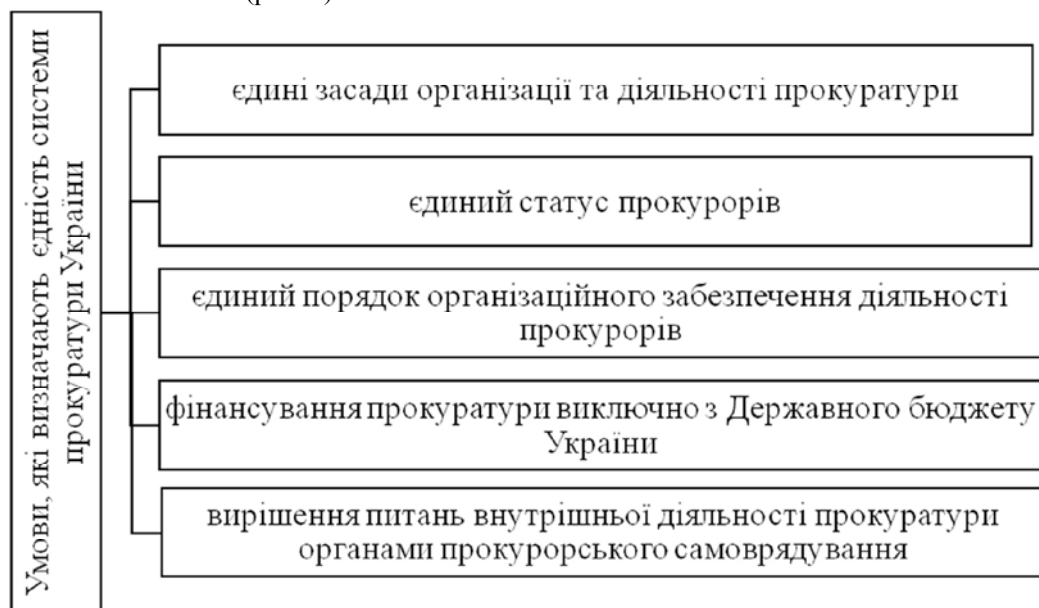

Рис.1. Умови, які визначають єдність системи прокуратури України відповідно до ст. 7 Закону України «Про прокуратуру»

Однією з перерахованих умов є фінансування прокуратури виключно з Державного бюджету України, з метою і в розмірі, що б забезпечило ефективність діяльності цього органу.

Поняття «фінансування правоохоронних органів» у науковій літературі надавалося широке тлумачення воно охоплює всі етапи фінансового забезпечення, зокрема обчислення потреби в у фінансових ресурсах, їх витребування, отримання й розподіл, витрачання, облік, звітність і контроль [3, с. 16].

Під фінансовим забезпеченням розуміють систему заходів для вчасного й повного задоволення потреб органів прокуратури у грошових коштах. Це діяльність, яка здійснюється в межах фінансової системи держави в усіх її проявах та є формою участі в розподілі грошових коштів шляхом отримання фінансових ресурсів для наділення правоохоронних органів відповідними матеріально-технічними ресурсами [4, с. 845].

Фінансове забезпечення визначають як метод фінансового механізму, за допомогою якого формують і використовують фонди коштів і який характеризує зміст впливу фінансів на різні аспекти розвитку суспільства [5, с. 27].

За визначенням А. Суббота «фінансове забезпечення є передовсім джерелом ресурсів для підтримки та існування системи правоохоронних органів України, адже співвідношення між отриманим результатом (ефектом) і ресурсами, які витрачаються на його досягнення, визначає ефективність діяльності організації» [3, с. 16].

Фінансове забезпечення органів прокуратури, визначають як встановлений у законодавстві порядок наділення прокуратури грошовими коштами, необхідними для здійснення її функцій. Фінансування органів прокуратури доречно розглядати у двох площинах. Перша – це фінансування власне потреб органу як юридичної особи шляхом надання фінансових та матеріально-технічних ресурсів (утримання будинків, поточні витрати, оренда приміщень та інше). Друга – це фінансове забезпечення окремих працівників (заробітна платня тощо) [6, с. 228].

Отже, під фінансовим забезпеченням органів прокуратури можна розуміти систему фінансових відносин, яка чітко визначена державними та відомчими нормативними правовими актами. Це діяльність, яка здійснюється в межах фінансової системи держави в усіх її проявах та виступає формою участі в розподілі грошових коштів шляхом отримання фінансових ресурсів.

Зміст фінансового забезпечення органів прокуратури впливає з його мети, яку можна визначити, як наділення цих органів відповідними матеріально-технічними та фінансовими ресурсами, потрібними для ефективного виконання покладених на них функцій.

Основним завданням організації фінансового забезпечення є створення належних умов для ефективного функціонування органів прокуратури. Ефективність організації фінансового забезпечення передбачає наявність необхідних інструментів та дієвості їх впливу на окремі аспекти розвитку органів прокуратури України. До організаційних структур фінансового механізму відносять: правове регламентування, планування, організацію процесу фінансового забезпечення та контроль.

Законодавчі підстави діяльності прокуратури України визначено Конституцією України. Так, статтею 1311 Основного Закону (із змінами, внесеними Законом України від 02.06.2016 № 1401) встановлено, що в Україні діє прокуратура, яка здійснює:

- підтримання публічного обвинувачення в суді;
- організацію і процесуальне керівництво досудовим розслідуванням, вирішення відповідно до закону інших питань під час кримінального провадження, нагляд за негласними та іншими слідчими і розшуковими діями органів правопорядку;
- представництво інтересів держави в суді у виключних випадках і в порядку, що визначені законом [7].

Правові засади організації і діяльності прокуратури України визначено Законом України «Про прокуратуру» від 14.10.2014 № 1697- VII. Відповідно до статті 2 Закону № 1697 на прокуратуру покладені такі функції:

- підтримання державного обвинувачення в суді;
- представництво інтересів громадянина або держави в суді у випадках, визначених цим Законом та главою 12 розділу III Цивільного процесуального кодексу України;
- нагляд за додержанням законів органами, що провадять оперативно-розшукову діяльність, дізнання, досудове слідство;

– нагляд за додержанням законів при виконанні судових рішень у кримінальних справах, а також при застосуванні інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян [2].

Фінансове забезпечення діяльності органів прокуратури України має складну структуру, елементами якої є: чітке визначення джерела фінансування (державний бюджет); форми фінансування; методи та інструменти акумуляції фінансових надходжень та їх вкладення у відповідні програми й напрями діяльності органів прокуратури України; методи та інструменти контролю використання бюджетних коштів, включаючи оцінку ефективності їх використання тощо. При цьому мають бути врахованими й рівні регулювання – державний, регіональний, місцевий.

Фінансове забезпечення органів прокуратури розглядають як конкретну правову форму реалізації розподільної функції фінансових відносин між державою і ними. В цьому значенні фінансове забезпечення органів прокуратури можна розуміти як фінансову категорію, яка відображає зміст фінансових відносин в системі: держава – Офіс Генерального прокурора України – обласні прокуратури – окружні прокуратури.

Основним методом фінансового забезпечення органів прокуратури України є кошторисне фінансування, під яким розуміють виділення коштів на утримання установ, організацій, виконання певних програм і реалізацію заходів на підставі спеціального фінансового документа – кошторису. Принципами реалізації кошторисного фінансування здійснюється є: плановість, цільовий характер, виділення коштів залежно від фактичних показників, підзвітність [8, с.95].

Функції головного розпорядника коштів Державного бюджету України щодо фінансового забезпечення діяльності прокуратури здійснюються Офісом генерального прокурора. Видатки на здійснення прокурорсько-слідчої діяльності прокуратури здійснюються Офісом генерального прокурора за КПКВК0901010 «Здійснення прокурорсько-слідчої діяльності, підготовка та підвищення кваліфікації кадрів прокуратури» [9].

Інформацію про використання Офісом генерального прокурора коштів на забезпечення прокурорсько-слідчої діяльності у 2018–2020 роках наведено на рис 2.

Як видно з рисунку видатки державного бюджету на забезпечення прокурорсько-слідчої діяльності щороку збільшувалися. Так видатки у 2020 році в порівнянні з 2019 зросли на 38097,3 тис. грн., а в порівнянні з 2018 роком – на 208703 тис. грн.

Рис.2. Використання Офісом генерального прокурора коштів на забезпечення прокурорсько-слідчої діяльності у 2018–2020 роках [Розроблено автором за даними 10,11]

Необхідно зазначити, що фінансування органів прокуратури щорічно зростає. Однак до теперішнього часу спостерігається недостатнє фінансування, що істотно ускладнює виконання органами прокуратури покладених на них функцій. На законодавчому рівні встановлено вимогу про необхідність визначення у державному бюджеті видатків на фінансування органів прокуратури не нижче рівня, що забезпечує можливість повного і незалежного здійснення її повноважень відповідно до закону, а також обов'язок щодо гарантування достатнього рівня соціального забезпечення прокурорів[6, с.229].

Закономірність та неминучість зв'язку між належним виконанням органів прокуратури функцій та рівнем фінансування постійно підкреслюється науковцями. Запорукою успіху в діяльності органів прокуратури є класична, загальновізнана тріада органічно поєднаних складових: кадрів; фінансового і матеріально-технічного забезпечення; чіткої організації роботи й ефективного управління [12, с. 6].

Вважаємо, що не зовсім доцільно стверджувати, що збільшення обсягів фінансування приведе до покращення ефективності діяльності органів прокуратури та їх здатності забезпечити виконання покладених на них функцій. Збільшення обсягів фінансування повинно супроводжуватися диференціацією фінансових ресурсів. Збільшення витрат доцільне лише за тими напрямками, які здатні забезпечити ефективність, під якою в даному контексті можна розуміти підвищення результативності діяльності у вирішенні поставлених завдань.

Особливістю організаційних засад фінансового забезпечення є те, що таке забезпечення регулюють норми адміністративного права, а, отже, воно є предметом адміністративно-правового регулювання і за своїм змістом полягає у реалізації адміністративних рішень. З цього можна зробити висновок, що суб'єкти, покликані займатися організацією фінансового забезпечення органів прокуратури України, виступають у ролі носіїв адміністративних повноважень щодо об'єктів, на які поширюється їх владний вплив. А відносини, які виникають між ними, будуються за принципом «влади – підкорення» [13, с. 173].

Висновки. Резюмуючи викладене вище, вважаємо за необхідне виокремити такі результати проведеного дослідження. Правильна організація фінансового забезпечення є запорукою успіху діяльності прокуратури України, дає змогу зменшити витрати, а відповідно – підвищити ефективність діяльності прокуратури. Фінансове забезпечення діяльності органів прокуратури залежить насамперед від фінансових можливостей держави. Органи прокуратури України є повноправними суб'єктами фінансових правовідносин, учасники яких є носіями юридичних прав та обов'язків і беруть участь у формуванні, розподілі та використанні коштів Державного бюджету для виконання покладених на них функцій та забезпечення власної безпеки у професійній діяльності.

Список використаних джерел

1. Ільницький М. С. Організація фінансового та матеріально-технічного забезпечення органів внутрішніх справ України. *Форум права*. 2009. №1. С. 222-230.
2. Про прокуратуру: Закон України від 14.10.2014 № 1697-VII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18#Text> (дата звернення: 28.11.2020).
3. Субот А. І. Фінансове та матеріально-технічне забезпечення правоохоронних органів як складові їх безпечної діяльності. *Віче*. 2012. №24. С. 16-18.
4. Руколайніна І. Є. Матеріально-технічне та фінансове забезпечення правоохоронців. *Форум права*. 2013. № 1. С. 844-848.
5. Буздуган Я. Поняття, принципи, форми фінансового забезпечення охорони здоров'я в Україні. *Віче*. 2008 №9-10. С. 26-28.
6. Шаблін Є. І. Належне фінансування як гарантія незалежності прокуратури України: актуальні проблеми. *Публічне право*. № 2 (26). 2017. С. 227–235.
7. Конституція України. Станом на 01.01.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (дата звернення: 18.11.2020).
8. Пігуль Н. Г., Люта О. В. Особливості реалізації фінансового механізму бюджетних установ. *Вісник Академії митної служби України. Серія: «Економіка»*. 2010. № 2(44). С. 94-101.
9. Про Державний бюджет України на 2021 рік: Закон України від 15.12.2020. № 1082-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1082-20#Text> (дата звернення: 25.11.2020).
10. Звіт про результати аудиту ефективності використання бюджетних коштів, виділених генеральній прокуратурі України на здійснення прокурорсько – слідчої діяльності, підготовки та підвищення кваліфікації кадрів прокуратури. Рахункова Палата України. URL: https://rp.gov.ua/upload-files/Activity/Collegium/2020/7-2_2020/Zvit_7-2_2020.pdf (дата звернення: 28.04.2020).
11. Результати оцінки ефективності бюджетної програми за 2020 рік. URL: file:///F:/Робота%202020/Стаття_прокуратура/Scan_20210225_120814.pdf (дата звернення: 09.11.2020).
12. Литвак О. М., Шумський П. В. Проблеми реформування органів прокуратури. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2012. №1. С. 5-12.

13. Шевчук В.А. Окремі аспекти організації фінансового та матеріально-технічного забезпечення органів Державної податкової служби України. *Часопис Київського університету права*. 2012. № 3. С. 172–176.

References

1. Ilnytskyi, M. S. (2009). Orhanizatsiia finansovoho ta materialno-tekhnichnoho zabezpechennia orhaniv vnutrishnikh sprav Ukrainy [Organization of financial and logistical support of the bodies of internal affairs of Ukraine]. *Forum prava – Law Forum*, 1, 222-230 [in Ukrainian].
2. *Zakon Ukrainy Pro prokuraturu 14 zhovtnia 2014 roku № 1697-VII* [Law of Ukraine on the Prosecutor's Office from October 14 2014, №1697-VII]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18#Text> [in Ukrainian].
3. Subbot A. I. (2012). Finansove ta materialno-tekhniche zabezpechennia pravookhoronnykh orhaniv yak skladoviyikh bezpechnoi diialnosti [Financial and logistical support of law enforcement agencies as components of their safe operation]. *Viche-Chamber*, 24, 16-18 [in Ukrainian].
4. Rukolainina, I. Ye. (2013). Materialno-tekhniche ta finansove zabezpechennia pravookhorontsiv [Logistics and financial support of law enforcement]. *Forum prava – Law Forum*, 1, 844-848 [in Ukrainian].
5. Buzduhan, Ya. (2008). Poniattia, pryntsypy, formy finansovoho zabezpechennia okhorony zdorovia v Ukraini [Concepts, principles, forms of financial provision of health care in Ukraine]. *Viche – Viche*, 9-10, 26-28 [in Ukrainian].
6. Shablin, Ye. I. (2017). Nalezhe finansuvanniaya kharantiia nezalezhnosti prokuratury Ukrainy: aktualni problem [Adequate funding as a guarantee of the independence of the Prosecutor's Office of Ukraine: current issues]. *Publichne pravo – Public law*, 2 (26), 227–235 [in Ukrainian].
7. *Konstytutsiia Ukrainy* [The Constitution of Ukraine]. (2020 January 01). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr#Text> [in Ukrainian].
8. Pihul, N. H., & Liuta, O. V. (2010). Osoblyvosti realizatsii finansovoho mekhanizmu biudzhethnykh ustanov [Features of realization of the financial mechanism of budgetary institutions]. *Visnyk Akademii mytnoi sluzhby Ukrainy. Seriya: «Economika» – Bulletin of the Academy of Customs Service of Ukraine. Series: «Economics»*, 2(44), 94-101 [in Ukrainian].
9. *Zakon Ukrainy Pro Derzhavnyi biudzheth Ukrainyna 2021 rik 15 hrudnia 2021 №1082-IX* [Law of Ukraine On the State Budget of Ukraine for 2021 from December 15 2020, №1082-IX]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1082-20#Text> [in Ukrainian].
10. *Zvit pro rezultaty audytu efektyvnosti vykorystannia biudzhethnykh koshtiv, vydilenykh heneralnii prokuraturi Ukrainy na zdiisnennia prokurorsko – slidchoi diialnosti, pidhotovky ta pidvyshchennia kvalifikatsii kadriv prokuratury* [Report on the results of the audit of the effectiveness of the use of budgetary funds issued by the General Prosecutor's Office of Ukraine on the results of the prosecutor's office – slidchoi diialnosti, training and qualification of the staff of the Prosecutor's Office]. *Rakhunkova Palata Ukrainy*. Retrieved from https://rp.gov.ua/upload-files/Activity/Collegium/2020/7-2_2020/Zvit_7-2_2020.pdf [in Ukrainian].
11. *Rezultaty otsinky efektyvnosti biudzhethnoi prohramyza 2020 rik* [Results of the evaluation of the effectiveness of the budget program for 2020]. Retrieved from file:///F:/Robota%202020/Stattia_prokuratura/Scan_20210225_120814.pdf [in Ukrainian].
12. Lytvak, O. M., & Shumskyi, P. V. (2012). Problemy reformuvannia orhaniv prokuratury [Problems of reforming the prosecutor's office]. *Visnyk Natsionalnoi akademii prokuratury Ukrainy – Bulletin of the National Academy of the Prosecutor's Office of Ukraine*, 1, 5-12 [in Ukrainian].
13. Shevchuk, V.A. (2012). Okremiaspektyorhanizatsiifinansovohotamaterialno-tekhnichnohozabezpechenniaorhanivDerzhavnoipodatkovoisluzhbyUkrainy[Some aspects of the organization of financial and logistical support of the State Tax Service of Ukraine.]. *Chasopys Kyivskoh ouniversytetu prava – Journal of Kyiv University of Law*, 3, 172–176 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 10.12.2020.

DOI: 10.35774/app2020.04.141
УДК 343.983

Олексій Горлачук,

кандидат економічних наук, судовий експерт
сектору економічних досліджень відділу
товарознавчих, гемологічних, економічних,
будівельних, земельних досліджень та
оціночної діяльності
Тернопільського науково-дослідного
експертно-криміналістичного центру МВС
України

СУДОВА ЕКОНОМІЧНА ЕКСПЕРТИЗА ОПЕРАЦІЙ ІЗ ЦІННИМИ ПАПЕРАМИ: АКТУАЛЬНІ АСПЕКТИ ПРОВЕДЕННЯ

Визначено особливості проведення судової економічної експертизи за операціями з цінними паперами, які пов'язані з їхньою емісією (випуском), розміщенням, викупом, що відображається у бухгалтерському обліку на відповідних рахунках. Зазначено, що цінні папери є самостійним об'єктом дослідження, що передбачає їхнє всебічне вивчення на відповідність вимогам законодавства. Проведена класифікація інформаційних джерел, які досліджуються експертом-економістом, а також розглянуто сукупність методичних прийомів, які застосовуються в процесі цієї експертизи. Акцентовано увагу на актуальності використання експертами спеціально створених програмних продуктів для дослідження операцій із цінними паперами в електронній формі.

Ключові слова: цінні папери, акція, облигація, вексель, емісія цінних паперів, фінансовий ринок, судова економічна експертиза.

Горлачук А.

Судебная экономическая экспертиза операций с ценными бумагами: актуальные аспекты производства

Определены особенности проведения судебной экономической экспертизы по операциям с ценными бумагами, связанными с их эмиссией (выпуском), размещением, выкупом, что отражается в бухгалтерском учете на соответствующих счетах. Отмечено, что ценные бумаги являются самостоятельным объектом исследования, что предусматривает их всестороннее изучение на соответствие требованиям законодательства. Проведена классификация информационных источников, которые исследуются экспертом-экономистом, а также рассмотрена совокупность методических приемов, применяемых при данной экспертизе. Акцентируется внимание на актуальности использования экспертами специально созданных программных продуктов для исследования операций с ценными бумагами в электронной форме.

Ключевые слова: ценные бумаги, акция, облигация, вексель, эмиссия ценных бумаг, финансовый рынок, судебная экономическая экспертиза.

Horlachuk O.

Forensic economic examination of securities transactions: current aspects

The article examines the features of forensic economic examination of transactions with securities, which are related to their issue (issue), placement, redemption, as well as taxation of these transactions, which is reflected in the accounting of the relevant accounts.

The most common economic violations in the securities market are considered, which are investigated by law enforcement agencies and in case of appointment of expertise are the subject of expert research. It is noted that securities are an independent object of study, which provides for their comprehensive study in accordance with the law. The classification of information sources, which are studied by an expert economist. Along with the general legal framework of forensic economic expertise, the expert also studies the legislation in the field of issue and circulation of securities in relation to criminal, civil, administrative and commercial legislation. The expert examination checks not only the reflection of transactions with securities on the accounts, but also determines the correctness of the accrual of dividends, interest on them.

The set of methodical methods used in this examination is considered: calculation-analytical (economic analysis, statistical calculations, economic-mathematical methods), documentary (in form and content, normative-legal, arithmetic and cross-check), generalization and evaluation of results. The circulation of securities (stocks, corporate

bonds, local bonds, savings certificates, treasury bonds) involves their accounting in the relevant accounts, as well as the preparation of financial statements.

Forensic economic examination of securities transactions has its own characteristics, taking into account which will ensure a complete, objective and sound economic study: securities are an independent object of study, which requires their study in form and content; a set of transactions with securities is taken into account, which are related to their issue (issue), placement, accrual, payment of dividends and interest, as well as taxation of transactions on them; verification of these transactions in accounting for the relevant synthetic and analytical accounts and registers, as well as the correctness of accrual of dividends and interest on securities.

A promising direction in conducting this type of forensic economic expertise is the introduction of informatization through the use of specially created software products, given the tendency to increase the circulation of electronic securities in the context of expanding the informatization of economic relations.

Keywords: securities, shares, bond, promissory note, issue of securities, financial market, forensic economic expertise.

Постановка проблеми. За своєю сутністю ринкова економіка є динамічною та нестійкою системою, в основі якої знаходяться товарообмінні операції, невід'ємним елементом яких виступає капітал у різноманітних формах. Зокрема, в складі фінансового капіталу розрізняють такий вид фінансових ресурсів, як цінні папери, котрі є предметом купівлі-продажу на фондовому (фінансовому) ринку. Потреба суб'єктів господарювання в емісії цінних паперів може бути різноманітною: збільшення статутного капіталу підприємства для розширення комерційної діяльності, реалізація інвестиційних проектів, поповнення місцевих та державного бюджету для реалізації соціальних програм та інші. Учасниками операцій із цінними паперами виступають підприємства різних форм власності і господарювання, фізичні особи-підприємці, а також громадяни.

У сучасних умовах поширеним явищем в економічному середовищі, яке має тенденцію до розширення, є економічні порушення із цінними паперами. За даними органів контролю, обсяг матеріальних збитків, які зазнають учасники фондового ринку, є доволі значним [6]. У результаті майнові спори між його учасниками стають предметом розслідування правоохоронних органів, а в разі потреби судово-слідчі органи призначають судову економічну експертизу щодо обґрунтованості операцій із цінними паперами.

Незважаючи на відносно нетривалий період функціонування вітчизняного фондового ринку, він має економічний вплив. Його сучасний стан характеризується динамічно-змінним розвитком (збільшення кількості акціонерних підприємств, фінансово-кредитних установ, інвестиційних компаній, збільшення обігу цінних паперів, змінність і суперечливість нормативно-правової бази), що ставить перед судовою економічною експертизою вивчення проблемних аспектів за операціями із цінними паперами. Вищезазначене зумовило актуальність теми нашого дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наукові проблеми дослідження судової економічної експертизи операцій із цінними паперами вивчали вітчизняних та іноземних науковці, зокрема М. Ф. Базась, М. Т. Білуха, Л. В. Дікань, Т. М. Дмитрієнко, В. Д. Понікаров, О. П. Пустовалова, О. В. Кожушко, Г. Г. Мумінова-Савіна, С. Г. Чаадаєв. Проте на сьогодні у науковій літературі досить рідко можна натрапити на економічні дослідження щодо цієї тематики, що зумовлює потребу у подальших наукових розвідках.

Метою дослідження є визначення актуальних аспектів, які виникають у процесі проведення судової економічної експертизи операцій із цінними паперами.

Виклад основного матеріалу дослідження. На сьогодні важливість фінансового ринку є незаперечною з огляду на масштабність фінансових потоків, які супроводжують операції із цінними паперами, та їхній значний вплив на показники інвестиційної діяльності й забезпечення стабільності економіки. Враховуючи вищезазначене, дестабілізаційні процеси на цьому ринку, зумовлені економічними порушеннями, завдають значних матеріальних збитків його учасникам, а відтак і суспільству загалом.

Найбільш поширеними економічними порушеннями операцій із цінними паперами, які правоохоронні органи розслідують у разі призначення експертизи, становлять предмет експертного дослідження, є такі:

- використання неліквідних цінних паперів для проведення сумнівних фінансових операцій, пов'язаних із легалізацією доходів, отриманих незаконним шляхом та мінімізацією сплати податків;
- створення фіктивних підприємств, які, імітуючи акціонерну діяльність, здійснюють випуск цінних паперів. Грошові кошти від їх продажу переводяться на рахунки інших бізнесових структур, а саме підприємство застосовує фіктивне банкрутство;

– емісія цінних паперів шляхом відкритого розміщення без реєстрації їхнього випуску у встановленому законодавством порядку і внесення в документи, що надаються для реєстрації випуску цінних паперів, свідомо недостовірної інформації (наприклад, схеми із використанням векселів, які видаються маловідомими або неіснуючими корпораціями і за якими гарантується висока прибутковість);

– укладання фіктивних угод на виконання робіт, які не виконувалися з метою одержання оплати цінними паперами.

Як бачимо, вищеперелічені економічні порушення відбуваються у різноманітних формах і стосуються порушення вимог законодавства у сфері регулювання цього ринку.

Відповідно до Закону України «Про цінні папери і фондовий ринок» цінним папером є документ установленної форми з відповідними реквізитами, що посвідчує грошове або інше майнове право, визначає взаємовідносини емітента цінного папера (особи, яка видала цінний папір) і особи, що має права на цінний папір, та передбачає виконання зобов'язань за таким цінним папером, а також можливість передачі прав на цінний папір та прав за цінним папером іншим особам [9].

Відповідно до чинного законодавства України у цивільному обороті можуть здійснювати обіг такі групи цінних паперів [3; 9; 10]:

– пайові цінні папери: акції, інвестиційні сертифікати, сертифікати ФОН, акції корпоративного інвестиційного фонду;

– боргові цінні папери: облігації підприємств, державні облігації України, облігації місцевих позик, казначейські зобов'язання України, ощадні (депозитні) сертифікати, векселі, облігації міжнародних фінансових організацій, облігації Фонду гарантування вкладів фізичних осіб;

– іпотечні цінні папери: іпотечні облігації, заставні;

– приватизаційні цінні папери – цінні папери, які посвідчують право власника на безоплатне одержання у процесі приватизації частки майна державних підприємств, державного житлового фонду, земельного фонду;

– похідні цінні папери – цінні папери, механізм випуску та обігу яких пов'язаний з правом на придбання чи продаж протягом строку, встановленого договором, цінних паперів, інших фінансових та / або товарних ресурсів;

– товаророзпорядчі цінні папери – цінні папери, які надають їхньому держателю право розпоряджатися майном, вказаним у цих документах.

Характерною рисою всіх видів цінних паперів незалежно від групи, є їхній борговий характер, який засвідчує боргове зобов'язання емітента (підприємство, організація) перед особами, що купили зазначені цінні папери. Тобто покупці цінних паперів підтверджують за рахунок цих грошових або товарних документів своє майнове право в частині вартості майна підприємства-емітента.

Проведення судової економічної експертизи операцій із цінними паперами характеризується врахуванням аспектів, що пов'язано із складною специфікою цих документів (емісія, обіг, оподаткування операцій за ними) та їх розгляду як самостійного об'єкта дослідження [4, с. 331]. Цінні папери не належать до документів бухгалтерського обліку і звітності, проте ступінь їхнього вивчення (за формою і змістом) впливає на результати експертного дослідження, а також на рівень розкриття цих злочинів правоохоронними органами.

Економічні порушення, які досліджує такий вид судової економічної експертизи за дорученням судово-слідчих органів, можна умовно поділити на декілька груп: пов'язані з емісією цінних паперів; здійснюються в сфері їхнього обігу; пов'язані з недотриманням прав власників; фіксуються в сфері обліку прав на цінні папери.

У Кримінальному кодексі України визначено порушення із цінними паперами на фондовому ринку: ст. 2211 (Маніпулювання на фондовому ринку), ст. 2231 (Підроблення документів, які подаються для реєстрації випуску цінних паперів), ст. 2232 (Порушення порядку реєстру власників іменних цінних паперів), ст. 224 (Виготовлення, збут та використання піддроблених недержавних цінних паперів) [5].

Судова економічна експертиза, використовуючи методи документальної перевірки, досліджує операції, за якими існує порушення законодавства та нормативно-правових вимог. Завдання такої експертизи полягає у перевірці обігу цінних паперів, правильності нарахування дивідендів, відсотків та їх виплати. Об'єктами судової економічної експертизи є цінні папери, до яких належать акції, облігації, ощадні сертифікати, векселі.

Особливості об'єктів дослідження за операціями із цінними паперами такі: вони становлять самостійний вид діяльності (інвестиційна), яку підприємство здійснює разом із основною діяльністю, тобто ін-

вестиції в цінні папери; в процесі проведення експертизи досліджуються не тільки документи, які фіксують операції з цінними паперами (синтетичні, аналітичні рахунки, реєстри бухгалтерського обліку, фінансова звітність суб'єкта господарювання), а й цінні папери (стосується наявності їхніх обов'язкових реквізитів).

Визначення предмета, об'єкта та завдань судової економічної експертизи, пов'язаної з операціями за цінними паперами, має значення в теоретичному та практичному плані, оскільки дає змогу судово-слідчим органам коректно сформулювати питання, які будуть досліджувати фахівці економічного профілю.

У процесі розслідування фінансових махінацій на фондовому ринку судово-слідчі органи мають вирішити питання, використовуючи спеціальні знання у сфері економічних наук, якими повинен володіти судовий експерт, – біржова діяльність (фондова біржа), сфера оподаткування, бухгалтерський облік (фінансовий, податковий) та ін.

У процесі експертного дослідження до уваги береться той факт, що операції із цінними паперами підприємства становлять окремий сегмент його фінансово-господарської діяльності (наприклад, ведення підприємством окремого обліку фінансових результатів за операціями з цінними паперами), а тому, крім загальної нормативно-правової бази судової економічної експертизи, експерт також вивчає законодавство в сфері емісії та обігу цінних паперів щодо кримінального, цивільного, адміністративного та господарського законодавства.

Під час дослідження операцій із такими фінансовими інструментами судовий експерт використовує значну кількість різноманітних джерел інформації, що дає змогу провести повне й об'єктивне економічне дослідження:

- законодавчі документи (Закони України): «Про цінні папери і фондовий ринок», «Про акціонерні товариства», «Про державне регулювання ринку цінних паперів», «Про Національну комісію з цінних паперів та фондового ринку», «Про депозитарну систему України», «Про обіг векселів в Україні», «Про оподаткування прибутку підприємств», «Про бухгалтерський облік і фінансову звітність»;

- нормативно-правові акти (накази, інструкції): Про затвердження Правил виготовлення бланків цінних паперів і документів суворого обліку; План рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань та господарських операцій підприємств і організацій; Інструкція про застосування Плану рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств і організацій; Положення (стандарты) бухгалтерського обліку (12 «Фінансові інвестиції», 13 «Фінансові інструменти», 15 «Дохід», 16 «Витрати», 24 «Прибуток на акцію»); інші нормативно-правові акти;

- документація суб'єкта господарювання: цінні папери; звіт про випуск, розміщення та обіг цінних паперів форма № 2-Б (річна); форми фінансової звітності (баланс, звіт про фінансові результати, звіт про рух грошових коштів, звіт про власний капітал,); синтетичні та аналітичні рахунки, реєстри бухгалтерського обліку, бухгалтерська звітність щодо оподаткування операцій за цінними паперами; договори на придбання цінних паперів; акти прийому-передачі цінних паперів; виписки з рахунків (для бездокументарних цінних паперів); книга обліку цінних паперів; інші документи.

Як методичні прийоми експертного дослідження експерт використовує сукупність методичних прийомів: розрахунково-аналітичні (економічний аналіз, статистичні обрахунки, економіко-математичні методи), документальні (за формою і змістом, нормативно-правова, арифметична і зустрічна перевірка), узагальнення та оцінювання результатів [1, с. 383].

Вирішення завдань такого виду судової економічної експертизи пов'язано з урахуванням важливих аспектів, які характеризують обіг цінних паперів: від їхньої емісії (випуску) до виплати відсотків, дивідендів за ними і тому потребують детального вивчення експертом. Так, до уваги береться той факт, що право на виготовлення бланків цінних паперів є прерогативою державних спеціалізованих підприємств, що визначено наказом Міністерства фінансів України, Служби безпеки України та Міністерства внутрішніх справ «Про затвердження Правил виготовлення бланків цінних паперів і документів суворого обліку» від 25.11.1993 № 98/118/740. Крім цього, вказані підприємства повинні мати ліцензію на здійснення такої діяльності, яку видає Міністерство фінансів України. Ліцензуванню (надання спеціальних дозволів) також підлягає діяльність професійних учасників на ринку цінних паперів [7; 8].

Експерт перевіряє наявність у підприємства (акціонерне товариство) свідоцтва про реєстрацію випуску акцій, котре засвідчує його право на випуск цінних паперів і яке у разі позитивного рішення реєстрального органу надається суб'єкту господарювання лише після реєстрації випуску цінних паперів у Національній комісії з цінних паперів та фондового ринку.

Обіг цінних паперів (акцій, облігацій підприємств, облігацій місцевих позик, ощадних сертифікатів, казначейських зобов'язань та ін.) передбачає їх бухгалтерський облік за відповідними рахунками, а

також складання фінансової звітності за цим обігом [2, с. 524]. Наприклад, бухгалтерський облік цінних паперів ведеться на позабалансовому рахунку 08 «Бланки суворого обліку», на субрахунку 601 «Короткострокові кредити банків у національній валюті» – облік залучених коштів від розміщення акцій і облігацій, а також їх погашення (викуп), на субрахунку 441 «Прибуток нерозподілений» – обліку витрат при емісії цінних паперів (акцій, облігацій), нарахованих дивідендів за акціями, рахунок 33 «Інші кошти» призначений для обліку придбаних ощадних сертифікатів у банків та ін. В разі експертного дослідження перевіряється не лише відображення операцій із цінними паперами на рахунках бухгалтерському обліку, а й визначається правильність нарахування дивідендів, відсотків за ними.

Як вище зазначалося, цінні папери є самостійним об'єктом дослідження, що передбачає їх перевірку за формою і змістом щодо відповідності нормативним вимогам. Наприклад, у процесі дослідження сертифіката акції з метою попередження їх фальсифікації експерт звертає увагу на наявність обов'язкових реквізитів: назви цінного паперу, найменування акціонерного товариства, серії і номера сертифіката, міжнародного ідентифікаційного номера, типу і класу акцій, номінальної вартості акцій, кількості акцій, що належить власникові згідно із сертифікатом, назви власника, підпису керівника емітента або іншої уповноваженої особи.

Згідно із законодавством цінні папери можуть здійснювати обіг як в документарній, так і бездокументарній формі (наприклад, іменні емісійні цінні папери). На сьогодні обіг електронних цінних паперів має тенденцію до збільшення, а тому в процесі проведення судової економічної експертизи актуально використовувати спеціально розроблені програмні продукти для їх дослідження. Це дасть змогу зменшити терміни проведення експертиз, що підвищить продуктивність та якість роботи експерта-економіста.

Результатом проведення судової економічної експертизи, на основі наданих на дослідження матеріалів, є визначення розміру матеріальних збитків, які отримують суб'єкти господарювання різних форм власності і господарювання, а також фізичні особи внаслідок здійснення економічних порушень за операціями з цінними паперами недобросовісними учасниками фінансового ринку. Результати експертного дослідження можуть використовувати акціонерні товариства як превентивні заходи щодо попередження фінансових махінацій із цінними паперами на цьому ринку.

Висновки. Судова економічна експертиза операцій із цінними паперами має свої характерні особливості, врахування яких забезпечить проведення повного, об'єктивного та обґрунтованого економічного дослідження: цінні папери є самостійним об'єктом дослідження, тому потрібно їх вивчати за формою і змістом; до уваги береться сукупність операцій із цінними паперами, які пов'язані із їх випуском (емісією), розміщенням, нарахуванням, виплатою дивідендів і відсотків, а також оподаткування операцій за ними; перевірка вказаних операцій у бухгалтерському обліку за відповідними синтетичними та аналітичними рахунками та регістрами, а також правильність нарахування дивідендів та відсотків за цінними паперами.

Перспективним напрямком у проведенні такого виду судової економічної експертизи є впровадження інформатизації шляхом використання спеціально створених програмних продуктів, зважаючи на тенденцію збільшення обігу електронних цінних паперів у контексті розширення інформатизації економічних відносин.

Список використаних джерел

1. Базась М. Ф. Теоретико-методологічні засади судово-бухгалтерської експертизи : навч. посіб. Київ : МАУП, 2007. 448 с.
2. Білуха М. Т. Судово-бухгалтерська експертиза : підручник. Київ : Воля, 2004. 656 с.
3. Господарський кодекс України : Закон України від 16.01.2003 № 436-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text> (дата звернення: 30.11.2020).
4. Дікань Л. В., Понікаров В. Д., Кожушко О. В. Судово-економічна експертиза : навч. посіб. Харків : Вид. ХНЕУ ім. С.Кузнеця, 2014. 432 с.
5. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 №2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 30.11.2020).
6. Податкова викриває махінації на ринку цінних паперів. URL: <http://sfs.gov.ua/media-tsentr/povini/print-56154.html> (дата звернення 03.12.2020).
7. Про державне регулювання ринку цінних паперів в Україні : Закон України від 30.10.1996 № 448/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/448/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 30.11.2020).

8. Про затвердження Правил виготовлення бланків цінних паперів і документів суворого обліку: наказ Міністерства фінансів України, Служби безпеки України, Міністерства внутрішніх справ від 25.11.1993 № 98/118/740. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0008-94#Text> від 25.11.1993 №98/118/740 (rada.gov.ua) (дата звернення: 15.12.2020).
9. Про цінні папери та фондовий ринок : Закон України від 23.02.2006 № 3480-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3480-15#Text> (дата звернення: 28.11.2020).
10. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 30.11.2020).

References

1. Bazas, M.F. (2007). *Teoretyko-metodolohichni zasady sudovo-bukhhalterskoi ekspertyzy [Theoretical and methodological principles of forensic accounting]*. Kyiv: MAUP [in Ukrainian].
2. Bilukha, M.T. (2004). *Sudovo-bukhhalterska ekspertyza [Forensic accounting examination]*. Kyiv: Volia [in Ukrainian].
3. *Hospodarskyi kodeks Ukrainy [The Law of Ukraine «Economic Code of Ukraine»]* dated 16.01.2003 no.436-IV. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text> » [in Ukrainian].
4. Dikan, L.V., Ponikarov, V.D., Kozhushko, O.V. (2014). *Sudovo-ekonomichna ekspertyza [Forensic economic examination]*. Kharkiv: Vyd. KhNEU im. S.Kuznetsia [in Ukrainian].
5. *Kryminalnyi kodeks Ukrainy [Criminal codex of Ukraine]* dated 05.04.2001 no.2341-III. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> [in Ukrainian].
6. *Podatkova vykryvaie makhinatsii na rynku tsinnykh paperiv [The tax exposes fraud in the securities market]*. Retrieved from <http://sfs.gov.ua/media-tsentr/novini/print-56154.html> [in Ukrainian].
7. *Pro derzhavne rehulivannia rynku tsinnykh paperiv v Ukraini [On state regulation of the securities market in Ukraine]* dated 30.10.1996 no.448/96-BP. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/448/96-%D0%B2%D1%80#Text> [in Ukrainian].
8. *Pro zatverdzhennia Pravyi vyhotovlennia blankiv tsinnykh paperiv i dokumentiv suvoroho obliku [About the statement of Rules of production of forms of securities and documents of the strict account]* dated 25.11.1993 no.98/118/740. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0008-94#Text> [in Ukrainian].
9. *Pro tsinni papery ta fondovyi rynek [About securities and the stock market]* dated 23.02.2006 no.3480-IV. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3480-15#Text> [in Ukrainian].
10. *Tsyvilnyi kodeks Ukrainy [The Civil Code of Ukraine]* dated 16.01.2003 no.435-IV Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Tex> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 19.12.2020.

Петро Декайло,

старший викладач кафедри кримінального
права та процесу і правоохоронної
діяльності Західноукраїнського
національного університету

Анастасія Блащак,

студентка юридичного факультету
Західноукраїнського національного
університету

ПРОЦЕСУАЛЬНІ АСПЕКТИ ДОПИТУ НЕПОВНОЛІТНЬОГО У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Досліджено процесуальні аспекти організації та проведення допиту неповнолітніх осіб у кримінальному провадженні. Розглянуто положення чинного кримінально-процесуального законодавства щодо вимог до проведення допиту неповнолітнього в ході кримінального провадження. Особливо висвітлено особливості допиту неповнолітніх свідків, потерпілих, підозрюваних.

Ключові слова: допит, кримінальне провадження, неповнолітній, підозрюваний, свідок, потерпілий.

Декайло П., Блащак А.

Процессуальные аспекты допроса несовершеннолетних в уголовном производстве

Исследованы процессуальные аспекты организации и проведения допроса несовершеннолетних в уголовном производстве. Рассмотрены положения действующего уголовно-процессуального законодательства относительно требований к проведению допроса несовершеннолетнего в ходе уголовного производства. Отдельно освещены особенности допроса несовершеннолетних свидетелей, потерпевших, подозреваемых.

Ключевые слова: допрос, уголовное производство, несовершеннолетний, подозреваемый, свидетель, потерпевший.

Dekailo P., Blashchak A.

Procedural aspects of interrogation of minors in criminal proceedings

The article is devoted to the study of procedural aspects of the organization and interrogation of minors in criminal proceedings. The article considers the provisions of the current criminal procedural legislation on the requirements for the interrogation of a minor in criminal proceedings. The peculiarities of the interrogation of juvenile witnesses, victims, suspects are highlighted separately.

The conclusions state that interrogation as one of the most important and most frequently practiced investigative actions is a form of obtaining evidentiary information, a procedural means of forming and verifying evidence. The interrogation of minors has its own peculiarities, due to the specifics of minors as its participants. This is reflected in certain procedural features of the procedure for such actions with the participation of minors, which are regulated by the CPC of Ukraine. To achieve the most effective result of interrogation of minors, in the process of its implementation it is important to comply with procedural and psychological aspects, strict compliance with the law on preparation, conduct and recording of interrogation and taking into account mental characteristics, socio-psychological characteristics, temperament of the interrogated, observance of high moral and tactful behavior.

Keywords: interrogation, criminal proceedings, juvenile, suspect, witness, victim.

Постановка проблеми. Допит як одна з найважливіших і найчастіше практикованих слідчих дій є формою отримання доказової інформації, процесуальним засобом формування і перевірки доказів. Його суть полягає в отриманні від допитуваних (свідка, потерпілого, підозрюваного або обвинуваченого) словесну інформацію про обставини злочину й інші факти, що мають значення для встановлення об'єктивної істини та забезпечення правильного застосування закону. Про значну роль допиту як слідчої (розшукової) дії свідчать дані вивчення слідчої практики і проведеного анкетування: на провадження всіх видів допиту витрачається понад 50% усього робочого часу слідчого. Зазначене свідчить про те, що допит займає цен-

тральне місце, без його проведення практично не може обійтися жодне кримінальне провадження, в тому числі кримінальне провадження щодо неповнолітніх.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різні аспекти допиту підозрюваного у кримінальних провадженнях щодо неповнолітніх досліджено у працях таких відомих науковців, як: Т. В. Авер'янова, Ю. І. Азаров, Ю. П. Аленіна, В. П. Бахіна, О. А. Вакулика, А. С. Голубова, В. С. Зеленецького, М. О. Карпенка, О. О. Кочура, В. С. Кузьмічова, К. Б. Левченка, С. Д. Лук'янчикова, М. І. Порубова, В. В. Романюка, М. В. Салтєвського, О. О. Юхна та ін. Проблема особливостей допиту неповнолітніх вивчали деякі вітчизняні науковці: А. А. Закатов, Л. Л. Канадський, В. Е. Коновалова, В. В. Леоненко, Н. В. Павлюком, В. М. Тертишник, І. С. Федотов, Т. С. Шмиголь, А. А. Шуличенко та ін.

Метою статті є окреслення певних процесуальних аспектів проведення допиту неповнолітніх у кримінальному провадженні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Допит щодо неповнолітніх має власні особливості, що обумовлено тим, що таке провадження є відображенням дії особливого охоронюваного режиму, введення якого пов'язане зі специфікою неповнолітніх як його учасників.

У допиті неповнолітнього можна виокремити такі аспекти:

– процесуальний: суворе дотримання вимог закону щодо підготовки, проведення та фіксації допиту;

– психологічний: урахування психовікових особливостей, соціально-психологічної характеристики, темперамент допитуваного, етичний: високоморальна, тактовна поведінка слідчого.

Одну з найважливіших сторін допиту неповнолітнього становлять кримінальні процесуальні застави: сукупність вимог кримінального процесуального закону щодо правового стану неповнолітнього, порядку, умов і послідовності проведення даної слідчої (розшукової) дії, кола осіб, що мають право брати в ньому участь, предмет допиту, порядок фіксації його результатів, а також процесуальних гарантій особи даного учасника кримінального судочинства.

Допит проводиться в порядку, передбаченому ст.ст. 224-226 КПК України, і він є чітко обумовленою процесуальними положеннями та соціальними ролями формою спілкування між людьми. Допит неповнолітнього підозрюваного відповідно до положень ст. 490 КПК України здійснюється згідно з правилами, передбаченими КПК України.

Стандартний мінімум, що стосується здійснення правосуддя щодо неповнолітніх, закріплено в «Пекінських правилах» 1985 р. Розділ 10 «Пекінських правил», які стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх і на які повинен орієнтуватися вітчизняний законодавець і правозахисник, містить положення про первісний контакт (допит) неповнолітнього правопорушника з компетентними органами держави. Відповідно до них: контакт між органами щодо забезпечення правопорядку і неповнолітнім правопорушником здійснюється таким чином, щоб поважати правовий статус неповнолітнього, сприяти благополуччю неповнолітнього та уникати спричиненню шкоди з урахуванням обставин кримінального провадження [1, с. 20].

Для кращого розуміння процесуальних аспектів допиту неповнолітніх у кримінальному провадженні варто більш детально розглянути особливості здійснення цієї слідчої дії залежно від процесуального статусу неповнолітнього.

Допит неповнолітнього підозрюваного. Кримінальне провадження щодо неповнолітніх регулюється главою 38 Кримінального процесуального кодексу України, а також іншими статтями вказаного кодифікованого акта. Процесуальне керівництво досудовим розслідуванням у зазначених категоріях кримінальних проваджень потрібно доручати прокурорам, які зобов'язані захищати права і свободу дітей, а досудове розслідування мають здійснювати тільки спеціально уповноважені слідчі [2].

Відповідно до КПК України (ст. 490) допит неповнолітнього підозрюваного здійснюється згідно з правилами, передбаченими КПК України та в присутності захисника.

Відповідно до КПК України (ст. 226) час допиту неповнолітньої особи, зокрема неповнолітнього підозрюваного, обмежується, тобто слідчий не має права продовжувати цю процесуальну дію понад одну годину без перерви.

Загальна тривалість допиту не може перевищувати двох годин на день [3]. Із цього правила випливає висновок щодо неможливості тривалого багатогодинного допиту неповнолітніх підозрюваних, відповідно, ця обставина вилучає можливість підписання незаконно складених протоколів з огляду на перевтому дитини.

Відповідно до КПК України (ст. 226), допит малолітньої або неповнолітньої особи проводиться у присутності законного представника, педагога або психолога, а за необхідності – лікаря.

У разі ухвалення рішення про залучення педагога до допиту необхідно з'ясувати, у яких саме відносинах перебуває неповнолітній із педагогом, тому що в разі залучення з навчального закладу, у якому навчається неповнолітній, педагога, який з неповнолітнім конфліктує, присутність такого педагога негативно впливатиме на проведення допиту [4, с. 13].

Тактичні прийоми, які слідчий чи прокурор мають застосовувати в процесі допиту, залежать від особистості неповнолітнього.

Допит неповнолітнього свідка. Допит неповнолітнього свідка проводиться відповідно до ст. ст. 226 та 354 КПК України.

У проведенні допиту неповнолітніх можна досягти позитивного ефективного результату, лише врахувавши всі особливості особи неповнолітнього та здійснивши належну підготовку до вказаної слідчої дії. Така підготовка охоплює детальне вивчення особи неповнолітнього, його відносини з винною особою, адже часто неповнолітні побоюються надавати правдиві показання. Саме тому як слідчий, так і прокурор мають докласти максимум зусиль, щоб не допустити впливу повнолітніх осіб під час досудового розслідування на неповнолітніх, вжити всіх можливих заходів з метою отримання правдивих показань від особи, яку допитуватимуть [5, с. 132].

Детальне вивчення особи свідка має неабияке значення, тому що під час допиту неповнолітніх необхідно застосовувати індивідуальний підхід у кожному конкретному випадку, враховуючи психологічні аспекти. Для того, щоб визначити процедуру допиту, треба обов'язково встановити вік особи. Також для позитивного результату важливо, щоб допит проводив спеціально уповноважений на те слідчий, який звик працювати із вказаною категорією осіб, має відповідний досвід і навички [5, с. 132].

Обов'язково потрібно дотримуватись вимог процесуального законодавства. Так, потрібно пам'ятати, що особам, які не досягли 16-річного віку, роз'яснюється обов'язок про необхідність надання правдивих показань, не попереджуючи про кримінальну відповідальність за відмову від давання показань і за завідомо неправдиві показання. Допитуючи неповнолітніх свідків, варто не забувати про часові межі, визначені у ст. 226 КПК України.

Допит неповнолітніх потерпілих здійснюється в присутності законного представника неповнолітнього [3]. Для залучення законного представника доцільно переконатись у тому, чи зацікавлений він у результаті допиту та правдивості свідчень неповнолітнього.

Присутність батьків не завжди має позитивний вплив на таку слідчу дію, оскільки часто неповнолітні побоюються їхньої реакції на те, що вони повідомлять слідчому. Інколи в присутності батьків неповнолітні соромляться надати правдиву інформацію, а це також негативно впливає на перебіг допиту [5, с. 132].

Під час допиту неповнолітніх обов'язково потрібно фіксувати у протоколі інформацію саме у такому вигляді, в якому її озвучують допитувані особи, не змінюючи її на юридичні терміни.

Під час проведення допиту неповнолітніх, які стали жертвами злочинних посягань, особливо коли це стосується статевих злочинів, а також коли неповнолітніх допитують про загибель рідних або близьких чи у випадку інших злочинів з ознаками насильства, слідчі мають проявляти особливий підхід і тактовність, оскільки поставлені запитання відновлять у пам'яті неповнолітнього відображення негативних подій і можуть викликати хвилювання та спричинити психологічне травмування неповнолітнього [5, с. 132].

З метою сприяння допиту неповнолітніх потерпілих на практиці використовуються так звані «зелені кімнати». «Зелена кімната» призначена для опитування дітей, які постраждали від (чи стали свідками) сексуального насильства або експлуатації, за допомогою спеціальних методик. Згідно з міжнародними стандартами, кімнати обладнані зручними для дітей меблями, необхідною відео- та аудіозаписувальною апаратурою, «венеціанським дзеркалом», а також методичними матеріалами для роботи з дітьми. Основна мета створення та використання «зелених кімнат» у роботі з дітьми-жертвами чи свідками насильницьких злочинів – зменшення повторної травматизації дитини під час допиту [6, с. 122].

Висновки. Таким чином, допит як одна з найважливіших і найчастіше практикованих слідчих дій є формою отримання доказової інформації, процесуальним засобом формування і перевірки доказів. Допит щодо неповнолітніх має власні особливості, що обумовлено специфікою неповнолітніх як його учасників. Це виявляється у певних процесуальних особливостях порядку проведення таких дій за участю неповнолітніх, які регламентуються нормами КПК України. Для досягнення найбільш ефективного результату допиту неповнолітніх у процесі його здійснення важливим є дотримання процесуальних та психологічних

аспектів, суворого дотримання вимог закону щодо підготовки, проведення та фіксації допиту та врахування психовікових особливостей, соціально-психологічної характеристики, темпераменту допитуваного, дотримання слідчим високоморальної, тактовної поведінки.

Список використаних джерел

1. Минимальные стандартные правила Организации Объединенных Наций, касающиеся отправления правосудия в отношении несовершеннолетних (Пекинские правила). *II Збірник законодавчих актів і нормативних документів з питань соціально-правового захисту дітей*. Київ : Столиця, 1998. С. 10–35.
2. Про організацію діяльності слідчих підрозділів Національної поліції України : Наказ Міністерства внутрішніх справ від 06.07.2017 № 570. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0918-17/conv#n53> (дата звернення: 15.11.2020).
3. Кримінальний процесуальний кодекс України: від 13.04.2012 № 4651VI. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2013. № 9–10, № 11–12, № 13. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/conv#n2977> (дата звернення: 15.11.2020).
4. Дяченко К. І., Шость Н. В. Процесуальні особливості розслідування справ про злочини неповнолітніх : метод. посібник. Харків : Константа, 1997. 56 с.
5. Гошовська Ю. В. Допит неповнолітніх у кримінальному провадженні на стадії досудового розслідування. *Національний юридичний журнал: теорія і практика*. 2016. № 3. С. 130–133.
6. Винниченко Ю. Д. «Зелена кімната» у практиці досудового розслідування: поняття та значення. *Захист прав людини: міжнародний та вітчизняний досвід : матеріали I Міжнар. наук.-практ. конф. (16 трав. 2019 р.)*. Київ : Національна академія прокуратури України, 2019. 712 с.

References

1. Minimalnye standartnye pravila Orhanyzatsii Obedynennykh Natsii, kasayushchiesya otpravleniya pravosudiya v otnoshenyy nesovershennoletnikh (Pekinskie pravila). [United Nations Minimum Standard Rules for the Administration of Juvenile Justice (Beijing Rules)] (1998). *II Zbirnyk zakonodavchyykh aktiv i normatyvnykh dokumentiv z pytan sotsialno-pravovoho zakhystu ditey – II Collection of legislative acts and normative documents on social and legal protection of children* [Kyiv: Stolytsya, 10-35 [in Ukrainian]].
2. *Pro orhanizatsiyu diyalnosti slidchykh pidrozdiliv Natsionalnoyi politysiy Ukrayiny: Nakaz Ministerstva vnutrishnikh sprav vid 06.07.2017 № 570* [About organization of the activities of the investigative units of the National Police of Ukraine: Order of the Ministry of Internal Affairs]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0918-17/conv#n53> [in Ukrainian].
3. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrayiny [Criminal Procedure Code of Ukraine]: vid 13.04.2012 № 4651VI] (2013). *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny (VVR) – Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 9-10, 11-12, 13. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/conv#n2977> [in Ukrainian].
4. Dyachenko, K. I. & Shost N. V. (1997). Protseualni osoblyvosti rozsliduvannya sprav pro zlochyny nepovnolitnikh [Procedural features of investigation of cases of juvenile delinquency]: metod. posibnyk. Kharkiv: Konstanta [in Ukrainian].
5. Hoshovska, Yu. V. (2016). Dopyt nepovnolitnikh u kryminalnomu provadzhenni na stadiyi dosudovoho rozsliduvannya [Interrogation of minors in criminal proceedings at the stage of pre-trial investigation]. *Natsionalnyy yurydychnyy zhurnal: teoriya i praktyka – National Legal Journal: Theory and Practice*, 130-133 [in Ukrainian].
6. Vynnychenko, Yu. D. (2019). «Zelena kimnata» u praktytsi dosudovoho rozsliduvannya: ponyattya ta znachennya [«Green Room» in the practice of pre-trial investigation: the concept and meaning]. *Zakhyst prav lyudyny: mizhnarodnyy ta vitchyznyanyy dosvid: materialy I Mizhnarodnoyi naukovo-praktychnoyi konferentsiyi (16 travnya 2019 roku)*. Kyiv: Natsionalna akademiya prokuratury Ukrayiny [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 17.12.2020.

Руслана Крамар,

кандидат юридичних наук, доцент, декан
юридичного факультету Львівського

університету бізнесу та права

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5086-9845>

ІНСТИТУЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВИЯВЛЕННЯ, РОЗШУКУ ТА УПРАВЛІННЯ АКТИВАМИ, ОДЕРЖАНИМИ ВІД КОРУПЦІЙНИХ ТА ІНШИХ ЗЛОЧИНІВ: МІЖНАРОДНИЙ І ВІТЧИЗНЯНИЙ АСПЕКТИ

У статті проаналізувати загальні аспекти інституційного забезпечення функціонування механізмів виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів на міжнародному та національному рівнях. У висновках зазначено, що Національному агентству України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів належить не тільки будувати орган із чистого аркуша, а й на основі вивчення та зарубіжного досвіду, дотримання норм і стандартів міжнародної діяльності у відповідній сфері, формувати відповідну державну політику, що передбачено спеціальним Законом. Завдання АРМА полягає в тому, щоб, використовуючи міжнародний досвід і налагоджуючи співпрацю з міжнародними організаціями, зробити його в межах закону настільки унікальним за своєю ефективністю, щоб ні в кого не виникало питань щодо доцільності його існування.

При цьому АРМА повністю під силу забезпечити збереження, економічну вартість і реалізацію відповідних активів, а також передачу їх в управління відповідно до Закону та реалізацію конфіскованих у кримінальному провадженні активів. Очевидно, що нова система управління активами, яку створить агентство, має приносити державі дохід, а не спричиняти збитки та породжувати корупцію.

Ключові слова: інституційне забезпечення, корупція, активи, одержані від корупційних та інших злочинів.

Крамар Р.

Институциональное обеспечение выявления, розыска и управления активами, полученными от коррупционных и других преступлений: международный и отечественный аспекты

В статье проанализировать общие аспекты институционального обеспечения функционирования механизмов выявления, розыска и управления активами, полученными от коррупционных и других преступлений на международном и национальном уровнях. В выводах отмечается, что Национальному агентству Украины по вопросам выявления, розыска и управления активами, полученными от коррупционных и других преступлений относится не только строить орган с чистого листа, но и на основе изучения и зарубежного опыта, соблюдения норм и стандартов международной деятельности в соответствующей сфере, формировать соответствующую государственную политику, предусмотрено специальным законом. Задача АРМА заключается в том, чтобы, используя международный опыт и налаживая сотрудничество с международными организациями, сделать его в рамках закона настолько уникальным по своей эффективности, чтобы ни у кого не возникало вопросов о целесообразности его существования.

При этом АРМА вполне по силам обеспечить сохранение, экономическую стоимость и реализацию соответствующих активов, а также передачу их в управление в соответствии с Законом и реализацию конфискованных в уголовном производстве активов. Очевидно, что новая система управления активами, которую создаст агентство, должно приносить государству доход, а не вызывать убытки и порождать коррупцию.

Ключевые слова: институциональное обеспечение, коррупция, активы, полученные от коррупционных и других преступлений.

Kramar R.

Institutional support for detection, search and management of assets obtained from corruption and other crimes: international and domestic aspects

The article analyzes the general aspects of institutional support for the functioning of mechanisms for detecting, investigating and managing assets derived from corruption and other crimes at the international and national levels. The conclusions state that the National Agency of Ukraine for Detection, Investigation and Management of Assets

Obtained from Corruption and Other Crimes should not only build a body from scratch, but also on the basis of study and foreign experience, compliance with norms and standards of international activity in relevant fields, to form the corresponding state policy that is provided by the special Law. ARMA's task is to use international experience and establish cooperation with international organizations to make it within the law so unique in its effectiveness that no one has questions about the appropriateness of its existence.

At the same time, ARMA is fully capable of ensuring the preservation, economic value and sale of relevant assets, as well as their transfer to management in accordance with the Law and the sale of assets confiscated in criminal proceedings. It is obvious that the new asset management system that the agency will create should bring income to the state, and not cause losses and create corruption.

Keywords: institutional support, corruption, assets obtained from corruption and other crimes.

Постановка проблеми. Проблема незаконного вивезення коштів з України за увесь період незалежного існування держави ніколи не була новою, однак особливо актуалізувалася після Революції Гідності 2014 року та початку розслідування резонансних справ про вивезення закордон чималих активів представниками попередньої влади на чолі з президентом В. Януковичем. У цьому в нагоді стали рекомендації та механізми провідних міжнародних інституцій і зарубіжна практика ведення аналогічних справ.

Корупція залишається одним з негативних соціальних явищ, що турбує українське суспільство і державу. Упродовж недавнього часу Україна здійснила перші кроки до масштабних антикорупційних реформ, спрямованих на створення нової інституційної системи запобігання, виявлення та покарання за корупцію, що надало системного характеру зусиллям органів державної влади у боротьбі з корупцією та призвело до покращення відповідних показників. Реалізовано ряд рекомендацій міжнародних організацій, включаючи правове, інституційне, фінансове і кадрове зміцнення антикорупційних структур, посилення співробітництва та взаємодії з міжнародними організаціями з метою більш ефективної боротьби з корупцією.

З огляду на зазначене необхідно проводити комплексне дослідження проблематики виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів, що відповідає національним інтересам України та є неодмінним елементом її безпеки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти проблематики інституційного забезпечення функціонування механізмів виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів досліджували вчені Г. Буяджи, О. Бусол, Л. Гарбовський, М. Ліхачов, О. Рєзнікова, Г. Терешук та інші.

Мета статті – проаналізувати загальні аспекти інституційного забезпечення функціонування механізмів виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів на міжнародному та національному рівнях.

Виклад основного матеріалу дослідження. В п'ятому моніторинговому звіті ЄС щодо виконання Україною Плану дій з лібералізації ЄС візового режиму для України (08.05.2015) в пункті 2.3.1.3. розділу «Попередження та боротьба з корупцією» було доручено Україні утворити Національне агентство з розшуку незаконних активів. Тому у 2016 році створене Національне агентство України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів (АРМА), яке є центральним органом виконавчої влади зі спеціальним статусом. АРМА забезпечує формування та реалізацію державної політики у сфері виявлення й розшуку активів, на які може бути накладено арешт у кримінальному провадженні, та/або з управління активами, на які накладено арешт або які конфісковані в кримінальному провадженні. Активи закон трактує як кошти, майно, майнові та інші права, на які може бути накладено арешт або уже накладено арешт у кримінальному провадженні або які конфісковані за рішенням суду в кримінальному провадженні. АРМА здійснює діяльність щодо встановлення факту існування таких активів, визначає місцезнаходження активів, на які може бути накладено арешт [1]. Управління активами при цьому передбачає таке розпорядження активами, яке забезпечує їх збереження, економічну вартість і реалізацію відповідних активів, їх передачу в управління відповідно до закону та реалізацію конфіскованих у кримінальному провадженні активів.

Заарештовані гроші або доходи від управління повернутими активами мають зараховуватися на депозитні рахунки агентства в державних банках або до державного бюджету України. Закон передбачив створення Єдиного державного реєстру активів, одержаних злочинним шляхом, що дає можливість заарештовувати активи на ранніх етапах слідства та управляти ними до конфіскації.

Отже, відповідно до закону, основними складовими діяльності АРМА визначено: а) виявлення, розшук активів; б) управління активами.

Насамперед зазначимо, що діяльність із розшуку активів має включати елементи економічної, фінансової розвідки. Насамперед іде мова про фінансовий моніторинг (як один з методів фінансової розвідки) як сукупність заходів з аналізу інформації щодо фінансових операцій, а також заходів з перевірки такої інформації відповідно до чинного законодавства. Втім фінансова розвідка в Україні здійснюється Державною службою фінансового моніторингу України (ДСФМ). Фінансова та економічна розвідка не є функцією АРМА. ДСФМ здійснює збирання, обробку та аналіз інформації про фінансові операції, що підлягають обов'язковому фінансовому моніторингу, та інші операції, пов'язані з відмиванням доходів.

З метод вивчення зарубіжного досвіду серед аналогічних закордонних структур звернемо увагу на американську FinCEN (Financial Crimes Enforcement Network) [2]. Варто зазначити, що, крім штатних працівників, в її управлінні працюють прикомандировані представники митної служби, Міністерства фінансів, Секретної служби, Федерального бюро розслідувань, Бюро з контролю обігу алкогольних напоїв, тютюнових виробів і вогнепальної зброї, Поштової служби, Служби внутрішніх доходів, Служби судових виконавців, Управління з боротьби з незаконним розповсюдженням наркотиків та Федеральної резервної системи США. Щорічний бюджет FinCEN становить близько 300 млн. дол. США.

Програмне забезпечення систем «штучного інтелекту» AIC FinCEN дає змогу здійснювати автоматичне сканування 60 державних і комерційних баз даних та одночасно проводити аналіз розрізнених відомостей про один об'єкт (організацію, приватну особу), що перебувають у різних установах США. Окрім обробки фінансової бази даних, яка має конфіденційну інформацію майже за 25 останніх років, FinCEN використовує «штучний розум» для підготовки довідок під умовною назвою «форми про кримінально карану діяльність». Такі форми складаються у FinCEN у тих випадках, коли банки, інспектори міністерства фінансів, податкової служби та інші контролюючі органи виявляють підозрілі з точки зору законності операції [3].

Щоб відстежити далі активи з метою встановити, чи має фізична, юридична особа або організація рахунок у фінансовому закладі США, іноземна юрисдикція може звернутися за інформацією до FinCEN через процедуру, яка відома як запит 314(a). Після його отримання фінансові установи США зобов'язані перевірити свої документи та з'ясувати, чи відкрив цей заклад рахунок або здійснив операцію від імені фізичної чи юридичної особи або організації, яка обґрунтовано підозрюється правоохоронними органами (на основі достовірних відомостей) у причетності до діяльності з відмивання значної суми грошей.

Національні агентства країн світової співдружності з питань повернення та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів, співпрацюють з мережею розслідувань, пов'язаних з поверненням доходів, здобутих корумпованим шляхом, або кримінальних доходів узагалі – Ініціативою з повернення вкрадених активів (Stolen Asset Recovery Initiative, StAR), а також Кемденською міжвідомчою мережею з повернення активів (Camden Asset Recovery Inter-Agency Network, CARIN). Функція забезпечення співробітництва з CARIN прямо закріплена в п. 3 ч. 1 ст. 16 Закону України «Про Національне агентство України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів» [1].

Міжурядовим органом, завданням якого є розробка і сприяння стратегії боротьби з відмиванням грошей як на національному, так і на міжнародному рівні, є Група з розробки фінансових заходів з відмивання грошей (FATF). FATF є «органом формування стратегії». Інституція розробляє заходи щодо формування в кожній державі режиму протидії легалізації незаконно отриманих доходів. Рекомендації FATF спрямовані на: а) вдосконалення правової системи в державі; б) підвищення ролі фінансових і кредитних установ у протидії відмиванню грошей; в) активізацію міжнародного співробітництва в цій сфері. FATF відповідно до критеріїв ризиків розробило два списки держав, які відхиляються від застосування контрзаходів для захисту світової фінансової системи від ризиків відмивання грошей («сірий» і «чорний») [4, с. 315].

З наведених прикладів діяльності зарубіжних та міжнародних інституцій відповідного профілю випливає, що діяльність АРМА неодмінно повинна перетинатися з функціями інших антикорупційних інституцій, у тому числі діяльністю слідчих, детективів з розшуку активів.

В Україні відносини у сфері запобігання та протидії запровадженню в легальний обіг доходів, одержаних злочинним шляхом, регулює Закон України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом» від 14 грудня 2020 р. 2019 hіre № 249, який спрямований на боротьбу з фінансуванням тероризму [5]. Однак аналіз українського законодавства в розглянутій сфе-

рі дав підстави досліднику О. Бусол зробити висновок про обмежене законодавче регулювання взаємної правової допомоги в кримінальному провадженні поряд з участю України в понад 50 двосторонніх міжнародних договорах з питань протидії злочинності, які, зокрема, передбачають передачу власності [6]. До таких договорів належать: Європейська конвенція про видачу правопорушників (ETS 024) (Париж, 13 грудня 1957 р.) і додаткові протоколи до неї 1975 і 1978 р.; Європейська конвенція про взаємну допомогу в кримінальних справах (Страсбург, 20 квітня 1959 р.) і додатковий протокол до неї 1978 р.; Європейська конвенція про нагляд за умовно засудженими або умовно звільненими правопорушниками 1964 року; Європейська конвенція про передачу провадження в кримінальних справах (ETS № 73) 1972 року; Конвенція про передачу засуджених осіб 1983 року.

Законодавство України та зарубіжних держав визначає, що міжнародний розшук, арешт і конфіскація отриманих злочинним шляхом грошових сум і майна – це акт міжнародної правової допомоги, що здійснюється відповідно до угод, укладених чи прийнятих на основі доручень компетентних правоохоронних органів або судів зарубіжних країн методом виявлення та забезпечення збереження грошей, що підлягають конфіскації, цінностей і майна, отриманих злочинним шляхом, які належать обвинуваченому, а також доходів від злочинної діяльності, їх передача іншій державі для використання в кримінальному судочинстві доказу або для відшкодування шкоди [4].

Міжнародним правовим актом, спрямованим на проведення спільної кримінальної політики в протидії тяжким злочинам є Конвенція про відмивання, пошук, арешт і конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом від 8 листопада 1990 року (Страсбург) [7]. У ст. 13 Конвенції передбачено, що сторона, яка отримала клопотання про конфіскацію засобів або доходів, розташованих на її території, забезпечує виконання постанови, ухвалені судом сторони, яка запитує про конфіскацію таких засобів чи доходів, або передає це клопотання своїм компетентним органам з метою отримання постанови про конфіскацію та в разі одержання такої постанови виконує її. Згідно зі ст. 15 запитувана сторона розпоряджається будь-якою конфіскованою власністю відповідно до свого внутрішнього законодавства, якщо зацікавлені сторони не дійдуть іншої згоди.

До міжнародних документів універсального характеру щодо протидії злочинності також належать: Резолюція 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН «Загальна декларація прав людини» від 10 грудня 1948 р., згідно з якою кожна людина має право на ефективне відновлення в правах компетентними національними судами у випадках порушення її основних прав, наданих їй конституцією або законом, у тому числі й на захист права володіти майном як одноособово, так і разом з іншими; Декларація основних принципів правосуддя для жертв злочину та зловживання владою від 23 листопада 1985 р., затверджена Резолюцією № 40/34 Генеральної Асамблеї ООН, яка визначає, що необхідно розуміти під жертвами злочину, правами жертв злочину, правами правопорушників і третіх сторін; Стандартні мінімальні правила ООН щодо заходів, не пов'язаних з тюремним ув'язненням (Токійські правила), прийняті Резолюцією Генеральної Асамблеї ООН 45/110 від 14 грудня 1990 року.

Резолюція Генасамблеї ООН № 45/107 містить Рекомендації щодо міжнародного співробітництва щодо запобігання злочинності та кримінального правосуддя в контексті розвитку нового міжнародного економічного порядку, які акцентують на прийнятті необхідних законодавчих та інших заходів з метою забезпечення жертв злочинів ефективними засобами правового впливу.

Стаття 13 Типового договору про видачу, прийнятого 14 грудня 1990 року Резолюцією № 45/116 Генеральної Асамблеї ООН, закріплює, що вся виявлена в запитуваній державі власність, набута в результаті злочину або може знадобитися як доказ, передається при наявності прохання запитуваної держави, якщо на видачу є дозвіл.

Згідно з п. 2d ст. 1 Типового договору про взаємну допомогу в галузі кримінального правосуддя Резолюції 45/117 Генеральної Асамблеї ООН від 14 грудня 1990 року взаємна правова допомога повинна надаватися в проведенні розшуку та арешті майна. У ст. 17 цього ж документа правоохоронним органам рекомендується (в межах національного законодавства) виконувати прохання про розшук, конфіскацію та передачу державі, яка запитує, будь-яких матеріалів для використання як доказів. Також цією Резолюцією прийнято Факультативний протокол до Типового договору про взаємну правову допомогу в галузі кримінального правосуддя, що стосується прибутків від злочинів. Під прибутками від злочину в п. 1 розуміється власність, отримана або реалізована прямо чи опосередковано внаслідок здійснення правопорушення, або інші вигоди, отримані в результаті правопорушення. Пункт 2 визначає порядок реалізації прохань запитуваної сторони про встановлення й розшук таких доходів, відповідно до яких запитувана держава повинна прийняти заходи з метою встановити, чи перебувають доходи від передбаченого злочину в межах її юрис-

дикції. У п. 4 сформульовано дозволені їй законодавством заходи з метою не допустити будь-яких операцій, передачі або використання цих доходів до прийняття судом запитуваної держави остаточного рішення.

Враховуючи укладені Україною міжнародні договори, при розшуку грошових коштів і майна, отриманих злочинним шляхом, їх арешті, збиранні пов'язаних з цим доказів можуть застосовуватися всі види передбачених кримінально-процесуальним законодавством України процесуальних дій, у тому числі вилучення та обшук.

Також у 2003 році Україна ратифікувала Європейську конвенцію про міжнародне визнання судових рішень по кримінальних справах 1970 року. Виконання рішень іноземних судів в Україні регулюється розділом VIII Цивільного процесуального кодексу України (ЦПКУ) (пп. 2, 7, 8 ст. 396), де містяться підстави невиконання рішень іноземних судів. Рішення іноземного суду, не підтверджене українським судом, не повинно виконуватися – з урахуванням п. 1 ст. 14 Закону України «Про міжнародне приватне право» (суперечність імперативним нормам права України) і п. 7 ст. 396 ЦПКУ (виконання рішення загрожує інтересам України). У п. 1 ст. 12 Закону України «Про міжнародне приватне право» зазначається, що норма права іноземної держави не застосовується у випадках, якщо її застосування призводить до наслідків, не сумісних з основами правопорядку (публічним порядком) України [8].

Щодо управління арештованим майном, за кордоном із цією метою в деяких державах створюються спеціалізовані органи, подібні українському АРМА (наприклад, англійський SOCA, чеський UOKFK, французький AGRASC та ін.) [9, с. 251].

Створення зазначеного агентства (АРМА) багатьма фахівцями розглядається досить септично, що зумовлюють об'єктивні реалії. По-перше, проблема полягає не стільки в пошуку активів корупціонерів, скільки у їх стягненні, тобто у винесенні обґрунтованого вироку суду в кримінальній справі [10]. Причому, якщо стягнення планується за кордоном, потрібно, щоб вирок повірив ще і європейський суд за місцем стягнення. Поки що повідомлення про арешт рахунків за кордоном зустрічаються набагато частіше, ніж повідомлення про звернення на них стягнення. По-друге, для арешту активів за кордоном необхідне обґрунтоване клопотання зі сторони українського слідства, до того ж обґрунтоване за європейськими (нехай і з певними припущеннями), а не за українськими стандартами [6]. Тобто основна робота знову ж таки лягає не на агентство, а на українське слідство.

До того ж Україна не приєдналася до Міжнародної конвенції із забезпечення доступу до рахунків нерезидентів, не підписала та не ратифікувала відповідної угоди, яка забезпечить доступ органам влади до рахунків українських резидентів у закордонних банках.

В Україні гостро постала проблема міжвідомчої взаємодії – інформація на запити правоохоронних органів від інших державних органів не надходить негайно. Національне агентство повинне мати повноцінний доступ до всіх національних реєстрів і надавати необхідну інформацію на запити правоохоронних органів у короткий термін. Так вдасться оптимізувати роботу Генеральної прокуратури, Служби безпеки України, Національної поліції України, Державного бюро розслідувань, Національного антикорупційного бюро і Державної фіскальної служби. Агентство співпрацюватиме з АРО/АМО інших держав, що дасть можливість встановлювати наявність отриманого незаконним шляхом майна українських громадян на їхній території [6].

Зарубіжний досвід показує, що створення сучасної ефективно діючої системи боротьби з організованою злочинністю, у тому числі корупційною, можливе за умови застосування нормативно-правового регулювання, що відповідає міжнародним стандартам, і комплексного використання передових комп'ютерних інформаційних технологій. Українському АРМА необхідно співпрацювати з такими установами, як UNODC (United Nations Office on Drugs and Crime – підрозділ ООН з протидії незаконному обігу наркотиків, зброї, організованої злочинності, торгівлі людьми та міжнародному тероризму) та Європол. Експерти цих інституцій можуть не тільки поділитися досвідом, а й допомогти у виборі відповідного програмного обладнання.

Безперечним успіхом не надто тривалої історії роботи АРМА стало прийняття розробленого цією українською інституцією проекту Резолюції «Посилення міжнародного співробітництва в сфері повернення активів та управління замороженими, арештованими і конфіскованими активами» в рамках 8-ї сесії Конференції держав-учасниць Конвенції ООН проти корупції, яка проходила з 16 по 20 грудня 2019 року в м. Абу-Дабі (Об'єднані Арабські Емірати). Цей акт містить рекомендації щодо вдосконалення механізмів розшуку незаконних активів, управління арештованим майном і повернення активів. Резолюція спрямована на посилення спроможностей інституцій, уповноважених на розшук, арешт, конфіскацію і повернення активів, одержаних злочинним шляхом, протидію корупції [11]. З метою належної імплементації новел цієї

Резолюції Кабінет Міністрів України схвалив в грудні 2020 року схалив розпорядження Кабінету Міністрів України «Про затвердження плану заходів щодо забезпечення виконання положень резолюції Конференції держав-учасниць Конвенції ООН проти корупції «Посилення міжнародного співробітництва в сфері повернення активів та управління замороженими, арештованими та конфіскованими активами» на 2020-2021 роки» і відповідний план заходів з імплементації Резолюції.

Висновки. Отже, Національному агентству України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів належить не тільки будувати орган із чистого аркуша, а й на основі вивчення та зарубіжного досвіду, дотримання норм і стандартів міжнародної діяльності у відповідній сфері, формувати відповідну державну політику, що передбачено спеціальним Законом. Завдання АРМА полягає в тому, щоб, використовуючи міжнародний досвід і налагоджуючи співпрацю з міжнародними організаціями, зробити його в межах закону настільки унікальним за своєю ефективністю, щоб ні в кого не виникало питань щодо доцільності його існування.

При цьому АРМА повністю під силу забезпечити збереження, економічну вартість і реалізацію відповідних активів, а також передачу їх в управління відповідно до Закону та реалізацію конфіскованих у кримінальному провадженні активів. Очевидно, що нова система управління активами, яку створить агентство, має приносити державі дохід, а не спричиняти збитки та породжувати корупцію.

Список використаних джерел

1. Закон України «Про Національне агентство України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів» від 10 листопада 2015 року № 772-VIII. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2016. № 1. Ст.2.
2. Financial Crimes Enforcement Network. URL: <https://az6taulmujhlj4galshnitcity-jj2cvlaia66be-www-fincen-gov.translate.google/> (дата звернення: 04.02.2021).
3. Невдашов И. FinCEN – американский ответ финансовым преступлениям. *Экономический терроризм*. URL: <http://www.e-terror.ru/it2b2.view7.page18.html>. (дата звернення: 07.02.2021).
4. Шиян Д.В. Аналіз міжнародних стандартів з протидії відмиванню грошей та фінансуванню тероризму. *Вісник соціально-економічних досліджень*, 2013. Випуск 1 (48). С. 314-320.
5. Закон України «Про запобігання протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом жовтня від 6 грудня 2019 року № 361-IX. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2020. № 25. ст.171.
6. Бусол О. Виявлення, розшук та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів: міжнародно-правові аспекти і досвід для України. *Центр досліджень соціальних комунікацій НБУВ*. 2020. URL: http://nbuviap.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=2374:viyavlennya-rozshuk-ta-upravlinnya-aktivami-oderzhanimi-vid-koruptsiynikh-ta-inshikh-zlochiniv&catid=8&Itemid=350 (дата звернення: 08.02.2021).
7. Конвенція про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів одержаних злочинним шляхом, Страсбург, 8 листопада 1990 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_029#Text (дата звернення: 09.02.2021).
8. Закон України «Про міжнародне приватне право» від 23 червня 2005 року № 2709-IV. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2005. № 32. Ст. 422.
9. Гарбовський Л. А. Забезпечення конфіскації грошових сум і майна, отриманих злочинним шляхом (міжнародно-правові аспекти). *Науковий вісник Національної академії ДПС України*. 2006. № 3. С. 248–255.
10. Шемелін Д. Швидше за все, стосовно стягнення зарубіжних активів створення агентства не приведе ні до яких реальних змін. Сайт юрид. фірми «Ілляшев та Партнери». URL: <http://attorneys.ua/uk/publications/%D1%81%D0%BA%D0%BE%D1%80%D0%B5%D0%B5%D0%B2%D1%81%D0%B5%D0%B3%D0%BE-%D0%B2-%D0%BE%D1%82%D0%BD%D0%BE%D1%88%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D0%B8-%> (дата звернення: 09.02.2021).
11. Повернення активів та управління конфіскованими: Кабмін затвердив план заходів. 09.10.2020. <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3115142-povernenna-aktiviv-ta-upravlinna-konfiskovanimi-kabmin-zatverdiv-plan-zahodiv.html> (дата звернення: 06.02.2021).
12. Повернення активів та управління конфіскованими: Кабмін затвердив план заходів. 09.10.2020. <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3115142-povernenna-aktiviv-ta-upravlinna-konfiskovanimi-kabmin-zatverdiv-plan-zahodiv.html> (дата звернення: 06.02.2021).

References

1. Zakon Ukrainy «Pro Natsionalne ahentstvo Ukrainy z pytan vyavlennia, rozshuku ta upravlinnia aktyvamy, oderzhanymy vid koruptsiinykh ta inshykh zlochyniv» [Law of Ukraine «On the National Agency of Ukraine for Detection, Investigation and Management of Assets Obtained from Corruption and Other Crimes»] vid 10 lystopada 2015 roku № 772-VIII. (2016). *Vidomosti Verkhovnoi Rady – Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine*, 1, 2 [in Ukrainian].
2. Financial Crimes Enforcement Network. Retrieved from <https://az6taulmujhlj4galshnitcity-jj2cvlaia66be-www-fincen-gov.translate.goog/> [in English].
3. Nevdashov, Y. FinCEN – amerykanskyi otvet fynansovym prestuplenyiam [FinCEN – the American response to financial crime]. *Ekonomycheskyi terroryzm – Economic terrorism*. Retrieved from <http://www.e-terror.ru/it2b2.view7.page18.html> [in Russian].
4. Shyian, D. V. (2013). Analiz mizhnarodnykh standartiv z protydii vidmyvanniu hroshei ta finansuvanniu teroryzmu [Analysis of international standards for combating money laundering and terrorist financing]. *Visnyk sotsialno-ekonomichnykh doslidzhen – Bulletin of socio-economic research*, 48, 314-320 [in Ukrainian].
5. Zakon Ukrainy «Pro zapobihannta protydiiu lehalizatsii (vidmyvanniu) dokhodiv, oderzhanykh zlochynnym shliakhom zhovtnia» vid 6 hrudnia 2019 roku № 361-IX. (2020). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine*, 25, 171 [in Ukrainian].
6. Busol, O. Vyavlennia, rozshuk ta upravlinnia aktyvamy, oderzhanymy vid koruptsiinykh ta inshykh zlochyniv: mizhnarodno-pravov aspekty i dosvid dlia Ukrainy [Detection, search and management of assets derived from corruption and other crimes: international legal aspects and experience for Ukraine]. (2020). *Tsentr doslidzhen sotsialnykh komunikatsii of NBUV – NBUV Center for Social Communications Research*. Retrieved from http://nbuviap.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=2374:vyavlennya-rozshuk-ta-upravlinnya-aktivami-oderzhanymi-vid-koruptsiinykh-ta-inshykh-zlochyniv&catid=8&Itemid=350 [in Ukrainian].
7. *Konventsia pro vidmyvannia, poshuk, aresht ta konfiskatsiiu dokhodiv oderzhanykh zlochynnym shliakhom* [Convention on Laundering, Search, Seizure and Confiscation of the Proceeds from Crime], Strasburh, 8 lystopada 1990 roku. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_029#Text [in Ukrainian].
8. Zakon Ukrainy «Pro mizhnarodne pryvatne pravo» [Law of Ukraine «On Private International Law»] vid 23 chervnia 2005 roku № 2709-IV. (2005). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine*, 32, 422 [in Ukrainian].
9. Harbovskiy, L. A. (2006). Zabezpechennia konfiskatsii hroshovykh sum i maina, otrymanykh zlochynnym shliakhom (mizhnarodno-pravovi aspekty) [Ensuring the confiscation of money and property obtained by criminal means (international legal aspects)]. *Naukovyi visnyk Natsionalnoi akademii DPS Ukrainy – Bulletin of the National Academy of the State Tax Service of Ukraine*, 3, 248–255 [in Ukrainian].
10. Shemelin, D. Shvydshe za vse, stosovno stiahnennia zarubizhnykh aktyviv stvorennia ahentstva ne pryvede ni do yakykh realnykh zmin [Most likely, regarding the recovery of foreign assets, the creation of the agency will not lead to any real changes]. *Sait yuryd. firmy «Ilyashev ta Partnery» – Site jurid. Ilyashev & Partners*. Retrieved from <http://attorneys.ua/uk/publications/%D1%81%D0%BA%D0%BE%D1%80%D0%B5%D0%B5-%D0%B2%D1%81%D0%B5%D0%B3%D0%BE-%D0%B2-%D0%BE%D1%82%D0%BD%D0%BE%D1%88%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D0%B8-%> [in Ukrainian].
11. *Povernennia aktyviv ta upravlinnia konfiskovanykh: Kabmin zatverdyv plan zakhodiv* [Return of assets and management of confiscated: The Cabinet of Ministers approved the action plan]. 09.10.2020. Retrieved from <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3115142-povernenna-aktiviv-ta-upravlinna-konfiskovanimi-kabmin-zatverdiv-plan-zahodiv.html> [in Ukrainian].
12. *Povernennia aktyviv ta upravlinnia konfiskovanykh: Kabmin zatverdyv plan zakhodiv* [Return of assets and management of confiscated: The Cabinet of Ministers approved the action plan]. 09.10.2020. Retrieved from <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3115142-povernenna-aktiviv-ta-upravlinna-konfiskovanimi-kabmin-zatverdiv-plan-zahodiv.html> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 20.02.2021.

Юрій Пілюков,

кандидат юридичних наук, доцент
кафедри кримінального права і процесу та
правоохоронної діяльності
Західноукраїнського національного
університету, провідний фахівець
Тернопільського НДЕКЦ МВС України
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9952-3423>

СУДОВО-ЕКСПЕРТНА ДІЯЛЬНІСТЬ У СУЧАСНОМУ КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

Досліджено поняття «судово-експертна діяльність», її елементи, сутність, мета та процесуальні підстави призначення експертиз у кримінальному провадженні, наведено суб'єкти їх проведення у сучасному кримінальному процесі.

Ключові слова: судово-експертна діяльність, судова експертиза, експерт, спеціальні знання, кримінальне провадження, науково-методичне і інформаційне забезпечення, ідентифікаційні та неідентифікаційні експертизи.

Бібл.:12

Пілюков Ю.

Судебно-экспертная деятельность в современном уголовном процессе

Исследуются понятия «судебно-экспертная деятельность» ее элементы, сущность, цель и процессуальные основания назначения экспертиз в уголовном производстве, приводятся субъекты их проведения в современном уголовном процессе.

Ключевые слова: судебно-экспертная деятельность, судебная экспертиза, эксперт, специальные знания, уголовное производство, научно-методическое и информационное обеспечение, идентификационные и неидентификационные экспертизы.

Pilyukov Yu.

Forensic activity in the modern criminal process

The article examines the concept of «forensic activity», its elements, essence, purpose and procedural grounds for the appointment of examinations in criminal proceedings, the subjects of their conduct in modern criminal proceedings.

For the first time at the legislative level, the term «forensic activity» is used in the Law of Ukraine «On Forensic Science». It means «activities to ensure the justice of Ukraine by an independent, qualified and objective examination».

Most scholars define forensic activity as a system of actions aimed at appointing and conducting an examination in order to establish the facts of a particular criminal case, ie forensic practice. Forensic activities also include the organization of forensic institutions in general and their structural units, their scientific and methodological and information support, selection and training of forensic personnel. Thus, forensic activity covers not only the process of expert research, but also elements of expert support – scientific and methodological, legal, logistical, informational, organizational, personnel, reflects the involvement of other resources.

It is believed that one of the most qualified and effective procedural forms of using special knowledge in criminal proceedings is the appointment of forensic examinations. The essence of the appointment of the examination is that the parties to the criminal proceedings and the court try to establish factual data that are essential for the investigation of the offense by using special knowledge used by the expert in the examination and can't be obtained otherwise. The modern view of scientists on the classification of examinations, provides for their division into identification and non-identification – diagnostic, classification and situational. The organization of forensic examination consists of certain stages: preparatory, working and final.

According to the latest legislative amendments to the CPC of Ukraine, the parties to criminal proceedings have the right to elect any state institution of forensic examination, or an expert that ensures the principle of procedural independence in decision-making. Therefore, the subjects of expert activity can be legal entities and individuals who organize and directly perform various types of research. Mandatory requirement for the subjects of direct research is the availability of relevant scientific knowledge in a certain field (special knowledge). Thus, during the trial, two or

more opinions on the same issues may be presented as evidence at the same time, which were performed by experts from different expert institutions and agencies, both on behalf of the prosecution and the defense.

In summary, it should be noted that forensic activity is a comprehensive, complete, objective and comprehensive process of research of objects, resulting in the formation and provision of scientifically sound conclusions about their properties, the possibility of the existence of certain facts and phenomena. As well as other issues that can be resolved using the expertise of experts in the investigation of criminal offenses.

Keywords: *forensic activity, forensic examination, expert, special knowledge, criminal proceedings, scientific-methodical and information support, identification and non-identification examinations.*

Постановка проблеми. Відомо, що судово-експертна діяльність базується на знаннях криміналістики, судової експертології, логіки, психології, наукової організації праці, багатьох технічних та природознавчих наук. Усі ці науки повною мірою забезпечують експертну діяльність необхідними теоретичними та методичними розробками.

Метою статті є аналіз поняття судово-експертної діяльності у сучасному кримінальному процесі, визначення сутності, мети та підстав призначення експертизи у кримінальному провадженні.

Аналіз наукових досліджень та публікацій. Проблемами судової експертології, судової експертизи та експертної діяльності у різні часи займалися провідні українські науковці та близького зарубіжжя: Т. В. Авер'янова, І. А. Алієв, Л. Ю. Ароцкер, В. Д. Арсеньєв, В. Д. Басай, П. Д. Біленчук, В. В. Бірюков, А. І. Вінберг, В. Г. Гончаренко, Г. І. Грамович, Г. Л. Грановський, Ф. М. Джавадов, А. В. Дулов, О. О. Ейсман, О. М. Зінін, А. В. Іщенко, Н. І. Клименко, М. В. Костицький, В. К. Лисиченко, Н. П. Майліс, О. М. Моїсєєв, Г. М. Надгорний, О. Р. Росинська, М. Я. Сегай, Г. М. Соколовський, І. Я. Фрідман, О. Р. Шляхов, М. Г. Щербаковський та інші.

Окремим проблемам експертної діяльності та судової експертизи приділено увагу у дисертаціях та наукових працях В. М. Абрамової, Г. К. Авдєєвої, В. М. Атаманчука, Д. Д. Бегова, О. О. Бондаренка, Л. Г. Бордюгова, Л. М. Головченко, В. В. Ковальова, О. В. Козак, М. Л. Комісарова, А. В. Кофанова, Ю. Я. Лози, Ю. О. Мазниченка, Д. В. Пашнєва, Ю. О. Пілюкова, П. І. Репешка, Б. В. Романюка, Е. Б. Сімакової-Єфремян, Г. О. Стрілець, С. О. Торопова, підготовлених за останнє десятиріччя.

Виклад основного матеріалу дослідження. Поняття експертної діяльності та її змісту на сьогодні вчені трактують по-різному. Так, у літературі використовуються декілька визначень: «експертна діяльність», «судово-експертна діяльність», «експертно-криміналістична діяльність», «діяльність експертно-криміналістичних підрозділів». Поняття «експертна діяльність» значно ширше за «судово-експертну діяльність», оскільки останнє поняття використовується тільки у сфері судочинства.

Вперше на законодавчому рівні термін «судово-експертна діяльність» застосовано у Законі України «Про судову експертизу» [4]. Хоча у самому Законі не міститься чіткого визначення цього поняття, під ним розуміється «діяльність з метою забезпечення правосуддя України незалежною, кваліфікованою й об'єктивною експертизою». На думку І. В. Пирога, «через відсутність теоретичного підґрунтя цього поняття, виникають проблеми в діяльності правоохоронних органів, що здійснюють судочинство, з приводу видів, форм експертної діяльності, вирішуваних завдань та інших актуальних питань» [11, с. 17].

Р. С. Белкін, В. Г. Коломацький, І. М. Лузгин, диференціюючи за суб'єктом загальне поняття «діяльність у правовій сфері», поряд із судовою, слідчою, оперативно-розшуковою діяльністю, виокремлюють судово-експертну [2, с. 154.]. Більшість науковців схилиються до думки, що основним завданням експертної діяльності є призначення та проведення експертизи. Так, Т. В. Авер'янова та інші автори підручника «Криміналістика» визначають судово-експертну діяльність як «систему дій, спрямованих на призначення та проведення експертизи з метою встановлення фактичних даних за конкретною кримінальною справою» [1, с. 421]. Ф. М. Джавадов під судово-експертною розуміє діяльність з проведення судових експертиз, тобто судово-експертну практику [3, с. 28].

Цілком погоджуємось із визначенням І. В. Пирога про те, що «експертна діяльність становить собою специфічний вид людської діяльності, заснованої на наукових знаннях, змістом якої є дослідження певних об'єктів, процесів або явищ спеціальними методами з метою надання науково обґрунтованих висновків» [11, с. 17].

Заслугує на увагу визначення судово-експертної діяльності Г. О. Стрілець, яка зазначає: «судово-експертна діяльність – це врегульована законодавством діяльність судово-експертних установ, спрямована на проведення незалежних судових експертиз шляхом об'єктивного, всебічного і повного дослідження з дотриманням сучасних досягнень науки і техніки, організація роботи судово-експертних установ загалом

і їхніх структурних підрозділів, їх науково-методичне і інформаційне забезпечення, підбір та підготовка судово-експертних кадрів» [10, с. 12.]. Наведене визначення охоплює не тільки процес самого експертного дослідження (пізнання певних об'єктів, процесів або явищ спеціальними методами з метою отримання нової інформації про них), а ще й елементи експертного забезпечення – науково-методичного, правового, матеріально-технічного, інформаційного, організаційного, кадрового, відображає залучення інших ресурсів. Звичайно, наведені елементи забезпечення не можуть розглядатись як складові самої експертної діяльності, але вони необхідні для її здійснення.

Під час розслідування кримінальних правопорушень слідчий, прокурор, суддя стикаються з різноманітними матеріальними об'єктами – речовими доказами, документи, а також явищами та процесами, які потребують всебічного експертного дослідження та проведення судових експертиз. Можливість їх дослідити самостійно часто виходить за межі юридичних знань, якими вони володіють. Тому, на думку більшості вчених-криміналістів, вважається, що однією з найбільш кваліфікованих та ефективних процесуальних форм використання спеціальних знань у кримінальних провадженнях є призначення судових експертиз.

Сутність призначення експертизи полягає в тому, що сторони кримінального провадження й суд намагаються встановити фактичні дані, що мають суттєве значення для розслідування правопорушення шляхом використання спеціальних знань, застосованих експертом у процесі проведення експертизи і які неможливо здобути в інший спосіб. Тобто експертиза є способом збору доказів експертом на основі методик шляхом проведення наукового дослідження відповідних об'єктів, явищ та процесів. На стадії досудового розслідування експертиза сприяє об'єктивності, повноті та всебічності пізнання події і обставин кримінального правопорушення. Висновки експертів є джерелами доказів, що містять інформацію, яка є доказами у кримінальному провадженні.

Таким чином, мету судово-експертної діяльності у кримінальних провадженнях можна сформулювати, як: всебічне, повне, об'єктивне, комплексне дослідження об'єктів, у результаті чого формуються та надаються науково-обґрунтовані висновки про ті чи інші властивості об'єктів дослідження здобутих у процесі збирання доказів, можливість існування певних фактів та явищ, а також інші питання, що можуть бути вирішені з використанням спеціальних знань експертів у процесі розслідування кримінальних правопорушень. Отже, поряд з іншими завданнями судово-експертної діяльності із забезпечення розслідування кримінальних правопорушень, її основу становить діяльність експерта, пов'язана з проведенням експертизи.

Етимологічно «експертиза» походить від поняття «експерт», що у перекладі з латинської (expertus) означає «досвідчений, той, що знає». Експертиза пов'язана із широким спектром різних сфер діяльності людини й розуміється як дослідження, проведене на основі її професійних знань.

З теоретичної та практичної точок зору, доцільно навести класифікацію судових експертиз за характером вирішуваних ними завдань, яка базується на двох фундаментальних теоріях криміналістики: ідентифікації – як процесу дослідження, в результаті якого може бути зроблено висновок щодо наявності або відсутності тотожності [9, с. 25.] та діагностики – пізнання змін, що відбулися у результаті вчинення злочину, причин і умов цих змін на основі вибіркового вивчення властивостей і стану взаємодіючих об'єктів, з метою визначення механізму злочину загалом або окремих його фрагментів [6, с. 96.]. Таким чином, сучасний погляд науковців на таку класифікацію передбачає поділ всіх видів експертиз на ідентифікаційні та неідентифікаційні – діагностичні, класифікаційні та ситуаційні.

Організація проведення судової експертизи складається з певних етапів, такої думки притримується більшість науковців. До них вони відносять: підготовчий, робочий і завершальний етапи призначення судової експертизи. Так, на підготовчому етапі слідчий вивчає фактичні дані здобуті в ході проведення слідчих (розшукових) дій, виокремлює об'єкти, явища та процеси, які потребують експертного дослідження, визначає вид експертизи та предмет дослідження, приймає рішення про її проведення й обирає експертну установу, в якій вона буде проводитись. На робочому етапі слідчий підготовлює об'єкти, що потребують дослідження, у тому числі зразки і проби окремих матеріальних об'єктів або речовин як порівняльний матеріал, визначає коло питань, які необхідно вирішити в процесі проведення експертизи, та час її призначення. На завершальному етапі виноситься постановою про призначення експертизи, об'єкти дослідження ретельно упаковуються та опечатуються і разом із постановою та необхідними матеріалами провадження направляються супровідним листом до експертної установи.

Призначаючи судову експертизу, слідчий використовує допомогу спеціалістів відповідних профілів, зокрема в процесі відбору зразків, формулювання питань експерту, а також отримує іншу практичну та довідково-консультативну допомогу щодо зберігання, пакування об'єктів та їх транспортування.

Характеризуючи судово-експертну діяльність у сучасному кримінальному процесі, варто згадати останні новели у кримінальному процесуальному законодавстві України, пов'язані із призначенням судових експертиз. Законом України від 4 жовтня 2019 р. № 187-IX «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення окремих положень кримінального процесуального законодавства», запроваджено зміни у порядок призначення судових експертиз [5].

Зокрема, такі зміни стосувались ст. 242 КПК України («Підстави проведення експертизи»), згідно з якою експертиза відтепер призначається експертній установі, експерту або експертам, яких залучають сторони кримінального провадження, у випадках, якщо для з'ясування обставин, що мають значення для кримінального провадження, необхідні спеціальні знання [8, с. 141].

Ч. 2 ст. 242 КПК України також передбачено, що в окремих випадках слідчий або прокурор зобов'язані звернутись до експерта для проведення експертизи. Наприклад, якщо у кримінальному провадженні слідство володіє фактичними даними про наявність у потерпілої особи тілесних ушкоджень, слідчий, на підставі ч. 2 ст. 242 КПК України, зобов'язаний звернутись до експерта для проведення судово-медичної експертизи з метою встановлення тяжкості та характеру тілесних ушкоджень, а в разі виявлення неадекватної поведінки підозрюваної особи – судово-психіатричну експертизу для визначення її психічного стану та встановлення її осудності або обмеженої осудності [7].

Інші статті КПК України також зазнали змін. Так, згідно зі ст. 243 КПК України, відтепер експерт залучається за наявності підстав для проведення експертизи за дорученням сторони кримінального провадження, а не слідчого судді та суду, як було раніше. Законодавче нововведення дало змогу застосовувати попередній порядок призначення експертиз, а отже, сторони кримінального провадження мають право самостійно призначати експертизи шляхом винесення постанови (звернення). Таким чином, із прийняттям поправок до цієї статті КПК, ініціювати проведення експертизи сторони кримінального провадження відтепер мають право самостійно – без попередньої підготовки та направлення клопотання слідчому судді чи суду для одержання дозволу на проведення експертизи [8, с. 141].

Сторона захисту має право самостійно залучати експертів для проведення експертизи на договірних умовах, у тому числі обов'язкової. Експерт також може бути залучений слідчим суддею за клопотанням сторони захисту у випадках та в порядку, передбачених ст. 244 КПК України.

Законом також скасовано монополію державних експертних установ на проведення експертиз, яка була встановлена у 2012 р. Так, згідно з поправками до ст. 7 Закону України «Про судову експертизу» судово-експертну діяльність здійснюють державні спеціалізовані установи, а також судові експерти, які не є працівниками зазначених установ, та інші фахівці (експерти) з відповідних галузей знань у порядку та на умовах, визначених цим Законом [8, с. 144]. Отже, сторони кримінального провадження для вирішення необхідних питань, що потребують використання спеціальних знань для розслідування кримінальних правопорушень, мають право обрати будь-яку державну установу судової експертизи або експерта, що забезпечує принцип процесуальної самостійності у прийнятті рішення.

Як зазначає І. В. Пиріг, «суб'єктами експертної діяльності можуть бути юридичні та фізичні особи, які організовують та безпосередньо виконують різного роду дослідження. Обов'язкова вимога для суб'єктів безпосереднього дослідження – наявність відповідних наукових знань у певній галузі (спеціальних знань)» [11, с. 17].

На сьогодні відповідно до ст. 7 Закону України «Про судову експертизу» судово-експертну діяльність здійснюють державні спеціалізовані установи, а також судові експерти, які не є працівниками зазначених установ. До суб'єктів державних спеціалізованих експертних установ належать:

- науково-дослідні інститути судових експертиз (НДІСЕ) Міністерства юстиції України;
- науково-дослідні установи судових експертиз, судово-медичні та судово-психіатричні установи Міністерства охорони здоров'я України;
- експертні служби: Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства оборони України, Служби безпеки України та Державної прикордонної служби України (Закон «Про судову експертизу»).

Таким чином, під час судового розгляду як доказ може бути одночасно надано два або декілька висновків з одних і тих самих питань, які виконали експерти різних експертних установ та відомств як за дорученням сторони обвинувачення, так і сторони захисту.

Висновки. Таким чином, судово-експертна діяльність – це всебічний, повний, об'єктивний та комплексний процес дослідження об'єктів, у результаті чого формуються та надаються науково обґрунтовані висновки про ті чи інші їхні властивості, можливість існування певних фактів та явищ, а також інші

питання, що можуть бути вирішені з використанням спеціальних знань експертів у процесі розслідування кримінальних правопорушень.

Потреба у призначенні експертиз залежить від багатьох факторів: предмета злочинного посягання, способу вчинення правопорушення, слідової картини на місці події, об'єктів дослідження та інших обставин, що впливають на необхідність використання спеціальних знань експерта в тій чи іншій сфері науки, мистецтва чи ремесла.

Список використаних джерел

1. Аверьянова Т. В., Белкин Р. С., Корухов Ю. Г., Россинская Е. Р. Криминалистика : учебник для вузов ; под ред. Р. С. Белкина. Москва : НОРМА, 2000. 990 с.
2. Белкин Р. С., Лузгин И. М. Криминалистика : учебник. Москва : Академия МВД СССР, 1978. 384 с.
3. Джавадов Ф. М. Экспертная деятельность и развитие науки о судебной экспертизе : монография. Баку, 1998. 350 с.
4. Про судову експертизу : Закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text> (дата звернення 20.11.2020).
5. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення окремих положень кримінального процесуального законодавства : Закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/187-20> (дата звернення 20.11.2020).
6. Корухов Ю. Г. Криминалистическая диагностика при расследовании преступлений : науч.-практ. пособие. Москва : НОРМА-ИНФРА, 1998. С. 96.
7. Кримінальний процесуальний кодекс України. Верховна Рада України. Офіц. Вид. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення 22.11.2020).
8. Пілюков Ю. О., Циганюк Ю. В. Підстави та порядок призначення судових експертиз у кримінальному процесі. Інноваційне обладнання, пристрої для експертно-криміналістичних досліджень та окремі процесуальні питання проведення судових експертиз : монографія / за ред. к.ю.н. Ю. В. Циганюк. Хмельницький : ХІЦНТІ, 2020. 229 с.
9. Потапов С. М. Принципы криминалистической идентификации. Советское государство и право. 1940. № 1. С. 25.
10. Стрілець Г. О. Генезис системи судово-експертних установ України та напрямки їх діяльності : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09. Київ, 2009. 16 с.
11. Теоретико-прикладні проблеми експертного забезпечення досудового розслідування : монографія. Дніпро : Ліра ЛТД, 2015. 432 с.

References

1. Averianova, T. V., Belkin, R. S., Korukhov, Yu. H., & Rossinskaia, E. R. (2000). *Kryminalistyka [Forensic science]*. Moskva: NORMA [in Russian].
2. Belkin, R. S., Luzgin, I. M. (1978). *Kryminalistyka [Forensic science]*. Moskva: Akademiia MVD [in Russian].
3. Dzhavadov, F. M. (1998). *Ekspertnaia deiatelnost i razvitie nauki o sudebnoi ekspertize [Expert activity and development of the science of forensic science]*. Baku [in Azerbaijanian].
4. *Zakon Ukrainy «Pro sudovu ekspertyzu» [The Law of Ukraine «About forensic examination»]* (n.d.) zakon.rada.gov.ua. Retrieved from [https:// zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text) [in Ukrainian].
5. *Zakon Ukrayiny «Pro vnesennia zmin do deiakyykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo vdoskonalennia okremykh polozhen kryminalnogo protsesualnogo zakonodavstva», № 187-IX vid 04.10.2019 [The Law of Ukraine «About amendments to Some Legislative Acts of Ukraine on Improvement of Certain Provisions of Criminal Procedure Legislation», № 187-IX dated 04.10.2019]*. zakon.rada.gov.ua Retrieved from [https://zakon.rada.gov.ua /laws/main/187-20](https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/187-20) [in Ukrainian].
6. Korukhov, Yu. G. (1998). *Kryminalistycheskaia diagnostika pri rassledovanii prestuplenii [Forensic diagnostics in the investigation of crimes]*. Moskva: NORMA-INFRA [in Russian].
7. *Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy [The Criminal Procedural Code of Ukraine]*. (n.d.). zakon.rada. gov.ua. Retrieved from <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> [in Ukrainian].

8. Pilyukov, Yu. O. & Tsyganyuk, Yu. V. (2020). *Pidstavy ta poriadok pryznachennia sudovykh ekspertyz u kryminalnomu protsesi* [Grounds and procedure for appointing forensic examinations in criminal proceedings]. Innovatsiine obladnannia, prystroi dlia ekspertno-kryminalistichnykh doslidzhen ta okremi protsesualni pytannia provedennia sudovykh ekspertyz, 1, 139-149. Khmelnytskyi: Khmelnytskyi tsentr novykh tekhnologii ta innovatsii [in Ukrainian].
9. Potapov, S. M. (1940). Printsipy kriminalisticheskoi identifikatsii [Principles of Forensic Identification]. *Sovetskoe gosudarstvo i pravo – Soviet state and law*, 1, 25 [in Russian].
10. Strilets, G. O. (2009). *Genezis systemy sudovo-ekspertnykh ustanov Ukrainy ta napriamky ikh diialnosti* [Genesis of the system of forensic institutions of Ukraine and directions of their activity]. Extended abstract of candidate's jurid. science thesis. Kyiv [in Ukrainian].
11. Pyrig, I. V. (2015). *Teoretyko-prykladni problem ekspertnogo zabezpechennia dosudovogo rozsliduvannia* [Theoretical and applied problems of expert support of pre-trial investigation]. Dnipro: Lira [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 18.12.2020.

**Порядок публікації матеріалів
у фаховому збірнику наукових праць
«Актуальні проблеми правознавства».**

1) Приймаються роботи, написані **українською, російською або англійською мовами**, обсягом до 12 аркушів включно.

2) Рукопис статті повинен мати такі елементи:

- УДК;
- код ORCID;
- назва секції;
- прізвище та ініціали автора, науковий ступінь, посада;
- назва статті українською мовою;
- анотації українською і російською мовами (мінімум 700 знаків з пробілами), розширена анотація англійською мовою (мінімум 1800 знаків з пробілами), які повинні містити короткий виклад актуальності, мету та результати дослідження;
- ключові слова (не менше 5 позицій);
- основний текст статті;
- список використаних джерел;
- список використаних джерел англійською мовою (References).

3) Окрім рукопису статті до редакції подається **реферат** (розширена анотація) англійською мовою (реферат має обов'язково містити: назву статті, прізвище та ініціали автора, посаду, місце роботи, короткий зміст статті. Мінімальний обсяг реферату – **300 слів**).

4) Стаття повинні містити такі елементи:

- постановку проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями;
- аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми і на які спирається автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується стаття;
- мету статті;
- виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;
- висновки дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі.

Зазначені елементи виділяються в рукописі напівжирним шрифтом.

5) Стаття має бути набрана в текстовому редакторі Microsoft Word. Поля з усіх сторін – 20 мм. Шрифт – Times New Roman 14 з інтервалом 1,5.

Посилання на використані джерела здійснюється безпосередньо в тексті. У квадратних дужках зазначається порядковий номер використаного джерела, а через кому – конкретна сторінка (приклад – [1, с. 15]).

6) До редакції на електронну адресу **zbirnykapp@wunu.edu.ua** подаються:

- електронний варіант статті;
- розширена анотація англійською мовою (реферат);
- завірена рецензія доктора або кандидата наук відповідного профілю (крім випадків, коли автор сам має науковий ступінь);
- довідка про автора на окремій сторінці (прізвище, ім'я, по-батькові повністю, організація, посада, адреса, науковий ступінь, вчене звання, контактні телефони, поштова адреса для направлення авторського примірника журналу, електронна адреса);
- відсканована квитанція (інформація про оплату на сайті видання).

7) Редакція очікує, що надані матеріали раніше не публікувалися і не передавалися для публікації до інших видань.

Статті, які не відповідають наведеним вимогам, не приймаються до розгляду. Рукописи проходять рецензування та перевірку на наявність плагіату, за результатами якого редакційна колегія приймає рішення про публікацію статей або необхідності їх доопрацювання авторами.

Наукове періодичне видання

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПРАВОЗНАВСТВА

Збірник наукових праць

*Випуск 4 (24)
2020*

Літературний редактор: *Інна Калачик*
Комп'ютерне макетування: *Ольга Драбюк*
Дизайн обкладинки: *Марія Одобецька*

Підписано до друку 22 грудня 2020 р.
Формат 60х84 ¹/₈. Гарнітура Times.
Папір офсетний. Друк на дублюванні.
Ум.-друк. арк. 18,3. Обл.-вид. арк. 18,7.
Замовлення № P014-01-20. Тираж 300 прим.

Адреса редакції:
464005 м. Тернопіль, вул. Микулинецька, 46а
тел. (0352) 26-06-36

www.appj.wunu.edu.ua
E-mail: zbirnykapp@wunu.edu.ua

Видавець та виготовлювач:
Західноукраїнський національний університет
вул. Львівська, 11, м. Тернопіль 46400

*Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців ДК № 3467 від 23.04.2009 р.*

Віддруковано у видавничо-поліграфічному центрі «Університетська думка»
вул. Бережанська, 2, м. Тернопіль 46004
тел. (0352) 47-58-72
E-mail: edition@wunu.edu.ua
www.appj.wunu.edu.ua